

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**EMİR SULTAN KÜLLİYESİ
(XV.-XVII. YÜZYILLAR)**

DOKTORA TEZİ

Nilüfer ATEŞ

BURSA- 2017

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**EMİR SULTAN KÜLLİYESİ
(XV.-XVII. YÜZYILLAR)**

DOKTORA TEZİ

Nilüfer ATEŞ

Danışman:

Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

BURSA 2017

TEZ ONAY SAYFASI
T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı'nda 710922001 numaralı Nilüfer ATEŞ'in hazırladığı "Emir Sultan Külliyesi (XV.-XVII. Yüzyıllar)" konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, ~~24.05/~~ 2017 günü ~~14:00 -~~ ~~16:00~~...saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna ..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
Prof. Dr. Maksim YERİSİLORZ

Üye
Prof. Dr. Meşeri HIZLI

Üye
Prof. Dr. Mustafa KARA

Üye
Prof. Dr. Ömer DEMİREL

Üye
Prof. Dr. Ahmet KANKAL

Prof. Dr. Ahmet KANKAL

24.05/ 2017

ÖZGÜNLÜK RAPORU
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 19/04/2017

Tez Başlığı: **EMİR SULTAN KÜLLİYESİ (XV.-XVII. YÜZYILLAR)**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 246 sayfalık kısmına ilişkin, 19/04/2017 tarihinde şahsım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 2 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç

2- Alıntılar hariç/dahil

3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza : 30.05.2017
Adı Soyadı : Nilüfer ATEŞ
Öğrenci No : 710922001
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Programı : İslam Tarihi
Statüsü : Doktora

Tez Danışmanı

Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “EMİR SULTAN KÜLLİYESİ (XV.-XVII. YÜZYILLAR)” Başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

30.05.2017

Adı Soyadı : Nilüfer ATEŞ
Öğrenci No : 710922001
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Programı : İslam Tarihi
Statüsü : Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Nilüfer ATEŞ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı : İslam Tarihi
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : xvii + 343
Mezuniyet Tarihi : .... / ... / 2017
Tez Danışmanı : Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

EMİR SULTAN KÜLLİYESİ (XV.-XVII. YÜZYILLAR)

Bu çalışmada, XV. yüzyıl başlarında Osmanlı payitahtı Bursa'da Emir Sultan adına yaptırılan zaviye merkezli külliye'nin ilk üç yüzyılı çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Külliye'nin ana yapısı başlangıçta zaviye-imaret-mescid birlikteliğinde çok işlevli bir yapı iken sonradan özellikle mescid ve zaviye bina olarak ayrılmış; türbe, hamam, muvakkithâne, şadırvan gibi yeni birimler eklenmiştir.

Külliye hizmetlerinin yürütülmesi, tahsis edilen çeşitli gelir kaynaklarının işletilmesi sayesinde mümkün olabilmiştir. Gelir kaynaklarının başlangıçtan itibaren artmasında padişah tahsislerinin yanı sıra çok çeşitli toplumsal statülerden kişilerin vakıflarının da payı vardır. Emir Sultan vakfı, Bursa ölçeğinde büyük bütçeli bir vakıftır.

Külliye hizmetleri yeterli sayıdaki personel tarafından yerine getirilmiştir. İncelenen dönem boyunca yeni kadroların tahsis edilmesi ya da bazı unvanlara birden fazla atama yapılması nedeniyle vakfiyedeki personel planlamasının üzerine çıkmıştır.

İncelediğimiz külliye, bir tarikatın şeyhine atfedilen bir tesis olması hasebiyle tüm birimlerinde tasavvufî rolü ön plandadır. Ancak bununla birlikte tesiste yer alan her birimin icra ettiği ayrı işlevler de vardır. Diğer taraftan külliye'nin, bünyesinde verilen hizmetlere bağlı olarak sosyal hayatta yansımaları olmuştur. Emir Sultan Külliyesi, kurulduğu muhitin sosyal, dinî, ilmî ve kültür merkezi olarak faaliyet göstermiştir.

Anahtar Sözcükler:

Vakıf, Osmanlı, Bursa, Emir Sultan Külliyesi, Tasavvuf.

ABSTRACT

Name and Surname : Nilüfer ATEŞ
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Department : Islamic History and Arts
Field : Islamic History
Degree Awarded : Doctor of Philosophy (PhD)
Page Number : xvii + 343
Degree Date : ... / .... / 2017
Supervisor : Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

EMIR SULTAN KULLIYE (XVth-XVIIth CENTURIES)

In this study, the first three centuries of the Kulliye centered on the zawiya which was constructed on behalf of Emir Sultan in Bursa, the capital city of Ottomon in the early part of the XVth century, was investigated from various aspects. The main structure of the Kulliye was originally a multifunction building including zawiya-imaret-mosque whereas the mosque and zawiya in particular were separated on an individual buildings and the new units such as tomb, Turkish bath, timing room (muvakkithane), fountain were annexed.

The execution of services of the Kulliye was achieved by managing of various income sources assigned. The consecrations of Sultans besides individual donations from a wide range of social status have a part in increasing of the income sources from the beginning, as well. Emir Sultan foundation is a charitable institution with a big budget on the scale of Bursa.

The services of the Kulliye performed by sufficient number of staff. During the inspected period, the planning of personnel in the foundation was overstaffed due to the allocation of new positions or appointment of more than one personnel to several titles.

The sufic role in all units of the Kulliye is at the forefront in consequence of the Kulliye we investigated is an institution dedicated to the sheikh of a tariquat. However, each unit in the institution has also special functions to carry out. On the other side, the Kulliye has been an effect on social life based on the services performed within the Kulliye. The Emir Sultan Kulliye operated as a center of social, spiritual, scholarly and cultural in the neighborhood of the location.

Key Words:

Charitable Foundation, Ottoman, Bursa, Emir Sultan Kulliye, Sufism.

ÖNSÖZ

Bursa'nın "Osmanlı şehri" kimliğini kazanmasında 1326'da gerçekleştirilen fetihten sonra başlatılan imar ve iskân faaliyetleri kapsamında vakıf sistemi ile tesis edilen külliyeler başat rol oynamışlardır. Vakıf sisteminin belirtilen yapılarda nasıl bir uygulama sahası bulduğunun anlaşılması, ancak bu hususta tekil çalışmaların yapılmasıyla daha net bir şekilde ortaya konulabilir. Zira bir kurumun işleyişini incelemek, ona ruh veren sistemi de araştırmak demektir. Bu çalışmada Emir Sultan Külliyesi incelenirken, aynı zamanda üzerine oturduğu vakıf sisteminin pratik hayattaki işleyişinin anlaşılması hedeflenmiştir.

Çalışma, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Girişte; araştırma konusu, amacı kaynakları ve yöntemi açıklandıktan sonra külliye'nin kurulduğu mekân (şehir) ve tesisin kendisine atfedildiği Emir Sultan'ın hayatı ve şahsiyeti hakkında özet bilgi sunulmuştur. Birinci bölümde, külliye'nin kuruluşu, unsurları, fizikî yapısında zamanla meydana gelen değişimler incelenmiştir. Külliye'nin mâlî yapısının ele alındığı ikinci bölümde özellikle tahrir ve muhasebe kayıtları ekseninde külliye'nin gelir ve gider durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sosyal yapı başlığı ile sunulan üçüncü bölümde külliye birimlerine göre vakıf görevlileri tasnif edilerek görev alanları, maaşları, atama-azl durumları, görev süreleri, gelir seviyeleri ve birbirleriyle ilişkileri ele alınmıştır. Dördüncü bölümde külliye'nin işlevleri ve etkileri üzerinde durulmuştur. İşlevler; din hizmetleri, eğitim-öğretim, sosyal yardımlaşma ve iktisâdî katkı başlıklarında detaylandırılmıştır. Etkiler de nüfus ve yerleşim, kültürel unsurlar ve etkileşim, vakıf ve toplumsal ilişkiler başlıklarında izah edilmiştir. Son olarak ilk üç yüzyılda Emir Sultan vakfına ilhak edilen vakıflar ve özellikleri işlenmiştir.

Bu çalışma, uzun soluklu bir mesai ve titizce yürütülen bir çalışmanın sonunda ortaya çıkmıştır. Ufuk açıcı sohbetleriyle ilmî araştırma azmimi sürekli teşvik eden kıymetli danışman hocam, Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ ve akademik hayatım boyunca görüşlerinden istifade ettiğim hocalarım, minnettârlığımı ifade etmede başta gelen kişilerdir. Tezin başlangıcından tamamlanmasına kadar geçen süre zarfında ismini burada tek tek sayamayacağım kadar çok insanın teşviki, desteği ve katkısı bana moral vermiştir. Her birine özellikle de arşivlerde yaptığım araştırmalar esnasında yardımcı olan arşiv yetkililerine çok teşekkür ederim. Ayrıca bu zorlu süreçte hep yanımda olan ve hayatımdaki her başarıda maddî-manevî desteklerini gördüğüm muhterem annem ve babam, en fazla iltifat ve teşekkürü hak edenlerdir.

Bursa-2017

İÇİNDEKİLER

_Toc483903904

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZGÜNLÜK RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar	xv
GRAFİKLER	xvi
KISALTMALAR	xvii
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMA HAKKINDA.....	1
1.1. ÖNEMİ VE AMACI.....	1
1.2. KAYNAKLAR	3
1.2.1. Arşiv Kaynakları	3
1.2.1.1. Vakfiye.....	3
1.2.1.2. Vakıf Muhasebe Defterleri.....	4
1.2.1.3. Tahrir Defterleri	7
1.2.1.4. Şer’iyye Sicilleri	8
1.2.1.5. Diğer Belge Türleri	10
1.2.2. Menâkıbnâmeler.....	11
1.2.3. Emir Sultan ve Vakıfları Hakkında Yapılmış Çalışmaların Değerlendirilmesi.....	14
1.3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ.....	16
2. TARİHİ ARKA PLAN	17
2.1. BURSA TARİHÇESİ	17
2.1.1. Osmanlı Öncesi	17
2.1.2. Osmanlı Dönemi	19
2.2. EMİR SULTAN.....	21

2.2.1. Hayatı	21
2.2.2. Tasavvufî Kimliği	26
2.2.3. Sosyal Yönü	29
2.2.3.1. Padişahlarla İlişkiler.....	29
2.2.3.2. Ulemâ İle İlişkiler	32
2.2.3.3. Tasavvufî Çevrelerle İlişkiler.....	34

BİRİNCİ BÖLÜM

FİZİKÎ YAPI

1. COĞRAFÎ KONUM	38
2. KÜLLİYENİN TEŞEKKÜLÜ	38
2.1. VÂKIF VE VAKFİYE.....	39
3. KÜLLİYENİN BİRİMLERİ.....	40
3.1. HAYRÂT	41
3.1.1. Câmî	41
3.1.2. Zaviye-Tekke	47
3.1.3. İmaret	51
3.1.4. Mekteb	53
3.1.5. Türbe	54
3.1.6. Muvakkithâne.....	59
3.1.7. Şadırvan-Çeşme	60
3.2. AKARÂT	62
3.2.1. Han	62
3.2.2. Hamamlar	64
3.2.3. Dükkânlar	66
3.2.4. Hâneler-Odalar	68
3.2.5. Değirmenler.....	70
3.3. DİĞERLERİ.....	70
3.3.1. Hatice Hatun Mektebi	71
3.3.2. Cezerî Kâsım Paşa Medresesi	71

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSÂDÎ YAPI

1. GELİR KAYNAKLARI VE GELİRLER.....	76
1.1. KİRA GELİRLERİ	80
1.2. ARAZİ GELİRLERİ.....	85
1.2.1. Cibayetler	85
1.2.1.1. Serme	86
1.2.1.2. Zindancık	86
1.2.1.3. Gencilü	88
1.2.1.4. Eşkel-i Kebîr	89
1.2.1.5. Karabürçek	89
1.2.1.6. Kumla-i Küçük.....	91
1.2.1.7. Mezraa-i Hatun.....	91
1.2.1.8. Küleflü	92
1.2.1.9. Tekfur.....	93
1.2.1.10. Çandır.....	93
1.2.1.11. Lâzıkıyye (Bozburun)	94
1.2.1.12. Nevrin.....	95
1.2.1.13. Kuyucak	96
1.2.1.14. Edremit.....	96
1.2.1.15. Gönen ve Manyas.....	97
1.2.1.16. Yörükân.....	98
1.2.2. Arazi Gelir Türleri.....	98
1.2.2.1. Vergiler	98
1.2.2.2. Ürünler	100
1.2.2.3. Mukâtaalar	103
1.3. MÜTEFERRİK GELİRLER.....	104
1.4. EK GELİRLER	105
1.4.1. Bakıyye	105
1.4.2. Peşin	106
1.4.3. Avâid.....	107
1.5. GELİR KAYNAKLARININ İŞLETİLMESİ.....	107

1.5.1. İcâre-i Vâhide.....	108
1.5.2. İcâreteyn (İcâre-i Tavîle).....	108
1.5.3. Mukâtaa.....	110
2. GİDERLER.....	111
2.1. MAAŞLAR	115
2.2. MASRAFLAR	117
2.2.1. Mutfak Harcamaları	118
2.2.2. Muhtelif Harcamalar	119
2.2.3. Cerre-Cerâye	120
2.2.4. Nakliye ve Ücretler	121
2.2.5. Mukâtaât-ı Zemîn.....	122
2.2.6. Tamirât	123
2.3. KALAN.....	124
2.3.1. Ek Harcamalar.....	124
2.3.2. Alacaklar (Zimem).....	127
2.3.3. Net Kalan	129

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL YAPI

1. YÖNETİM VE DENETİM.....	132
1.1. YÖNETİM	132
1.1.1. Mütevellî	132
1.1.1.1. Göreve Gelme	132
1.1.1.2. Görev Süresi.....	133
1.1.1.3. Maaş	134
1.1.1.4. Görevden Ayrılma.....	135
1.1.1.5. Mütevellînin Görevleri.....	135
1.1.1.5.1. Vakfa Ait Mülklerin Yönetim ve Kontrolü.....	135
1.1.1.5.2. Personel Yönetimi ve Maaşların Verilmesi	138
1.1.1.5.3. Tamir ve Bakım İşlerini Yürütmek	139
1.1.1.5.4. Vakfın Muhasebesini Periyodik Olarak Kaydettirmek	140
1.1.1.5.5. Vakıf Reâyâsı ile İlgili İşleri Takip Etmek	141

1.1.2. Kâtib.....	142
1.1.3. Câbî.....	143
1.2. DENETİM.....	144
1.2.1. Nâzır.....	144
1.2.2. Diğerleri.....	145
2. HİZMET BİRİMLERİNE GÖRE GÖREVLİLER.....	145
2.1. CÂMÎ GÖREVLİLERİ.....	146
2.1.1. Hatib.....	146
2.1.2. İmam.....	147
2.1.3. Müezzin.....	148
2.1.4. Ser-Mahfîl.....	148
2.1.5. Devr-hân.....	149
2.1.6. Muallim.....	150
2.1.7. Kayyım.....	150
2.1.8. Diğerleri.....	151
2.2. İMARET GÖREVLİLERİ.....	152
2.2.1. Şeyh.....	152
2.2.2. Vekîl-i Harc.....	153
2.2.3. Kilârî.....	153
2.2.4. Nakîb.....	154
2.2.5. Tabbâh.....	154
2.2.6. Habbâz.....	154
2.2.7. Kâse-şûy.....	155
2.2.8. Anbârî.....	155
2.2.9. Bevvâb.....	155
2.2.10. Ferrâş.....	155
2.2.11. Hammâl-i Lahm.....	156
2.2.12. Meremmetî.....	156
2.2.13. Hâdim.....	156
2.2.14. Hâdim-i Kenîf.....	156
2.2.15. Diğerleri.....	157
2.3. TÜRBE GÖREVLİLERİ.....	157

2.3.1. Bevvâb	157
2.3.2. Câmiu'l-Hedâyâ	158
2.3.3. Cüz-hân, Mesâhif-hân, Tâliyân.....	158
2.3.4. Diğerleri	159
2.4. ZAVİYE GÖREVLİLERİ	159
2.4.1. Şeyh.....	160
2.4.2. Ser-Zâkir	161
3. ATAMALARA İLİŞKİN HUSUSLAR.....	161
3.1. ATAMA KRİTERİ	161
3.2. ATAMA BELGESİ (BERAT).....	164
3.3. ATAMA GEREKÇESİ	165
4. GÖREV SÜRELERİ.....	165
5. GELİR SEVİYELERİ.....	168
6. GÖREVLİLER ARASI İLİŞKİLER	174

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜLLİYENİN İŞLEVLERİ VE ETKİLERİ

1. İŞLEVLERİ	182
1.1. DİN HİZMETLERİ.....	182
1.2. EĞİTİM-ÖĞRETİM	185
1.2.1. Câmi	185
1.2.2. Zaviye.....	187
1.2.3. Mekteb	188
1.3. SOSYAL YARDIMLAŞMA.....	189
1.3.2. İmaretten Yararlananların Statüsüne Dair.....	189
1.3.2.1. Külliye Görevlileri	190
1.3.2.2. Öğrenciler.....	190
1.3.2.3. Misafirler.....	191
1.3.2.4. Fakirler	191
1.3.3. İmaret Hizmetinin Kapasitesi.....	195
1.3.4. İmarette Pişen Yemekler	196
1.4. İKTİSÂDÎ KATKI	198

2. ETKİLERİ.....	201
2.1. NÜFUS VE YERLEŞİM	201
2.2. KÜLTÜREL UNSURLAR VE ETKİLEŞİM.....	205
2.2.1. Halifeler ve Dervişler.....	205
2.2.2. Menâkıbnâmeler.....	208
2.2.3. Kültürel Etkileşim	211
2.2.4. Türbe Ziyaretleri ve Veli Kültü	213
1.5.2. Türbede Hayat.....	217
2.3. VAKIF VE TOPLUMSAL İLİŞKİLER	219
2.3.1. Vakıf Reâyâsı	219
2.3.2. Vakıf-Reâyâ İlişkisi	222
2.3.3. Zevâid-horân	228
2.3.4. Diğer Vakıflarla İlişkiler	229
2.3.5. Vakıf-Mahalle İlişkisi	232
2.4. EMİR SULTAN VAKIFLARI	235
2.4.1. Toplumsal Statülerine Göre Vâkıflar	235
2.4.2. Cinsiyetlerine Göre Vâkıflar	237
2.4.3. Mevkûfâtın Türü Açısından	238
2.4.4. Mevkûfâtın Tahsis Edildiği Cihet Açısından.....	240
SONUÇ.....	242
BİBLİYOGRAFYA	246
EK-I: TABLOLAR	259
EK-II: BELGE ÖRNEKLERİ	320
EK-III: FOTOĞRAFLAR	333
ÖZGEÇMİŞ.....	343

TABLULAR

Tablo-1 Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Emir Sultan Vakfına Ait Muhasebe Kayıtları	6
Tablo-2 Tespit Edilen Belge Sayısı	9
Tablo-3 Belgelerin Konularına Göre Tasnifi	10
Tablo-4 Tahrir Kayıtlarına Göre Emir Sultan Vakfının Toplam Gelirleri (Akçe Cinsinden)	77
Tablo-5 Bazı Sultan Vakıflarının Gelir-Gider Durumu	130
Tablo-6 Vakfiyeye Göre Mevkûfâtın Coğrafi Dağılımı	259
Tablo-7 Vakfiyeye Göre Vâkıflar Ve Mevkûfât-I	260
Tablo-8 Vakfiyeye Göre Vâkıflar Ve Mevkûfât-II	261
Tablo-9 XV. Yüzyılda Emir Sultan Vakıfları (BŞS'ye Göre)	262
Tablo-10 XVI. Yüzyılda Emir Sultan Vakıfları (BŞS'ye Göre)	265
Tablo-11 XVII. Yüzyılda Emir Sultan Vakıfları (BŞS'ye Göre)	268
Tablo-12 Gelirler	271
Tablo-13 Kira Gelirleri	272
Tablo-14 Köy Gelirleri	273
Tablo-15 Mukâtaa Gelirleri	283
Tablo-16 Müteferrik Gelirler	285
Tablo-17 Ek Gelirler	286
Tablo-18 Cibâyetlerden Tahsil Edilen Başlıca Vergi Türleri (1006-1010 Arası)	287
Tablo-19 Gayr-i Müslim Reâyâya Mahsus Vergiler	291
Tablo-20 Vakfiyeye Göre Vakfın Harcama Durumu	292
Tablo-21 Giderler	293
Tablo-22 Masraf Türleri	294
Tablo-23 Vakfiyeye Göre Görevlilerin Maaşları	295
Tablo-24 Külliye Birimlerine Göre Görevli Sayısı	297
Tablo-25 Câmii Görevlileri Ve Maaşları	298
Tablo-26 İmaret Görevlileri Ve Maaşları	299
Tablo-27 Türbe Görevlileri Ve Maaşları	301
Tablo-28 Emir Sultan Vakfının Mütevellîleri	302

Tablo-29 Emir Sultan Dergâhının Şeyhleri.....	305
Tablo-30 Külliye Çalışanlarının Görev Süreleri	306
Tablo-31 974/1566 Yılı Tahririne Göre Emir Sultan Vakıf Köylerindeki Yerleşik Nüfus Durumu.....	308
Tablo-32 974/1566 Yılı Tahririne Göre Emir Sultan Vakfına Bağlı Cemaat-i Reâyâ-yı Müteferrika	309
Tablo-33 974/1566 Yılı Tahririne Göre Emir Sultan Vakfına Bağlı Yörük Grupları Ve Reâyânın Dağılımı.....	311

GRAFİKLER

Grafik-1: Vakıf Toplam Gelirinin Yıllara Göre Dağılımı (1006-1113).....	78
Grafik-2 Gelir Türlerinin Yıllara Göre Dağılımı (1006-1113)	80
Grafik-3 Han Ve İki Hamamın Aylık Kira Miktarları.....	84
Grafik-4 Vakıf Cibayetlerinde Üretilen Bazı Tahıl Türlerinin Miktarı	101
Grafik-5 Hınta	102
Grafik-6 Şa'îr	102
Grafik-7 Burçak	102
Grafik-8 Alef.....	103
Grafik-9 Ek Gelir Türlerinin Yıllara Göre Dağılımı (1006-1086).....	107
Grafik-10 Gider Türlerinin Yıllara Göre Dağılımı (1006-1113)	114
Grafik-11 Külliyedeki Görevli Sayısı	116
Grafik-12 Masraf Türleri.....	118
Grafik-13 Toplumsal Statülerine Göre Vâkıflar	237
Grafik-14 Cinsiyetlerine Göre Vâkıflar	238
Grafik-15 Mevkûfâtın Türü.....	239
Grafik-16 Mevkûfâtın Tahsis Edildiği Cihet Açısından	241

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale/Madde
a.g.t.	Adı Geçen Tez
a.y.	Aynı Yazar
BALŞS	Balıkesir Şer'iyeye Sicilleri
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BŞS	Bursa Şer'iyeye Sicilleri
c.	Cilt
çev.	Çeviren
D.HMH.d.	Haremeyn Muhasebesi Defterleri
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
EV.HMH.d.	Evkâf Haremeyn Muhasebesi Defter
EV.VKF	Evkâf Vakfiye
İE. EV.	İbnülemin Evkâf
haz.	Hazırlayan
Hız	Hazreti
k.	Köyü
MAD.d.	Maliyeden Müdevver Defter
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
MŞS	Manisa Şer'iyeye Sicilleri
neşr.	Neşreden
no.	Numara
s.	Sayfa
s.a.s.	Sallallahu aleyhi ve sellem
ss.	Sayfa Sayısı
sy.	Sayı
TKGMKKA	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TT.d.	Tapu Tahrir Defter
ts.	Tarihsiz
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
vd.	Ve Devamı
vs.	Ve Saire
yay.	Yayınlayan

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMA HAKKINDA

1.1. ÖNEMİ VE AMACI

Osmanlı Devleti, XIV. yüzyıl başlarında, askerî/siyasî başarılarıyla öne çıkarken fethettiği toprakların imarı hususuna da kayıtsız kalmamıştır. Devletin henüz kuruluş safhasında başta padişahlar olmak üzere çeşitli düzeyde devlet yöneticileri ve varlıklı kimseler, vakıf düşüncesiyle binalar inşa ederek fethedilen yerleri imar etme işine yönelmişlerdir. Öncelikle bu ilgi ve yöneliş, üzerinde durulmaya değer son derece dikkat çekici bir husustur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin her yönüyle temellerinin atıldığı, ilk teşkilatlanma ve kurumlaşma örneklerinin verildiği payitaht Bursa, prototip şehir konumundadır. Bursa, vakıf düşüncesinden beslenerek vücut bulan Osmanlı'ya özgü külliyelerin ilk örneklerinin verildiği şehirdir. Kuruluş dönemi sultanlarının her biri, şehrin stratejik noktalarına kendi adlarıyla anılan birer külliye hediye etmişlerdir. Bursa'dan sonra fethedilen yeni yerlerde de aynı politikayla hareket edilmiştir. Padişahlardan başka valide sultanlar ve diğer hayırsever devlet adamları da vakıf geleneğine uygun olarak Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerlerinde hayrât eserler bina etmişlerdir. Külliyeler ve diğer bina edilen pek çok vakıf eser, Osmanlı şehirlerine adeta yeni bir kimlik kazandırmıştır. Bu yapılar, şehrin silüetini tebarüz ettiren köşe taşları olmuşlardır.

Külliyelerin bünyesinde câmi, medrese, mekteb, tekke, kütüphâne, imaret, hastane, han, hamam, çeşme gibi toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çeşitli birimler bulunmaktadır. Zengin vakıflarla desteklenen bu yapılar uzun süre işlevlerini sürdürmüşlerdir. Ancak yine de bunların bir kısmı asırların tahripkâr etkilerinden kurtulamamış, geride sadece birkaç iz bırakarak ya da bazen o da olmaksızın tarihin derinliklerinde kalmıştır. Diğer bir kısmı ise, işlevsel yönleri önemli ölçüde değişmiş olsa da günümüze gelebilmiştir.

Bu yapılar, yürüttükleri hizmetlerin yanı sıra buldukları yerlerin imar ve iskânında, ilim, kültür, sosyal ve iktisâdî hayatında rol oynamışlardır. Şehir hayatı, yeni imar olunan bu mekânlarda akmaya başlamıştır. İbadet, eğitim, sağlık, yeme-içme-

barınma, alışveriş gibi günlük ihtiyaçların karşılandığı yerler olmaları sebebiyle “şehir merkezi” özelliği kazanmışlar ve böylece Osmanlı halkının yaşam kültürünü etkilemişlerdir. Vakıf eserlere ilham olan düşünce ve anlayış ile bu eserler etrafında şekillenen yeni bir yaşam kültürü vücuda gelmiştir. Bu mekânlar ve onların müdavimleri arasında bir ilişki vardır. Keza mekânların birbiri arasında ve müdavimlerin kendi aralarında işleyen bir hukuk vardır.

Şehir ve kültür tarihimiz açısından son derece önem arz eden külliyeler ve bunların faaliyet gösterdikleri dönemlerde şehir ve toplum hayatında edindikleri rolü araştıran bazı çalışmalar yapılmıştır.¹ Külliyeler hakkında daha genel sonuçlara ulaşabilmek için mikro düzeyde bu tür çalışmalara ihtiyaç vardır. Araştırma konumuzun tespiti aşamasında söz konusu çalışmalar yol gösterici olmuştur. Ancak bu araştırmanın konusu ve amacı adı geçen çalışmalardan oldukça farklıdır. Araştırmanın temel problemi, kurucu nüvesi tasavvufi bir ünite (zaviye) olan ve aynı zamanda “evkâf-ı selâtin” arasında yer alan Emir Sultan Külliyesi’nin tarihi süreç içinde nasıl bir etkinlik düzeyine sahip olduğu meselesidir. Kavramsal çerçeveyi ise, kaynakların imkân tanıdığı ölçüde külliyenin fiziksel ve işlevsel yapısı teşkil etmektedir.

Emir Sultan Külliyesi’nin üzerine şu ana kadar birkaç makale dışında yapılmış kapsamlı bir çalışmanın olmaması, Bursa kültür tarihi araştırmaları bakımından önemli bir eksikliklerdir. Zira Emir Sultan, Bursa’da tasavvuf kültürünün sembol bir ismidir. Zaviyesini kurduğu muhit, zamanla bir yerleşim merkezi haline gelmiştir. Aynı zamanda yaşadığı dönemden başlamak üzere burası bir ilim, irfan ve kültür merkezi olarak faaliyet göstermiştir. Bununla birlikte Emir Sultan’ın maneviyatı dün olduğu gibi bugün de insanları cezbetmekte ve ziyaret önceliğini muhafaza etmektedir. Osmanlı kuruluş yılları Bursa’ında önemli bir konum ve işleve sahip olan ve her devirde şehrin dinî-tasavvufî hayatı açısından merkezî özelliğini devam ettiren Emir Sultan Külliyesi

---

¹ M. Asım Yediyıldız, *Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulucami*, Bursa, Emin Yayınları, 2010; a.y., *Bir Mabedin Serüveni Bursa Ulucami*, Bursa, Emin Yayınları, 2010; Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003; Yağmur Say, *Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi: Anadolu’nun İslamlaşması ve Türkleşmesi Sürecinde Gazi-Eren-Evliyaların Rolü*, İstanbul, Su Yayınları, 2006; Salih Pay, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, Bursa, Eğit-San Yayınları, 1996; a.y., *Kuruluşundan Günümüze Yeşil Külliyesi*, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2010.

hakkında Şimdiye kadar arŐive dayalı bir çalışmanın yapılmamış olması bizi harekete geçiren temel etken olmuştur.

Bu tezin odak noktası, Emir Sultan Kllyesi'nin ilk  yüzyıl içerisindeki (XV-XVII. yüzyıllar) durumunu ve geçirdiği oluşum/değişim süreçlerini incelemektir. Bu süreçler; fizikî, iktisâdî, sosyal ve işlevsel yönleriyle sistematize edilerek ele alınmıştır.

1.2. KAYNAKLAR

1.2.1. Arşiv Kaynakları

Çalışmanın birincil kaynaklarını, arşiv belgeleri teşkil etmektedir. Araştırma konusu ile ilgili, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde yapılan belge taramalarında tespit edilen kaynaklar Şunlardır:

1.2.1.1. Vakfiye

Vakfiye veya vakıf-nâme; vâkıfın, vakfın teşekkülü ve işleyişi hususunda tanzim ettiği hüküm ve kaideleri ve bunların kadı tarafından tescilini ihtiva eden hukukî bir vesikadır.² Bir vakıf müessesinin kuruluşuna dair ilk elden bilgiler vakfiyelerde bulunmaktadır. Vâkıfın tesis ettiği vakfının niteliği, unsurları, gelir kaynakları, görevlendirilen personel ve ücretleri ve yapılacak diğer harcamalarla ilgili planlamalar, bu belgelerde ortaya konulmuştur.

İlki esas olmakla birlikte sonradan ilaveler yapılmak suretiyle geniŐletilen ve tekrar tanzim edilen vakfiyeler de vardır. İncelediğimiz kllyenin vakfiyesi için böyle bir durum söz konusudur. Emir Sultan vakfının mevcut vakfiyesi, ilk nüsha değildir. Yaptığımız tüm arşiv taramalarında kurucu vakfiyeye ulaşılamamıştır. (Bkz.: Birinci Bölüm: Vâkıf ve Vakfiye). Emir Sultan'ın vefatından 40 yıl sonra Fatih Sultan Mehmed döneminde tanzim edilen 15 Receb 874/18 Ocak 1470 tarihli vakfiye, hem ilk vakfiyeye atıflar yapmakta hem de mevcut en eski vakfiye sureti olduğu için kllyenin birincil kaynağını teşkil etmektedir. Kllyenin bu tek vakfiyesi, BOA'da EV.VKF 19/1 no'da

---

² Bahaeddin Yediyıldız, "Müessese-Toplum Münasebetleri erevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, c. XV, Ankara, 1982, s. 24.

kayıtlıdır. Arşiv araştırmamız esnasında bunun dışında ne önce ne de sonraki tarihlerde başka bir nüsha ile karşılaşılmamıştır. Emir Sultan vakfiyesi denildiğinde kastedilen ve anlaşılan Fatih dönemi vakfiyesi olmuştur. Bizim de çalışmamıza esas teşkil eden bu vakfiyedir.

Vakfiyeler, tesislerin idare ve hizmet çerçevesini kural olarak ortaya koymakla birlikte, yapıları gereği bu ideal planın pratik hayatta nasıl tezahür ettiği, vakfiyede tayin edilen esasların işletilip işletilmediği, tarihî süreç içinde vakıf gelir-giderlerinin çeşitli faktörlerin etkisi karşısında geçirdiği değişimlerin seyri gibi hususlarda bir fotoğraf vermemektedir. Bu durumda külliyenin sosyal, iktisâdî, dinî hayat üzerindeki yansımalarının takip edilebileceği başka kaynaklara başvurulması zorunlu hale gelmektedir.

1.2.1.2. Vakıf Muhasebe Defterleri

Bir vakfın mâlî gidişatını izleme imkânı sunan kıymetli vesikalar, vakıf muhasebe kayıtlarıdır. Vakıfların yıllara göre gelir ve giderlerindeki değişim seyrinin takip edilebileceği en önemli kaynaklar durumundadır.³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmada Emir Sultan vakfının muhasebe defterleri tespit edilmiştir. Vakfın iktisâdî yapısının incelendiği bölümde çalışmanın referans noktasını bu defterler teşkil etmektedir.

Vakıf muhasebe defterleri belirli bir plana göre tertip edilmişlerdir. Ana hatlarıyla ifade etmek gerekirse defter girizgâhı olarak; kayıtların ait olduğu vakıf adı, yılı, (gün-ay-yıl olarak) vakıftan sorumlu nâzır, mütevellî hatta kâtib adının belirtildiği birkaç satırlık künye bilgisi yer almaktadır. Hesap bilgileri, gelirler (mahsûlât) ve giderler (ihrâcât) olmak üzere iki ana kısımda tasnif edilmiştir. Gelirler, “*Ani'l-mahsûlât*” başlığı altında türlerine göre gruplandırılarak her bir türdeki gelirlerin toplamı (nakit ve galle), bu toplamın kaynak birimlerine dağılımı detaylı bir şekilde kaydedilmiştir. Gelirlerden sonra “*Vuzi'a Min Zâlik*” başlığıyla verilen giderler kısmında; maaşlar (el-vezâif) ve masraflar (el-ihrâcât) kalemleri vardır. İlkinde vakıf

³ Ömer Lütfi Barkan, “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII, No: 1-2, 1962-1963, s. 243 vd.

görevlileri, birimlerine göre tasnif edilerek günlük maaşları tek tek ve toplam olarak gösterilmiştir. İkincisi ise; vakfın ihtiyaçları doğrultusunda yapılan diğer harcama kalemlerini içerir. Bütün giderler verildikten sonra kasada kalan meblağ “*sahhu'l-bâki*” olarak belirtilir. Defterlerin sonunda “*Tahrîren ...*” ile başlayan tarih ve devamındaki imza ve mühürler ise, defterin onaydan geçtiğini gösterir. Bilindiği gibi vakfın mütevellî ve kâtibi tarafından belirli periyotlarla tutulan (genellikle yıllık) hesap defterleri merkeze gönderilir ve burada mühürlenip tasdik edilirdi. Emir Sultan vakfının hesapları da bu ana şemaya göre kayda geçirilmiştir.

BOA’da 1006-1113 yılları arasında Emir Sultan vakfına ait toplam 46 muhasebe kaydı bulunmaktadır. Vakıf muhasebesi düzenli bir şekilde tutulmuş olmasına rağmen bu düzen dâhilinde defterler bize intikal etmemiştir. En eski tarihli muhasebe kaydı 1006-1007/1598-1599 dönemine aittir. Vakfın özellikle XV. ve XVI. yüzyıldaki durumunu ortaya koyacak herhangi bir muhasebe kaydına rastlanmamıştır. İncelediğimiz dönemde en eski tarihli defterden başlayarak her yıla ait düzenli kayıtlar da söz konusu değildir. Bazen muntazam bir şekilde arka arkaya birkaç yılın muhasebe defteri bulunurken bazen de uzun süren kopukluklar vardır. Örneğin 1050-1070 arası bir muhasebe kaydına ulaşılammıştır. Genel olarak muhasebe defterleri, tam bir mâlî yıla karşılık gelecek şekilde düzenlenmiş olmakla birlikte defterlerin bir kısmı 3, 4, 6, 11 ay gibi yılın sadece belirli bir dönemine ait hesapları ihtiva etmektedir. Ayrıca başlarda detaylı bir şekilde tutulan muhasebe kayıtlarının XVII. yüzyılın sonlarına (1086 yılı hariç 1082-1113 arası) doğru icmâlîye döndüğü görülmektedir.

Maliyeden Müdevver ve Topkapı Sarayı Arşivi bölümlerinde kayıtlı Emir Sultan vakfının muhasebe defterlerinden ilgili döneme ait olanların tamamı temin edilmiştir. Aşağıdaki Tablo-1’de bu defterlerin listesi verilmiştir.

**Tablo-1 Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Emir Sultan Vakfına Ait
Muhasebe Kayıtları**

Sıra No	Hesap Kayıt Dönemi ⁴	Süre	Fon/Gömlek Kodu
1.	1006-1007 (2 Ş 1006-13 Ş 1007)	1 yıl	TSMA.d. 3729/1
2.	1007-1008 (13 Ş 1007-26 Ş 1008)	1 yıl	TSMA.d. 3729/4
3.	1010-1011 (N başı 1010-B sonu 1011)	11 ay	TSMA.d. 3729/2
4.	1012- (Ca başı-L sonu 1012)	6 ay	TSMA.d. 3822/1
5.	1012-1013 (Za başı 1012-N sonu 1013)	11 ay	TSMA.d. 3729/3
6.	1012-1013 (Za başı 1012-N sonu 1013)	11 ay	TSMA.d. 9098/1
7.	1013-1014 (L başı 1013-1 Za 1014)	13 ay 1 gün	TSMA.d. 3702/1
8.	1016-1017 (24 Za 1016-6 Z 1017)	1 yıl	MAD.d. 5565
9.	1017-1018 (6 Z 1017-18 Z 1018)	1 yıl (tafsilî)	MAD.d. 5565
10.	1017-1018 (6 Z 1017-18 Z 1018)	1 yıl (icmalî)	TSMA.d. 1494/6
11.	1019-1021 (26 Z 1019-6 M 1021)	12 ay 12 gün	MAD.d. 5565
12.	1021-1022 (6 M 1021-18 M 1022)	1 yıl	MAD.d. 5565
13.	1025-1026 (22 S 1025- 3 Ra 1026)	1 yıl	MAD.d. 5565
14.	1026-1027 (3 Ra 1026-14 Ra 1027)	1 yıl	MAD.d. 5565
15.	1028-1029 (25 Ra 1028-7 R 1029)	1 yıl	MAD.d. 5565
16.	1029-1030 (7 R 1029-17 R 1030)	1 yıl	MAD.d. 5565
17.	1030-1031 (17 R 1030-28 R 1031)	1 yıl	MAD.d. 5565
18.	1031-(28 R 1031-Ş sonu 1031)	4 ay iki gün	MAD.d. 5565
19.	1031-1032 (6 N 1031-12 M 1032)	4 ay 7 gün	MAD.d. 5565
20.	1032- (13 M 1032-Z sonu 1032)	11 ay 18 gün	MAD.d. 5565
21.	1034-(11 Ra 1034-Z Sonu 1034)	9 ay 20 gün	MAD.d. 5565
22.	1035-(M. Başı-Z sonu)	1 yıl	MAD.d. 5565
23.	1037-1038 (19 C 1037-26 C 1038)	12 ay 8 gün	MAD.d. 5565
24.	1038-1039 (27 C 1038-C sonu 1039)	12 ay 4 gün	MAD.d. 5565
25.	1039-1040 (B başı 1039-M sonu 1040)	6 ay 28 gün	MAD.d. 5565
26.	1041-1042 (25 C 1041-2 Ra 1042)	8 ay 8 gün	MAD.d. 5565
27.	1042-1043 (3 Ra 1042-S sonu 1043)	11 ay 28 gün	MAD.d. 5565
28.	1043-1044 (Ra başı 1043-S sonu 1044)	1 yıl	MAD.d. 5565
29.	1044(Ra başı 1044-20 N 1044)	6 ay 20 gün	MAD.d. 5565
30.	1050-1051 (7 Za 1050-9 Z 1051)	1 yıl	MAD.d. 5565
31.	1051-1052 (3 Z 1051-19 Z 1052)	1 yıl	MAD.d. 5825
32.	1070 (Mart başı 1070-Felvaris sonu 1071)	1 yıl	MAD.d. 7748
33.	1071 (Mart başı 1071-Felvaris sonu)	1 yıl	MAD.d. 2245
34.	1072-1074 (Mart başı 1072-Mart sonu 1074)	3 yıl (icmalî)	TSMA.d. 4272/1
35.	1072-1074 (Mart başı 1072-Felvaris 1074)	3 yıl	MAD.d. 1680
36.	1075	1 yıl	MAD.d. 1376
37.	1076	1 yıl	TSMA.d. 1776/1
38.	1077-1079	3 yıl	TSMA.d. 3838/1

⁴ Hicrî Aylar ve Sembollerini: Muharrem: **M**; Safer: **S**; Rebiulevvel: **Ra**; Rebiulâhir: **R**; Cemâziyelevvel: **Ca**; Cemâziyelâhir: **C**; Receb: **B**; Şaban: **Ş**; Ramazan: **N**; Şevval: **L**; Zilka'de: **Za**; Zilhicce: **Z**.

39.	1079	1 yıl	TSMA.d. 1776/2
40.	1082	1 yıl	TSMA.d. 1678/39
41.	1083	1 yıl	TSMA.d. 4272/2
42.	1086	1 yıl	MAD.d. 1899
43.	1088	1 yıl	TSMA.d. 4272/3
44.	1090-1092 (Mart başı 1090-Mart sonu 1092)	2 yıl	TSMA.d. 4272/4
45.	1095	1 yıl	TSMA.d. 4272/5
46.	1113	1 yıl	TSMA.d. 4541/1

1.2.1.3. Tahrir Defterleri

Tahrir kelimesi terim olarak, Osmanlı maliye teşkilâtında vergilerin ve bu vergileri verenlerin ismen tesbiti için değişik dönemlerde farklı şehirlerde gerçekleştirilen sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade etmektedir. Tahrirler, timar sistemiyle doğrudan bağlantılı bir özellik göstermiş ve bu sistemin yürürlükte olduğu (sâlyânesiz) eyalet ve sancaklarda uygulanmıştır.⁵ Tahrirlerle yerleşim yerlerine göre reâyânın sayısı, sosyal yapısı, mâlî kaynakları, statüleri, vergi durumları gibi hususlar kayıt altına alınmaktaydı. Mufassal ve mücmel türdeki tahrirlerden başka sadece vakıf topraklarının tahriri de tutulmaktaydı. Emir Sultan vakfı arazilerinin nüfus ve gelir durumu hakkında bilgi veren vakıf tahrir kayıtlarının bir kısmı BOA'da mevcuttur.

İstifade edilen defterler: Tapu Tahrir fon kodunda (TT.d.) 113 (928/1521) ve 369 (926/1519) gömlek numaralarında ve Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği fonunda (EV.HMH.d.) 6 (974/1566) gömlek numarada kayıtlıdır. Bunların içinde vakfın en kapsamlı tahriri 974/1566 yılına ait olan tahrirdir.

Vakıf reâyâsı hakkında bilgi veren tahrir kayıtlarının bir kısmı için TKGM Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nden faydalanılmıştır. Burada Emir Sultan vakfı ile ilgili 3 ayrı kayıt tespit edilebilmiştir. Bunlar, Tapu Tahrir Defteri-Evkaf 570 ve 580 numara ile Tapu Tahrir Defteri 67 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Söz konusu tahrirlerin üzerinde hangi yıla ait olduğunu belirten bir tarih bilgisi yer almamaktadır.⁶

⁵ Mehmet Öz, "Tahrir", *DİA*, XXXIX, s. 425-426.

⁶ TKGM Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'ndeki aynı tahrir kayıtları kullanılarak hazırlanan bir çalışmada 981/1573 tarihi gösterilmiştir. Bkz.: Ömer Lütfi Barkan, Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri*, c. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 66 (63. dipnot).

Ayrıca Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmış olan 937/1530 yılına ait 166 numaralı ve 438 numaralı “Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu” defterleri, yararlanılan tahrir kaynakları arasındadır.

1.2.1.4. Şer’iyye Sicilleri

Osmanlı Devleti’nde kadılar tarafından tutulan mahkeme kayıtlarından oluşan defterlere şer’iyye sicilleri, kadı defterleri ya da mahkeme sicilleri denilmektedir. Merkezde ve taşrada her kesimden insanlar arasındaki hukukî ilişkilere dair kayıtları içeren bu defterler, Osmanlı hayatının aile, toplum, ekonomi ve hukuk gibi birçok alanının tarihi için en önemli kaynaklardır. Kadıların Osmanlı sistemindeki etkin rolleri sebebiyle şer’iyye sicilleri, sosyal ve yerel tarih çalışmalarında da ana kaynak niteliği taşımaktadır.⁷

Vakıflarla ilgili zengin belgeler ihtiva eden şer’iyye sicilleri, bu çalışmanın ana kaynakları arasındadır. Emir Sultan Külliyesi, Bursa’da tesis edildiği ve vakfa temlik edilen köy ve arazi gelirleri de çoğunlukla Bursa’da bulunduğu için Bursa Şer’iyye Sicilleri odaklı tarama yapılmıştır. Bununla birlikte vakfin Bursa dışındaki uzantıları için ilgili diğer sicillere de bakılmıştır.

Osmanlı Devleti’nin en eski tarihli şer’iyye sicilleri, Bursa’ya ait olanlardır. 860-891/1455-1486 ile 1342/1923 arası döneme ait toplamda 1062 defterden oluşan Bursa Şer’iyye Sicilleri, çalışmamızda önemli bir kaynak grubunu teşkil etmiştir. Emir Sultan Külliyesi’nin özellikle ilk iki yüzyılına (XV. ve XVI. yüzyıla) dair -vakfiye ve tahrir kayıtları dışında- belgeler yok denecek kadar azdır. Kaldı ki bu belgeler de vakfin iktisâdî boyutuna ışık tutmakta, külliyedeki sosyal hayat, insan ilişkileri hakkında bilgi sunmamaktadır. Mahkeme kayıtları, bu noktadaki boşluğu doldurmada önemli katkı sağlamıştır.

XV. yüzyıl başı - XVII. yüzyıl sonu arasında kayıtlı 334 adet defter bulunmaktadır.⁸ Defterlerin standart bir ebat ve hacmi olmamakla birlikte ilk dönemlere ait olanların hacmi daha fazladır. Sicillerin kullanımını kolaylaştıracak indeks türü

⁷ Yunus Uğur, “Şer’iyye Sicilleri”, *DİA*, XXXIX, s. 8.

⁸ Bursa şer’iyye sicilleri hakkında detaylı bilgi için bkz.: Mefail Hızlı, “Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 12, sy. 1, Bursa, 2003, ss. 367-426.

çalışmaların henüz olmayışı, dijital ortama aktarılmış on binlerce sayfanın ayrı ayrı taranmasını gerekli kılmıştır. Ancak zaman sınırlaması bu olanağı da zorlaştırmıştır. Şer'iyeye sicilleri üzerinde elden ve VGMA'daki kataloglar üzerinden yapılan taramalarda konuyla ilgili hayli belge tespit edilmiştir. Buna göre Bursa Şer'iyeye Sicilleri taramasında XV. yüzyılda 132; XVI. yüzyılda 336 ve XVII. yüzyılda 383 belge kaydı ile karşılaşmıştır.

Emir Sultan vakfının gelir kaynaklarından bir kısmı; Balıkesir, Manisa, Kütahya ve Kocaeli sancakları sınırları dâhilinde olması sebebiyle VGMA kayıtları üzerinden bu sancakların şer'iyeye sicillerinde de tarama yapılmıştır. Ancak Kocaeli ve Kütahya livalarının sicillerinde XVII. yüzyıl sonu itibariyle Emir Sultan vakfına dair bir kayda rastlanılmamıştır. Balıkesir sicillerinde ilgili döneme ait toplamda 47; Manisa'da ise, 4 adet belge tespit edilmiştir.

Tablo-2 Tespit Edilen Belge Sayısı

Yer	XV. Y.Y.	XVI. Y.Y.	XVII. Y.Y.	Toplam
Bursa	132	336	383	851
Balıkesir	-	-	47	47
Manisa	2	-	2	4
Kütahya	-	-	-	-
Kocaeli	-	-	-	-
Toplam	134	336	432	902

Araştırmamızda arşiv kaynakları arasında en fazla sayıda belge, sicillerden elde edilmiştir. Tablo-2'de Bursa ve diğer kazaların şer'iyeye sicillerinde tespit edilen belge sayısı gösterilmiştir. Görüldüğü üzere XV. yüzyıldan günümüze doğru gelindikçe konu ile ilgili belge sayısı artmaktadır. Bursa, Balıkesir ve Manisa sicillerinde toplamda 902 belge tespit edilmiştir. Ancak zikredilen bu rakamlar, belirli defterlerin taranmasına dayalı oldukları için Emir Sultan Külliyesi ve vakfı hakkında sicillerde geçen tüm belgelerin istatistikî sonucunu yansıtmadığını da belirtmek gerekmektedir.

Şer'iyeye sicillerinde tespit edilen belgeler, içerikleri hakkında genel bir fikir vermek amacıyla Tablo-3'te konularına göre tasnif edilmiştir.

Tablo-3 Belgelerin Konularına Göre Tasnifi

Konular	XV. Y.Y.	XVI. Y.Y.	XVII. Y.Y.
Mütevellî Tasarrufları	14	46	28
Görevli Atamaları	7	29	66
Görevliler-Diğer Konular	7	48	28
İmaret-Zevâid Payı Tahsisatı	2	11	56
Vakıf Reâyâsı ⁹	6+2	26	42+2+47
Külliye Birimleri Tamirâtı	-	3	23
Vakıf Malı Kiralama	29	40	7
Vakfiyeler	28	25	25
Mahalle Sâkinleri	32	34	37
Diğer	7	74	71
Toplam	134	336	432

1.2.1.5. Diğer Belge Türleri

Yukarıda zikredilenler dışında BOA'da özellikle TSMA, MAD, EV.HMH, İE.EV. fonlarında tespit ettiğimiz ve çalışmamızda yer verdiğimiz belgeler şunlardır:

TSMA.d. 6468: 9 Receb 971/22 Şubat 1564 tarihli Emir Sultan mahallesi sâkinlerine, ulemâ, sulehâ ve külliye çalışanlarına yönelik sadaka tevziatı hakkındaki hesap defteri.

MAD.d. 5513: 22 Zilhicce 1069/10 Eylül 1659 tarihli Emir Sultan İmaretinden yapılan fodula tahsisat cetveli.

EV.HMH 84, 395, 547, 562, 650, 718, 817: 1074-1105/1664-1694 yıllarında Emir Sultan ve diğer bazı vakıflardan haremeyn muhasebesine yapılan tahsisatı gösteren kayıtlar.

İE.EV 2125: 1026/1617 yılına ait bir berat talebini bildiren belge.

⁹ Vakıf reâyâsı hakkında XV. yüzyılda 6 belge BŞS'de, 2 belge MŞS'de; XVII. yüzyılda ise, 42 belge BŞS'de, 2 belge MŞS'de ve 47 belge BALŞS'de tespit edilmiştir. Buna göre Bursa dışındaki kazaların sicillerinden elde edilen belgelerin tamamı, vakıf reâyâsı hakkındadır.

1.2.2. Menâkıbnâmeler

Çalışmamızda resmî arşiv vesikaları dışında faydalanılan bir kaynak türü de menâkıbnâmelerdir. Tesisin kendisine atfedildiği Emir Sultan'ın tasavvufî şahsiyeti etrafında bir menâkıb literatürü teşekkül etmiştir. Önceleri şifahi olarak varlığını sürdüren menkıbeler, sonradan yazıya aktarılmışlardır. En eski tarihli olanı, Emir Sultan'ın vefatından yüz yıl sonra telif edilmiştir. Şu ana kadar tespit edilmiş el yazması ve matbu 8 farklı menâkıbnâme olup bunların her birinin pek çok nüshası bulunmaktadır. Menâkıbnâmeler, yazılış tarihlerine göre sırayla şunlardır:

Menâkıb-ı Cevâhir: Emir Sultan menâkıbnâmeleri arasında en eski tarihli (932/1525-26) olan bu eser, Yahya bin Bahşî tarafından Türkçe olarak sade bir dil ile yazılmıştır. Eserde Emir Sultan'dan başka Hacı İsa Dede, Hacı Mustafa Dede, Abdi Hoca ve Ece Baba'nın menkıbeleri anlatılmış; menkıbeler arasında da manzumelere yer verilmiştir. Bu eserdeki Emir Sultan menkıbelerinin çoğu; Ece Baba, Nebi Hoca gibi Emir Sultan'ın dervişlerinin rivayetlerine dayanmaktadır. Menâkıbnâme üzerinde bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.¹⁰

Menâkıb-ı Emir Sultan (Dîvân-ı Dervîş Müdâmî Der Vâsf-ı Emir Sultan): Mustafa Müdâmî tarafından 947/1540-41 yılında Türkçe olarak mesnevî tarzıyla yazılmıştır. Eser, başından sonuna kadar Emir Sultan övgüsünü dile getirmektedir. Müdâmî, eserin arasına Arapça iki vakfiye kaydı ilave etmiştir. Bu vakfiyelere göre o, eserini yazdıktan sonra Emir Sultan türbesine vakfetmiş, kitabın buradan asla çıkarılmamasını ve satılmamasını da şart koşturmuş. Çeşitli nüshaları bulunan menâkıbnâme üzerinde ilk çalışma, 1992 yılında; ikinci olarak 2007 yılında ortaya konulmuştur.¹¹

---

¹⁰ Hatice Liman, *Yahya bin Bahşî'nin Menâkıb-ı Emîr Sultân (Menâkıb-ı Cevâhir) Adlı Eseri –İnceleme-Metin-*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2008; Eserin farklı nüshaları hakkında bilgi için bkz: Abdullah Uğur, *Emîr Sultân Menâkıbnâmeleri ve Nimetullah'ın Menâkıb-ı Emîr Sultân Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013, s. 35-38.

¹¹ Nilüfer Kol, *Kefeli Mustafa Müdâmî Divanı (16. yüzyıl)*, Boğaziçi Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007; Arapça vakfiyeler için bkz.: Orhan Bilgin, *Mustafa Müdâmî Dîvançe ve Menâkıbnâme-i Emir Sultan*, İstanbul, 1992, s. 30-31.

Vesiletü'l-Metâlib: Zeynelabidin bin Hacı Kâsım, 950/1543-44 yılında telif etmiştir. Emir Sultan hakkındaki tek Arapça menâkıbnâmedir. Türkçeye de tercüme edilmiştir. Çeviriyi yapan kişi, eser arapça olduğu için herkesin okuyup istifade edemediğini, kolayca anlaşılabilmesi için Türkçe'ye çevirmek istediğini belirtmiştir.¹²

Menâkıb-ı Emir Sultan: Bursalı Şevkî, Kanûnî'nin oğlu şehzâde Bayezid adına telif ettiği eserini 960/1553 yılında tamamlamıştır. Sadelikten uzak edebî bir dille yazılmıştır. Önceki menâkıbnâmelerden istifade ederek kitabını telif eden yazar, Emir Sultan'a ait 18 menkıbeyi anlatmıştır. Pek çok nüshası olan eser üzerinde doktora tezi yapılmıştır.¹³

Menâkıb-ı Emir Sultan (Keşif-nâme): Manisalı Senâyî tarafından yazılan eserin telif tarihi kesin bilinmemekle birlikte 960-970/1553-1563 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Matbu menâkıbnâmelerden biridir. 1289'da İzzet Efendi Matbaası'nda basılmıştır.¹⁴

Menâkıb-ı Emir Sultan: Nimetullah Efendi, 970/1562-63 yılında yazmıştır. Kitabın başında şeyh edinmenin gerekliliği, kâmil ve nâkıs mürşid, erbain hakkında açıklamalar yapılmış, sonrasında Emir Sultan ve ilk sekiz halife ile Yahya bin Bahşî'nin menkıbeleri anlatılmıştır. Bu eser üzerinde bir yüksek lisans çalışması yapılmış ve Emir Sultan menkıbelerinin derlendiği bir kitapta da yayınlanmıştır.¹⁵

Menâkıb-ı Emir Sultan (Zübdetü'l-Menâkıb ve Künyetü'l-Metâlib): Hüsameddin Bursevî tarafından 1033/1623-24 yılında kaleme alınmıştır. Menâkıbnâme'de Emir Sultan'ın soyu, fizikî özellikleri, küçüklüğünden itibaren hayatı boyunca gösterdiği kerametler anlatılmaktadır. Bunlardan sonra Emir Sultan'ın bazı halifelerinin menkıbeleri zikredilmiştir. Menkıbelerin kaynağı olarak bazen isim vermezken bazen de Şeyh Sinan, Tuzlalı Yahya Efendi, Yahya bin Mesih, Edremitli Sarı Yusuf ve Geyve

¹² M.Fatih Albayrak, "Emir Sultan Hazretleri İçin Yazılan Menâkıbnâmeler", *Emir Sultan Sempozyum Bildirileri (5 Mayıs 2012)*, Bursa, Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 2012, s. 97.

¹³ Mustafa Okan Baba, *Menâkıb-ı Emîr Sultân (Metin-İnceleme-Gramer-İndeks)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1991, s. 12-18.

¹⁴ Albayrak, a.g.m., s. 102; Mehmet Veysi Dörtbudak, "Manisalı Mehmet Senâyî Çelebî ve Risâle-i Menâkıb-ı Emîr Sultân (Keşifnâme) Adlı Eseri", *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü-3*, Bursa, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2004, ss. 205-218.

¹⁵ Uğur, a.g.t.; Mustafa Utku, *Emir Sultan Hazretlerinin Menkıbeleri*, İstanbul, Uludağ Yayınları, 2011, s. 47-149.

Subaşı gibi kişileri göstermiştir. Her menkıbeden sonra konuyla ilgili genellikle Türkçe nadiren de Arapça ve Farsça manzumelere yer verilmiştir. Menâkıbnâme üzerinde bir yüksek lisans çalışması yapılmış ve Emir Sultan menkıbelerinin derlendiği bir kitapta da yayınlanmıştır.¹⁶

Tercüme-i Hâl-i Emir Sultan: Emir Sultan menâkıbnâmelerinden sonuncusu, Baldırzâde'ye aittir. Yazarın 1060/1650 tarihli *Ravza-i Evliyâ* adlı eserindeki Emir Sultan ile ilgili kısım, Hayrullah Nedim Efendi tarafından *Terceme-i Hâl-i Emir Sultan* adıyla 1307 yılında basılmıştır.

Menâkıbnâmeler, tamamen hayalî ya da uydurma anlatımlar olarak değerlendirilemez. Ortaya çıktıkları dinî, tasavvufî, kültürel ortamın ürünüdürler. Dolayısıyla menâkıbnâmelerin tarih araştırmalarında kaynaklık değeri vardır. Her ne kadar içerisinde kerâmet motifleri bulunsun da toplumun muhayyilesini en yalın biçimde ortaya koymaktadırlar.¹⁷

Yukarıda belirtilen menâkıbnâmelerin tamamının, XVI.-XVII. yüzyıllarda yazılmış olması, bu metinlerin çalışmamızdaki kaynaklık değerini artırmaktadır. Bu eserler, külliye'deki sosyo-kültürel hayat açısından başka hiçbir kaynakta bulunmayacak türden bilgiler ihtiva etmektedirler. Şeyh ve dervişlerin yaşayışları, tasavvufî anlayışları, siyasî, askerî, sosyal, kültürel, dinî faaliyetleri, etki sahaları, etkileşimde buldukları kişi ve çevreler, güncel bazı olaylar karşısında nasıl tavır aldıkları vs. konularda canlı örnekler sunan menâkıbnâmeler, çalışmanın içeriğini zenginleştirmiştir. Diğer taraftan Emir Sultan hakkında bilgi veren kronik, vefeyatnâme türü kitaplara bakıldığında menâkıbnâmelerin bu kitaplara memba teşkil ettiği görülmektedir.¹⁸ Zira Emir Sultan

---

¹⁶ Nurettin Kahraman, *Menâkıb-ı Emir Sultan (Hüsameddin Bursevî) İnceleme ve Metin*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2009; Utku, a.g.e., s. 163-208; Ayrıca bkz.: Albayrak, a.g.m., s. 106-108; Bunlardan başka Emir Sultan'ın halifelerinden Hasan Hoca'ya ait *Müzîlu's-Şukûk* ve Lutfullah Halife'ye ait *Cenâhu's-Sâlikîn* adlı eserlerde Emir Sultan'a ait bilgiler bulunmaktadır. Bkz.:Utku, a.g.e., s. 213-348.

¹⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, 2. Basım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 34, 65-69, 88-92; Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 22; A. Zeki Velidî Togan, *Tarihte Usul*, 3. Baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981, s. 49-50.

¹⁸ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih*, c. II, ts., s. 425-427; Mecdî Mehmed Efendi, *Şakâik-i Nu'mâniye ve Zeyilleri Hadâiku's-Şekâik*, (haz. Abdülkadir Özcan), c.I, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989; Baldırzâde Mehmed Efendi, *Ravza-i Evliyâ*, 1251; Gazzîzâde Abdullatif, *Hülâsatü'l-Vefeyât*,

menâkıbnâmelerinde, biyografik bilgiler yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle Emir Sultan'ın hayatı ile ilgili bu kaynaklardaki bilgiler, menâkıbnâmelere anlatılanlardan farklı değildir. Dolayısıyla çalışmanın ilgili yerlerinde menâkıbnâmelere müracaat edilmiştir.

Menâkıbnâmelerin bir kısmı üzerinde yüksek lisans/doktora tezi yapılarak transkripsiyon edilmiş olması, bizim açımızdan bu eserlere ulaşılmasını kolaylaştırmıştır. Çalışmamızda bu tezlerdeki metinlerden yararlanılmıştır.

1.2.3. Emir Sultan ve Vakıfları Hakkında Yapılmış Çalışmaların Değerlendirilmesi

Cumhuriyet sonrası dönemde Emir Sultan'ın hayatı ile ilgili yapılan yayınları, popüler ve akademik çalışmalar olarak iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Hakkında bilinenlerin menâkıbnâmelere dayanmasının bir sonucu olarak söz konusu çalışmaların büyük bir kısmı popüler tarzda olup menâkıbnâme üslubuyla kaleme alınmışlardır.¹⁹ Kaynak yönünden menâkıbnâmelere dayanan bu tür eserlere, menâkıbnâmelerin günümüze güncellenmesi denilebilir.

Akademik seviyede yapılan ilk çalışmalardan biri Cavid Baysun'un Emir Sultan'ın hayatı ve şahsiyeti hakkındaki makalesidir. Bu makale, konuyla ilgili kapsamlı bir kaynakçayı da ihtiva etmektedir.²⁰ Yakın dönemde (1991, 2008 ve sonrası) Emir Sultan'a dair çalışmalar ise, menâkıbnâmelerinin incelenmesi üzerinde

---

1281; İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Hüdâvendigâr Matbaası, 1287; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsi*, Matbaa-i Vilayet, Bursa 1332.

¹⁹ Yapılan çalışmalar şunlardır: Gazali Saltık, *Bursa'da Emir Sultan ve Kerametleri*, Bursa, Taşman Matbaası, 1959; Rüknettin Akbulut, *Emir Sultan*, ts. (Bursa Hakimiyet Matbaası, 1962); Kazım Alparslan, *Büyük Türk Mutasavvıflarından Emir Sultan ve Asâ-i Şerif*, Yeşil Bursa Basımevi, 1966; Süleyman Deveer, *Emir Sultan'ın Hal Tercümesi*, 1978; Hüseyin Algül, *Bursa'da Medfun Osmanlı Sultanları ve Emir Sultan*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1982; Hasan Turyan, *Hazreti Emir Sultan ve Zeyniler Haziresi*, Bursa, Prestij Matbaası, 1989; İlhan Yardımcı *Kerametler Sultanı Emir Sultan (Mehmed Şemseddin)*, Bursa, Ön Matbaa, 1994; Şinasi Çoruh, *Emir Sultan*, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, ts.; Ahmet Bayer, *Emir Sultan Hayatı ve Menkibeleri*, Bursa, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2014; Mustafa Özdamar, *Emir Sultan*, İstanbul, Kırkandil Yayınevi, 2008; Mustafa Utku, *Emir Sultan Hazretlerinin Menkibeleri*, İstanbul, Uludağ Yayınları, 2011; Yaşadığı devrin siyasi olaylarında aktif ve belirleyici rol oynaması itibariyle onu vatanının bekâsı için çabalayan millî bir kahraman olarak takdim eden bir çalışma için bkz.: Tahsin Yaprak, "Millî Kültürümüzün ve Devlet Geleneğimizin Manevî Mimarlarından: Emir Sultan", *VI. Osmanlı Sempozyumu (Söğüt Eylül 1991)*, Ankara, 1992, ss. 29-40.

²⁰ Cavid Baysun, "Emir Sultan'ın Hayatı ve Şahsiyeti", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. I, sy. I, İstanbul, 1949, ss. 77-94; Ayrıca bkz: a.y., "Emir Sultan", *İA*, IV, ss. 261-263.

yoğunlaşmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere bunlardan biri hakkında doktora, dördü üzerinde de yüksek lisans çalışması yapılmıştır.

Emir Sultan vakıflarını müstakil bir konu olarak ilk defa Halim Baki Kunter ele almıştır. Kunter, Fatih devri vakfiyesinin orjinalini ve tercümesini yayınladığı makalesinde ayrıca Emir Sultan ve vakıfları ile ilgili yararlanılabilecek kaynaklar listesi sunmuş, özellikle şer'iyye sicillerinde tespit ettiği bazı kayıtlara yer vermiştir. Bu makale, kendinden sonraki çalışmalar için yol haritası niteliğindedir.²¹ Kepecioğlu, ansiklopedik çalışmasının bir bölümünde Emir Sultan ve Külliyesi'nden bahsetmiştir. Referansları bize önemli katkı sağlamıştır.²² İlk defa külliyenin fizikî durumuna dair sicillerdeki bilgileri kullanan ve yorumlamaya giden ise, Ekrem Hakkı Ayverdi'dir. Kunter ve Kepecioğlu ile ortak sicil referanslarına atıfta bulunan Ayverdi, Emir Sultan Külliyesi'nin mimarî yapısını en etraflı şekilde ele almış, fizikî yapı hakkında önemli tespit ve tahminlerde bulunmuştur.²³

Emir Sultan vakfının mâlî tarihine dair belirli bir kesiti inceleyen Orbay, çalışmasında vakfın mâlî kapasitesini ve işleyişine etkide bulunan ekonomik koşulları tahlil etmiştir.²⁴

Şer'iyye sicillerinden hareketle Bursa'da kurulan vakıfları dönemsel olarak inceleyen tezler, ilgili dönemlere ait Emir Sultan vakıflarının tespitinde çalışmamıza kolaylık sağlamıştır.²⁵

---

²¹ Halim Baki Kunter, "Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, sy. IV, Ankara, 1958, ss. 39-63; Aynı makale için ayrıca bkz: *Emir Sultan ve Erguvan*, Bursa, Burfaş Ofset Tesisleri, 2007, s. 183-212; Vakfiyeye yer verilen diğer bir çalışma için bkz: Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, *Bursa Vakfiyeleri*, c. I, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013, s. 562-598.

²² Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, c. I-IV, (haz. Hüseyin Algül ve diğerleri), Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009.

²³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, c. II, İstanbul, Baha Matbaası, 1972, ss. 282-288.

²⁴ Kayhan Orbay, "Emir Sultan (Mehmed el-Buhârî) Vakfı'nın Malî Tarihi (1608-1634)", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 22, Bursa, 2012/1, ss. 23-42.

²⁵ Yakup Tuncer, *Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1992; Hale Demirel, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Bursa Vakıfları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2006; Samettin Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008.

Son dönemde iki ayrı zamanda (2007 Nisan ve 2012 Nisan) “Emir Sultan ve Erguvan Etkinlikleri” kapsamında yapılan çalışmalardan biri, Emir Sultan ve onunla alakalı çeşitli konuları ele alan makalelerin kitaplaştırılmasıdır. “*Emir Sultan ve Erguvan*” ve “*Emir Sultan Sempozyum Bildirileri*” adlı bu iki kitaptaki makalelerde, genellikle Emir Sultan’ın hayatı, kişiliği, etkileri ile hakkında yazılan menâkıbnâmeler konu edilmiştir.²⁶

Emir Sultan Külliyesi ve vakfı hakkında ise, tez düzeyinde akademik bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada külliyenin, tarihinin belirli bir kesitinde işleyen yapısıyla ortaya konulması hedeflenmiştir.

1.3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Yüzyıllar önce temeli atılmış, çeşitli değişim/yenilenme süreçlerinden geçerek günümüze ulaşmış bir külliyenin tarihsel bağlamda fizikî, sosyal, dinî, kültürel, mâlî varlığı üzerinde çalışmak, heyecan verici olmakla birlikte bu tür çalışmalar, araştırma safahatında pek çok zorlukları da içinde barındırmaktadır. Öncelikle konuyu sağlam bir zeminde ele almayı sağlayacak yardımcı kaynakların yani arşiv belgelerinin tespiti ve bunlardaki farklı tipteki bilgilerin kullanılabilir verilere dönüştürülmesi araştırmacı için uzun süreli mesaiyi zorunlu kılmaktadır. Belgelerde yer alan bazen tek kelimelik bazen bir rakam şeklinde küçük bir not, önemli bir veri haline gelebilmektedir. Bundan dolayı belgelerdeki detaylar, titizlikle değerlendirilmiştir.

Ana kaynakların başında yer alan vakfiye, araştırmamızın ilk hareket noktasını teşkil etmektedir. Vakfiyenin ışığında kuruluşuna şahid olduğumuz külliyenin XV.-XVII. yüzyıldaki işleyiş durumu; tahrir kayıtları, şer’iyye sicilleri ve vakıf muhasebe defterlerindeki verilere göre ele alınmıştır. Bu kaynaklardan elde edilen bilgiler tablo ve grafiklere aktarılmıştır. Özellikle vakıf muhasebe kayıtlarına dayalı tablolar çok fazla olduğu için çalışmamızın sonunda ekler kısmında verilmiştir. Tabloların oluşturulmasında kıyaslamayı kolaylaştırmak amacıyla sadece yıllık ya da bir yıla yakın dönemi kapsayan muhasebe defterleri kullanılmıştır. Bu temel arşiv kaynaklarından

---

²⁶ *Emir Sultan ve Erguvan “Toplumsal Bir Çağrı”*, (ed.) Enes B. Keskin, Bursa, Burfaş Ofset Tesisleri, 2007; *Emir Sultan “Sempozyum Bildirileri”*, (ed.) Osman Çetin, Bursa, Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 2012.

başka kronikler ve incelediğimiz dönem hakkındaki diğer çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Araştırmayı anlamlandıran arşiv belgeleri ışığında yürüme zorunluluğu, çalışmanın seyrini de şekillendirmiştir. Yani gitmek istenilen değil de belgenin götürdüğü yönde ilerleme yapılması gerekmiştir. Külliye'deki her birimde gündelik bir hayat ve işleyiş vardır. Bu hayat, resmî ya da gayr-ı resmi belgelere bir yönüyle yansımıştır. Ancak çoğu kez belgelerin muhtevası, manzarayı resmetmede sınırlandırıcı olmuştur. Buna rağmen biz, belgelere yansıyan boyutuyla Emir Sultan Külliyesi'nin ilk üç yüzyıllık hikâyesini anlamaya talip olarak ulaşabildiğimiz tüm kaynakları inceleyip bütüncül bir çerçeve ortaya çıkarmaya çalışacağız.

2. TARİHİ ARKA PLAN

2.1. BURSA TARİHÇESİ

2.1.1. Osmanlı Öncesi

Bursa şehrinin tarihi hususunda ilk çağlara ait bilinenler oldukça sınırlıdır. Uludağ'ın eteklerinde ovaya nazır yüksekçe bir mevkie konumlanan kale, şehir yerleşiminin ilk çekirdeği kabul edilir.²⁷ Ancak kalenin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Bazı söylencelerde, şehrin tarihi serüveni, çok eski devirlerden başlatılmakta; Hz Süleyman zamanına hatta “Tufan hadisesi” öncesine kadar götürülmektedir.²⁸ Şehrin kuruluşu genellikle Bithynialılarla²⁹ ilişkilendirilmekle birlikte kesin bir tarih verilememektedir.³⁰

Roma çağı yazarlarından olan ve bir süre Roma'nın Bithynia valiliği görevinde bulunan Plinius (M.S. 62-114)'a göre kentin adı Bithynia kralı I. Prusias³¹ (M.Ö. 228-

²⁷ İlkçağ Prousa kentinin yeri bugünkü Bursa'nın Hisar semtidir. Bkz: Bilge Umar, *Bithynia*, İstanbul, Ak Yayınları, ts., s. 10.

²⁸ Yılmaz Akkılıç, *Bursa Tarihi (Başlangıcından 30 Ekim 1918'e)*, Bursa, Bursa Hâkimiyet Yayınları, 1986, s. 7; Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, (haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), 2. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 9.

²⁹ Thrakların bir kolu olan Bithynler Bursa çevresine yerleşmişler, buraya Bithynia adını vermişler ve bölgede Bithynia Krallığını kurmuşlardır. Bkz.: Akkılıç, a.g.e., s. 15.

³⁰ Halil İnalçık, “Bursa”, *DİA*, VI, s. 446.

³¹ Şehrin kuruluşu II. Prusias'a da izafe edilmektedir. Bkz: Mükrimin Halil Yınanç, “Bursa”, *İA*, II, s. 810.

182)'tan gelmektedir. Romalılarından kaçarak I. Prusias'a sığınan Kartacalı komutan Hannibal (M.Ö. 247-183)'in önerisiyle yakılıp yıkılan antik şehir Atussa'nın yerine bir şehir kurulmuş ve bu şehre Prusa denilmiştir.³² Başka bir görüşte şehrin temelleri Bithynia'nın ilk kralı Zipoites (M.Ö. 327-279) tarafından atılmış, gelişimini I. Prusias gerçekleştirmiştir.³³ Bithynia kralı IV. Nikomedes'in ölümünün ardından (M.Ö. 74) vasiyeti gereği Bithynia, Roma İmparatorluğu'na geçmiştir. Bunun üzerine Pontus Kralı Mithridates Bithynia topraklarını işgal etmiştir. Bir süre savaş alanı olan bölge, tekrar Roma İmparatorluğu'na geçtikten sonra bir eyalet olarak, Roma'nın atadığı valiler tarafından yönetilmiştir. Çok geniş topraklar üzerinde, kendi iç sorunları ve dışarıdan yöneltilen çeşitli saldırılarla giderek yıpranan ve eski gücünü yitiren Roma, toprak bütünlüğünü M.S. 395 yılına kadar koruyabilmiştir. Bu tarihte imparatorluk, doğu ve batı olarak ikiye ayrılınca Bithynia eyaleti Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans)'na geçmiştir.³⁴ Bithynia bölgesi, Bizans döneminde zaman zaman müslüman Arap ordularının ve ardından da Türkler'in hücumlarına mâruz kaldı. Anadolu fâtihi Süleyman Şah 1080'de İznik'i alarak kendisine merkez yaptıktan hemen sonra Bursa'yı fethetti. İznik'in 1097'de yeniden Bizans hâkimiyetine girmesinin peşinden buranın da zapt edilip edilmediği hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Ancak 1107'de I. Kılıçarslan'ın ölümü ile şehzadeler arasında başlayan mücadeleler sırasında şehrin Türkler'in hâkimiyetinden çıktığı tahmin edilmektedir. Şehir 1113'te Türk kuvvetleri tarafından tekrar zapt edildiyse de az sonra İmparator Aleksis Komnenos tarafından geri alındı. Böylece Bursa, Osmanlılar'ın bu bölgede faaliyet göstermelerine kadar Bizans'ın elinde kaldı.³⁵

Günümüzde Bursa ilinin kapsadığı alan ilk çağlarda dünya ticareti açısından önem taşıyan bir ulaşım yolu üzerinde bulunmuyordu. Bundan dolayı Bursa hem Roma döneminde hem de sonraki Bizans döneminde gerektiğince gelişmemiş, tarihinin bu bölümü yeterince aydınlığa kavuşturulamamıştır. Bursa ancak Osmanlılar tarafından

---

³² Bitinya'nın Prusias adlı iki kralı vardır. Bursa'ya diğer Prusa şehirlerinden ayırt edilmesi için "Prusa Ad Olympum" (Uludağ Bursa'sı) adı verilmiştir. Bkz: Akkılıç, a.g.e., s. 10; Hisar içerisinde 50 kadar kazılarda elde edilen arkeolojik buluntularda kent kuruluşunun bu dönemin öncesine gitmediği görülmüştür. Bkz: Raif Kaplanoğlu, *Bursa Tarihi Kronolojisi*, Bursa, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 2012, s. 7-8.

³³ Akkılıç, a.g.e., s. 10, 18; Prusa kelimesinin etimolojik tahlili için bkz: Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1993, s. 679-680.

³⁴ Akkılıç, a.g.e., s. 23.

³⁵ İnalçık, a.g.m., s. 446; Yınanç, a.g.m., s. 810.

fethedildikten ve Batı-Doğu ticaretinin denetimi kesin olarak Osmanlı Devleti'ne geçtikten sonra büyük önem kazanacaktır. Roma döneminde Bithynia eyaletinin merkezi çoğunlukla Nikomedia (İzmit) ve Nikaia (İznik) olmuştur. Eyaletin yönetimi pek az bir süreyle Prusa'dan yapılmıştır.³⁶ Nitekim Bithynia Krallığı döneminde de Prusa'nın krallığın başkenti olarak pek az kullanıldığı bilinmektedir.³⁷

2.1.2. Osmanlı Dönemi

Moğollar karşısında 1243 Köseadağ savaşında yaşadıkları ağır yenilginin ardından siyasî çöküş sürecine giren Anadolu Selçuklularının bölgede hüküm ve nüfuzlarını kaybetmeleri üzerine bu devletin batı sınırlarına yerleşmiş bulunan Türkmen aşiretleri giderek güçlenmeye ve bağımsız beylikler halinde faaliyet göstermeye başladılar. Bizans'a uc olarak konumlanan bu beyliklerden biri de Osmanlı Beyliği idi.³⁸ Askerî hedeflerini Bizans istikametinde ilerleyerek gerçekleştiren Osman ve arkadaşları öncelikle Bilecik-Yenişehir-İnegöl havalisinde hâkimiyet sağladıktan sonra Bizans'ın iki önemli kalesi olan İznik ve Bursa'yı ele geçirmek için girişimlerde bulundu. Muhkem bir kaleye sahip olması sebebiyle uzun bir zaman muhasara altında tutulan Bursa'nın fethedilmesi 1326 yılında Orhan Gazi'ye nasip oldu.³⁹

Orhan Gazi, Bursa'yı fethettikten sonra Osmanlı beyliğinin merkezi yaptı. Gümüş sikkesini (akçe) 1327'de burada darbettirdi. Şehrin Rum halkı kaleden aşağı kısımlara nakledilerek yerleştirildi. Kale ve civarında stratejik mecburiyetler dolayısıyla sadece Türkler'in yerleşmesi sağlandı.⁴⁰

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde yöneticiler bilinçli bir şekilde imar ve iskân politikası uygulamışlar, fethedilen yerlerin Türk-İslamlaşmasında vakıf sisteminden yararlanmışlardır. Bursa şehrinin gelişimi de, vakıflarla gerçekleştirilmiştir. Bu noktada büyük çaplı vakıflarıyla en fazla katkıda bulunanlar, padişahlar ve üst düzey

---

³⁶ Prusa, Genç Pilinius'un Bithynia valiliği sırasında Bithynia'da yaşam düzeyi ve kültürel gelişmeler olmuş, yeni yapılarla kent bayındır duruma getirilmiştir. Bkz: Akkılıç, a.g.e., s. 21; Yınanç, a.g.m., s. 810.

³⁷ Akkılıç, a.g.e., s. 23.

³⁸ Halil İncik, "Osmanlı Devleti'nde Uc (Serhad)lar", *Osmanlılar*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 49-55; Özer Ergenç, "Osman Gazi'nin Liderliğinin Ve Karizmasının Ortaya Çıkışı", *Kuruluş: Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, İstanbul, HayyKitap, 2010, s. 69-79.

³⁹ Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân Aşıkpaşazâde Tarihi*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1332, s. 22, 28-31; Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c. I, Matbaa-i Âmire, 1279, s. 28-29.

⁴⁰ İncik, "Bursa", s. 446.

devlet görevlileridir.⁴¹ Onların zengin gelir kaynakları ile destekledikleri külliyele, şehrin merkezî alanlarını teşkil etmişlerdir.

Fetihten önce kale-şehir görünümünde olan Bursa, fetihten sonra Orhan Gazi'nin başlattığı inşa faaliyetleri ile kalenin dışında genişlemeye başladı. Şehre her taraftan ahali nakli yapıldı ve gelişmesi desteklendi. Orhan Gazi, 1339-1340'ta kalenin doğu tarafında câmi (Orhan Câmii), imaret, medrese, hamam ve kervansaraydan oluşan bir külliye vücuda getirdi. Bu bina grupları şehrin merkezini teşkil etti. Alâeddin Bey, Çoban Bey, Hoca Nâib gibi adlar taşıyan yeni semtler bu dönemde kuruldu.⁴²

Orhan Gazi'den II. Murad'a kadar gelen Osmanlı padişahları, şehrin farklı yerlerine birer külliye yaptırarak şehir gelişimini ilerletmişlerdir.⁴³ I. Murad (Hüdâvendigâr), şehrin batısına yaptırdığı külliye ile genişlemeyi bu yöne çekerken oğlu Yıldırım Bayezid da doğu istikametinde bir külliye yaptırarak açılım gerçekleştirmiştir. Ayrıca Ulucâmi Külliyesi onun dönemi eserlerindedir. Osmanlı Devleti'nin 1402 Ankara Savaşı sonrası girdiği fetret devri, Bursa'nın gelişimini sekteye uğratmıştır. Bu dönemde Timur'un askerleri Bursa'yı yağmalamış, Ulucâmi başta olmak üzere pek çok eseri tahrip etmişlerdir. Yıldırım Bayezid'in oğullarından Çelebi Mehmed kardeşlerine galip gelerek devlet otoritesini yeniden tesis etmiştir. Bir taraftan kaybedilen toprakları geri almaya çalışırken diğer yandan da imar faaliyetlerini yürütmüştür. Bursa onun zamanında babasının her iki eserinin orta mevkiinde yer alan (Yıldırım-Ulucâmi) ve ünü daha sonra dünyaya yayılacak olan meşhur Yeşil Külliyesi'ne kavuşmuştur. Şehrin batısındaki büyümeyi sağlamaştıracak adımı ise II. Murad atmıştır. Muradiye Külliyesi, Bursa silüetinin bir sınır taşı olarak inkişaf etmiştir. Bu külliyelelerin etrafında mahallele teşekkül etmiş, yeni yerleşim birimleri bu vesileyle meydana gelmiş, dinî, ilmî, kültürel ve ticarî hayat zenginlik kazanmıştır. Ayrıca padişahlardan başka vezirle, saray mensupları ve diğer ileri gelen devlet adamları da vakıflar tesis etmek suretiyle şehrin imarına katkı sağlamışlardır.

---

⁴¹ Samettin Başol, "Bursa Şehrinin Gelişmesinde XV. Yüzyıl Bursa Vakıflarının Rolü", *Bursa Defteri*, sy. 19, Bursa, Bursa Kültür ve Sanat Yayınları, 2003, s. 90; Ayrıca bkz.: Mustafa Cezar, "Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi", *IX. Türk Tarih Kongresi: Ankara 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 1391-1414.

⁴² İnalçık, a.g.m., s. 446.

⁴³ Gönül Cantay, *Osmanlı Külliyelelerinin Kuruluşu*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002, s. 31-35.

937/1530 tarihli tahrir defterine göre Bursa'nın genel şehir görünümünü oluşturan unsurlar şunlardır: 147 mahalle, 60 köy, 10 çiftlik, 37 mezraa, 669 dükkân, 11 büyük han, 5 imaret, 11 hamam, 1 bedestan, 5 değirmen, 22 medrese, 18 câmi, 130 mescid, 10 zaviye, 618 oda/hücre vb.⁴⁴

Bursa, Osmanlı hâkimiyetine girişinden itibaren İstanbul'un fethi (1453)'ne kadar (1331-1335 arası İznik'e, 1365 sonrası Edirne'ye geçse de) sembolik olarak başkent kalmayı sürdürmüştür. İstanbul başşehir olmadan önce Bursa, İstanbul'la rekabet edebilecek seviyede bir gelişmişliğe sahipti. Fakat daha sonra ahalinin çoğunun yeni payitaht İstanbul'a göçürülmesi bu rekabeti ortadan kaldırdı. Bununla birlikte hem Fatih döneminde hem de daha sonraki dönemlerde Osmanlı padişahları ve devlet erkânının Bursa'ya olan ilgileri devam etmiştir.⁴⁵

Günümüzde Hisar semti Bursa'nın sadece küçük bir bölümünü teşkil ederken asıl merkezi alan, Osmanlı'nın kuruluş yıllarında Orhan ve Ulucâmi külliyesi ile tohumları atılan bölge olarak devam etmektedir ve mevcut pek çok yer ve mahalle ismi (Hüdâvendigâr, Yıldırım, Yeşil, Muradiye, Emîr Sultan, Ebu İshak, Musa Baba, Sinan Dede, Demirtaş Paşa, Umur Bey, Koca Naib, Mola Gürânî, Hacı İvaz Paşa, Ali Paşa, Şehâbeddin Paşa vs.) o dönem imar ve iskân planlarını yansıtmaktadır.

2.2. EMİR SULTAN

2.2.1. Hayatı

Emir Sultan'ın asıl adı, Şemseddin Muhammed bin Ali el-Hüseynî el-Buhârî'dir.⁴⁶ Hz Peygamber'in neslinden gelmesi hasebiyle el-Hüseynî, Buhâra doğumlu olmasından dolayı da el-Buhârî nisbeleri isminin sonuna ilave edilmiştir. Doğum yılı kesin olarak bilinmemekle birlikte 1368-1369 olduğu tahmin

⁴⁴ 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Dizin ve Tıpkıbasım, (haz. Ahmet Özkılınç ve Diğerleri), Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995, s. 15.

⁴⁵ İnalçık, a.g.m, s. 447.

⁴⁶ Uğur, a.g.t., s. 114, 131; Kahraman, a.g.t., s. 122; Baldırzâde Mehmed Efendi, *Terceme-i Hâl-i Hazreti Emîr Sultân Kuddise Sirruhu'l-Mennân*, 1060/1650, (neşr. Hayrullah Nedim Efendi), Bursa Vilayet Matbaası 1307, s. 3; Baldırzâde, *Ravza-i Evliyâ*, s. 3b; Gazzîzâde, a.g.e., vr. 7b; Belîğ, a.g.e., s. 69; Hoca Sadeddin, a.g.e., c. II, s. 425; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhu'l-Ahbâr* (Tıpkıbasım), c. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009, vr. 40b-44a; Evliya Çelebi, a.g.e, s. 32.

edilmektedir.⁴⁷ Babası “Emir Külâl” lakabıyla tanınan Seyyid Ali olup Buhâra’da sevilen ve hürmet edilen bir mürşiddir.⁴⁸ Emir Sultan’ın nesebi “silsiletü’z-zehab” ile⁴⁹ Hz Ali’ye dayandırılır. Buna göre bizzat Emir Sultan’dan nakledildiği belirtilerek kaynaklara geçmiş olan neseb silsilesi şu şekildedir: Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Hüseyin b. Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Mehdî b. Hasan el-Askerî b. Ali en-Nakî b. Muhammed et-Takî b. Ali Rıza b. Musa el-Kâzım b. Cafer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır b. (Ali b.) Zeynül-Âbidin b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib.⁵⁰ Mısırî Dergâhı post-nişîni Mehmed Şemseddin de, Emir Sultan’ın kendisinin on ikinci imam Muhammed el-Mehdî’de nesebinin birleştiğini söylediğini nakleder. Bununla birlikte on ikinci imamın küçük yaşta gaib olduğunun kabul edilmesi ve hiç evlenmemiş olması sebebiyle bu konuda farklı bir yoruma gider. Ona göre Emir Sultan’ın Muhammed Mehdi’de neslinin birleştiği doğru fakat bu, on ikinci İmam Muhammed Mehdi değil, sekizinci imam Ali Rıza’nın oğlu Muhammed Mehdi’dir. Dolayısıyla isim benzerliği sebebiyle karışıklık olduğunu düşünmektedir.⁵¹ Ancak bu görüş pek ihtimal dâhilinde değildir. Zira İmam Ali Rıza’nın tek oğlu vardır o da Muhammed Cevâd et-Takî’dir.⁵² Netice itibariyle Emir Sultan’ın soyu, on iki imamdan hangisi ile birleştirilirse birleştirilsin -bu husustaki ihtilaflar bir tarafa bırakılırsa- nesebinin on iki imam kanalıyla Hz Peygamber’e ulaştığı noktasında mevcut kaynaklarda ittifak olduğu görülmektedir.

Emir Sultan’ın hayatı ile ilgili bilgiler, daha ziyade menâkıbnâmelere dayanmaktadır. Menâkıb kitapları, onu çocukluğundan itibaren kerametler gösteren,

⁴⁷ Hüseyin Algül, Nihat Azamat, “Emir Sultan”, *DİA*, XI, s. 146.

⁴⁸ Uğur, a.g.t., s. 131; “Emîr” Seyyid olmasından dolayı “Külâl” de çömlekçilik ile geçimini temin etmesinden dolayı denmiştir. Bkz: Algül, Azamat, a.g.m., s. 146.

⁴⁹ On iki imam sayılarak.

⁵⁰ Uğur, a.g.t., s. 114; Kol, a.g.t., s. 170-171; Kahraman, a.g.t., s. 120; Baldırzâde, *Ravza-i Evliyâ*, vr. 3b; a.y., *Terceme-i Hâl*, s. 3-4; Senâyî, a.g.e., s. 14-15; Ayrıca İsmail Belig Efendi, silsileyi bütün olarak vermemekle birlikte Emir Sultan’ın soyunun yedinci kuşakta on ikinci imam Muhammed el-Mehdi ile birleştiğini ve bunun Emir Sultan’dan derc edilerek nakl edildiğini zikreder. Bkz: Belig, a.g.e., s. 70.

⁵¹ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 3-4.

⁵² Ahmet Saim Kılavuz, “Ali Rıza”, *DİA*, II, s. 436-438; Mustafa Öz, “Muhammed el-Cevâd”, *DİA*, XXX, s. 514-515.

manevî yüceliklere sahip ve bulunduğu her yerde halkın dikkatini ve teveccühünü kazanan biri olarak takdim eder.⁵³

Tasavvufî bir ortamda yetişen Şemseddin Muhammed'in iyi bir eğitim aldığı söylenebilir. Babasının mutasavvıf olması, ona şeyhler ve dervişlerden oluşan doğal bir sosyal çevre sağlamıştır. Tasavvufî esasların benimsendiği, manevî terbiyenin inceliklerinin konuşulduğu sohbet meclislerinde ruhen olgunlaşan Şemseddin Muhammed'in genç yaşında Buhâra'da velilerden kabul edildiği anlaşılmaktadır. Şevkî Efendi ve Müdâmî, onun Buhâra'da 12 yıl ilim tahsili ile meşgul olduğunu belirtmektedir. Gençlik çağına ulaştığında babasını kaybetmiş ve bir süre sonra da (takriben 17-18 yaşlarında) hac ibadeti için Buhâra'dan ayrılmıştır.⁵⁴ Hac vazifesinden sonra Medine'ye giderek birkaç sene burada ikamet etmiştir. Medine hayatıyla ilgili olarak "seyyid"liğinin Hz Peygamber tarafından tasdik edilmesiyle neticelenen şu hadiseye her menâkıbnâmede yer verildiği görülmektedir:

Medine'de kimliği bilinmeyen Şemseddin Muhammed'in seyyidlere has olan yerde ikamet etmesi, diğer seyyidlerin itirazına sebep olur. O, kendisinin seyyid olduğunu şüpheyle karşılayan bu seyyidlere birlikte Rasulullah'ın huzuruna gidip selam vermeyi teklif eder. "Seyyid" olanın selamına karşılık verileceğini belirterek böylece gerçeğin ortaya çıkacağını söyler. Seyyidler teklifi kabul ederler ve birlikte Ravza-i saadet'e giderler. Her biri teker teker "*es-Selâmü aleyke yâ ceddî*" şeklinde selam verirler. Ancak hiçbirinin selamına cevap gelmez. Şemseddin Muhammed aynı şekilde selam verdiği "*ve aleyke's-selâm yâ veledî*" nidası yükselir. Bunun üzerine seyyidlik iddiasında bulunanlar hatalarını anlayıp Şemseddin Muhammed'den özür dilerler. Bu olaya orada bulunanlar şahit olurlar. Kısa sürede haber Medine'de yayılır. Buhâralı genç seyyidi duyanlar, onu tanımak, sohbet ve nasihatlerinden istifade etmek isterler. Ona yönelik ileri derecede bir ilgi oluşur.⁵⁵

⁵³ Örneğin beş ya da yedi yaşında iken gösterdiği keramet ile Buhâra'da meşhur olmuştur. Bkz.: Uğur, a.g.t., s. 131-132; Kol, a.g.t., s. 171-177; Baba, a.g.t., s. 26-44; Kahraman, a.g.t., s. 122-124; Senâyî, a.g.e., s. 34-37; Baldırzâde, *Ravza-i Evliyâ*, vr. 4a-4b; *Terceme-i Hâl*, s. 5-6.

⁵⁴ Baba, a.g.t., s. 45-46; Kol, a.g.t., s. 179; Kahraman, a.g.t., s. 125.

⁵⁵ Uğur, a.g.t., s. 132-133; Baba, a.g.t., s. 48-57; Kol, a.g.t., s. 179-188; Kahraman, a.g.t., s. 126-129; Liman, a.g.t., s. 40-41; Senâyî, a.g.e., s. 50-53; Baldırzâde, *Ravza-i Evliyâ*, vr. 5a-5b; Gelibolulu, a.g.e., vr. 44a; Gazzîzâde Abdullatif, a.g.e., vr. 7b; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 5.

Menâkıb kitaplarında sunulan Emir Sultan portresinde manevî işaretlerin onun hayatında önemli ve yönlendirici olduğu görülmektedir. Nitekim Buhâra'dan ayrılıp Hicaz'a gelişi manevî bir işarete binaen olmuştur.⁵⁶ Medine'den çıkıp kalıcı olarak yerleşeceği yer de yine manevî yönlendirme ile belli olmuştur. Medine'de gördüğü bir rüyada Rasulullah s.a.s. Emir Sultan'dan Rum diyarına gidip orada halkı irşad etmesini, kendisine yol boyunca bir ışığın rehberlik edeceğini, ışığın söndüğü yere konaklayarak yerleşmesini ister.⁵⁷

Medine'den başlayan yolculuk, Şam, Niğde (Karaman), Hamid-ili ve İnegöl üzerinden Bursa'ya uzanır. Anlaşılan o ki Şemseddin Muhammed'e bu yolculuğunda eşlik eden kimseler vardır. Hatta yol boyunca da gruba katılanlar olabilir. Yolculuk boyunca kendisinden çeşitli kerametlerin zuhur ettiği menâkıb kitaplarında anlatılır.⁵⁸ O ve yol arkadaşları Bursa'ya geldiklerinde kendilerine yol gösteren ışık gözden kaybolur. Dostlarına Evliya Çelebi'nin üslubuyla “*Ey ihvân-ı bâ-safâlar, bizim ömrümüz, kandil bu şehirde sönüp makâmımız bu şehir olması işâretidir*”⁵⁹ diyerek yolculuğun nihayete erdiğini bildirir. İlk olarak Gökdere vadisinde küçük bir mağaraya ya da Pınarbaşı'da bir mevkiye yerleşir.⁶⁰ Bir zaman burada inzivada kalır. Daha sonra şuan kabrinin de bulunduğu mahalle gelip buraya dergâhını kurar. Halk büyüğüyle küçüğüyle kendisini çok sever ve onun rehberliğinden hissedar olmak için etrafında toplanırlar.⁶¹ Şemseddin Muhammed, manevî bir sultan olarak Bursa halkının gönlünü fetheder. Artık asıl isminden ziyade “Emir Sultan” lakabıyla anılmaya başlar. Ondan söz eden kaynaklarda çoğunlukla bu isim zikredilmiştir.

⁵⁶ Baba, a.g.t., s. 47; Kol, a.g.t., s. 179; Liman, a.g.t., s. 40; Kahraman, a.g.t., s. 125.

⁵⁷ Uğur, a.g.t., s. 133; Baba, a.g.t., s. 58-59; Kahraman, a.g.t., 129-130; Liman, a.g.t., s. 40; Senâyî, a.g.e., s. 32-33; Baldırzâde, *Ravza-i Evliyâ*, vr. 5b.

⁵⁸ Kahraman, a.g.t., s. 130-139; Ayrıca bkz.: Uğur, a.g.t., s. 133-134; Liman, a.g.t., s. 41; Senâyî, a.g.e., s. 70-71; Emir Sultan ile Bursa'ya gelenler için bkz: Zafer Erginli, *Kuruluş Döneminde Bursa'da Faaliyet Gösteren Türkistan Kökenli Mutasavvıflar*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1995, s. 73-74, 78-80, 81-87; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz. Mehmed Akkuş, Ali Yılmaz), c. I, İstanbul, Kitabevi, 2006, s. 354.

⁵⁹ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 32.

⁶⁰ Uğur, a.g.t., s. 134; Kahraman, a.g.t., s. 139; Liman, a.g.t., s. 41-42; Baldırzâde, *Ravza-i Evliyâ*, vr. 6a; a.y., *Terceme-i Hâl*, s. 10; Şevkî Efendi, Pınarbaşı meşhedleri serviler yanında La'la Paşa türbesi civarına yerleştiğini kaydeder. Bkz: Baba, a.g.t., s. 60. Ayrıca bkz.: Belig, a.g.e., s. 72; Mehmed Şemseddin önce Gökdere civarında sonra da Pınarbaşı'da Gâr-ı Âşıkân denilen yerde konakladığını belirtir. Bkz: Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 5.

⁶¹ Baldırzâde, *Ravza-i Evliyâ*, vr. 6a-6b; a.y., *Terceme-i Hâl*, s. 9-10.

Emir Sultan Yıldırım Bayezid'in kızı Hundi Hatun'la evlenmiştir. Bu evlilik, bazı farklılıklarla birlikte bütün menâkıb kitaplarında anlatılan konulardan biridir. Hüsameddin Bursevî, Emir Sultan ve Hundi Sultan'ın evliliklerinin Yıldırım'dan habersiz gerçekleştiğini, bu esnada Yıldırım'ın seferde olduğu ve haberi burada alınca öfkelenip her ikisini de cezalandırmak için bir girişimde bulunduğunu, olayların ilerlemesi üzerine Molla Fenârî'nin devreye girip padişahı yaptığı yanlıştan döndürmek üzere bir mektup yazdığını anlatır.⁶² Menâkıbnâmelerden alıntılarla derlenen sonraki dönem kaynaklarında da genellikle bu çerçevede bir anlatım vardır.⁶³ Gelibolulu, Yıldırım Bursa'da değilken bu evliliğin olduğunu belirtmekle yetinirken Mecdî Efendi ve Evliya Çelebi ise, Yıldırım'ın, kızını Emir Sultan'a kendisinin verdiğini söylemişlerdir.⁶⁴

Emir Sultan'ın, Ali Çelebi (Emir Ali)⁶⁵ adında bir oğlu ve isimleri bilinmeyen iki kızı olmuştur. Üçü de kendi sağlığında vefat etmiş ve şu anki türbenin bulunduğu yere defn edilmişlerdir. Daha sonra Emir Sultan vefat edince o da buraya defn edilmiştir. Emir Sultan'ın eşi Hundi Sultan mezarların üzerine bir kubbe yaptırmıştır. Kendisi de vefat edince buraya defn edilmiştir.⁶⁶

Emir Sultan'ın 63 yaşında⁶⁷ veba salgınında⁶⁸ vefat ettiği nakledilmektedir. Ancak vefat tarihi konusunda 829, 832, 833, 834, 837 şeklinde farklı tarihler verilmektedir. Bu tarihler içinde en muteber görüleni 833/1429 tarihidir. Zira Ahmed

⁶² Kahraman, a.g.t., s. 148-155; diğerleri için bkz.: Baba, a.g.t., s. 68-90; Senâyî, a.g.e., s. 65-70; Uğur, a.g.t., s. 135-136; Bahşî, Emir Sultan ve Hundi Hatun'u cezalandırma girişiminde bulunanın Çelebi Mehmed olduğunu belirterek olayı nakletmektedir. Bkz.: Liman, a.g.t., s. 44-46; Müdâmî, konuyla ilgili olarak sadece Molla Fenârî'ye ait mektub suretine yer vermiştir. Bkz.: Kol, a.g.t., s. 214-215.

⁶³ Baldirzâde, *Ravza-i Evliyâ*, vr. 6b-8a; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 5-6; Emir Sultan-Hundi Hatun evliliğinin detaylarından bahsetmemeyi tercih edenler de vardır. Bkz: Gazzîzâde Abdullatif, a.g.e., vr. 7b; Belîğ, a.g.e., s. 78.

⁶⁴ Gelibolulu, a.g.e., vr. 44a; Mecdî, a.g.e., s. 76; Evliya Çelebi, a.g.e., s. 32.

⁶⁵ Timur fitnesi esnasında bir grup adamla Emir Ali (İmralı) adasına gitmiş ve burada siyasî faaliyetlerde bulunmuştur. Emir Sultan, oğlunun bu girişiminden dolayı onun ölümü için dua etmiştir. Oğlu vefat ettiğinde cenazesi Bursa'ya getirilmiştir. Türbe sonradan yapılmış olmakla birlikte şimdiki türbenin bulunduğu yere defn edilmiştir. Bkz: Baldirzâde, *Ravza-i Evliyâ*, vr. 11b-12a; a.y., *Terceme-i Hâl*, s. 21-22.

⁶⁶ Baldirzade, *Ravza-i Evliyâ*, vr. 11b-12a; a.y., *Terceme-i Hal*, s. 21-22; Ayrıca bkz.: Uğur, a.g.t., s. 103; Belîğ, a.g.e., s. 78; Behiştî'ye göre Emir Sultan vefat edince onun için türbeyi II. Murad yaptırmıştır. Bkz.: Behiştî Sinan Çelebi, *Tevârih-i Al-i Osman*, British Museum, Add. 7869 (Fotokopi Nüshası), vr. 115b; Fatma Kaytaç, *Behiştî Tarihi (791-907/1389-1502) (Giriş, Metin, Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2011, s. 158.

⁶⁷ Belîğ, a.g.e., s. 79.

⁶⁸ Behiştî, a.g.e., vr. 115b; Kaytaç, a.g.t., s. 158; Mülazım Abdulkadir, *Bursa Tarihi Kılavuzu*, (haz. Mehmet Fatih Birgül, Levent Ali Çanaklı), İstanbul, Kayhan Matbaası, 2008, s. 144.

Paşa'nın "İntikâl-i Emîr Sultan'a / Oldu târîh "İntikâl-i Emîr" beytindeki "İntikâl-i Emîr" ifadesi 833 yılına karşılık gelmektedir.⁶⁹ Cenazesini Hacı Bayram-ı Velî ve Seyyid Ahmed Horasânî ismindeki bir derviş yıkamışlar, cenaze namazını da Ulucâmi'de Hacı Bayram-ı Veli kıldırmıştır.⁷⁰

Menâkıb kitapları Emir Sultan'ın şemâili hakkında da bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre Emir Sultan'ın boyu ortadan biraz uzun, buğday tenli, yüzü nurlu ve şerefli, güler yüzlü ve güzel yüzlü idi. Kendisine bakan kimselerde ürperme ve titreme başlardı. Kolları ve elleri uzun olup elleri dizlerine kadar inerdi. Parmakları inceydi. Badem şeklinde kara gözlü, sürmeli kirpikli, sakalları seyrek ve iki tarafı eşit uzunlukta idi.⁷¹ Ayrıca Nimetullah Efendi, Emir Sultan'ın hem huy ve ahlak yönünden hem de dış görünüş yönünden Hz Peygamber'in özellikleriyle aynı yaratıldığını O'na benzemeyen tek yönünün ise sakalı olduğunu belirtmektedir.⁷²

Giyim şekline gelince genellikle ince keten bezinden gömlek, nohudî renk kapama ve üzerine yeşil renkli yün ferace giyerdi. Tacı on iki taraklı olup üzerine yeşil renk sarık sarardı.⁷³ Gayet az ve özlü konuşurdu. Mesela "Babam", "el yahşi ben yaman el buğday ben saman" ifadelerini sık kullanırdı. Ayet ve hadislerle cevap verirdi. Bir kimseyi fazlasıyla övdüklerinde "o kimse Allah ve Rasulüne inanmıştır" derdi.⁷⁴

2.2.2. Tasavvufî Kimliği

Emir Sultan'ın tasavvufî çizgisi konusunda mevcut bilgiler ihtilaflıdır. Bununla birlikte genellikle menâkıbnâmeler ve onlardan beslenen bazı biyografi eserlerinde rastlanan tarikat silsilesinde -nesebinde olduğu gibi- ehl-i beyt vurgusu dikkat çekmektedir. Bu kaynaklarda Emir Sultan'ın tarikat silsilesi, Seyyid İsa'dan başlatılarak on iki imama ulaştırılır ve herhangi bir tarikat adı zikredilmez. Buna göre silsile şu şekildedir: Seyyid İsa, Seyyid Ali, Seyyid Muhammed, Seyyid Hüseyin, Seyyid Hasan,

⁶⁹ Uğur, a.g.t., s. 103; Kahraman, a.g.t., s. 218; Baldırzâde, *Ravza-i Evliyâ*, vr. 12a; a.y., *Terceme-i Hâl*, s. 22; Belîğ, a.g.e., s. 78-79; Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 201; Hoca Sadeddin, a.g.e., c. II, s. 427; Mecdî, a.g.e., s. 77; Evliyâ Çelebi, a.g.e., s. 62.

⁷⁰ Kahraman, a.g.t., s. 219-220; Senâyî, a.g.e., s. 103.

⁷¹ Kahraman, a.g.t., s. 117; Uğur, a.g.t., s. 106-107; Belîğ, a.g.e., s. 71; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 7-8.

⁷² Uğur, a.g.t., s. 107.

⁷³ Kahraman, a.g.t., s. 119; Uğur, a.g.t., s. 108; Belîğ, a.g.e., s. 71.

⁷⁴ Kahraman, a.g.t., s. 118; Uğur, a.g.t., s. 110.

Muhammed el-Kâim el-Muntazır, Hasan el-Askerî, Ali el-Hâdî en-Nakî, Muhammed el-Cevâd et-Takî, Ali er-Rızâ, Musa el-Kâzım, Câferu's-Sâdık, Muhammed el-Bâkır, Zeynü'l-Âbidin, Hz Hüseyin, Hz Hasan, Hz Ali b. Ebî Talib ve Hz Peygamber.⁷⁵ Farklılıklar ise, silsilenin Emir Sultan ile on iki imam arasındaki kısmındadır. Bu kısımda değişik silsileler ile farklı tarikatlere izafeler yapılmaktadır. Ona Necmüddin-i Kübrâ'ya varan tarikat silsileleri ile Nakşibendiyye veya Halvetiyye'den gelen Nurbahşiyye kolu nispet edilmektedir.⁷⁶ Ancak Nakşibendiyye'nin bu isimde bir şubesinin olmadığı bilinmektedir.⁷⁷ Halvetiyye'ye gelince Nurbahşiyye kolu olup Necmüddin-i Kübrâ'ya ulaşmaktadır. Mehmed Şemseddin, Emir Sultan'ın, babasının halifesi Seyyid İsa'dan icazet aldığını, Nurbahşiyye tarikatı Emir Külal'in şeyhi Mahmud Nurbahşî'den gelmekte olup 7 vasıta ile Necmüddin-i Kübrâ'ya ondan da Ebu'n-necib Suhreverdî'ye dayandığını kaydetmiştir.⁷⁸ Esasen Nurbahşiyye, Necmüddin-i Kübrâ'dan gelen Kübrevîlik tarikatının bir kolu olup ismini Muhammed Nurbahş'tan almıştır. Emir Sultan, ondan otuz beş yıl önce vefat etmiştir. Dolayısıyla Muhammed Nurbahş'a mürid olma ihtimali oldukça zayıftır. Ancak Emir Sultan, babası Seyyid Ali vasıtasıyla Muhammed Nurbahş'ın mürşidi Hoca İshak Huttalânî ile bağı sebebiyle Nurbahşî olarak sayılabilir.⁷⁹ Hüseyin Vassâf ise, Emir Sultan'ı Nurbahşiyye'nin pir-i sânisî olarak belirtmekte ancak silsile-i Nurbahşiyye ile Emir Sultan'ın tarikat silsilesi olan silsile-i Emîriyye'yi farklı zikretmektedir.⁸⁰ Yine bu çerçevede onun, tarikat silsilesinde Necmüddin-i Kübrâ bağına istinaden Kübrevî olarak da tanımlanmıştır.⁸¹

Sonuç itibariyle, Emir Sultan'ın, yaşadığı dönemde ve sonrasında belli bir tarikat adıyla öne çıkmadığını söyleyebiliriz. O, kendisinden sonraya görüşlerini kalıcı kılacak

⁷⁵ Uğur, a.g.t., s. 112-113; Baldırzâde, *Ravza-i Evliyâ*, vr. 3b-4a; a.y., *Terceme-i Hâl*, s. 4; Belîğ, a.g.e., s. 71; Hasan Efendi, *Müzilü's-Şukûk* eserinde imameti Hz Ali'den Emir Sultan'a kadar getirirken benzer bir silsile vermektedir. Bkz.: Utku, a.g.e., s. 222-224.

⁷⁶ Belîğ, a.g.e., s. 71; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 4; Sadece Nurbahşiyye izafesi için bkz.: Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 201 (dipnot 8).

⁷⁷ Algül, Azamat, a.g.m., s. 147.

⁷⁸ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 4.

⁷⁹ Necdet Tosun, "Nurbahşiyye", *DİA*, XXXIII, s. 248-249; Mecdî, a.g.e., s.77.

⁸⁰ Vassaf, a.g.e., c. V, s. 297.

⁸¹ Algül, Azamat, a.g.m., s. 147; Baysun, a.g.m., s. 79; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatler ve Tekkeler*, İstanbul, Sır Yayıncılık, 2001, s. 28.

yazılı bir eser de bırakmamıştır.⁸² Ancak her kesimden insana hitab eden bir gönül sultanı olarak tanınmış ve bu özelliğiyle anılmaya devam etmektedir.

Yukarıda ifade edildiği üzere Emir Sultan'a ait yazılı bir eser bilinmemekle birlikte bazı kaynaklarda onun edebî yönüne vurgu yapıldığı ve birkaç şiirin ona nispet edildiği görülmektedir.⁸³ Bunlardan en meşhur olanı, Mehmed Şemseddin'in dergâhlarda okunduğunu belirttiği şu ilahidir:

*Gerçi 'âşıklara salâ dinildi
Derdi olan gelsün dermânı buldum
Âh ile vâh cevelân iderken
Cânım içinde efendim cânânı buldum
Açılmış dükkânlar kurulmuş pazar
Cânlar mezâd olmuş dellâlde gezer
Oturmuş ümmetin berâtın yazar
Cevâhir bahş iden dükkânı buldum
Erenler meydâna toğrı varırlar
Anda cem' oluben virür alurlar
Cümle enbiyâlar dîvân tururlar
Hakka mahbûb olan sultânı buldum
Akar gözlerimden yaş yerine kan
Zerrece görünmez gözüme cihân
Deryâlar nûş idüb kandırmaz iken
'Âşıklar kandıran 'ummânı buldum
Emîr Sultân ne hoş pazar imiş
'Âşıklar seyr idüb gezerler imiş
Cümlelerin maksûdı ol dîdâr imiş
Hakka karşı turan dîvânı buldum*

⁸² Menâkıbnâmelerin naklettiği kadarıyla tasavvufî görüşleri bilinmektedir. Örneğin kendisinden erbain ve halvet isteyen müridlerine "halvet isterseniz Tahte'l-kal'aya gidin" dediği nakledilmektedir. Bkz.: Uğur, a.g.t., s. 110; Kahraman, a.g.t., s. 118.

⁸³ Vassâf, a.g.e., c. I, s. 348-350; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 9.

2.2.3. Sosyal Yönü

Menâkıb kitaplarına göre Emir Sultan, uzlet halinde yaşayan bir sûfi değildir. Devrinin önemli olaylarında hep ön planda yer almıştır. O, yaşadığı dönemde çeşitli sosyal kesimlerle irtibat halinde olmuştur. Aşağıda onun padişahlar, ulemâ ve tasavvufî çevrelerle ilişkileri ele alınacaktır.

2.2.3.1. Padişahlarla İlişkiler

Emir Sultan, Osmanlı Devleti'nin kuruluşta yükselişe geçme mücadelesini verdiği dönemde payitaht Bursa'da yaşamıştır. Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad zamanlarını görmüş, Bursa'nın hem mamur hem de mahzun haline tanıklık etmiştir.

Emir Sultan Bursa'ya geldiğinde Osmanlı Devleti'nin başında Yıldırım Bayezid bulunmaktaydı. Fetih hareketlerinin hız kazandığı bu dönemde padişah, başarıdan başarıya koşuyordu. Bir taraftan Rumeli'de yeni topraklar fethederken diğer taraftan da Anadolu'da Selçukluların zayıflamasıyla ortaya çıkan beylikleri itaat altına alarak Anadolu birliğini tesis etme yolunda ilerlemekteydi. Padişahın bu hızlı ve hareketli faaliyetleri sürerken kızının Emir Sultan ile evlenme hadisesi ikiliyi birbirine yaklaştıran önemli bir gelişme olmuştur. Akrabalığın kurulması, derviş-padişah ilişkisini daha da sıkılaştırmış, Emir Sultan'ın Yıldırım Bayezid üzerindeki etkisini arttırmıştır. Nitekim onun tavsiyeleri, Yıldırım nezdinde önemli görülmüştür. Örneğin içki alışkanlığı olan padişahın Emir Sultan'ın uyarılarıyla bu alışkanlığı bıraktığı anlatılır.⁸⁴ Keza, Bursa-Ulucâmi (Câmi-i Kebîr) inşasının -bânîsi Yıldırım Bayezid olsa da- Emir Sultan'ın yönlendirmesi ile gerçekleştiği kabul edilmektedir. Şöyle ki Yıldırım bir fetih esnasında manevî yardımını gördüğü Emir Sultan'a fetihden elde edilen ganimetten pay vermek ister. Ancak Emir Sultan, bunu kabul etmez. Padişahın ısrarları karşısında o parayla büyük bir câmi yaptırılmasını tavsiye eder. Bunun üzerine o

---

⁸⁴ Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahâifu'l-Ahbâr fi Vekâyi'ul-Âsâr*, (çev. İsmail Erünsal), , c. I, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, ts., s. 140-141; Evliya Çelebi, a.g.e., s. 32.

zamanlar ormanlık olan yerde yapılacak câminin sınırlarını bizzat Emir Sultan asasıyla işaretleyip gösterir ve Ulucâmi o minvalde inşa edilir.⁸⁵

Emir Sultan askerî seferler hususunda gerek padişah ve askerlerini gerek kendi müridlerini moral olarak desteklemiştir. Ayrıca yeri geldiğinde de fiilî olarak sefere katılmıştır. Nitekim II. Murad'ın 1422 yılında düzenlediği İstanbul kuşatmasına beş yüz müridiyle birlikte katılmıştır.⁸⁶ Halkın muhayyilesinde Emir Sultan'ın manevî şahsiyetinin askerî fetihler üzerinde tesiri olduğu yönünde kuvvetli bir inancın olduğu söylenebilir. Zira menâkıbnâmelerde onun bu özelliği öne çıkarılmıştır. Yıldırım Bayezid'in, askerleri ile Rumeli taraflarında bir kalenin fethi için mücadele ederken zor bir durumda kaldıklarında zafer ümitleri tükenmek üzere iken onun manevî yardımı sayesinde muvaffakiyetle kaleyi elde etmeleri, başka bir kalenin fethinde zor durumda kalıp Emir Sultan'dan istimdat isteyen bir askeri kurtarması, Kanûnî'ye Bağdat fethini müjdelemesine dair görülen rüya, menâkıbnâmelerde geçen örneklerdendir.⁸⁷ Yine Ankara Savaşı sonrası Bursa'ya giren Timur ordusunun şehri talan etmesinin durdurulması onun manevî şahsiyeti ile ilişkilendirilmiştir.⁸⁸ Timur askerlerinin Bursa'yı istilasını esnasında esir alınarak Kütahya'ya götürülmüştür. Burada Timur'la görüşen Emir Sultan, onun yanında kalıp kalmamakta serbest bırakılması üzerine Bursa'ya geri dönmeyi tercih etmiştir.⁸⁹

Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nı kaybederek Timur'a esir düşmesiyle oğulları arasında başlayan taht mücadelesini Çelebi Mehmed'in kazanmasında Emir Sultan'ın manevî desteğinin tesirine yer veren menkıbevî anlatım, onun halk muhayyilesinde temsil ettiği konumu tespit açısından kayda değerdir. Bu anlatıma göre, Çelebi Mehmed, kardeşleri arasında çıkan taht mücadelelerinden uzaklaşarak hacca gitmeye karar verir. Rüyasında dedesi I. Murad'ı ve Emir Sultan'ı görür. Onlar,

⁸⁵ Uğur, a.g.t., s. 134-135; Kahraman, a.g.t., s. 158-159; Baldırzâde, *Ravza-i Evliyâ*, vr. 8a-8b.

⁸⁶ Olayı nakleden Bizans tarihçisi Ioannes Kananos, kuşatmaya katılan Emir Sultan'ın Osmanlı ordusunun taarruz hareketindeki aktif rolünü ilginç bir şekilde tasvir etmektedir. Bkz: Zafer Taşlıkılıoğlu, "II. Murad'ın İstanbul Muhasarası Hakkında Bir Eser", *Tarih Dergisi* c. VIII, sy. 11-12, 1955, s. 217; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. I, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1971, s. 187-188, 196-197.

⁸⁷ Kahraman, a.g.t., s. 158-159, 241, 337-338; Uğur, a.g.t., s. 134-135; Baba, a.g.t., s. 138-158, 212-217; Senâyî, a.g.e., s. 38-43, 53-54, 81-84, 97-98; Liman, a.g.t., s. 84-85; Kol, a.g.t., s. 197-205.

⁸⁸ Kahraman, a.g.t., s. 187-188; Uğur, a.g.t., s. 137; Baldırzâde, *Ravza-i Evliyâ*, vr. 10a-11a; Hoca Sadeddin, a.g.e., c. II, s. 427; Evliya Çelebi, a.g.e., s. 32-33.

⁸⁹ Hoca Sadeddin, a.g.e., c. I, s. 188-189.

kendisine bir at vererek beline kılıç kuşandırırılar ve “*Dinin temelini sağlamlaştırdı.*” öğüdünde bulunurlar. Çelebi Mehmed başta ata binmekten çekinse de sonunda biner ve o an at, Gelibolu’ya geçer.⁹⁰

Menâkıbnâme müelliflerinden Bahşî ve Bursevî, Çelebi Mehmed’in vefatından sonra II. Murad’ın padişahlığına Emir Sultan’ın icazet verdiğini; onun, kendisini ziyarete gelen şehzade Murad’a gömleğini çıkarıp giydirdiğini ve “*Babam, ceddüm Rasûlullâh (s.a.s.) işbu Rûm’ın saltanatını verilmesin bize tefvîz itmişdür. Biz kime virirsek pâdişâh ol olırdur. Eyle olsa biz size virdük. Hayır-bâd üzerine mutasarrıf olasız inşâallâh*” dediğini naklederler.⁹¹

Emir Sultan ile II. Murad arasındaki yakınlığa dair bazı bilgilere de Ebu’l-Hayr-ı Rûmî’nin *Saltuknâme* adlı eserinde rastlanmaktadır. Bu eserde Emir Sultan’ın II. Murad’a beylik kutlaması için Edirne’ye geldiği ve bu gaziler ocağı şehre gönlünün meylettığı, burada kalıp yerleşme isteğini padişaha arz ettiği anlatılır. Padişah, önce izin vermişken adamlarından birinin “*Hünkâr bir şehir içinde iki padişah olmaz. Eğer halk Emir’e uyalar, sana hürmət kılmaz. Bunu sen Bursa’ya gönder, varsın anda otursun, şimdiye dek anda otururdu yine anda otursun*” şeklindeki uyarısı üzerine Emir Sultan’ı Bursa’ya göndermiştir.⁹² Ayrıca Sultan Murad’ın Edirne’de yaptırdığı Yeni Câmii’nin yerini, Emir Sultan’ın işaret ettiği de belirtilmektedir.⁹³

Padişahlar sefere çıkarken Emir Sultan’ın elinden kılıç kuşanmışlar ve duasını almışlardır.⁹⁴ Germiyanoglu Yakup Bey’in Bursa’ya uğradığında Emir Sultan’ı da

⁹⁰ Bostanzâde Yahya Efendi, *Tarih-i Sâf/Tuhfetu’l-Ahbâb (Duru Tarih)* (haz. Necdet Sakaoğlu), İstanbul, Milliyet Yayınları, 1978, s. 53-54.

⁹¹ Liman, a.g.t., s. 51-52; Kahraman, a.g.t., s. 199-201; Ayrıca bkz.: Münecimbaşı, a.g.e., s. 198; II. Murad “Düzme Mustafa” olayı karşısında Emir Sultan’dan dua istemiş, rüyasında Hz Peygamber’e yalvaran Emir Sultan sonunda müjdeyi alarak II. Murad’a bildirmiş, bu olaydan sonra zaferler kazanılmıştır. Bkz: Bostanzâde Yahya Efendi, a.g.e., s. 59-60; Diğer bir anlatım için bkz.: Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Târih-i Solakzâde*, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1297, s. 142-143.

⁹² Ebu’l-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, (haz. Şükrü Haluk Akalın), c. III, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 265; Ayrıca bkz.: Mustafa Armağan, “Emir Sultan’ın Edirne’de Yanan Kandilleri”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Bursa, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2002, s. 139-140.

⁹³ Ebu’l-Hayr-ı Rûmî, a.g.e., s. 363.

⁹⁴ Mecdî, a.g.e., s. 76; Hoca Sadeddin, a.g.e., c. II, s. 427; Solakzâde, a.g.e., s. 139.

ziyaret edip görüşmesi onun Osmanlı sınırları dışında da tanındığına ve kendisine hürmet edildiğine işaret etmektedir.⁹⁵

Emir Sultan'ın vefatından sonra ise, türbesi Osmanlı padişahlarının ve diğer devlet erkânının Bursa'daki ziyaretgâhlarından biri olmuştur.⁹⁶ Örneğin Yavuz Sultan Selim Bursa'da atalarını ziyaret ettikten sonra Emir Sultan'ın türbesine gelip dua etmiştir. O esnada mezardan “*Ey Selim ‘Allah’ın dileğiyle hepiniz güven içinde Mısır şehrine girin’*” (Yusuf 99) nidasını orada bulunanlar işitmişler, bu durumu Mısır'ın fethinin müjdecisi olarak yorumlamışlardır.⁹⁷

2.2.3.2. Ulemâ İle İlişkiler

Emir Sultan hem saray içi ve çevresinde hem de halkın farklı kesimlerinde tanınan, sevilen, hürmet edilen bir veli idi. Bazı menkıbelerde Emir Sultan'ın, yaşadığı devrin önde gelen şahsiyetleri ile ilişkileri de anlatılmaktadır. Onun zamanında Bursa'nın en meşhurlarından biri Molla Fenârî'dir. Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemlerinde Bursa kadısı olarak görev yapan ve tasavvufî yönü de bulunan Molla Fenârî⁹⁸, Emir Sultan'la diyalogu olan isimlerdendir.

Bir menkıbede Molla Fenârî'nin, velayet ve kerametler hususunda halkın rağbetini kazanan Emir Sultan'ın zahirî ilimlerdeki seviyesini ölçmek üzere aralarında Molla Yegân ve Ali Rûmî'nin yer aldığı bir grup âlimle onu ziyarete gitmesi anlatılır.⁹⁹ Bu olayın Emir Sultan'ın Bursa'ya geldiği ilk yıllarda ve Molla Fenârî'nin onu henüz tanımazken cereyan etmiş olması daha makuldür. Zira Emir Sultan, Molla Fenârî ile ilmî sohbetlerde bulunmuştur. Sadruddin Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb* isimli eserini

⁹⁵ Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 117.

⁹⁶ Uğur, a.g.t., s. 108.

⁹⁷ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 33.

⁹⁸ İbrahim Hakkı Aydın, “Molla Fenârî”, *DİA*, XXX, s. 245-246.

⁹⁹ Anlatıma göre, Emir Sultan'ın karşısına geldiklerinde âlimlerden hiçbiri kendisinde soru sorma mecali bulamaz. Onların bu çaresiz hallerine rağmen Emir Sultan sormayı düşündükleri her sorunun cevabını verir. Onlara da “*Ey ulemâ-i dîn-i pâk! Şol kimesnenin ki muallimi Hazreti Rabbu'l-ulâ yanî dü-kevni peydâ iden mevlâ ola, medresesi arş ola, acaba ol kimesnenin cihet-i ilmiyyesinde müdrik olmadığı yer kaldı mı? Ol sizler anın gibiye imtihân-ı suâl itmek ayıb degil midir?*” der. Kahraman, a.g.t., s. 145-146; Liman, a.g.t., s. 56; Şevkî ve Senâyî, aynı olayı ulemânın isimlerini zikretmeden anlatmışlardır. Bkz.: Baba, a.g.t., s. 61-67; Senâyî, a.g.e., s. 63-64.

istinsah etmiş ve Molla Fenârî'den okuyarak icazet almıştır.¹⁰⁰ Molla Fenârî'nin kaleminden çıkıp çıkmadığı net olmamakla birlikte Yıldırım Bayezid'in, kendisine haber verilmeden kızı Hundi Hatun ile evlenen Emir Sultan'ı cezalandırmak için harekete geçmesi üzerine Molla Fenârî'nin Emir Sultan'ı savunan bir mektup yazarak padişaha gönderdiği nakledilmektedir.¹⁰¹ Olayın gerçekliği bir tarafa bırakılsa bile menkıbe anlatımında Yıldırım Bayezid'in bu evliliği onaylamasında Molla Fenârî'nin belirleyici rolde konumlandırılması, ikisi arasındaki samimi yakınlığın halk muhayyilesinde yansımaları olarak görülebilir.

Yıldırım Bayezid'in imamı olan ve ünlü *Vesîletü'n-Necât (Mevlid)* isimli eserin şairi Süleyman Çelebi'yi Bursalı Mehmed Tahir, Emir Sultan'ın has müridi olarak takdim etmektedir.¹⁰² Osmanzâde Hüseyin Vassâf ise Süleyman Çelebi'nin isminin Emir Sultan hulefası arasında geçtiğini ve Ulucâmi'nin imamlığına da Emir Sultan'ın tavsiyesiyle getirildiğini belirtir.¹⁰³

¹⁰⁰ Hoca Sadeddin, a.g.e., c. II, s. 426; Gelibolulu, a.g.e., vr. 44a; Mecdî, a.g.e., s. 76; Belîğ, a.g.e., s. 76-77.

¹⁰¹ Mektubun Metni: "... *Ammâ ba'd. Min ad'âfi'l-ibâd ilâ hâfızı'l-bilâd es-Sultân ibnü's-Sultân meşhari âl-i 'Osmân Ebu'l-mücâhidîn nâsırü'l-İslâmî ve'l-müslimîn minallâhi tûli hayâtike ve kesri evlâdike müteselsilen ilâ yevmi'd-dîn. Şöyle ma'lûm-ı şerîf ola ki pâdişâh-ı 'âlem-penâh bizim rasûlümüz Muhammed Mustafa s.a.s. Hazretlerinden mukaddem Hazreti İsa a.s. ashâbından üç peygamberi (mürşidi) Antakya kavmi tekzîb idüüb katl etdiklerinden sonra birinci gün veya üçüncü gün bir rivâyette katl edüüb sönyeşi ulu evlerine geldikleri sâ'atde Hazreti Cebrâil a.s. bir sayha ile cem'ini helâk edüüb ne dünyâ ne âhiret hâsıl oldu. El-'İyâzu billâhi min zâlike imdi bu emr-i 'azîm için bizim dahî pâdişâh-ı 'âlem-penâhdan ricâ ve temennâmız budur ki dünkü gün katline emr eyledüğüz kimesne âl-i Rasûlden bir 'azîmdir ki Rum iklimine buncileyin âl-i Rasûlden bir kimesne kadem basmış değildir. Buhâra'dan sa'y idüüb yelekler ve pîş-keşler gönderüb buncileyin bir sahihu'n-neseb kimesne getirdebile idüğüz zehî sa'âdet-i sermediyye ki zâhîran ve bâtînen size müyesser olmuşdur ki Sultân-ı enbiyâ s.a.s. Hazretleri ile dünür ve dünürşi olduğuz dünyâ ve âhiretinüz yevmen fe-yevmen dahî ziyâde ola ve hem bu güvengünüz olan kimesne sultân-ı enbiyâ s.a.s. Hazretlerinin " 'Ulemâi ümmetî ke-enbiyâi benî İsrâîl" mekûlesinden 'add olunanlardandır. Husûsan bunlar nesl-i Rasûl ola ve dahî biz bunlardan gördüğümüz âsâr Hazreti Rasûl'den sonra kimesneden nakl olunmaz. Zirâ ki dünkü gün sayha-i vâhîde ile ya'ni kırâat-i "in kânet illâ sayhaten vâhideten fe-izâ-hüm ..." dimeleri ile kırk nefer kulunuz teslîm-i rûh idüüb a'yân-ı şehîr ile varub namazların kılıb defn eyledik. Şöyle ki bir dahî tecâvüz oluna ashâb-ı karyeye vâki' olan ma'nâ bizim şehrimize dahî olacağına şüphentüz olmasın. Bâkî emr u fermân sa'âdetli pâdişâh-ı 'âlem-penâh Hazretlerindedir." Bkz: Baldirzâde, *Ravza-i Evliyâ*, vr. 7a-8a; Kahraman, a.g.t., s. 154-155; Kol, a.g.t., s. 214-215; Senâyî, mektubun içeriğinden özetle bahsetmiştir. Senâyî, a.g.e., s. 69.*

¹⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz: Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, 2. Kısım, İstanbul, Ali Şekeri Matbaası, 1338, s. 221; Mehmed Süreyya, Süleyman Çelebi'nin mevlevî olduğunu yazmaktadır. Bkz: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, (haz. Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Metin Hülagü), c. III, İstanbul, Sebil Yaymevi, 1996, s. 84.

¹⁰³ Vassâf, a.g.e., c. I, s. 351.

2.2.3.3. Tasavvufi Çevrelerle İlişkiler

Emir Sultan'ın, -kendisi de bir sūfi olması hasebiyle- tasavvufi çevrelerle diyalogunun daha fazla olması gayet tabiidir. Nitekim menâkıbnâmeler, onun, devrin bazı tanınmış sūfileriyle sıkı ilişkilerinin olduğunu belirtmektedir. Örneğin, Safiyyüddin Erdebilî'nin kurduğu Safevî tarikatının şeyhlerinden olan ve Yıldırım Bayezid döneminde Bursa'da bir müddet yaşayan Somuncu Baba¹⁰⁴, Emir Sultan ile yakınlığı olan kimselerden biridir. Bursa'ya geldiği ilk yıllarda kimliğini halktan gizleyerek ekmek yapıp çarşıda halka dağıtan Somuncu Baba'nın tanınmasına Emir Sultan sebep olmuştur. Yıldırım Bayezid, Ulucâmi'nin açıldığı Cuma günü hutbe ve namazı Emir Sultan'a teklif eder. Emir Sultan, "*Gavs-ı a'zam şu anda bu şehirdedir, onların mübarek varlığı varken halka nasihat ve hitab etmeyi bize teklif etmek münasip değildir*" diyerek teklifi reddeder ve bu görevin Somuncu Baba'ya verilmesini tavsiye eder. Sırrı ortaya çıkan Somuncu Baba, padişahın isteği üzerine görevi üzerine almak durumunda kalır. Cuma hutbesi ve vaazı ile bütün dikkatleri üzerine çeker. Namaz sonrası yaptığı vaazda Fâtiha Sûresi'ni yedi farklı şekilde tefsir etmesi ile de her seviye ve statüden cemaatin ilgi ve hayranlığını celb eder.¹⁰⁵ Bu olaydan sonra halkın yoğun ilgisinden uzak durabilmenin yolunu Bursa'dan ayrılmakta bulur.¹⁰⁶

Somuncu Baba'nın müridi Hacı Bayram-ı Velî¹⁰⁷ de Emir Sultan'ın dostlarındanıdır. Menâkıbnâmelerde, onun zaman zaman Bursa'ya gelerek Emir Sultan'ı ziyaret ettiği anlatılmaktadır. Ziyaretlerinden birinde o, Emir Sultan'ın savmaasının bulunduğu saraya geldiğinde marangozlar sarayın çatısını tamir ediyorlardı. O esnada çatıdan düşen bir odunu fark eden Emir Sultan'ın "*dur ey odun*" demesiyle odun havada asılı kalır. Hacı Bayram-ı Velî "*Acaba Emir Sultan hazretleri kendilerine keramet göstermek için mi böyle yaptı?*" düşüncesine kapılır. İçeri girip Emir Sultan ile görüşürken Emir Sultan ona "*Babam! O odunun havada durmasındaki hikmet size keramet göstermek değil altında oynayan çocuklara zarar vermesini önlemektir. Bir süre*

¹⁰⁴ Kaynaklarda *Şeyh Ebu Hâmid Aksarâyî, Ekmekçi Koca, Şeyh Hâmid bin Musa el-Kayseriyye, Somuncu Baba* gibi farklı isimlerle verilmektedir. Geniş bilgi için bkz: Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, Matbaa-i Âmire 1288, s. 227-233; Mecdî, a.g.e., s. 74-75; Haşim Şahin, "Somuncu Baba", *DİA*, XXXVII, s. 377.

¹⁰⁵ Abdullah Efendi, a.g.e., s. 231; Şahin, a.g.m., s. 377.

¹⁰⁶ Mecdî, a.g.e., s. 75; Abdullah Efendi, a.g.e., s. 233.

¹⁰⁷ Mecdî, a.g.e., s. 77; Abdullah Efendi, a.g.e., s. 233-241; Nihat Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî", *DİA*, XIV, ss. 442-447.

sonra çocuklar oradan gitti ve ağaç da yere düştü” der.¹⁰⁸ Hacı Bayram-ı Velî ikili görüşmelerinden birinde Emir Sultan’a “*Sultanım ben sizi gökyüzünde evliyâullahın nasiplerinin taksim edildiği mahalde görmedim. Bunun aslı nedir?*” diye sorar. Emir Sultan “*taksim edeni gördün mü?*” der. Hacı Bayram “*Görmedim, yüzü örtülüydü... Elleri gördüm*” deyince Emir Sultan sağ elini uzatır. Hacı Bayram-ı Velî eli gördüğünde hayret eder: “*o el bu eldir*” deyip Emir Sultan’ın elini öper.¹⁰⁹

Bursevî, eserinde Emir Sultan’ın vefatından kısa bir süre önce yaptığı vasiyetlerinden söz eder. Müridlerinden biri “*Sultanım son hizmetinizi kimin yapmasını arzularsınız?*” diye sorar. Emir Sultan: “*Son hizmetlerimizi yapacak olan kişi öyle bir kimse olsun ki otuz yıl hiç eksiksiz olarak ikinci namazının sünnetini kılmış ola!*” der. Hacı Bayram-ı Velî, Emir Sultan’ın hastalığını öğrenince ziyaret için Ankara’dan yola çıkar. Ama Bursa’ya vardığında Emir Sultan’ın vefat ettiğini öğrenir. Vefat haberi karşısında çok mahzun olur. Emir Sultan’ın müridleri onun vasiyetini nasıl yerine getireceklerini konuşurlarken Hacı Bayram-ı Velî onları duyar ve onlara “*Ben otuz yıldan ziyadedir ki ikinci namazının sünnetini fevt etmedim.*” der. Böylece Emir Sultan’ın cenazesinin teçhiz tekfini Hacı Bayram-ı Velî’ye nasib olur.¹¹⁰

Emir Sultan’ın gerek yaşadığı şehirde gerekse başka yerlerde faaliyette bulunan sûfilerle ilişkili ve irtibatlı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o, kendisine mürid olmak üzere gelenleri gerektiğinde başka müşidlere yönlendirmiştir. İznikli Eşrefoğlu Abdullah Rûmî¹¹¹’ye yaptığı tavsiye bunun bir örneğidir. Eşrefoğlu, gördüğü bir rüyadan etkilenerek Çelebi Mehmed medresesindeki eğitimini bırakıp tasavvufa sülûk etmeye karar verince ilk olarak Emir Sultan’a müracaat eder. Kendisini mürid olarak kabul etmesini ister. Ancak Emir Sultan yaşlılığını ileri sürerek onu Ankara’ya Hacı Bayram-ı Velî’ye gönderir.¹¹²

¹⁰⁸ Kahraman, a.g.t., s. 175-176; Liman, a.g.t., s. 58; Baba, a.g.t., s. 199-205; Senâyî, a.g.e., s. 95-96.

¹⁰⁹ Kahraman, a.g.t., s. 173-174.

¹¹⁰ Kahraman, a.g.t., s. 219-220; Senâyî, a.g.e., s. 103.

¹¹¹ A. Necla Pekolcay, Abdullah Uçman, “Eşrefoğlu Rûmî”, *DİA*, XI, s. 481.

¹¹² Abdullah Rûmî Emir Sultan’a derviş olmak için geldiğinde Emir Sultan “*Kuzu biz pîr olduk. İntikâlimiz dahî karîbidir. Ankara’da Hacı Bayrâm biraderimize gidiniz.*” der. Bunun üzerine Abdullah Rûmî Ankara’ya gider. Bkz: A. Sabri Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde Abdullah Rûmî*, Bursa Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel No: 4246, s. 7; Eşrefzade’nin Hacı Bayram-ı Velî’ye intisabının kesin olmadığı hakkında bkz: Azamat, a.g.m., s. 445-446.

Eşrefoğlu Abdullah'ın kendisine müşid olarak öncelikle Emir Sultan'ı seçmesi, Emir Sultan'ın ise onu başka bir müşide yönlendirmesi sonrasında, aralarındaki iletişimin devam edip etmediği ya da nasıl devam ettiğine dair detaylı bilgi yoktur. Ancak menâkıbnâmelerde geçen bazı anlatımlar Eşrefoğlu-Emir Sultan arasındaki yakınlığa ışık tutmaktadır. Eşrefzâde'den nakledilen “*On yedi şeyhe yetiştim ve her birine hizmet ettim. İçlerinde dört tanesi kâmil ve mükemmel şeyh idi. Bunlar Hacı Bayram-ı Velî, Hüseyin-i Hamavî, Akşemseddin ve Emir Sultan'dır.*” sözü, ondaki Emir Sultan tesirini yansıtmaktadır.¹¹³

Emir Sultan, etrafında tasavvufi bir çevre oluşturmuştur. Merkez zaviyesinde pek çok halife ve derviş yetiştirerek bunları Anadolu ve Rumeli'de çeşitli yerlere irşada görevlendirmiştir. Böylece tarikatının etkisi geniş bir sahaya yayılmıştır. Etkisi sadece yaşadığı dönemle sınırlı kalmamış, yüzyıllar boyunca devam etmiştir.¹¹⁴ Dervişleri ve sevenleri sayesinde “Emir Sultan” adı ve türbesi etrafında oluşan kült, onun kendisinden sonraki nesiller üzerinde bıraktığı tesirlerden biridir. Emir Sultan'ın yaşadığı dönem ve sonrasına en somut tesirlerinden biri de zaviyesi etrafında tesis edilen külliye'dir. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında, Emir Sultan sevgisinin vakıf kültürü ile buluşmasının bir sonucu olarak meydana gelen bu külliye, çeşitli boyutlarıyla incelenecektir

---

¹¹³ Abdullah Veliyyuddin Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde (Eşrefoğlu Rûmî'nin Menkıbeleri)*, (haz. Abdullah Uçman), İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009, s. 10; Eşrefoğlu'nun Emir Sultan'a duyduğu muhabbet ve hürmet onun vefatından sonra da devam etmiştir. Eşrefoğlu Abdullah'ın Bursa'ya her gelişinde onun kabrini ziyaret ettiği nakledilir. Bir defasında çok acele dönmesi gerektiği için ziyaret yapamadan döner. İznik'e giderken İbrahim Paşa (Halil Paşa oğlu)'ya uğrar. Ona Bursa'ya vardığında Emir Sultan'ın mezarını ziyaret ederken selamını iletmesini söyler. İbrahim Paşa, Emir Sultan türbesini ziyaret ettiğinde Eşrefoğlu Abdullah'ın selamını arz eder. Kabirden “*Ve 'aleyküm selâm ve 'aleyhim*” diye bir ses işitilir. Orada bulunan başkaları da buna şahit olurlar. Bkz.: Baba, a.g.t., 219-223, Senâyî, a.g.e., s. 98-99; Kahraman, a.g.t., s. 237-238.

¹¹⁴ Emir Sultan adı, umumî bir isimlendirmedir. Anadolu ve Rumeli'de Emir Sultan adına ve izlerine rastlanmakla birlikte bunların her birinin Bursa'daki Emir Sultan ile ne kadar alakalı oldukları tam olarak bilinmemektedir. Bkz.: Necmi Ülker, Vehbi Günay, “Türk Tarih ve Kültüründe Emir Sultan”, *II. Bursa Halk Kültürü Sempozyum Bildirileri*, c. II, Bursa, Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü Kültür Sanat Kurulu Yayınları, 2005, s. 355-357.

BİRİNCİ BÖLÜM

FİZİKÎ YAPI

1. COĞRAFÎ KONUM

Emir Sultan Külliyesi, Bursa'nın doğu tarafında Uludağ'ın yamacında nispeten ovaya hâkim yüksek bir tepenin üzerinde inşa edilmiştir. Buranın biraz aşağısında yine aynı istikamette Yıldırım Külliyesi, batı yönünde de Yeşil Külliyesi yer almaktadır. Bu üç külliye, Osmanlı kuruluş dönemi Bursa'sının doğuya doğru genişlemesinde önemli bir işlev görmüşlerdir. Nitekim her bir külliyenin inşasıyla birlikte etraflarında mahalle yerleşimlerinin teşekkülü bunun açık kanıtlarıdır.¹¹⁵

2. KÜLLİYENİN TEŞEKKÜLÜ

Külliye, öncelikle bir yapılar topluluğunu ifade etmekte ve mekânsal bir bütünlüğe işaret etmektedir. Manzume, imaret, hey'et, site ve kompleks ortak anlamda kullanılan diğer kelimelerdir.¹¹⁶ Külliye bünyesinde, aynı inşa esnasında tesis edilmiş birimlerin yanı sıra ihtiyaca göre sonradan yapılan binalar da bulunabilmektedir. Bazen de çekirdek bir yapı, uzun bir süreçte etrafına yeni birimlerin eklenmesiyle külliye özelliğini kazanmıştır. Esasen Emir Sultan Külliyesi, son ifade ettiğimiz özelliğe sahiptir.

Emir Sultan Külliyesi, ilk tesisin inşasından itibaren tarihi süreç içerisinde farklı kişilerin katkılarıyla aşama aşama teşekkül ederek câmi, zaviye, imaret, türbe, hamam, mekteb, muvakkithâne, çeşme ve kütüphâne birimleriyle “külliye” halini almıştır. Burada çalışmamız açısından asıl üzerinde durulması gereken husus, ilk tesisin nasıl bir yapı olduğu, kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı meselesidir.

Aslında bu sorulara tek ve net bir cevap vermek kolay değildir. Zira hem birincil kaynakların verdikleri bilgiler çok kısıtlı hem de ikincil çalışmalarda farklı farklı bilgi içerikleriyle karşılaşmaktadır.

¹¹⁵ Dördüncü Bölüm'de Külliye'nin Etkileri kısmında bu konu ele alınacaktır.

¹¹⁶ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Külliye” *DİA*, XXVI, ss. 542-544.

2.1. VÂKIF VE VAKFİYE

Külliye'nin yapılışına dair ilk kaynak olan kurucu vakfiye günümüze ulaşmamıştır. İkinci vakfiye (Fatih devri-874/1470) ile ilki arasında ise takribî 40-50 yıl zaman farkı bulunduğu düşünülmektedir. Bundan dolayı da külliye'nin başlangıçtaki durumu ve unsurları hakkında belirsizlikler söz konusudur. Ancak mevcut vakfiye'nin içerdiği bilgiler, geriye dönük olarak incelendiğinde bazı değerlendirmeler yapılabilmektedir:

Fatih devri vakfiyesinden; Emir Sultan'ın sağlığında köyler, bahçeler ve mezraalar vakfettiği, bunların şer'an tescil edilerek bir vakfiye tanzim edildiği öğrenilmektedir. Vakfiye, vakfın kurucusunun Emir Sultan olduğunu, ilk vakfiye'nin de onun zamanında tanzim edildiğini belirtmektedir. Ayrıca ikincisi yazılırken ilk vakfiye'nin hâlâ mevcut olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁷ Yani bir zayi sebebiyle ikinci nüsha tanzim edilmemiştir.

Yine mezkûr vakfiyeden öğreniyoruz ki başta Emir Sultan'ın eşi Hundi Hatun olmak üzere onu seven pek çok kişi vakfına ilaveler yapmış; Fatih devrine gelindiğinde de Emir Sultan'ın kendi vakıfları ile o zamana kadar yapılan ilaveler tek nüshada cem edilmiştir. Bu vakfiyede zikredilen asıl ve mülhak tüm mevkûfât, Tablo-7'de gösterilmiştir.

Emir Sultan, Hundi Hatun ve Fatih Sultan Mehmed, bazı köylerin gelirlerini vakfetmişlerdir. Bunların içinde en fazla köy vakfı, Emir Sultan'a aittir.¹¹⁸ Diğer vâkıflar ise daha küçük çaplı vakıflarda bulunmuşlardır.

Şahısların mevkûfâtı toplam 38 olup bunların 17'si Emir Sultan'a; 2'si Hundi Hatun'a; 4'ü Fatih'e; 5'i Hacı İsa'ya, 2'si Mürsel oğlu Yusuf'a; 4'ü Dilfiruz Hatun'a; 1'i Hacı Bayezid'e; 1'i Abdullah oğlu Şahin'e; 1'i Nasuhlar'a ve 1'i de Hacı Musa'ya aittir. Geriye kalan 43 adet mevkûfâtı, gelir fazlasından ilhak edilenler teşkil etmektedir.

---

¹¹⁷ BOA, EV.VKF, 19/1, 9.-12. satırlar.

¹¹⁸ Emir Sultan'a, külliye'nin kurulup yayıldığı alanın ve vakıfları olduğu belirtilen mülklerin kim tarafından temlik edildiği bilinmemektedir.

Vakıflar arasında en fazla mevkûfâtın Emir Sultan'a ait olması, bu önemli gelir potansiyeline uyumlu ölçekte bir ilk tesis düşündürmektedir. Nitekim Fatih devri vakfiyesinden, Emir Sultan'ın ilk vakfiyesinde câmi, imaret, mekteb, cüz-hânlık, devr-hânlık hizmetleri için görevliler tayin ettiği anlaşılmaktadır. Bahsi geçen birim(ler)i kimin yaptırdığına değinilmemekle birlikte Hundi Hatun'un Bursa'nın doğusunda bir zaviye yaptırdığı net bir şekilde ifade edilmektedir.¹¹⁹ Ancak "zaviye" ifadesi ile nasıl bir yapı kastedilmiştir? İmareti içine alan çok fonksiyonlu bir tesis midir? Yoksa sadece dervişlere tahsis edilen bir dergâh mıdır? Varsa diğer birimleri aynı kişi mi yoksa başka hayırseverler mi yaptırmıştır? Bu sorulara külliye'nin birimleri işlenirken tekrar temas edilecektir.

Diğer taraftan Osmanlı'nın kuruluş döneminde ilk vakıf tesislerinin genel özelliği, zaviye-imaret şeklinde planlanmış olmalarıdır. Bunları da padişahlar veya saraya mensup olanlar yaptırmaktaydı.¹²⁰ Emir Sultan Külliyesi'nin, dönemin koşulları ve vakfiyedeki zaviye ile ilgili açıklama dikkate alındığında başlangıçta zaviye-imaret tarzında inşa edilmiş olması ve bu özellikteki bir tesis büyük mâlî imkânları gerekli kılacağından padişah ailesi tarafından yaptırılmış olması kuvvetli bir ihtimaldir.

Bununla birlikte her ne kadar saraya mensup olanlar finanse etmiş olsalar da külliye'nin kendisine atfedildiği şeyhin yönlendirmeleri doğrultusunda bazı planlamalar yapılmıştır. Fatih devri vakfiyesi, ilk tesisin fizikî ve idârî planlamasında Emir Sultan'ın rol oynadığını açıkça ortaya koymaktadır.

3. KÜLLİYE'NİN BİRİMLERİ

Yer, zaman ve ihtiyaca göre genişleme niteliğiyle külliyelerin dinamik ve işlevsel bir bütünlük olduğunu söylemek mümkündür. Külliye'ler ile ilişkili binalar, hayrât ve akarât olmak üzere iki ana kısma ayrılmaktadır. Hayrât; câmi, medrese,

¹¹⁹ BOA, EV.VKF, 19/1, 37.-45. satırlar.

¹²⁰ Orhan Gazi'nin İznik İmareti, Osmanlı mimarlığında çok işlevli yapı tipinin bilinen ilk örneğidir. Bkz.: Sedat Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar, Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zâviyeler: Orhan Gazi Dönemi Yapıları*, c. II, İzmir, Akademi Kitabevi, 1994, s. 9-13; Erkeklerin yanı sıra saray mensubu kadınlar da dönemin mimarî anlayışı çerçevesinde zaviye-imaret tipi yapılar tesis etmişlerdir. Bkz.: Ayşe Çıkla Bölükbaşı, "Erken Osmanlı Devleti'nde Kadınların Mimarî Alandaki Hamiliği (1299-1512)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı*, sy. 19, 2010, s. 75-78.

kütüphâne, imaret, hastane vs. birimler olup çeşitli toplumsal hizmetleri yerine getirmek üzere inşa edilen ve külliye denildiğinde de ilk akla gelen yapılardır. Han, hamam, dükkân gibi ticarî işletme özelliği taşıyan gelir getirici yapılar ise akarât olarak isimlendirilir. Bu tür binalar, hayrât eserlerin civarında olabildiği gibi külliyein uzağında, başka bir semt ya da şehirde de yapılabilmektedir.¹²¹

Emir Sultan Külliyesi'nin hayrât ve akarâtı için de benzer durum söz konusudur. Hayrât yapılarının tamamı aynı yerde (Emir Sultan mahallesinde); akarâtın bir kısmı külliye çevresinde, diğerleri Bursa'nın değişik semtlerinde yer almaktadır.

Yüzyıllara uzanan tarihi geçmişe sahip binalar tamiratlarla ayakta kalmayı sürdürebilmişlerdir. Tamiratlar, değişimleri beraberinde getirmiş ve değişim, adeta bu sürdürülebilirliğin kaçınılmaz gerçeği olmuştur. Emir Sultan Külliyesi'ndeki binalar da tarihi boyunca eskijen kısımlarıyla yenilenmiş ve değişimler yaşamıştır. Binaların ilk durumlarını net ortaya koymaya yarayacak belgelerin azlığı bizi sınırlandırdığı için mimariye dair söylenebilenler, bazı tamirat kayıtları çerçevesinde kalmaktadır. Bu nedenle aşağıda incelediğimiz dönem boyunca külliyein her iki türdeki yapılarının nasıl bir değişim ve gelişim yaşadığı ortaya konulmaya çalışılırken bütünlüklü bir fotoğraf vermek amacıyla bazı birimlerin XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki durumlarına da değinilecektir.

3.1. HAYRÂT

3.1.1. Câmi

Câmi, külliyein esas birimlerinden biridir. İlk inşası ve bânîsinin kim olduğu hakkında kaynaklarda farklı görüşler vardır. Vakfiyede sarîh bir açıklama yer olmadığı için bu görüşlerin her biri ihtimal dâhilinde değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili ortak işaret edilen görüşlerden biri, menâkıbnâmelerde geçen bir rivayete dayanmaktadır. Buna göre Emir Sultan'ın duasıyla zenginleşen Hoca Kâsım isimli tüccar, onun adına tek kubbeli bir câmi yaptırmış, sonradan (Fatih zamanında) bu câminin kible tarafına uç

---

¹²¹ Örneğin Fatih Külliyesi'nin akarları arasında yer alan 14 hamam İstanbul'un farklı semtlerine dağılmış vaziyette idi. Bkz: Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, s. 106-110.

beylerinden Sinan Bey, iki kubbe ilave ettirmiştir.¹²² Bu menkıbevî bilgi, sonraki dönem kitaplarına da girmiştir.¹²³ Diğer bir görüşe göre, câmiyi imaret ve mekteb ile birlikte Emir Sultan'ın eşi Hundi Hatun yaptırmıştır.¹²⁴ Behiştî ise, türbe, imaret ve Cuma mescidini II. Murad'ın inşa ettirdiğini belirtmiştir.¹²⁵

Yukarıdaki mevcut bilgiler çerçevesinde câminin yapımını, geniş bir zaman aralığına, XV. yüzyıl başlarına yerleştirmek uygun olacaktır.

XV. yüzyıl şer'iyye sicillerinde câmileri kastetmek üzere mescid kelimesini kullanımın yaygın olduğu görülmektedir. Emir Sultan Külliyesi'ndeki câmi de "mescid" olarak belirtilmekteydi. Diğer taraftan burası için "câmi" yerine "mescid" kelimesinin kullanılması, bu dönemlerde ibadet mekânı olan kısmın daha küçük olduğunu, külliye merkezindeki yapının ise mescid-zaviye-imaret birlikteliğine sahip olabileceğini de düşündürmektedir. Bu takdirde ilk dönem Osmanlı mimarisinde hâkim olan "zaviyeli câmi" modeli, burada da uygulanmış olmalıdır. Eyice, yanları kanatlı binalar olan bu yapıların normal mahalle câmilerinden farklı bir karaktere sahip olduklarını, bunların câmi olarak anılmalarının nispeten geç bir dönemde meydana gelen bir değişiklik sonunda olduğunu belirtmektedir.¹²⁶ Külliyedeki mescid için "câmi" nitelemesine ilk defa XVI. yüzyıl başlarındaki belgelerde rastlanmaktadır.¹²⁷

İlk tesiste câminin tek kubbesi varken sonradan kubbe sayısı artırılarak yenilendiği tahmin olunmaktadır. Yukarıda zikredilen menkıbevî anlatımın yanı sıra şer'iyye sicillerinde yer alan bazı belgeler bu görüşü te'yd etmektedir. 29 Muharrem 913/10 Haziran 1507 tarihli bir belgeye göre; câmi, tek kubbeli iken bir kayyım, hem kayyımlık hem de çerâğilik hizmetini yürütmekteydi. Ancak kubbe sayısı 4'e

¹²² Liman, a.g.t., s. 42-43; Kahraman, a.g.t., s. 140-142.

¹²³ Belig, a.g.e., s. 72-73; Kepecioğlu, a.g.e., c. II, s. 33.

¹²⁴ Şemseddin Efendi, a.g.e., s. 23; Kepecioğlu, a.g.e., c. II, s. 33; Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)*, c. III, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, s. 56.

¹²⁵ "Sultân Murâd ol âli-nijâdın üstüne türbe vü 'imâret ve Cum'a mescidi binâ eyledi. Ve vezâyif ve mersûmâtın mâl-ı helâl harâcdan havâle eyledi." Bkz.: Behiştî, a.g.e., vr. 115b-116a; Kaytaz, a.g.t., s. 158.

¹²⁶ Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İctimaî Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XXI, Ayrı Basım, 1963, s. 24; Osmanlı ilk dönem câmilerinin yapısı hakkında bkz.: Alpaslan Ataman, *Bir Göz Yapıdan Külliyyeye: Osmanlı Külliyelerinde Kamusal Mekân Mantiği*, İstanbul, Mimarlar Tasarım Yayınları, 2000, s. 80-81.

¹²⁷ BŞS A 20 350b; BŞS A 23 95a, 141b.

çıkarıldığında tek görevlinin bu hizmetleri yerine getirmesi zorlaşmış, bunun üzerine çerâğilik hizmeti için günde 2 akçe vazife ile Cafer tayin edilmişti.¹²⁸ Anlaşılan o ki başlangıçta küçük bir yapı olup sonradan yapılan eklemelerle fizikî alan genişletilmişti. Belgenin tarihi esas alındığında en azından XVI. yüzyıl başlarından itibaren ilkinde göre genişletilmiş bir câmiden söz edilebilir. Bu belgede geçen 4 kubbe ve bir harem ifadelerini değerlendiren Ayverdi, mimârî açıdan câmi harîmine 3 kubbenin eklenemeyeceğini, söz konusu ilavenin avluda yapılan 3'lü revak şeklinde olabileceğini söylemiştir.¹²⁹

Câminin kubbelerinden bahseden diğer belge, 1081/1670 tarihli bir tamirat kaydır. Vakfın mütevellîsi Ahmed Ağa; câminin 4 kubbesi, türbe, dere, cüz-hâne ve alçak saçakların kurşununu, imaret fırını ve câmi şadıvanına gelen Akçağlân suyu mecrâsını ve Hammam-ı Küçük'ü tamir ettirmiştir. Mütevellînin belirttiği yerlerin tamir masraflarını keşf ve tahmin etmek üzere görevlendirilen heyet, mahallinde tamir edilen yerleri ve masraflarını tespit etmiştir. Bütün masraflar toplamda 337.140 akçeye ulaşmıştır.

“...mahall-i mezkûra varılıb nazar olundukda fi'l-hakika mütevellî-i mesfûr câmi'-i şerîfin 4 kubbesi ve türbe ve dereler ve cüz-hâne ve saçaklar üzerlerinin kurşunu ve cüz-hâne sakfı ve türbenin kible ve garb ve şark taraflarında olan ve câmi'-i şerîfin şimâl ve şark taraflarında olan sukûfu ve turreleri ve şadırvan ve kapı üzerlerinin tavanı ve imâretin fırını ve hammâm-ı mezkûr ve nisvân namaz kıldığı mevzî' kemâ yenbağî müceddeden binâ ve imâret eylediği mukarrer olduktan sonra mi'mâr-ı mezbûr zikrleri mürûr iden 4 kubbe ve türbe ve cüz-hâne ve dereler ve saçaklar üzerleri müceddeden best olunan kurşunun tahtalarını add ve sukûf-ı mezbûreyi mesâha etdikde...”¹³⁰ Burada tamir edilen kısımlar belirtilirken câminin 4 kubbesi ile onun etrafında sakfı bulunan bölümlerin ayrıca zikredilmesi kubbelerin câmi harîmi üzerinde olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

---

¹²⁸ BŞS A 33 54a.

¹²⁹ Ayverdi, a.g.e., s. 287.

¹³⁰ BŞS B 96 91b.

Câminin birden fazla kubbesi bulunduğuna muhasebe defterlerindeki tamir detayları da işaret etmektedir.¹³¹ Diğer taraftan Albert Gabriel, câmiyi “ulucâmi tipi” düşünerek kubbe sayısını 6’ya çıkartmış ve Fatih döneminde büyütülmüş olabileceğini ileri sürmüştür.¹³²

Câminin kubbeleri gibi mihrabı, minberi, mahfeli, pencereleri, kapıları, duvarları ve minaresi de değişim geçirmişlerdir. Sicillerde yer alan bazı keşif ve onarım belgeleri bu değişimleri ortaya koymaktadır.

İsmail Çelebi’nin iki ayrı tevliyet dönemine ait çeşitli tamir keşif kayıtları bulunmaktadır. Zilka’de 1006/ Temmuz 1598 tarihli belgede; câmi ve türbede harap olan kurşunların yenilenmesi, kapının ve 4 adet pencerenin genişletilmesi ve ilave 2 pencerenin açılması, kandillerin dumanlarından kararan duvarların ağırtılması, eskiyen mahfelinin yenilenmesi şeklinde acil tamir ihtiyacı olan kısımlar belirtildikten sonra keşif heyetinin mahallinde yaptıkları inceleme sonucunda söz konusu tamirat gerekli bulunmuş; kurşunlar için 30.000, 6 bab (adet) pencerenin genişletilmesi için 30.000, mermer kapı için 7.000, musanna’ mahfel için 10.000 ve sıva ve ağırtmak için 3.000 akçe olmak üzere toplamda 80.000 akçe tutarında masraf çıkarılmıştır.¹³³

1013/1604 yılında tekrar tevliyet makamına gelen İsmail Çelebi câmi pencerelerinde, minber ve mahfelde yaptırdığı önceki tamiratları belirterek şimdi de mihrabın İznik çinisi ile kaplanması için sarf edilecek meblağın tahmininin yapılmasını talep etmiştir. Hesaplama 24.000 akçe masraf çıkarılarak mihrabın yenilenmesine; yine câmi ve türbenin batı tarafındaki kapısının önünde bulunan kademeler (merdiven) harap olduğu için bunları yenilemek üzere keşif talep ettiğinde de inceleme sonucu 13.000 akçe masraf tahmin edilerek tecdidine izin verilmiştir.¹³⁴ Ayverdi, bu son belgeyi yorumlarken kademelerin câminin orta kapısında bulunduğunu, avlu zemininin

---

¹³¹ BOA, TSMA.d. 4272/1/1.(1072-1074 yılları)

¹³² Albert Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, (haz. Neslihan Er, Hamit Er, Aykut Kazancıgil), c. II, Paris, E.De Boccard, 1958, s. 134.

¹³³ BŞS A 153 22b.

¹³⁴ BŞS B 21 29a.

şu andaki gibi câmi ile aynı seviyede olmadığını, câmi seviyesinin avludan yüksek olduğunu savunmaktadır.¹³⁵

1026/1617 yılında câmi pencere ve kapıları daha kapsamlı bir tecdide tabi tutulmuş, câmi haremde yer alan muvakkithânenin bazı yerleri ve câmi hasırlarının muhafaza edildiği oda da teccid ve tamir olunmuştur. Bu belgede câminin 3 kapısı olduğu ifade edilmektedir.¹³⁶ Ayverdi, câminin küçüklüğünü dikkate alarak 3 kapının fazla olduğunu düşünmektedir.¹³⁷

Muhasebe kayıtlarına büyük tamir harcamaları pek yansımamakla birlikte bazen burada da karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin 1016-1017/1608-1609 muhasebesinde rutin tamir giderlerinden ayrı olarak 455.192 akçelik ek tamir kaydı yer almaktadır. Bu meblağın büyük bir miktarı, câmi ve türbe tamirâtı için sarf edilmiştir.¹³⁸ Bu dönemde Bursa'da etkili olan Celâlî saldırıları¹³⁹, vakfın bütçesini büyük maddî zarara uğratmıştır. Nitekim evâil-i Safer 1017/Mayıs 1608 tarihli Emir Sultan vakfiyle ilgili bir tamir keşf kaydında; Celâlîlerin 1016 yılı Ramazan'ı başında Bursa'da olaylar çıkardıkları, bu esnada Emir Sultan Câmii ve türbesine de zarar verdikleri, mütevellî Seyyid Mustafa Efendi'nin, gereken yerleri tamir ettirdiği, yapılan masrafin toplamda 110.559 akçeyi bulduğu belirtilmiştir.¹⁴⁰

Önceleri câminin tek minaresi vardı. XVII. yüzyılda câminin tek olan minaresi, mübarek gecelerde kandillerle aydınlatılmaktaydı.¹⁴¹ Minare sayısının ikiye çıkması, III. Selim devrindeki yeniden inşa esnasında olmuştur. Çünkü çift minare yaptırma, sadece padişahlara ait bir uygulamadır.¹⁴²

Emir Sultan Câmii, XV. yüzyıl başlarında inşa edildiği için Erken Devir Osmanlı mimarîsi üslûbundaydı. Ancak günümüze gelinceye kadar pek çok defa onarım

---

¹³⁵ Ayverdi, a.g.e., s. 286.

¹³⁶ BŞS B 37 117b.

¹³⁷ Ayverdi, a.g.e., s. 287.

¹³⁸ BOA, MAD.d. 5565/17.

¹³⁹ Mustafa Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ Ravzatu'l-Huseyn fi Hülâsati Ahbâri'l-Hâfikayn*, c. II, ts., s. 27.

¹⁴⁰ BŞS A 180 49a; Celâlîlerin neden olduğu diğer bazı zararlar için bkz.: BŞS A 180 9b, 12a.

¹⁴¹ BOA, TSMA.d. 3729/1/9; BOA, MAD.d. 1899/6. Evliya Çelebi, Emir Sultan Câmii'ni tek minareli olarak tanımlamaktadır. Evliya Çelebi, a.g.e., s. 13.

¹⁴² Doğan Yavaş, "Emir Sultan Camii", *Emir Sultan Sempozyum Bildirileri (5 Mayıs 2012)*, Bursa, Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 2012, s. 172.

geçirmiş, bu onarımlar esnasında mimarîsinde köklü değişimler de yaşamıştır. Kayda geçen en büyük hasar, 1210/1795 depreminde meydana gelmiş; câmi tamamen yıkılmış; III. Selim döneminde yeniden yaptırılmıştır. Câmînin yeniden inşası, XIX. yüzyılın mimarî anlayışı olan ampir ve rokoko karışığı üsluba göre gerçekleştirilmiştir.¹⁴³ Câmî kapısı üzerinde 0.50X1.50 metre ebadındaki 1219 (1804-1805) tarihli mermer kitabe bu tamirat dönemine aittir.¹⁴⁴ Sultan Abdulmecid (1261/1845) ve Sultan Abdulaziz (1285/1868) zamanlarında yapılan tamiratlarda ise, câmînin mimarî yapısı bir değişiklik geçirmemiştir.

Câmînin şu anki dış fizikî görünümüne gelindiğinde öncelikle câmî ve türbeyle bütünleşen iç avludan başlamak gerekir. İç avluya açılan doğu ve batıda birer kapı vardır. Batı taraftaki merdivenlerden çıkıldığında iki sütun arasındaki kapının üzerinde En'âm 54. ayeti; aynı kapının avluya bakan tarafında Hicr 16. ayeti; tam karşısındaki doğu kapısının üzerinde Zümer 73. ayeti yazılıdır.¹⁴⁵ Mermer döşeli dikdörtgen avlunun ortasındaki mermer şadırvan, sekizgen olup her bölmesinde bir musluk yer almaktadır. Avlunun etrafı, doğu ve batıdan üçer, kuzey ve güneyde beşer adet on altı kaş kemerli ahşap kârgir revakla çevrilidir. Revakın dış duvarı, köfeki taş, üzeri kurşun kaplıdır. Revak kemerleri sade başlıklı, beyaz açık kahve ve neftî yeşil on sekiz sütuna oturmaktadır.¹⁴⁶ Câmî, avlunun güneyinde yer almaktadır. Asıl ibadet mekânı 15.20x15.20 metre ölçülerinde olan kare bir hacimdir. Üzeri kurşun kaplı kubbe ile örtülüdür. Beden duvarlarından kubbeye geçiş tromp ve kemerler arasına yerleştirilmiş

¹⁴³ Ayverdi, a.g.e., s. 288.

¹⁴⁴ “*Emîr Sultan 'a olmuşdu binâ vaktiyle bu ma'bed
Harâb olmuş mürür-ı sâl ile ol câmî'-i mümtâz
Bu hâle vâkıf oldukda Selîm-Hân-ı kerem-perver
Anı bünyâde kıldı himmet-i şâhânesin ibrâz
İdüp fermân esâsından yapıldı resm-i dil-keşle
Fîrâz-ı kubbe-i vâlâsı oldu çerh ile dem-sâz
Muvaffak oldu bu hayr-ı azîme çün şeh-i 'âlem
İder eltâf-ı Hak'dan bi-kerân ecr-i cemîl ihrâz
İki mîsrâ'la İhyâ söyledim târih-i itmâmın
Müfîd ü muhtasar kıldım kelâmı eyleyüp icâz
Şeh-i İslâm Emîr Sultân için câmî' binâ kıldı
Şu zîbâ ma'bedi yaptı Selîm Şâh-ı 'atâ-perdâz” (1219)*

¹⁴⁵ En'âm 54: “*Selâmun 'aleyküm ke-te-be Rabbüküm 'alâ nefsihi'r-rahmete*”: Selâm olsun sizlere. Rabbiniz merhamet etmeyi kendi Zatına yazdı. O tevbe edip kendi hallerini düzeltenleri bağışlayan esirgeyendir. (Tarih 1219); Hicr 16: *Kâla'llâhu te'âlâ “Udhulûhâ bi-selâmin âminîn”*: Allah Teâla buyuruyor ki: Emniyet ve selâmetle girin oraya (cennete); Zümer 73: “*Selâmün 'aleyküm tibtüm fe'dhulûhâ hâlidîn*”: Selâm üzerinize olsun. Ne hoşsunuz! Ebedi olarak içinde kalmak üzere girin cennete.

¹⁴⁶ Turyan, a.g.e., s. 107.

pandantiflerle elde edilen daire biçimi bir kasnakla sağlanmıştır. Beden duvarlarında 40, kasnakta 12 pencere câminin içini aydınlatmaktadır.¹⁴⁷ İç kısım, sade görünümüldür. Kubbe yüzeyi kalemişi süslemelerle on iki dilime ayrılmıştır. Kubbe eteğindeki ve yan cephelerdeki pencerelerin etrafında kalemişi süslemelere yer verilmiştir.

Mihrabın beyaz mermer taklidi kalemişinden yapıldığını belirten Çalığıuşu, mihrabtaki bezeme detaylarını şu şekilde tasvir etmektedir: “*Mihrab tepeliği volüdal kıvrımlarla ve akantus yapraklarıyla süslenmiştir. Tepeliğin altında kartuş içerisinde yazı¹⁴⁸ yer alır. İki yanında hareketli bitkisel bezemeler vardır. mihrab kavsarasının köşelikleri, kahverengi mermer taklidi bezeme ve altın yaldızlı palmetlerle süslüdür. Mihrab kavsarası, palmet şeklinde altın yaldızlı bir bitkiyle, kenarlarda da C kıvrımları ve yapraklarla sonuçlanır. Mihrab kavsarası ve nişi dokuz bölüme ayrılır. Mihrab nişinin iki yanında altın yaldızla bezenmiş iyon başlıklı sütunçeler vardır. sütunçelerin üstünde altın yaldızlı yaprak motifleri görülür.*”¹⁴⁹

Câminin doğu ve batısında taş ve tuğladan inşa edilmiş minareler, kurşun külahlı tipik Bursa minarelerinden farklıdır. Gövde bölümleri tamamen kesme taş ile yapıldığı gibi külahları da kesme taştandır.¹⁵⁰ Minarelerin altındaki kayyım odaları ahşaptır.¹⁵¹ Câminin giriş yönündeki revakların üstü, tamamıyla kadınlar mahfili olup buraya minare kaidelerinin yan tarafındaki merdivenlerden geçilmektedir. Ayrıca önceden cüz-hâne olan türbenin batısındaki oda, şuan kadınların kullandığı diğer ibadet mahallidir. Câminin kible duvarında kuş köşkü uygulamasına yer verilmiştir.

3.1.2. Zaviye-Tekke

Sözlükte köşe, bucak, evin bir odası anlamına gelen zaviye, terim olarak herhangi bir tarikate mensup dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan bina ya da binalar

¹⁴⁷ Beşbaş, a.g.e., s. 56.

¹⁴⁸ “*Küllemâ dehale ‘aleyhâ Zekeriyye’l-mihrâb*” (Âl-i İmran 3/37).

¹⁴⁹ Eser Çalığıuşu, *Bursa Dini Mimarîsinde Türk Barok Bezemeleri*, Ankara, Bursa İl Özel İdaresi, 2010, s. 110.

¹⁵⁰ Yavaş, a.g.m., s. 173.

¹⁵¹ Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, III. Baskı, Bursa, Hâkimiyet Tesisleri, 1993, s. 146.

topluluğu demektir. İslam ülkelerinde tarih boyunca zaviye yerine hankah, savmaa, duveyre, ribat, asitane, tekye, dergâh gibi muhtelif adlar da kullanılmıştır.¹⁵²

Türkistan'dan başlayan uzun seyahatlerin ardından Bursa'da karar kılan Emir Sultan, buraya geldikten bir müddet sonra külliye tesis edildiği mahalle yerleşmiştir.¹⁵³ Yukarıda da ifade edildiği üzere Fatih devrine ait vakfiyede Hundi Hatun'un Bursa'nın doğu tarafında bulunan tepenin üzerine bir zaviye inşa ettirdiği belirtilmektedir.¹⁵⁴ Zaviye kavramı, geniş anlamıyla mescid, tevhidhâne, mutfak, anbar vs.'den oluşan kapsamlı bir yapılar topluluğu¹⁵⁵ olarak ele alındığı takdirde ilk unsurlarıyla külliye Hundi Hatun'un yaptırdığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

İlk dönemlerde zaviyeyi mescidle birlikte düşünmek gerekmektedir. Mescidde kalanların olması ve mescidin yakınındaki derviş odalarının varlığı, bu düşünceyi te'yid etmektedir. XV. yüzyılın sonlarına ait bir belge, bu dönemde mescidde mücavir ve sâkin olanların bulunduğunu göstermektedir.¹⁵⁶ Mescidin etrafındaki hücreler ise, şeyh ve dervişlerin kullandıkları odalar olmalıdır. Nitekim Evliya Çelebi, câmi avlusunun dört tarafının derviş odaları ile çevrili olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁷ Avlunun etrafında tabhâne denilen kısımda yolcular ve bazı vakıf görevlileri de kalmışlardır. Emir Sultan ve Yıldırım Bayezid türbelerinin yeniçerileri bunlar arasındaydı.¹⁵⁸

Mescid-zaviye birlikteliğinin ne kadar devam ettiği ve zaviyenin müstakil bir bina olarak ilk defa ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Buna dair incelediğimiz dönemde bir kayda rastlanılmamıştır. Eyice, zaviyelerin XVI. yüzyılda hakiki fonksiyonlarını tamamen yitirdiklerinden sadece bir takım tarikatlere bağlı müesseseler şeklini almaya başladıklarını ve dervişlerin mahiyetlerinin değişmesi gibi, şehirlerin

---

¹⁵² Ahmet Yaşar Ocak-S. Farukî, "Zaviye", *İA*, XIII, s. 468; Mustafa Kara, "Tekke", *DİA*, XL, s. 368; Tekke, dergâh, hankah ve asitâne kavramları arasındaki anlam farkları hakkında bkz.: Ahmet Işık Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Matbaası, 1977, s. 58-82.

¹⁵³ Emir Sultan'ın Manastır Mahallesi'nde, Hisar duvarı üzerinde evi olduğu belirtilmektedir. Bkz.: Baba, a.g.t., s. 201; Senâyi, a.g.e., s. 95.

¹⁵⁴ Hundi Hatun, Kite Nahiyesi'nde Çavuş Köyü'nü önce evladına, onlardan sonra da Bursa'nın doğu cihetinde bulunan tepeye kurduğu zaviyenin mesâlihine vakfetmiştir. Bkz: BOA, EV.VKF, 19/1, 37.-45. satırlar.

¹⁵⁵ Ocak, Farukî, a.g.m., s. 473-474.

¹⁵⁶ BŞS A 4 370a.

¹⁵⁷ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 33.

¹⁵⁸ BOA, TSMA.d. 6468/1/5.

içlerinde Cumhuriyet dönemine kadar tekkelerin kurulmaya başlandığını söylemektedir.¹⁵⁹

Diğer taraftan Musa Baba yakınında Fıstıklı denilen bahçede Emir Sultan dervişlerinin kaldıkları, erbain çıkarmak için kullandıkları bir tekke vardı. Fıstıklı tekkesi denilen bu tekkeyi, takriben 924/1518 yılında Emir Sultan dergâhı şeyhi (beşinci halife/seccâde-i hâssa) Abdurrahman Efendi, Emir Sultan şeyhlerine meşrut olmak üzere vakfetmişti. Bahçenin içerisinde bulunan mevkûfât şunlardı: bir mescid, önünde tekke, dervişler için hücreler, şeyh odası, üç adet ev, iki kıt'a dut bahçesi, büyük kestane ağaçları ve kârgîr bir havuz.¹⁶⁰

Emir Sultan tekkesi ise, kendisini XVIII. yüzyıl belgelerinde göstermektedir. Örneğin; 1131/1719 tarihli bir vakfiye, dergâhın ve harem binasının geçirdiği önemli bir yenilenmeyi ortaya koymaktadır. Emir Sultan Câmii'nde muvakkit olan Mehmed bin el-Hac Hüseyin isimli vâkıf¹⁶¹, harap durumda bulunan dergâhın bitişiğindeki yeri 410 kuruşa satın alarak yeni bir zaviye, on ev, bir mutfak, bir ahır, iki çeşme ve öteki birimleri yaptırarak vakfetmiştir. Mevkûfâtına 5 büyük sahan, 5 büyük lengeri, 1 büyük sini, 2 büyük tencere ve 200 kuruşu da ilave etmiştir. Zaviyeye mutasarrıf olarak Şeyh İshak Efendi'yi görevlendirmiştir.¹⁶²

Bu vakfiye, tekkenin XVIII. yüzyıla ait fizikî manzarasını yansıtmaktadır. Daha önceki dönemlerin durumunu bilemiyoruz. Ancak şu var ki müstakil binaya sahip olduğunda da dervişlerin külliye ile yakın irtibatı devam etmiştir. Külliye, tasavvufî

¹⁵⁹ Eyice, a.g.m., s. 30

¹⁶⁰ BŞS B 96 1a; ayrıca bkz: BŞS B 28 113b.

¹⁶¹ Bu zat, daha sonradan Emir Sultan vakfına mütevellî olmuştur. 29 Zilhicce 1141/26 Temmuz 1729 tarihinde mahalle de dâhil vakfın köy, arazi, bağ-bahçelerinin hududnâmesini hazırlatmıştır. Bkz.: BOA, 1.Hududnâme Evkaf Nezareti 781-0022.

¹⁶² Mehmed Safiyyuddin Erhan, "Bursa'da Emir Sultan Külliyesi", *Emir Sultan ve Erguvan Toplumsal Bir Çağrı*, ed. Enes B. Keskin, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007, s. 139-141; Muvakkit Mehmed'in Emir Sultan post-nişinlerine vakf ettiği eve taşınan İshak Efendi, bu evin eksik kalan kısımlarını tamamlamış; bunun üzerine Abdalbâkî adlı kişi, aşağıdaki şiiriyle (1135) tarihini düşürmüştür:

*"Bi-hamdillâh Şeyh İshak Efendi
Bu câyı eyledi tevsi' u ta'mîr
Cenâb-ı Hazreti Sultan Emîr'e
Bu dergeh-i kible-gâh-ı evliyâdır*

*Olub mesned-nişin pîr âgâh
Devrinin eyledi ma'mûr Allâh
Hulûsu kalbi vardır bârekallâh
Bu meydân oldu aktâba nazar-gâh*

Bu mîsrâ'ı dedi târîh Bâkî

Güzel beyt-i musanna' levhaşallâh" (1135) Bkz: Mehmed Şemseddin,

a.g.e., s. 18.

tabiatı gereği birimleriyle tekkeyi desteklemiştir. Barınma, yemek gibi tekkenin bir kısım ihtiyaçları câmi müştemilâtından karşılanmış ve bir kısım işlevleri de yine burada ifa edilmiştir. (Bkz.: Dördüncü Bölüm: İşlevler)

Son yüzyıldaki haliyle Emir Sultan tekkesinin harem ve selamlık kısımları¹⁶³ bulunmaktaydı. Selamlık bölümü, Emir Sultan Hamamı'nın¹⁶⁴ doğu tarafında, köşede, yola cepheli, zemin ve üst kattaki sofa ve odalarından teşekkül etmekteydi.¹⁶⁵ İki katlı, dikdörtgen planlı binanın, her katında dört oda, sofa etrafında sıralanmıştı. Üzeri geniş saçaklı çatı ile örtülüydü. Üst katın batı cephesine isabet eden geniş odanın pencerelerinin üstünde, tavan pervazlarında, çiçek ve kıvrık dallardan, yapraklardan oluşan kalem işi süsler yer almakta, aynı odada iki dolap arasına yapılmış büyük boyda bir manzara resmi bulunmaktaydı. Alt katın batı cephesinde tuğla kemerli bir bölüm ve bunun yanında sadece stilize saksı motifi yapılmış yalak taşı bulunan harap bir çeşme vardı. Harem dairesi ise, aynı hamamın güneydoğusundaki külhan köşesinden doğu tarafına uzanan aralığa başta ve sonda iki adet harici çift kanatlı bahçe kapıları ile yer almaktaydı. Harem dairesinin en son yenilemelerinden biri, Yağcızade Şeyh Ahmed Efendi (v. 1260) tarafından ampir üsluba göre yapılmıştır.¹⁶⁶ Son dönemdeki tekkenin selamlık ve harem dairesi hakkında açıklayıcı tespitlerde bulunan Erhan, dergâhın haremini “*III. Selim ve II. Mahmud devirlerinde icra edilegelen İslamî-Türk ampir mimarî tezyin unsurlarıyla inşa edilmiş, avluya bakan geniş saçakları, giriş üzerindeki odalarda alafranga resimli duvar nişleri, pervaz ve pencere alınlıklarındaki farklı silmeleri, kapı ve dolap kapaklarındaki küçük hendesî tablaları, tavanlarındaki her odada farklı ölçülerle taksim edilerek kullanılan tavan kuşak ve çıtaları, ortalarında tavan göbekleriyle devrinin kalabilen en güzel örneği idi*” ifadeleriyle tasvir etmiştir.¹⁶⁷

Emir Sultan Dergâhı, kuruluşundan tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 30 Kasım 1925 tarihine kadar varlığını ve işlevlerini sürdürmüştür. Daha sonra dergâhın ahşap

¹⁶³ Sivil mimaride olduğu gibi tekkelerin barınma birimleri harem ve selamlıktan oluşmaktaydı. *Harem*; şeyhin ailesiyle birlikte yaşadığı, ayrıca tekkeye gelen hanımların ağırlandığı bölüm; *selamlık*; şeyh odası, meydan odası, zâkirbaşı odası, kahve ocağı gibi bölümleriyle birçok işlevin bünyesinde toplandığı birimdir. Bkz: M. Baha Tanman, Sevgi Parlak, “Tekke” (Mimari), *DİA*, XL, s. 374.

¹⁶⁴ Şuan Emir Sultan Kültür Merkezidir. I. Bölüm bkz.: Hamamlar.

¹⁶⁵ Erhan, a.g.m., s. 128.

¹⁶⁶ Beşbaş, a.g.e., s. 389; Mehmed Safiyyuddin Erhan, “Bursa’da Emir Sultan Külliyesindeki Dergâhın Harem ve Selamlık Daireleri”, *Emir Sultan Sempozyum Bildirileri (5 Mayıs 2012)*, Bursa, Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 2012, s. 182-183.

¹⁶⁷ Erhan, “Bursa’da Emir Sultan Külliyesi”, s. 128.

selamlığı ilkokula dönüştürülmüş, avlusu içine yeni betonarme ilkokul yapılıncada yıkılıp avluya katılmıştır. Harem ise terk edilmiş, ihmale uğramış ve dergâhın arazisine inşa edilen ilkokulun öğrencileri için tehlike oluşturduğu gerekçesiyle 1979 yılında belediye tarafından yıkılmıştır.

Yakın bir zamanda Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin Emirsultan meydan projesi kapsamında yapılan düzenlemeyle Emirsultan-Derebahçe yolu alt geçide alınmış, üstte ilkokulun da dâhil olduğu bir kısım binalar yıkılarak geniş bir meydan oluşturulmuştur. Emir Sultan dergâh selamlığının parseli üzerine harem dairesi planında bir kültür merkezi inşa edilmiştir.¹⁶⁸

3.1.3. İmaret

Sözlükte “imar ve inşa edilmiş” anlamına gelen imaret kelimesi, özellikle fakirlere ve öğrencilere yemek dağıtılan aşevini belirtmek için olduğu gibi câmi, mescid, türbe, medrese, mekteb, hamam, dârüşşifâ vs. birimlerin tamamını; diğer bir ifadeyle külliyyeyi kastetmek amacıyla da kullanılmıştır.¹⁶⁹ Arşiv belgelerinde esnek kullanım özelliğiyle dikkat çeken imaret kelimesinin çoğu defa aşevini kastetmek üzere kullanıldığı bir gerçektir.¹⁷⁰ Emir Sultan Külliyesi'ndeki aşevi, imaret-i âmire ifadesiyle tanımlanmaktaydı.

Aşhâne olarak imaret, başlangıçtan (Emir Sultan döneminden) itibaren külliye bünyesinde mevcuttu. Zira Fatih devri vakfiyesinde imarete pişirilecek yemekler için sarf olunacak et ve pirinç miktarlarının önceki duruma göre artırıldığı belirtilmesi, imaretin ayrı bevvâbının olması ve diğer imaret görevlilerinin tayini bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Fukarânın doyurulması, dervişlerin barındırılması işlevleri itibariyle imaret ve zaviye kesişmektedir.¹⁷¹ Yukarıda zikredildiği üzere câmi ile zaviye arasındaki bağlantı

¹⁶⁸ Erhan, “Bursa’da Emir Sultan Külliyesindeki Dergâhın Harem ve Selamlık Daireleri”, s. 186-188.

¹⁶⁹ Zeynep Tarım Ertuğ, “İmaret”, *DİA*, XXII, s. 219.

¹⁷⁰ Osman Ergin, imaret kelimesinin anlamını sadece aşevine indirgemenin yanlışlığını ısrarla savunmuştur. Ona göre önceleri inşa edilen tüm yapılara imaret denilmekte iken nispeten geç bir dönemde (Kanunî sonrası) bu anlam kayması meydana gelmiştir. Detaylı bilgi için bkz.: Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 5-16.

¹⁷¹ Zaviye ve imaret kavramları arasındaki ilişki hakkında bkz.: Eyice, a.g.m., s. 30-31.

da dikkate alındığında başlangıçtaki manzumeyi “zaviyeli câmi” ya da “mescid-zaviye-imaret” şeklinde tanımlamak uygun görünmektedir. Bu ilk haliyle manzumeyi Emir Sultan döneminde onun adına Hundî Hatun’un yaptırmış olması mümkündür.

İmaret, külliye içinde en aktif birimlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Müştemilatında matbah, fırın, kiler, anbar bulunmaktaydı. Yeri ve büyüklüğü bilinmemekle birlikte misafirlerin konaklayıp, istirahat ettikleri bir tabhâne vardı.¹⁷² Arşiv kayıtlarından XVII. yüzyılın ilk yarısında tabhânenin günlük ücreti iki akçe olan bir ferrâş olduğu öğrenilmektedir.¹⁷³ Burası, imarete bir bölüm olabileceği gibi câmi ve türbenin de yer aldığı avlu içerisinde bir oda da olabilir. Ayrıca Çandarlı Halil Paşa’nın yaptırdığı bir misafirhânedan bahsedilmektedir.¹⁷⁴ Muhasebe defterlerinde “oda-hâ-i Hayreddin Paşa” şeklinde geçen yerin Çandarlı ailesi ile bağlantısı olup olmadığı tespit edilememiştir.¹⁷⁵

25 Rebiulevvel 1023/5 Mayıs 1624 tarihli bir kayıta; Emir Sultan vakfının mütevellîsi Seyyid Mustafa Efendi bin Ali, vakıf tevliyetini uhdesine alınca vekili aracılığıyla imaretteki eşyaları kaydettirmiş, bu kayıt mahkeme defterine de işletilmiştir. Bu esnada Emir Sultan imaretinde bulunan eşyalar şunlardır: 184 Bursa kilesi Mısırî pirinç, 200 Bursa kilesi hinta, 180 Bursa kilesi dakik, 292 vukıyye sâde yağ, 20 vukıyye bezir yağı, 5 vukıyye şîr-i revgan, 292 vukıyye milh-i bahrî, 9 adet tahta kurşun.¹⁷⁶

Emir Sultan imareti, 1271/1855 depreminde tamamen yıkılmış, fodusası muvakkaten Çelebi Mehmed İmaretî’nde pişirilmiştir.¹⁷⁷ Kunter, 1941 yılında Emir Sultan Câmii ve müştemilatı üzerinde çalışmalar yaparken imaretin satılarak yerine yeni bir bina yapılmış olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁸ İmaretin yeri Emir Sultan Câmii’nin doğusunda olup günümüzde burada aile sağlığı merkezi bulunmaktadır. Resim-7 ve 8’deki yapının imaret binası ile mimarî yönden bir ilgisi olup olmadığı bilinmese de buradan aşağı doğru uzanan aralık, bugün Doyuran Sokak; Emir Sultan Caddesi ile

¹⁷² Tabhâneler, zaviyeli câmilerde görülen câmiye bitişik ve özel amaçlı misafirhânelerdir. Bkz.: Ataman, a.g.e., s. 37.

¹⁷³ BOA, TSMA.d. 3729/2/8; BŞS B 61 177a.

¹⁷⁴ Baysun, a.g.m., s. 89.

¹⁷⁵ Örnek olarak bkz.: BOA, TSMA.d. 3729/1/2.

¹⁷⁶ BŞS B 32 95b.

¹⁷⁷ Yavaş, a.g.m., s. 174.

¹⁷⁸ Kunter, a.g.m., s. 41.

Zeyniler Caddesi arasındaki cadde de, Doyuran Caddesi adlarıyla anılmaya devam etmektedir. İmaretin fizikî görünümü ve mimarî özellikleri hakkında maalesef arşiv kayıtlarında bir bilgiye rastlanılmamıştır.

3.1.4. Mekteb

Mekteb, Osmanlılarda ve pek çok İslam ülkesinde küçük çocuklara ilk eğitimin verildiği yere denilmiştir. Temel dinî bilgilerin ve Kur'an-ı Kerim okumanın talim edildiği bu okul, İslam tarihi boyunca küttâb, sıbyân mektebi, dâru't-ta'lim, muallim-hâne, mahalle mektebi, mekteb-i ibtidâiyye gibi isimlerle de anılmıştır.¹⁷⁹ Vakıf düşüncesiyle külliye bünyesindeki birimler arasında ya da müstakil olarak inşa edilmişlerdir. Günümüze ulaşan en eski Osmanlı sıbyan mektebi Bursa'da olup Sitti Hatun¹⁸⁰ adına 864/1459-60'da inşa edilen câminin yakınındadır.¹⁸¹

Fatih devri vakfiyesinde mekteb için bir görevli tayini yapılmış olmakla birlikte vakfiye ile eş zamanlı bir birim olarak mektebin külliye de yer alıp almadığı belirgin değildir. İlk zamanlar mescid, mekteb işlevi de görmüş olabilir. Daha sonradan yapıldıysa da kim tarafından, ne zaman ve nereye yaptırıldığı yine bilinmemektedir. Mevcut çalışmalarda câmi, tekke, imaret ve türbe gibi mekteb binasını da Hundi Hatun'un yaptırdığı nakledile gelmiştir.¹⁸²

Vakfiyede geçen "yetimler muallimi" ifadesinden mektebte yetim çocukların eğitim gördükleri anlaşılmaktadır. Mekteb mualliminin Emir Sultan vakfi çalışanı olarak görevi başında bulunduğu, XVII. yüzyıl maaş kayıtlarından takip edilebilmektedir.

Araştırmamızda incelediğimiz yüzyıllar içerisinde mektebi bir bina olarak tespit edebilmiş değiliz. Günümüze ulaşan bir mekteb binası da yoktur. Külliye yakınında

---

¹⁷⁹ Nebi Bozkurt, "Mektep", *DİA*, XXIX, s. 5.; Cahit Baltacı, "Mektep" (Osmanlılarda Mektep), *DİA*, XXIX, s. 6.

¹⁸⁰ **Sitti Hatun:** Timurtaş oğlu Oruç Bey'in kızı ve Fatih'in vezirlerinden Zağanos Paşa'nın eşidir. Bursa'da Kanberler Mahallesi'nde bir câmi ve bir mekteb yaptırmıştır. Bkz.: Kepecioğlu, a.g.e., c. IV, s. 110.

¹⁸¹ A. Zeynep Ahunbay, "Mektep" (Mimari), *DİA*, XXIX, s. 7-8.

¹⁸² Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 23; Kepecioğlu, a.g.e., c. II, s. 33; Ayverdi, a.g.e., s. 283; Ayrıca bkz.: Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999, s. 109.

sonradan inşa edilmiş Hatice Hatun Mektebi ise, ilave birimler grubundan olması sebebiyle ayrıca ele alınacaktır.

3.1.5. Türbe

Türbe kelimesi, Arapçada “toprak” anlamındaki türâb kelimesi ile aynı kökten gelmekte ve mezar için kullanılmaktadır. Mezarların üstüne yapılan anıt binaya türbe denilmektedir.¹⁸³ İslam coğrafyasında tanınmış şahsiyetlerin mezar anıtları türbeden başka “kümbet, makam, meşhed, buk’a, darîh, kubbe, ravza” gibi adlarla da anılmış ve Müslümanlar mezar mimarîsi yönünden zengin bir birikim ortaya koymuşlardır.¹⁸⁴

Külliyeler, İslam şehirlerinin mimarisinde ana unsur olarak boy göstermeye başladığında bünyesine diğer birimlerle birlikte türbenin de dâhil edildiği görülmektedir. Bu minvalde gelişen Osmanlı külliye geleneğinde türbe, vazgeçilmez bir birim olarak yerini almıştır. Külliyeinin bânîsi, genellikle aile efradı ile birlikte, kendisi için yaptırdığı türbede medfundur. Başta padişahlar olmak üzere diğer varlıklı kimselere ve sûfilere ait, bu özellikte pek çok türbe örneği vardır. Emir Sultan türbesi de aile kabristanı özelliği taşımaktadır. Bunun yanı sıra sadece bânînin kabrine tahsis edilen türbeler de mevcuttur. Bursa’daki Muradiye Külliyesi ise, farklı zamanlarda ilave olunan türbelerle adeta bir “türbeler külliyesi”ne dönüşmüştür. Burada külliyeinin bânîsi II. Murad’ın türbesi dışında 11 türbe bulunmaktadır.

Emir Sultan türbesi, câmi ile aynı avluda, onun kuzey karşısında yer almaktadır. Türbeyi Hundi Hatun’un yaptırdığı kabul edilmektedir.¹⁸⁵ Diğer birimlerden farklı olarak türbenin yapılışı hakkında menâkıb kitaplarına girmiş rivayetler vardır. Keramet vurgusuyla yapılan bir anlatıma göre türbenin yeri, Emir Sultan’ın manevî işaretiyle belirlenmiştir. Emir Sultan, yanında şeyhülislam ve dervişler olduğu halde atlarıyla Asâ bahçesine giderlerken, Çelebi Mehmed’in türbesi önüne vardıklarında yanında taşıdığı ok ve yayı şeyhülislama vererek şark tarafa doğru oku atmasını ister. “*Ok her nerede bulunursa mezarımız orası olsun.*” der. Şeyhülislam Emir Sultan’ın bu isteğini yerine

¹⁸³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1983, s. 539; E. Diez, “Kubbe”, *İA*, VI, ss. 930-944.

¹⁸⁴ İsmail Orman, “Türbe”, *DİA*, XLI, s. 464.

¹⁸⁵ Kahraman, a.g.t., s. 224; Baldırzâde, *Ravza-i Evliyâ*, vr. 12a; a.y., *Terceme-i Hâl*, s. 22; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 23; Kepecioğlu, a.g.e., c. II, s. 37.

getirir; attığı ok, buldukları noktadan çok uzağa düşer. Okun düştüğü yer, tek atıyla imkânsız bir mesafe kabul edildiği için olay, keramet olarak değerlendirilir. Ormanlık ve meşelik bir alan denilen bu yerden Emir Sultan, bir türbe miktarı yer satın alıp büyük bir suffe yaptırır. Bahsedilen bu yer, şimdiki türbenin bulunduğu yerdir.¹⁸⁶

Külliyenin fizikî yapısı hakkında ilk vakfiye ve başka bir arşiv belgesinin olmadığı bu döneme dair en önemli kaynak, menâkıbnâmelerdir. Halk muhayyilesinde makbul ve muteber bu anlatıların bir gerçeklik yönü olduğu göz ardı edilmeden kaynaklık değeri açısından tahlil edildiğinde önemli bilgilere ulaşılabilmektedir. Bu çerçevede yukarıdaki anlatım incelendiğinde söz konusu yerin, önce yerleşimden azade ormanlık bir alan iken, ilerde türbe olmak üzere başta Emir Sultan tarafından dervişler için suffe, vefatından sonra da türbeye inkılab ettiği anlaşılmaktadır. Daha sonra bir hayırsever, türbe civarındaki kalan araziyi on bin akçeye satın alarak “Müslüman Mezarlığı” olması için vakfetmiştir.¹⁸⁷

Türbenin inşasından sorumlu mimarın, rüyasında gördüğü Emir Sultan’ın işaretlerine göre inşayı gerçekleştirdiğini anlatan menkıbe, -olayın realite boyutu bir tarafa- türbe binasının Emir Sultan’ın vefatından sonra yapıldığı görüşünü desteklemektedir.¹⁸⁸ Behiştî, türbeyi yaptıranın II. Murad olduğunu söylerken Baldırzâde, Hundî Hatun’un, eşinin kabrinin üzerine bir kubbe yaptırdığını, ardından kendisi vefat ettiğinde de aynı kubbenin altına defn edildiğini; Mehmed Şemseddin ise Hundi Hatun’un, oğlu Emir Ali için türbe yaptırdığını, Emir Sultan ve kızlarının da buraya defn edildiklerini bildirmektedir.¹⁸⁹ Bu son bilgiye göre türbe, Emir Sultan’ın sağlığında yaptırılmış olmaktadır.

Türbede beş sanduka vardır. Ortadaki Emir Sultan’a, onun bir tarafındakiler eşi Hundi Hatun ve iki kızına, diğer tarafındaki de oğlu Emir Ali’ye aittir.

Günümüzde fizikî görünümü itibariyle, sekizgen planlı, tek kubbeli, üstü kurşunla örtülü bir yapı olan türbenin ilk mimarîsinin de bu şekilde olduğu

¹⁸⁶ Liman, a.g.t., s. 61-62; Kahraman, a.g.t., s. 215-216.

¹⁸⁷ Kahraman, a.g.t., s. 216.

¹⁸⁸ Liman, a.g.t., s. 62; Kahraman, a.g.t., s. 216, 224.

¹⁸⁹ Behiştî, a.g.e., s. 115b; Kaytaç, a.g.t., s. 158; Baldırzade, *Ravza-i Evliyâ*, vr. 12a; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 8.

düşünülmektedir.¹⁹⁰ Câmi gibi köfeki taşından düzgün kesme taş duvar örgülü olup, beden duvarları üst hizasında pencere alınlıklarının tuğla kemerleri yer almaktadır.¹⁹¹ Türbenin doğu ve batı yanlarında küçük odalar bulunmaktadır. Batı kuzey köşede bir imam odası, yanında cüz okunması için bir cüz-hâne, avlunun orta hizasında antreli türbe kısmı, buranın doğusunda yine bir imam odası bulunmaktadır.¹⁹² Türbeye giriş, doğu tarafındaki odanın içinden yapılmaktadır.

Türbe ile avlu zemini arasında avlunun lehinde seviye farkı vardır. Avlu ve câmi aynı seviyede iken türbe aşamalı bir biçimde bu zeminden bir metre aşağıda kalmaktadır. Bu durum, avluya dönük türbe pencereleri önünde durulduğunda tepeden bakılarak dua edilen bir görüntü ortaya çıkarmaktadır. Bu haliyle yapı, türbe mimarîsinde örneğine rastlanmayan bir uygulama olarak değerlendirilmiş, türbe ve avlunun orijinalinde câmi zemininden yukarıda olduğu üzerinde durulmuştur.¹⁹³ Aradaki kot farkı, 1309/1891 yılında Bursa valisi Ahmed Münir Paşa zamanında harîmin mermerlerle zenginleştirilmesi esnasında yükseltilmiştir.¹⁹⁴

4 Cemâziyelevvel 1067/18 Şubat 1657 tarihli bir sicilde Mehmed Efendi bin Mustafa Halife, Seyyid Ebubekir bin Seyyid Mehmed ve türbedâr-ı Hz Emir şahitliğinde türbe içindeki eşyalar kayda geçirilmiştir. Buna göre türbede bulunan eşyalar şunlardır: Altın kandil (1 adet), Sim kandil-i sağîr-i cedîd (3 adet), diğer sim kandil-i kebîr-i atîk (5 adet), sim şamdân-ı kebîr (2 adet), sim buhurdân-ı mu'allak (1 adet), diğer buhurdân-ı sim (1 adet), sim gülâbdân (1 adet), pirinç şamdân (6 adet), seccade (6 adet).¹⁹⁵

Seyyah Evliya Çelebi'nin, Bursa gezisi esnasında ziyaret ettiği Emir Sultan türbesinden çok etkilendiği anlaşılmaktadır. Türbenin içindeki eşyaları şöyle tasvir etmektedir:

---

¹⁹⁰ M. Baha Tanman, "Emir Sultan Külliyesi", *DİA*, XI, s. 150.

¹⁹¹ Hicabi Gülgen, "Emir Sultan Türbesi", *Emir Sultan Sempozyum Bildirileri (5 Mayıs 2012)*, Bursa, Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 2012, s. 195.

¹⁹² Baykal, a.g.e., s. 145-146.

¹⁹³ Ayverdi, a.g.e., s. 286; Bu görüşü değerlendiren diğerleri için bkz: Tanman, a.g.m., s. 150; Erhan, "Bursa'da Emir Sultan Külliyesi", s. 132; Gülgen, a.g.m., s. 194.

¹⁹⁴ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 25; Kepecioğlu, a.g.e., c. II, s. 37.

¹⁹⁵ BŞS B 130 99a.

“Bâb-ı mu'allâsının kanatları serâpâ gümüş pullar ve gümüş halkalar ve gümüş musanna' kuffeller? ile müzeyyendir. Ve atebe-i süflâsı dahi bi'l-cümle gümüş eşikdir. Bu kapudan aşağı altı kade(me) taş nerdübân ile âsitâne-i sa'âdetine nüzul olunur ve cümle der-i dîvârının enderûn (u) bîrûnu serâpâ ibret-nümûn nakş-ı bukalemûn Kâşî çinidir. Ve pencerelerinin dört adedi cânib-i garba Bursa sahrâsına nâzır tuc revzenlerdir. Dört penceresi dahi kible cânibinde câmi' haremine nâzırdır. Ve bu âsitâne içre olan maslûbât mücevher eşyâlar meğer Ravza-i Mutahhara'da ola. Ve bunda olan zî-kıymet ibrişim hâliceler bir âsitâne'de yokdur ve kabr-i şerîfin cânib-i erba'asında nice yüz altun ve gümüş çerâğlar ve mücevher kanâdiller ve kırkar ve ellişer vukıyye gelir zeheb-i hâlis mutallâ şem'dânlar ve çerâğdânlar ve buhûrdânlar ve gül-âbdânlar ile müzeyyen âsitâne-i münevverdir... Ve sanduka-i şerîfinin cânib (u) etrâfında Yâkût-ı Musta'sımî ve Şeyh ve Bekrî ve Abdullah-ı Kırımî ve Hâlidî ve Demirci Kulu ve Zehebî ve Şeyh ve İbnü'ş-Şeyh Dede Mehemmed ve Karahisârî Hasan Çelebisi hattıyla mezkûr hattatların kelâm-ı izzetleri var kim her biri birer dahme-i Efrâsiyâb değer kelâm-ı izzetlerle müzeyyen olmuşdur. Ve sanduka-i şerîfi zerdûz harîr ile mestûrdur. Ve ser-i sa'âdetleri mahallinde yeşil imâme-i Hüseyinî ile bir mehâbet (u) salâbet üzre âsûdedirler kim âdem bu âsitâneye girdikde berk-i hazân gibi dir dir ditrer. Ba'zı kimesneler âdâbından içeri girmeyüp ser-i sa'âdetleri tarafındaki pencereden Fâtiha tilâvet edüp gider... ”¹⁹⁶

Türbe, yapılışından itibaren pek çok defa tamir geçirmiş olmakla birlikte tamir içeriği hakkında detaylı bilgi yoktur. Bu hususta şer'iyeye sicillerinde sadece iki kayıt ile karşılaşılmiştir. 1006/1598 yılında 80.000 akçe ve 1081/1670 yılında 337.140 akçe çıkartılan külliye'nin tamir keşiflerinde türbe ile ilgili kısımlar da hesaba katılmıştır. Türbenin tamire konu olan kısımları ise genellikle delinen kubbe kurşunları, sakfi ve sıvası olmuştur.¹⁹⁷

Türbenin tamirine dair iki kitabesi vardır. İlki Sultan Abdulmecid'in 1261/1845 yılında yaptırdığı tamirâtı belgeleyen kitabedir. Bu kitabe türbede değil de câminin doğu tarafındaki dış avlu duvarında, Beşir Ağa Çeşmesinin arka duvarında

¹⁹⁶ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 33.

¹⁹⁷ BŞS A 153 22b; BŞS B 96 91b.

bulunmaktadır.¹⁹⁸ Bugünkü haliyle ise, Sultan Abdulaziz tarafından 1285/1868’de tamir ettirilmiştir.¹⁹⁹

Türbenin iç mimarîsi ve süslemeleri ilk halinden çok uzaktır. XIX. yüzyılda gördüğü bu tamirler esnasında devrin Avrupaî mimarî anlayışı olan ampir üslubu hâkim olmuştur. Türbenin doğuda girişi temin eden duvarı hariç bütün duvarlarında üstte yuvarlak kemerle nihayetlenen enli ve yüksek pencereler bulunur. Pencereler dışta şebeke ile kapatılmıştır. Türbe kubbesi içten sekiz dilime ayrılmış dilimli bir görünüm arz eder. Dilim geçişleri beyaz mermer görüntüsü veren kalem işçiliği ile tezyin edilmiştir. Merkezde kilit taşı yerinde içi lacivert zeminle boyalı sekizgen yıldız motifi bulunur. Bu motiften yanlara doğru sekiz ayrı dilim içinde açık yeşil zemin içine rumi ve palmetlerin ışıklı-gölgeli çalışılmış kalem işleri yer alır. Daha altta pencere alınlıklarında yine açık yeşil zemin için rumi ve palmetlerin hareketli yüzeyler

¹⁹⁸ Kitabedeki beyitler şöyledir:

*Yapdırup ‘Abdü’l-Mecîd Hân-ı velâyet-iktidâr
Hazret-i Sultân Emîr’e nev-mekân bu türbeyi
Rûh-i pâkin n’ola şâdân eylesin terkîm ile
Kıldî ihyâ ol cihân-bân-ı zamân bu türbeyi
Dâimâ kılsun ziyâret kudsiyân bünyânını
Yapdı dünyâ içre çün kasr-ı cinân bu türbeyi
Zib-i revzen eyle Zîver cevherin târihimi
Pâk ü ‘âlî yapdı Hâkân-ı cihân bu türbeyi (1261/1845)*

¹⁹⁹ Türbenin avluya bakan ön kısmında 0.50X1.50 metre boyutlarındaki kitabede şu beyitler yer almaktadır:

*“Şâhen-şeh-i deryâ-nevâl Sultân-ı memdûhu’l-hisâl
‘Abdu’l-‘Azîz-i zü’l-kemâl ‘âlemlere dâd eyledi
Ol Husrev u Hakân-ı dîn ol kâmkâr u kâmbîn
Ol mükrîm-i ehl-i yakîn tekrîm-i dâmâd eyledi
Bu türbeye cennet-nazîr derler kamu bernâ vü pîr
Bunda yatup Sultân Emîr hep halkı irşâd eyledi
Zilzâlden olmuşdu harâb düşmezdi ammâ kim türâb
Rûh-ı Emîr-i kâmyâb zîrâ ki imdâd eyledi
Ta’ mîrin ol Şâh-ı enâm emr eyledi bi’l-ihtirâm
Halkı bu lutf-i müstedâm mesrûr u dil-şâd eyledi
Bu vâlî-i bî-kudreti Husnî-i ‘abd-i şevketi
Ber vefk-ı emr-i devleti tesrî-i bünyâd eyledi
Ol tâc-dârın dem-be-dem şükrân-ı ‘alâ tilke’n-ni’âm
Sükkân-ı dünyâ vü irem da’vâtını yâd eyledi
Rûh-ı Emîr olsun hemîn her kâr u emrinde mu’în
Hakkâ ki ber tarz-ı güzîn çok şeyler icâd eyledi
Kilk-i Emel bi’l-iftihâr yazdı hemân târih-i tâm
Sultân Emîr’in türbesin bünyâd u âbâd eyledi” (1285/1868).*

oluşturacak biçimde ışık-gölge oyunları ile elde edilmiş barok süslemelerle büyük boşluklar doldurulmuştur.²⁰⁰

3.1.6. Muvakkithâne

Muvakkit/saatçinin işini yaptığı yere muvakkit-hâne ya da saat-hâne denilmiştir. Muvakkithâneler, genellikle câmi veya mescidlerin müstemilatı içinde bir-iki oda halinde inşa edilmiştir. Buralarda yapılan en önemli faaliyet, çeşitli aletler vasıtasıyla tespit edilen namaz vakitlerinin müezzinlere bildirilmesidir.²⁰¹

Vakfiyede adına rastlanmayan muvakkit, muhasebe defterlerinde maaş alanlar arasında kayıtlıdır. Câmi görevlileri arasına sonradan dâhil olmuştur. Bununla birlikte en başından beri bu görevliye tahsis edilmiş ayrı bir mekân bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. İncelediğimiz dönem itibarıyla muvakkihânenin varlığına dair elimizdeki tek belge, şer'iyye sicillerindeki bir tamir kayıdır. Evâil-i Rebiulâhir 1026/Nisan 1617 tarihli bu belgede muvakkihâne ile ilgili kısım şu şekildedir:

“... câmi’-i şerîfin haremindedir olan sâ’at-hânenin içerisinin siva ve harem-i şerîfin etrâfında olan 4 aded pencerelerinin içerisi hesâb-ı satrancî üzre 102 zirâ’ olub her zirâ’a sıvasıyla ve sâir harcıyla 25’er akçeden 2.040 akçe ve zikr olunan sâ’at-hânenin bağıdâdi tevânına 600 akçe ve divârının tûlen ve ‘arzan 64 zirâ’ olan ... 25’er akçeden 1.280 akçe ve zikr olunan sâ’at-hânenin cânib-i şarkisinde olan kapusunun kemeri ve divârı tûlen ve arzan 104 zirâ’ olub her zirâ’a sıvasıyla ve sâir harcıyla 20’şer akçeden 2.680 akçe ... ”²⁰²

Yukarıdaki kayda göre, câmi haremindedir yer aldığı anlaşılan muvakkihânenin ilgili kısımlarının tamiri için 6.600 akçe masraf belirlenmiştir. Burası, ihtiyaç halinde sonradan câmi içine eklenmiş bir kısım olabilir.

Kepecioğlu, -yerini belirtmeksizin- Emir Sultan muvakkihânesini Piremir Zaviyesi şeyhi Ali Efendi (v. 1713)’nin inşa ettirdiğini ve onun senelerce burada

²⁰⁰ Gülgen, a.g.m., s.196-198; Çalığışu, a.g.e., s. 113-114.

²⁰¹ Salim Aydüz, “Muvakkithâne”, *DİA*, XXXI, s. 413; Ataman, a.g.e., s. 43.

²⁰² BŞS B 37 117b.

muvakkitlik yaptığını söylemektedir.²⁰³ Hakkında başka bir bilgi edinilemeyen muvakkithânenin günümüzde hiçbir izi bulunmamaktadır.

3.1.7. Şadırvan-Çeşme

Şadırvan, abdesthâne, çeşme vs. yapılar, külliyelerin tamamlayıcı unsurlarıdır. Emir Sultan Külliyesi'nde de bu unsurlar yer almaktadır. Daha külliye kurulurken su ihtiyacını karşılamak üzere bir planlama yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim gurre-i Receb 990/Temmuz 1582 tarihli bir mahkeme sicili, türbe yakınına Emir Sultan'ın bir abdesthâne yaptırdığını ve vakfiyesinde suyolu tamiri için ayda 25 akçeyle çeşmeci tayin ettiğini anlatmaktadır.²⁰⁴ Ancak bu abdesthânenin tam olarak konumu ve mimarîsi nasıldı? Mevcut şadırvanla bir ilgisi var mıydı? Ondan ayrı ise yeri, şimdiki tuvaletlerin bulunduğu yer miydi? Bu sorulara cevap teşkil eden bir bilgiye rastlanmamıştır. Bununla birlikte 1079/1668 yılına ait bir tamirat kaydında şadırvanın zikredilmesi, onun bu tarihte mevcut olduğunu göstermektedir.²⁰⁵

Câmi şadırvanı ve külliyeinin su ihtiyacı, Akçağlan suyundan karşılanmaktaydı.²⁰⁶ Bursa'da câmilerin çoğu, Yıldırım Dâruşşifâ'sı ve selâtin çeşmelerden 7 kıt'a çeşmenin yolları, Yıldırım Bayezid'in evkâfından olan Akçağlan suyundan gelmekteydi.²⁰⁷ Şeyh Murad Yaylasının batısından çıkan ve büyük bir pınar olan bu suya "suların padişahı" da denilmiştir.²⁰⁸ Emir Sultan mahallesindeki Zincirliküp'e Akçağlan nehrinden gelen 4 masura suyun 3'ü câmi şadırvanına biri de mahalle evlerindeki kuyulara akıtılmaktaydı.²⁰⁹ Su yolları sık sık tamir edilmekteydi. Bu amaçla Emir Sultan vakfının görevlileri arasında 2 râh-ı âbî bulunmaktaydı. Ayrıca onları denetleyen bir de nâzır-ı râh-ı âb olup bazı muhasebe kayıtlarında bu görevli, "nâzır-ı râh-ı âb-ı Akçağlayan ve gayruhu" şeklinde belirtilmiştir.²¹⁰

²⁰³ Kepecioğlu, a.g.e., c. II, s. 36-37.

²⁰⁴ BŞS A 122 31a; Mevcut vakfiyede ise, çeşmeci tayininden söz edilmemiştir.

²⁰⁵ BOA, TSMA.d. 1776/2/5.

²⁰⁶ BŞS B 96 91b.

²⁰⁷ BŞS A 169 174a.

²⁰⁸ Kepecioğlu, a.g.e., c. IV, s. 113.

²⁰⁹ BŞS B 96 39b.

²¹⁰ BOA, TSMA.d. 3729/1/8.

Yukarıdaki açıklamanın yanı sıra menâkıbnâmelerde geçen su ile ilgili anlatılar, külliye civarındaki suyun kaynağı ve tasarrufu meselesini Emir Sultan'la ilişkilendirmektedir. Menkıbelerde Emir Sultan'ın kerametiyle zuhur ettiği söylenen ve halk arasında meşhur olan Âsâ suyu²¹¹ ve Kozpınar çeşmeleri²¹², külliye ve mahallenin su ihtiyacına tahsis edilmiştir. Âsâ suyu, câmi ve hamama götürülmüş ve su yolu üzerindeki birkaç yere de çeşme yapılmıştır.²¹³ Nimetullah Efendi; âsâ suyundan bir kol alınarak imaretin arkasında çifte iki çeşme yaptırıldığını ve buna Kozpınar dendiğini nakletmiştir.²¹⁴ Paşa Yiğid, 914/1508'de Kozpınar çeşmesinin bir ayağını Hacı Seyfeddin Mescidi önüne getirip buraya bir şadırvan yaptırmıştır.²¹⁵ Kepecioğlu, Kozpınar suyunun yerinin meçhul olduğunu, kendisinin bulamadığını ifade etmektedir.²¹⁶

Günümüzde külliye civarındaki çeşmelerin tamamının, XVIII. yüzyıl ve sonrasında yaptırıldığı kitabelerinden anlaşılmaktadır. Buna göre Emir Sultan Câmii avlusunun batı kapısındaki merdivenlerden inildiğinde hemen sağ tarafta 1254/1838 tarihli Fatma Hanım Çeşmesi; buranın karşısında câmi haziresi duvarında içe doğru konumlanan 1268/1851 tarihli Âsâ (Kurtbasan) Çeşmesi; Fatma Hanım Çeşmesi hizasından aşağı doğru yol boyunca giderken sağ tarafta 1156/1743 tarihli Dârus-sa'âde Ağası Beşir Ağa Çeşmesi; kible yönünde câmiye bitişik avlu duvarıyla bütünleşmiş 1156/1743 tarihli Dârus-sa'âde nâzırı Moralı Beşir Ağa Çeşmesi külliye tamamlayan unsurlardır.²¹⁷ Bu çeşmelerin belirtilen tarihler öncesine ait bir geçmişi olup olmadığı bilinmemektedir. Ayrıca Memiş Sokağı başında Ümmügülsüm tarafından yaptırılan 1327/1821 tarihli çeşme ile câminin karşısında hamam sokağı başında 1156/1743 tarihli

---

²¹¹ Rivayete göre Emir Sultan'ın ehîbbâsı, bir gün kendisinden bir keramet göstermelerini isterler. Bunun üzerine Emir Sultan elindeki âsâsını yere vurduğunda o yerden çok bol akan bir su çıkmıştır. Bu suya Âsâ suyu denilmiştir. Bkz: Terceme-i Hal, s. 15-16; Bursa'da Emir Sultan dışında birkaç yerde başka kişilerle ilgili âsâ suyu olduğu nakledilmektedir. Bkz: Kepecioğlu, a.g.e., c. IV, s. 114.

²¹² Emir Sultan dervişleriyle imaret yakınında sohbet ederlerken orada bulunanlar, su azlığından yakınrlar ve Emir Sultan'dan himmet taleb ederler. Emir Sultan orada ceviz ağacı bulunan yeri kazmalarını işaret eder. Bunun üzerine kazılan o yerden bir kaynak çıkar. Adına da Kozpınarı denilmiştir. Bkz: Baldırzâde, a.g.e., s. 9b-10a; Terceme-i Hâl, s. 16-17.

²¹³ Baldırzâde, a.g.e., s. 9a-9b; Terceme-i Hâl, s. 16.

²¹⁴ Uğur, a.g.t., s. 137.

²¹⁵ BŞS A 34 32b.

²¹⁶ Kepecioğlu, a.g.e., c. IV, s. 117

²¹⁷ Mahmut Kanık, "Emir Sultan Çeşmeleri", *Emir Sultan ve Erguvan Toplumsal Bir Çağrı*, ed. Enes B. Keskin, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007, s. 173-178.

kitabesi olduğu bildirilen bir çeşme vardı.²¹⁸ Hamam önündeki çeşme günümüzde yoktur.

Külliyenin hayrât birimleri ile ilgili yukarıda izah edilen hususları şöyle özetleyebiliriz: Külliye, ilk olarak XV. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olup XVI. ve XVII. yüzyıllarda gelişerek, genişleyerek ve de değişerek varlığını devam ettirmiştir. Her bir yüzyılda külliye'nin fizikî yapısında değişimler meydana gelmiştir. Bu noktada özellikle XV. yüzyıl itibarıyla külliye'nin birimlerini birbirinden ayırmak oldukça güçtür. İlk tesiste mescid-zaviye-imaret (mutfak) üçlüsünün iç içe geçtiği anlaşılmaktadır. Yukarıda her ne kadar birimler, ayrı unsurlar olarak işlense de mekânların birbiriyle bu yönlü irtibatının altını çizmek gerekmektedir. Muhtemelen ilk manzume, sonrasına göre daha basit, sade ve çok işlevli bir yapıdaydı. Vakfiyede zaviye ve imareten bahsedilmekle birlikte bu kavramlarla tam olarak kastedilen şey belirsizdir.²¹⁹ Ayrıca birim olarak mescid/câmi ve mekteb zikredilmeyip sadece görevlilerine yer verilmiştir. Buna göre biz ilk tesiste mescid/câmi, zaviye, imaret/matbah/misafirhâne, mekteb ve türbenin bulunduğunu, ayrıca muvakkithâne biriminin tahsis edildiğini ve su kullanımıyla ilgili bazı tasarruflar (abdesthâne, çeşme vs.) gerçekleştirildiğini kabul ediyoruz. Zikrettiğimiz bu birimleriyle külliye, XVI. ve XVII. yüzyıllara ait belgelerde net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte arşiv kaynaklarında külliye'nin özellikle üç birimle (câmi'-i şerîf, türbe-i münevvere ve imâret-i âmire) anıldığı görülmektedir.

3.2. AKARÂT

3.2.1. Han

Emir Sultan vakfının müsakkafatı arasında bir han bulunmaktaydı. Bu hanı, mütevellî Mevlana Süleyman bin Mehmed Bey, vakfın gelir fazlasıyla Tahıl Pazarı'nda inşa ettirmişti. 874 tarihli vakfiyede merhum olarak zikredilen Mevlana Süleyman'ın, 860 yılında hayatta olduğunu gösteren dava kayıtları bulunmaktadır.²²⁰ Buna göre, han vakfiyenin tanziminden hemen önce yaptırılabilirdiği gibi 860 ve öncesinde de

---

²¹⁸ Kanık, a.g.m., s. 178-179.

²¹⁹ Zaviye kelimesinin geniş anlamı için bkz: Eyice, a.g.m., s. 30-32.

²²⁰ BŞS A-199 55a, 30b.

yaptırılmış olabilir. Mütevellînin tevliyet süresinin bilinmemesi, her iki ihtimali de imkân dâhilinde tutmaktadır.

Hanın adı vakfiyede belirtilmezken muhasebe kayıtlarında “Hân-ı Galle, Hân-ı Kütahya” şeklinde geçmektedir. Şer’iyye sicillerinde çoğunlukla “Kütahya Han” ifadesi kullanılmıştır. Adına niçin Kütahya Han denildiği hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Acaba külliye Kütahya’daki (Bozburun) gelir kaynaklarının işletilmesinden elde edilen gelirlerle inşa edilmiş olup bundan dolayı Kütahya ismi verilmiş olabilir mi? Ya da Kütahya’dan gelen malların satıldığı bir han mıydı? Bu sorulara cevap teşkil edebilecek bilgiye sahip değiliz. Yine sicillerde geçen “Hatun Han, Kite Han” adlandırmaları²²¹, buranın başka bağlantıları olabileceğini düşündürmektedir. Özellikle de “Hatun” a nisbetle anılması, onun bir hanımın vakfı olabileceğini akla getirmektedir. Belki de Hundi Hatun’un vakıf gelirleri ile yaptırılmış olabilir. Mevcut kaynaklarda bu hususa dair bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Kütahya Han, diğer vakıf binaları gibi çeşitli tamirler geçirmiştir. İncelediğimiz dönemde en kapsamlı tamirlerinden biri, XVII. yüzyıl başlarında gerçekleşmiştir. Evâhir-i Cemâziyelâhir 1017/Ekim 1608 tarihli belgede anlatıldığına göre han, bu tarihlerde Celâlî eşkıyalarının tahribatına maruz kalmıştır. İçindeki 14 dükkânıyla birlikte tamamen yanan hanın tamiri için vakıf mütevellîsi keşf talebinde bulunmuş, bunun üzerine 36.500 akçeyi bulan tamir masrafı çıkarılmıştır.²²² Bu döneme ait diğer bir belge 15 Receb 1017/25 Ekim 1608 tarihlidir. Buna göre hanın tamire muhtaç kiremitleri, odaları, ahırını için ehl-i vukuf, tamir keşfinde bulunmuşlar ve toplamda 26.760 akçe tutarında tamir masrafı çıkarmışlardır.²²³ Han kirası, bazen kendi tamir masraflarına da tahsis edilmiştir. 1043-1044/1633-1634 muhasebe döneminde yıllık 7.800 akçe olan kirası, tamiri için sayılarak tahsil edilmemiştir.²²⁴

Hanlar bölgesinde Uzun Çarşı’da Nalıncılar Hamamı’nın karşısındaki sokakta iki katlı küçük bir han olan Kütahya Han’ın yeri, muhasebe defterlerinde “*der sük-ı*

²²¹ XV. yüzyıla ait bazı sicillerde Hatun Han adıyla maruf olduğu belirtilmiştir. Bkz: BŞS A 4 309b; BŞS A 5 322a, 280a; 1048 yılına ait bir sicilde Kite Hanı olarak adlandırılmıştır. Bkz: BŞS B 146 9b.

²²² BŞS A 180 50b.

²²³ BŞS B 26 66a.

²²⁴ BOA, MAD.d. 5565/243 (1043-1044 muhasebesi).

*dırâz, der kurb-i hân-ı galle-i 'atîk'*²²⁵ şeklinde belirtilmiştir. Üstü açık bir avlunun dört tarafında sıralanmış revak ve odacıklarıyla tipik han mimarîsi²²⁶ne uygun plandadır. Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin restore ettirdiği han, 2013 yılından itibaren yeni haliyle ticaret merkezi işlevini sürdürmektedir. Günümüzde zeminden biraz çukurda bulunması sebebiyle Çukur Han adı da kullanılmaktadır.²²⁷

3.2.2. Hamamlar

Fatih dönemi vakfiyesine göre, Emir Sultan vakıfları arasına sonradan iki hamam dâhil edilmiştir. Biri Türbe Mahallesi (Emir Sultan)'nde gelir fazlasıyla inşa edilen hamam, diğeri Ahmed Dâ'î Mahallesi'ndeki Yeni Hamam'dır.²²⁸ Bu ikisinden önce ya da sonra Emir Sultan vakfıyla ilişkili başka bir hamam olduğu bilinmemektedir.

Muhasebe defterlerinde Hammâm-ı Kebîr ve Hammâm-ı Küçük ifadeleriyle belirtilen bu hamamlar hakkında şer'iyye sicillerinde özellikle icare akitleri ve tamiratları ile ilgili pek çok belge yer almaktadır. Vakfiyede Yeni Hamam'ın da dâhil olduğu arazinin aylık 80 dirhem mukâtaası olduğu belirtilirken²²⁹ bazı muhasebe kayıtlarında Hammâm-ı Kebîr'in mukâtaa zeminine de yer verilmiştir.²³⁰ Bu durumda Ahmed Dâ'î Mescidi Mahallesi'ndeki Yeni Hamam'ın diğeri adının "Hammâm-ı Kebîr" olduğu anlaşılmaktadır. Bu hamama, Hammâm-ı Esb, At Pazarı Hamamı da denilmiştir.²³¹ Türbe Mahallesi'nde yapıldığı zikredilen ise, civarda başka hamam bulunmaması sebebiyle "Hammâm-ı Küçük" olmaktadır.²³² Muhasebe kayıtlarında "*Hammâm-ı Küçük der-nezd-i Câmi-i Şerîf, der-kurb-i Câmi-i Şerîf*", sicillerde "*Hammâm-ı Küçük, hammâm el-kâinu fî mahalleti Hazreti Emir*" ifadeleriyle açıkça

²²⁵ BOA, MAD.d. 5565/76, 101, 112, 144, 168.

²²⁶ Ataman, a.g.e.,s. 39.

²²⁷ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Hanları*, Bursa, Halkevi Neşriyat, ts., s. 13.

²²⁸ BOA, EV.VKF, 19/1, 82-83. ve 91. satırlar.

²²⁹ BOA, EV.VKF, 19/1, 93-94. satırlar.

²³⁰ BOA, TSMA.d. 3729/1/10b; BOA, TSMA.d. 3729/4/10b; BOA, TSMA.d. 9098/8a.

²³¹ BŞS B 111 24b; BŞS B 110 5a; BOA, MAD.d. 5565 numaralı muhasebe defterleri.

²³² 1006-1076 yılına kadarki muhasebe kayıtlarında bu hamamlar, Hammâm-ı Kebîr ve Hammâm-ı Küçük olarak zikredilmişken 1076 yılına gelindiğinde ilk defa Hammâm-ı Kebîr ifadesi kullanılmayıp Hammâm-ı Âtik ifadesine yer verilmiş, Hammâm-ı Küçük ifadesi ise kullanılmaya devam etmiştir. Bu durumda değişen sadece kebîr ve atîk kelimeleri olduğuna göre buradaki Hammâm-ı Âtik ifadesi Hammâm-ı Kebîr için kullanılmış olmalı. Yeni Hamam (Hammâm-ı Kebîr) aradan geçen yaklaşık 200 yıllık zaman içinde eskidiğinden artık Hammâm-ı Atîk olarak adlandırılmış olabilir.

kastedilen, şimdiki mevcut hamamdır.²³³ Câmi civarındaki bu tek hamam vakfın gelir fazlasıyla yaptırılmış olmasından dolayı bazı kaynaklarda²³⁴ belirtildiğinin aksine onu Hundi Hatun ya da Cezerî Kâsım Paşa'nın yaptırma ihtimali oldukça zayıflamaktadır.

Vakıf muhasebesinde yıllık rutin tamir masrafları arasında hamamlarla ilgili giderlerin hep olageldiği görülmektedir. Bunun yanı sıra hamamların geçirdiği tamirlerin bir kısmı şer'iyeye sicillerine de yansımıştır. Örneğin mütevellî İsmail Çelebi bin Mehmed'in Hammâm-ı Kebîr'le ilgili bir tamir tasarrufunu tespit ettirmek için mahkemeye yaptığı müracaatı bildiren 8 Zilkade 1014/17 Mart 1606 tarihli belge, bu dönemde hamamın geçirdiği tamirin niteliği hakkında bilgi vermektedir. Buna göre hamamın Gökdere'den gelen suyunun mecrası harap olduğundan, mütevellî mahkemeden izin alarak vakıf parasıyla burayı tamir ettirmiştir. Sonrasında yaptığı harcamanın miktarının mahkeme yetkililerince de tespit edilmesi talebinde bulunmuştur. Toplamda 3.598 akçe tutarında harcama hesaplanmıştır.²³⁵ Aynı sayfadaki diğer belgede bu hamamın külhan, kazgan tamiri ve diğer bazı masrafları için 7.130 akçelik gider tespiti yapıldığı belirtilmektedir.²³⁶ Mütevellî Hasan Ağa bin Emrullah, Rebiulâhir 1039/Aralık 1629'da Hammâm-ı Kebîr'in su mecrası ve kazganını tamir ettirmiş, hamamın orta camekânına da şadırvan yaptırmıştır. Hamama yaptığı tüm harcama, 6.180 akçe olarak hesap edilmiştir.²³⁷

Mütevellî Mehmed Ağa ise 1067/1657 yılında mahkemeye müracaat ederek Hammâm-ı Kebîr'in önceki mütevellî zamanında gerektiği gibi tamiri yapılmadığından ötürü bazı kısımlarının tekrar tamire muhtaç olduğunu belirtmiştir. Kapsamlı bir tamir için iki ayrı keşif talebinde bulunmuştur. Buna göre hamamın hazîne, kazgan ve külhanı ile ilgili tamiri için 40.860 akçe, diğeri için 39.080 akçelik gider tahmini yapılmıştır.²³⁸

---

²³³ BOA, MAD.d. 5565/101, 112, 144, 168.

²³⁴ Kepecioğlu, a.g.e., c. II, s. 33, 36; Kunter, a.g.m., s. 55; Baykal, a.g.e., s. 146; Tanman, a.g.m., s. 149; Bedri Yalman, *Bursa*, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1977, s. 15.

²³⁵ Hamam su yolunun tamiri için yapılan masrafların dökümü şu şekildedir: Tanesi 3 akçeye 205 künk, vukıyyesi 10 akçeye 214 vukıyye ..., 45 akçe hammaliye, günlüğü 20 akçeden 16 günlük üstadiye, günlüğü 12 akçeden 14 günlük ırgadiye, vukıyyesi 20 akçeye 2 vukıyye ketan, vukıyyesi 20 akçeye 12 vukıyye bezir, yükü 15 akçeye 2 yük kiraç toplam 3.598 akçedir. Bkz: BŞS B 180 26a.

²³⁶ BŞS B 180 26b.

²³⁷ BŞS B 110 5a.

²³⁸ BŞS B 130 86a.

At Pazarı hamamı çifte hamamdır. Yani hem kadınlar hem de erkekler için ayrı bölümleri bulunmaktaydı. 14 Safer 1095/1 Şubat 1684 tarihli belgeye göre evkâf-ı selâtin nâzırı Yusuf Ağa, vakıfları teftiş için Mehmed Ağa'yı göndermiş; o da mahkemeye müracaat ederek harap durumdaki At Pazarı hamamının her iki kısmının tamir ve termimi için kapsamlı bir keşf raporu talep etmiştir. Yapılan inceleme sonucunda 65.990 akçe tamir masrafı tespit edilmiştir.²³⁹

1081/1670 yılına ait bir tamir kaydı, Hammâm-ı Küçük'ün de tamiratlardan payını aldığını göstermektedir. Bu tarihteki câmi, türbe, imaret fırını, cüz-hâne, saçaklar ve şadırvan suyunun mecrasını içeren geniş kapsamlı tamirat esnasında hamam da yenilenmiştir.²⁴⁰

Her iki hamam da günümüze bina olarak ulaşmıştır. At Pazarı Hamamı, özel bir işletme halinde işlevini sürdürmektedir. Emir Sultan Câmîinin kible istikametinde yer alan hamam ise, uzun bir süre atıl kaldıktan sonra yakın zamanda Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından restore ettirilmiştir. Günümüzde Emir Sultan Kültür Merkezi olarak hizmet vermektedir.

3.2.3. Dükkânlar

Dükkân (çoğulu dekâkîn); küçük tâcirlerin satacakları eşyayı içene koydukları, önü açık bir hücreden ibaret yer demektir.²⁴¹ Vakfa gelir getiren binalardan bir kısmı dükkânlardır. Vakfiyede vakfa ait toplam 24 dükkân zikredilmiştir. Bunlardan sadece 3'ü Emir Sultan'ın vakfı olup 21'i vakfa sonradan ilhak edilmiştir. Emir Sultan'ın vakfi olanlar, Tahtakale Pazarı'nda birbirine bitişik halde bulunan kanare (mezbaha) dükkânlarıdır. Geyikli Baba Zaviyesi arazisine inşa edildikleri için de bu vakfa aylık 50 dirhem mukâtaa ödenmektedir.²⁴² Diğer dükkânlardan 6'sını mütevellî Mevlana Süleyman vakfa ilhak etmiştir ki 3'ü Köselers mahallesinde birbirine bitişik halde, 1 başçı ve 1 çörekçi dükkânı Beyhamam civarında, 1 başçı dükkânı da Yeni Hamam

²³⁹ BŞS B 111 24b-25a; BŞS B 180 26a. At Pazarı Hamamı (şu an Dayıoğlu Hamamı)'dır. Bkz: Ayverdi, a.g.e., s. 358-360.

²⁴⁰ BŞS B 96 91b.

²⁴¹ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, Dersaadet, İkdâm Matbaası, 1317, s. 613.

²⁴² BOA, EV.VKF, 19/1, 33.-36. satırlar.

civarında bulunmaktaydı.²⁴³ Geriye kalan 15 dükkân, gelir fazlasından temin edilmişti. 12'si Emir Sultan Mahallesi (Türbe Mahallesi)'nde, 3'ü de Ahmed Dâ'î Mescidi Mahallesinde Yeni Hamam civarındaki başçı dükkânına bitişik idi.²⁴⁴ Bu bilgiler ışığında vakıf dükkânlarının yarısının külliye civarında diğer yarısının da Bursa'nın çeşitli semtlerinde yer aldığı öğrenilmektedir.

Vakıf dükkânlar hakkında vakfiyenin ortaya koyduğu bu tabloda zamanla nasıl bir değişim yaşandığını öğrenmek için şer'iyye defterlerindeki vakfiye kayıtları titizlikle incelenmiştir. Fatih devri vakfiyesinden yaklaşık 45 yıl sonra en azından iki vâkıf tarafından 4 dükkânın Emir Sultan vakfına ilave edildiği tespit edilebilmiştir. Buna göre 919/1513 yılında Hayrunnisa Hatun bint-i Abdülkerim Tahtakale'deki 3 dükkânı; Sitti Nefise bint-i Ali Şerif de, Balık Pazarı'nda bir başçı dükkânını vakfetmişlerdir.²⁴⁵ (Bkz.: Tablo-10).

Vakfın takip edilebilen muhasebe dönemlerine gelindiğinde ise, toplam dükkân sayısının daha çok olduğu görülmektedir. Muhasebe dönemine göre kayıtlı dükkân sayısı değişmekle birlikte en fazla sayıya 1006-1008 yıllarında ulaşılmıştır. Bu dönemde toplamda 38 dükkân kaydedilmiştir. Dükkân sayısındaki bu artış, şahsî vakıflar yoluyla mı yoksa öncesinde olduğu gibi vakıf gelirlerinin fazlasıyla mı gerçekleşmiştir? Maalesef bunun tam olarak tespitini yapmayı sağlayacak yeterli belge bulunamamıştır. Sonraki dönemlerde sayının 34-35'e hatta 27'ye indiği anlaşılmaktadır. Bu düşüşün neden(ler)i de bilinmemektedir. Ancak her hal u kârda bazı dükkânların gelir getirici vasıflarını kaybettikleri söylenebilir.

Emir Sultan vakfına ait dükkânların yeni ilavelerle birlikte şehirdeki dağılımı nasıldı? Külliye'nin bulunduğu semtte kaç dükkân vardı? Külliye civarındaki dükkânlar, ayrı halde mi yoksa bir çarşı oluşturacak biçimde birbirine yakın ya da bitişik halde miydi? Başka hangi mahallelerde vakfın dükkânı bulunmaktaydı? şeklindeki sorulara özellikle muhasebe kayıtlarındaki bazı yer tanımlamaları sayesinde kısmî de olsa cevap bulunabilmektedir. 1021-1022/1612-1613 muhasebe döneminde türbe-i şerif yakınında

²⁴³ BOA, EV.VKF, 19/1, 45.-48., satırlar.

²⁴⁴ BOA, EV.VKF, 19/1, 62.-64, 82.-84., 91.-93. satırlar.

²⁴⁵ BŞS A 23 95a, 141b.

11 bab²⁴⁶; 1050-1051/1641-1642 ve 1051-1052/1642-1643 muhasebe dönemlerinde câmi-i şerif kurbünde 27 bab²⁴⁷ dükkânın kaydedilmesi, vakıf dükkânlarının çoğunun külliye civarında yer aldığını göstermektedir. Ayrıca 1017 yılından itibaren Emir Sultan Çarşısı ifadesine rastlanmaktadır. Yeri belirtilmeyen bu çarşıda vakfa ait bir nalbant dükkânı vardı.²⁴⁸ 1034/1624 yılına ait bir sicilde ise, Emir Sultan türbesi yakınındaki çarşıda vakfın bir habbâz dükkânı bulunduğu zikredilmektedir.²⁴⁹ Acaba burası Emir Sultan Çarşısı diye tabir edilen çarşı mıydı? Eğer öyleyse câmi ve türbe yakınında olduğu belirtilen diğer vakıf dükkânların da bu çarşı içinde olması akla uygun gelmektedir. Nitekim 16 Rebiulâhir 1020/28 Haziran 1611 tarihli sicilde önceden yok iken türbe yakınındaki çarşı ve bir kahvehânenin sonradan inşa edildiği anlaşılmaktadır.²⁵⁰ Vakfın yukarıda zikredilenler dışında Tavuk Pazarı'nda bir tarafı ile İvaz Paşa vakfına sınır olan bir kasap dükkânı²⁵¹, Kayağan Çarşısı'nda Câmi civarında²⁵², Hammâm-ı Kebîr yakınında²⁵³, Muradiye ve İncirlüce Mahalleleri'nde dükkânları bulunmaktaydı.²⁵⁴

3.2.4. Hâneler-Odalar

Hâne, “ikamet edilen ev” anlamındadır. Vakfiyede en az 4 hânenin vakf edildiği tespit edilmiştir. Bunlardan biri Hundî Hatun tarafından vakfedilen ve mütevellî Mevlana Süleyman'ın sağlığında ikamet ettiği evdir.²⁵⁵ Diğerleri, gelir fazlasıyla temin edilen bir ev ile Aruz oğlu Hacı İsa ve Abdullah oğlu Hacı Musa'nın vakfettikleridir.²⁵⁶ (Bkz: Tablo-7). Ayrıca Türbe-i Şerif mahallesinde Mevlânâ Süleyman bağı denilen yer,

²⁴⁶ BOA, MAD.d. 5565/49.

²⁴⁷ BOA, MAD.d. 5565/2; BOA, MAD.d. 5825/1.

²⁴⁸ BOA, MAD.d. 5565/21, 34.

²⁴⁹ BŞS B 44 26b.

²⁵⁰ BŞS B 41 155b.

²⁵¹ BŞS A 153 28a; BŞS A 161 142a.

²⁵² BŞS B 113 68a; MAD.d. 5565/101.

²⁵³ Buradaki dükkân sayısı vakfiyede toplam 4 tane iken 1016-1017/1608-1609 muhasebe döneminde 6'ya çıktığı görülmektedir. Bkz: BOA, EV.VKF, 19/1, 64., 91.-92. satırlar; BOA, MAD.d. 5565/10.

²⁵⁴ BOA, MAD.d. 5565/21, 144.

²⁵⁵ Bu hâne sekiz oda, bir sofa, bir fırın, bir halâ ve bir avluyu müştemil bulunup dört tarafından Emir Sultan evkafıyla mahduttur. Bkz: BOA, EV.VKF, 19/1, 116. -118. satırlar.

²⁵⁶ Gelir fazlasından temin edilen ev, Emir Sultan mahallesindeki hamam yakınında olup iki oda, bir sofa, bir halâ, bir su kuyusu ve bir avluyu müştemildir. Bkz: BOA, EV.VKF, 19/1, 94-96. satırlar; Hacı İsa'nın vakfi, İmaret mahallesinde olup iki oda, bir sofa, bir avluyu müştemildir ve mahallinde bu vâkıfa nisbetle meşhurdur. Vâkıf bu hâneyi evladına, evlâdı evlâdına batından batna vakf edip evlâdın inkırazından sonra Emir Sultan imareti mesalihine vakfetmiştir. Bkz: BOA, EV.VKF, 19/1, 173-176. satırlar; Umur Bey İmareti Mahallesindeki müteaddit evler de Abdullah oğlu Hacı Musa'nın vakfidir. Bkz: BOA, EV.VKF, 19/1, 114-115. satırlar.

mukâtaa yoluyla cemaat arasında taksim edilmiş, vakfiyenin tanzim edildiği esnada bunların tamamı 48 ev olmuştur.²⁵⁷

Gelirleri vakfa tahsis edilen evlerin sayısı, diğer mevkûfât türlerinde olduğu gibi zamanla artmıştır. Hatta en fazla mevkûfâtı, ev vakıflarının teşkil ettiği görülmektedir. Vakfiyede zikredilenler dışında şer’iyye sicillerinde yapılan taramalarda XV.-XVII. yüzyıllar arasında toplamda 56 ev vakfının Emir Sultan Külliyesi ihtiyaçlarına tahsis edildiği tespit edilmiştir. Bunların 21’i XV. yüzyılda, 20’si XVI. yüzyılda ve 15’i de XVII. yüzyılda yapılmış vakıflardır. (Bkz: Tablo-9, 10, 11).

Muhasebe kayıtları da hâne sayısındaki artışı te’yid etmektedir. Toplamda en fazla 1006-1008 yılları arasında 23 hânedan kira geliri sağlanmıştır. 1032/1622-1623 muhasebe döneminde Bursa mahallelerinde 14 bab, hâne olduğu kaydedilmiştir.²⁵⁸

İncelediğimiz dönem boyunca vakfedilen evlerin çoğu, Emir Sultan mahallesinde bulunmaktaydı. Ayrıca İncirlüce, Muradiye, Hamzabey²⁵⁹, Şehabettin, Bayezid İmaretı, Yer kapı, Şehzade, Sarı Abdullah, İbn Harîrî, Darphâne, Sultaniye İmaretı ve Dâye Hatun mahallelerinde Emir Sultan’a vakfedilmiş evler mevcuttu. (Bkz: Tablo-9, 10, 11).

Müsakkafât içerisinde dükkân ve hânedan başka bir de odalar vardı. Dükkân ve hânelerin ayrı başlıklar altında kaydedildiği 1006-1007, 1007-1008, 1013-1014 muhasebe dönemlerinde her iki kısımda da sayısı belirtilmeyen odalara yer verilmiştir. Evler (Hâne-hâ) kısmında gösterilen odalar imaret yakınında; dükkânlar (dekâkîn) kısmında gösterilen odalar da “oda-hâ-i Hayreddin Paşa” şeklinde tanımlanmıştır. Muhtemelen işyeri işlevindeki odalar dükkân grubuna, ikamet edilenler de hâne grubuna kaydedilmiştir. Kira getirisi olan bu odaların sayısı zamanla artmış ve azalmıştır. İlgili döneme ait belgeler, Emir Sultan ve Setbaşı mahallelerindeki odalar hakkında bilgi vermektedir. Emir Sultan mahallesindeki imaret yakınında bulunan odaların 6 bab olduğunu 1016-1017/1608-1609 dönemi muhasebe kayıtları

²⁵⁷ BOA, EV.VKF, 19/1, 88-90. satırlar.

²⁵⁸ BOA, MAD.d. 5565/144.

²⁵⁹ BOA, MAD.d. 5565/10, 21, 34, 49, 101, 112, 144; TKGMKKA, TADB.TTD.EVKAF.570/54.

göstermektedir.²⁶⁰ Setbaşı'ndaki odalara 1017-1018/1609-1610 döneminden itibaren rastlanmaktadır.²⁶¹ Önceleri 2 bab olan²⁶² bu odalar, sonra 4'e çıkmıştır.²⁶³ Oda sayısının en fazla olduğu 1028-1029/1619-1620 döneminde Setbaşındaki odalardan başka "odaha-i müteferrika" olarak kaydedilenler 14 baktır.²⁶⁴ İlerleyen tarihlerde ise, odalar muhasebe kayıtlarına pek girmemiştir. Örneğin, 1035-1042/1625-1632 arası sadece Setbaşı odaları kayda alınırken 1043-1086/-1633-1675 arasında -1072/1662 dönemi hariç- hiçbir oda kayıtlı değildir.

3.2.5. Değirmenler

Vakfiyeye göre Emir Sultan vakfının ikisi Bursa'da, ikisi Edremit'te, üçü Gönen'de ve üçü Manyas'ta olmak üzere toplam 10 değirmeni vardı. (Bkz.: Tablo-6). Bunlardan Bursa'daki değirmenlerden biri, Gökdere nehri üzerinde olup mütevellî Mevlânâ Süleyman, vakfın gelir fazlasıyla yaptırmıştır. Diğerleri de Fatih Sultan Mehmed'in vakıfları arasında olan Kumla köyündedir. Edremit'teki değirmenlerden birini Yusuf bin Mürsel vakfetmiş, diğerini de aynı kişi vakfa satmış, bu suretle vakfa ilhak edilmiştir. Manyas'taki değirmenlerin üçü de Esed köyündedir. Birini Keremeddin kızı Gülhatun'un âzatlısı Abdullah oğlu Şahin; diğerini Hacı İsa²⁶⁵, üçüncüsünü de Nasuh denilen kişiler vakfetmişlerdir. Hacı İsa, ayrıca Gönen'in Yakub Bey Tımarı köyünde²⁶⁶ iki taş değirmen ve Seyfeddin Fakih Değirmeni demekle ma'ruf bir değirmeni vakfetmiştir.²⁶⁷ (Bkz.: Tablo-7).

3.3. DİĞERLERİ

Yukarıda Emir Sultan Külliyesi'nin fizikî durumunu açıklamaya çalıştık. Hem hizmet ünitelerini (hayrât), hem de gelir getirici vasıflı yapıları (akarât) külliyenin birimleri olarak takdim ettik. Şimdi ise, külliye ile organik bir bağı bulunmayan fakat

²⁶⁰ BOA, MAD.d. 5565/10.

²⁶¹ BOA, MAD.d. 5565/21, 101, 179, 191, 227.

²⁶² BOA, MAD.d. 5565/63, 76.

²⁶³ BOA, MAD.d. 5565/144.

²⁶⁴ BOA, MAD.d. 5565/88.

²⁶⁵ Hacı İsa Dede hakkında Yahya bin Bahşi'nin eserinde detaylı bilgiler yer almaktadır. Buna göre, Manyas'ın Elkesi köyünde dünyaya gelen Hacı İsa, Emir Sultan'a müntesip olmuş, tarikatın önde gelen isimlerinden biridir. Pek çok kerameti nakledilmektedir. Bkz: Liman, a.g.t., s. 91-116.

²⁶⁶ 1021-1022/1612-1613 muhasebe döneminde Gönen'e bağlı bu köy Sarı Köy olarak geçmektedir. Bkz: BOA, MAD.d. 5565/50.

²⁶⁷ BOA, EV.VKF, 19/1, 76.-78. satırlar.

külliyenin silüetinde yeri olan iki hayrât yapıya değinilecektir. Bunlar; Hatice Hatun Mektebi ve Kâsım Paşa Medresesi'dir. Her ikisi de müstakil vakıf olup eğitim alanında hizmet veren kurumlardır.

3.3.1. Hatice Hatun Mektebi

Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Hatun ile İsfendiyar oğlu İbrahim Bey'in kızı olan Hatice Hatun, Emir Sultan türbesinin civarında bir dâru't-ta'lîm yaptırmıştır. Yetimlerin eğitimi için vakfedilen bu mektebin vakfiyesi, evâhir-i Şevval 906/Mayıs 1501 tarihinde tanzim edilmiştir.²⁶⁸ Vakfiyenin evkaf muhasebesine 17/M/1265'de müceddeden kaydı yapılmıştır. Hatice Hatun Mektebi, Emir Sultan Külliyesi civarında bulunmakla birlikte Emir Sultan vakfı ile organik bir bağı yoktur. Bazı sicillerde “*muhâsebe-i evkâf-ı mu'allim-hâne-i Hatice Hâtûn*” şeklinde verilen gelir-gider bilançoları da onun ayrı bir vakıf oluşunu açıkça göstermektedir.²⁶⁹

Hatice Hatun; Amasya'da Kirte köyünü, Merzifon'da Karacaviran ve Akviran köylerini, Simere'de Boğa Köyünü, Yenişehir'de Dikilitaş mezraasını, Kite'de Göbek Köyünde Çokalcı Ömer mezraası denilen mezrayı, Bursa'da farklı yerlerde 6 ayrı yoncalığı, 20 adet hücre, çok sayıda dükkân ve Bursa'da Dikencik mevkiinde, Kite'de Göbek Köyünde ve Yenişehir Dikilitaş'ta küçükü büyüklü sığır ve mandaların hepsini yaptırdığı Dâru't-ta'lîm'in mesalihine akar olarak vakfetmiştir.²⁷⁰

Hatice Hatun'un mezarının, yaptırdığı mektebin önünde diğer bir ifadeyle Emir Sultan Türbesi civarında olduğunu vakfiyeden öğrenmekteyiz. Mezarının taşı, Bursa müzesindedir.²⁷¹

3.3.2. Cezerî Kâsım Paşa Medresesi

Kâsım Paşa Medresesi, Emir Sultan Külliyesi civarına sonradan inşa edilen bir binadır. Medresenin vakfı ve bütçesi Emir Sultan vakfından ayrı olmakla birlikte onunla birlikte değerlendirilmektedir. Kâsım Paşa Medresesi'ne külliye olan mekânsal

²⁶⁸ Hatice Hatun Vakfiyesi, VGMA'da 581/2 numaralı defterin 376-377. sayfalarında ve 374. sırasında kayıtlı bulunmaktadır.

²⁶⁹ BŞS A 68 39b-40a; BŞS A 75 39b-40a.

²⁷⁰ VGMA Defter No:581/2, Sahife No: 376, Sıra No: 374.

²⁷¹ Kepecioğlu, a.g.e., c. II, s. 167; Hızlı, a.g.e., s. 123-125.

yakınlığı sebebiyle Hz Emir/Emir Sultan medresesi de denilmiştir.²⁷² Ayrıca medresenin yukarıda takdim edilen Hatice Hatun Mektebi'nden farklı olarak mekân yakınlığından öte Emir Sultan vakfı ile başka yönlerden de irtibatı bulunmaktadır. Bu husus, çalışmamızın sonraki bölümlerinde ele alınacaktır. Aşağıda ise medrese hakkında genel bir bilgi verilmekle yetinilecektir.

Fatih ve II. Bayezid devirlerinde yaşamış bir devlet adamı olan Cezerî Kâsım Paşa²⁷³, bir müddet ikâmet ettiği Bursa'da bir medrese yaptırmıştır.²⁷⁴ Vakfiyesi tespit edilemeyen medresenin yapılış tarihi de tam olarak bilinmemektedir. Kâsım Paşa, kendisine padişah tarafından mülk olarak verilen Bursa kazasındaki Hasköy'ü, yaptırdığı bu medreseye vakf etmiştir.²⁷⁵ Bazı şer'iyye sicillerinde medresenin muhasebe dökümlerine rastlanılmaktadır. 963/1555 yılı muhasebesine göre yıllık toplam 35.375 akçe geliri bulunmaktaydı. Gelir kaynakları arasında 3 dükkân kirası ile Baladçık ve Koyun köy gelirleri de yer almaktaydı. Müderris, talebeler (12 kişi), bevâb, ferrâş, hâfız-ı kütüb, kâtib, câbiler (3 kişi), hademe-i sâire (15 kişi), hademe-i câmii der-Edirne ve hademe-i mu'allim-hâne (muallim ve halife)'den oluşan vakıf görevlilerine toplamda 17.280 akçe maaş ödemesi yapılmıştır.²⁷⁶ Birçok yerde hayrât eserleri bulunan Kâsım Paşa'nın aynı isimli başka vâkıflarla karıştırılması sebebiyle mevkûfâtı konusunda ihtilaflar vardır. Medrese vakfından Edirne'deki câmi hademesine maaş verilmesi, Kâsım Paşa'nın burada da vakfı olduğunu te'yid etmektedir. Nitekim Aşıkpaşazâde, Cezerî Kâsım Paşa'nın Edirne'de bir Cuma mescidi yaptırdığını yazmaktadır.²⁷⁷

²⁷² BŞS B 31 115a; BŞS B 75 61b.

²⁷³ Cezerî diye meşhur olan Kâsım Paşa Mısırlıdır. Başdefterdar olmuş ve 1479'da vezirlik verilmiştir. Bursa'da 890/1485 ya da 950/1543'te vefat ettiği nakledilmektedir. Emir Sultan'daki medresenin batı tarafına defn edilmiştir. Kepecioğlu, a.g.e., c. III, s. 24-25; Mehmet Süreyya, a.g.e., (haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Hamdi Savaş, Havva Kurt), c. IV/I, s. 55.

²⁷⁴ Medreseden başka hamam ve imaret yaptırdığı da nakledilmektedir. Bkz: İsmail E. Erünsal, "Kasım Paşa, Cezerî", *DİA*, XXIV, s. 546; İmaretin yeri ve durumu hakkında hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. İsmail Belig, hamamın medrese ile birlikte Emir Sultan mahallesinde olduğunu ve ikisinin de Emir Sultan vakfına ilhak edildiğini belirtmektedir. Bkz.: Belig, a.g.e., s. 66. Ancak külliye civarındaki tek hamamın, Emir Sultan vakfının gelir fazlasıyla yapıldığı bilinmektedir. Bkz.: BOA, EV.VKF, 19/1, 82-83. satırlar.

²⁷⁵ Hasköy'ün Kâsım Paşa'ya mülk olarak verildiği, defter-i köhneye evâsıt-ı Şevval 886 (Aralık 1481) tarihiyle kaydedilmiştir. Bkz.: TKGMKKA, TADB.TTD.EVKAF.580/27.

²⁷⁶ BŞS A 75 44a-b.

²⁷⁷ Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 192-193.

Medresenin bilinen ilk müderrisi Kara Davud 1515'ten önce burada görev yapmıştır. Ona bağlı olarak medresenin yapılışı da XVI. yüzyıl başlarında gerçekleştiği düşünülmektedir.²⁷⁸ Cezerî Kâsım Paşa medresesinde görev yapan diğer müderrisler şunlardır: Emin Kösesi, Rûşenîzâde Nimetullah Efendi, Mimarzâde Mustafa Efendi, Şeyhulislam Malul Emirzâde, (Bezenzâde) Mahmud Efendi, Nâzırzâde Ramazan Efendi, Mirim Kösesi Mehmed Efendi, Mazlum Melek Ahmed Efendi, Saruhânî Muslu Çelebi, Nakîb Seyyid Mehmed Efendi ve Seydi Ali oğlu Abdulkerim Efendi.²⁷⁹

Medresenin geçirdiği tamirlerden biri Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1045/Ekim 1635 tarihli sicile yansımıştır. Buna göre medrese vakfının kâimmakâm-ı mütevellisi Mehmed Çavuş, medreseyi 6.710 akçeye tamir ettirmiştir.²⁸⁰

Medrese, Emir Sultan Câmii'nin batı tarafında, günümüzde dinlenme parkına dönüştürülmüş alanda idi. Eski Emir Sultan fotoğraflarında medrese ve Kâsım Paşa'nın kabri burada görülmektedir. Bugün her ikisinden de hiçbir iz kalmamıştır.

---

²⁷⁸ Mefail Hızlı, "Sevgiyle Yükselen Bir Yapı Topluluğu Emir Sultan Külliyesi ve Medresesi", *Emir Sultan ve Erguvan Toplumsal Bir Çağrı*, ed. Enes B. Keskin, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007, s. 150-151.

²⁷⁹ Hızlı, a.g.m., s. 151-152; Ayrıca bkz.: a.y., *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s. 135-139.

²⁸⁰ BŞS B 58 105b.

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSÂDÎ YAPI

Bu bölümde külliyeinin, maksadına uygun hizmet verebilmesini sağlayan mâlî boyutu üzerinde durulacaktır.

Vakıf idaresi, günümüz ifadesiyle bir “iktisâdî işletme” tabiatını haizdir. Kurumsal yönü itibariyle sosyal, dinî, ilmî-kültürel hizmetleri, bünyesindeki çeşitli ünitelerde icra etmiş olan vakıf kurumları, ancak düzenli bir gelir-gider sistemi sayesinde bu hizmetlerini yüzyıllar boyunca kesintisiz şekilde ifa etmişlerdir. Bir vakfi ayakta tutan, sadece zengin ve muntazam işletilen gelir kaynakları değildir. Gelirlerin, daima giderleri karşılayabilecek kapasitede olması gerekir. Nitekim vâkıflar bir hayrât tesis ederken gelir kaynakları çerçevesinde harcama alanı belirlemişlerdir. Gelirleri, giderlerine yeterli gelmeyen bir vakfın borçlanma ya da daralmaya uğramadan varlığını sürdürmesi düşünülemez. Bundan dolayı vakfın uhdesinde bulunan külliye hizmetlerinin devamının sağlanabilmesi, en azından gelir-gider dengesinin korunmasına bağlıdır. Bununla birlikte vakıfların mâlî açıdan gidişat seyri, genişleme ve büyüme yönünde tezahür etmiştir. Aynı durum Emir Sultan vakfı için de geçerlidir.

Emir Sultan Külliyesi'nin iktisâdî yapısının incelendiği bu bölümde çalışmanın referans noktasını vakıf muhasebe defterleri teşkil etmektedir. Bununla birlikte mevcut muhasebe defterleri, belirli bir tarihten sonrasına ait olduğu için özellikle ilk iki yüzyıldaki mâlî durumu aydınlatmaya rehberlik edecek başka kaynaklara müracaat gereği hâsıl olmuştur. Hem vakfın ilk dönem maliyesine dair var olan boşluğu doldurmak hem de elde edilen verilerle muhasebe defterlerindeki bilgileri karşılaştırma imkânı bulmak amacıyla, vakfiyenin yanı sıra ulaşılabilen tahrir kayıtları ve şer'îyye sicillerinden istifade edilmiştir.

Vakıf muhasebesinin en azından tespit edilen belirli bir dönemi (1006-1113/1598-1701 arası) hakkında bütüncül bir bakış oluşturmak üzere muhasebe verilerinden hareketle tablolar hazırlanmıştır. Vakfın iktisâdî yapısı, bu tablolar yardımıyla işlenecektir. Ancak tablolar, çok olup metin bütünlüğünü bozmamak için Ek-I'de topluca sunulmuştur. Yine bu tabloların bir kısmı grafiklere dönüştürülerek gelir-giderlerde meydana gelen dalgalanmalar, ilgili kısımlarda gösterilmiştir.

1. GELİR KAYNAKLARI VE GELİRLER

Külliyei oluşturan hizmet birimlerini finanse eden gelir kaynakları da bir tür vakıftır. Şöyle ki; kendilerinden yararlanma biçimleri açısından vakıflar, aynı ile intifa olunanlar ve aynı ile intifa olunmayanlar diye iki gruba ayrılır. Aynı ile intifa olunan vakıflara vakıf hukuku ıstılahında “müessesât-ı hayriyye; aynı ile intifa olunmayan vakıflara da irsâdî ya da tahsisat kabilinden vakıflar denilmektedir. Kendilerinden doğrudan doğruya değil gelirleri sayesinde yararlanan irsâdî vakıflar, hayrî birimlerin ihtiyaçlarını gidermek üzere tahsis edilen gelir kaynaklarıdır.²⁸¹ Gelirleriyle vakıf bütçesini besleyen bu vakıflar müsakkafât ve müstegallât olmak üzere iki kısımdır. Han, hamam, dükkân, ev, oda vs. üzeri çatı ile örtülü, tavanlı olan vakıf yerleri için müsakkafât; bağ, bahçe, tarla, mezraa gibi zirâî mahsul temin edilen yerler için de müstegallât denilmektedir.²⁸²

Emir Sultan Külliyesi'nin, sadece vakfiyesi nazar-ı dikkate alındığında bile her iki türden de zengin gelir kaynaklarına sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Şu var ki vakfın gelir kaynakları ve bunlardan elde ettiği gelirleri ileriki yıllarda da sabit kalmamış ilk tesisten itibaren sürekli artmıştır. Gelir kaynaklarının tespitinde ilk vesika hükmünde bulunan 874 tarihli vakfiye, aynı zamanda vakfın bilinen ilk büyümesini ortaya koymaktadır. Vakfiye, Emir Sultan'ın vakfettikleri ve gelir fazlasıyla alınanlardan başka 10 ayrı vâkıfın mülhak vakıflarını ihtiva etmektedir. (Bkz: Tablo-6 ve 7).

Tahrir kayıtları ve muhasebe defterleri vakfiyeden sonra da Emir Sultan vakfına yeni gelir kaynaklarının tahsis edildiğini ve büyümenin devam ettiğini göstermektedir. Vakfın gelirleri hakkında tahrir kayıtları, muhasebe defterlerine göre daha erken tarihli vesikalardır. Aşağıdaki tabloda, dört ayrı dönemin tahrir kayıtlarına göre Emir Sultan vakfının XVI. yüzyıldaki gelir durumu gösterilmiştir.

²⁸¹ Ömer Hilmi Efendi, *Ahkâmu'l-Evkâf*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1307, s. 82; Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 209, 213; Hacı Mehmed Günay, “Vakıf”, *DİA*, XLII, s. 478.

²⁸² Müstegallât, müsakkafâtı da içeren bir kavram olup müessesât-ı hayriyyeyi idare etmek için vakfedilen tüm mallar anlamındadır. Bkz.: Ömer Hilmi, a.g.e., s. 5-6; Akgündüz, a.g.e., s. 213-214; Günay, a.g.m., s. 478.

Tablo-4 Tahrir Kayıtlarına Göre Emir Sultan Vakfının Toplam Gelirleri (Akçe Cinsinden)

Yer adı	928/1521	XVI. Yüzyıl	937/1530	974/1566
<i>Kökez/Tekfur</i>	6.315	6.315	6.315	7.976
<i>Küleflü</i>	10.622	10.622	10.622	17.177
Dere mz.Aydıncık	1.560	1.560	1.560	2.526
<i>Karabürçek</i>	15.637	10.622	15.637	16.646,5
<i>Eşkel</i>	12.464	13.470	12.464	21.048
<i>Gencelü</i>	14.703	14.710	14.703	25.129,5
<i>Zindancık</i>	22.489	23.480	22.489	12.764
<i>Kadîmî</i>	3.025	3.025	3.025	4.421
<i>Kumla</i>	14.027	14.027	14.027	23.896
<i>Berama</i>	1.200	1.200	1.200	1.469,5
Mezraa-i Hatun	1.920	1.780	1.768	621
<i>Serme</i>	9.553	9.550	9.553	22.197
Çandır	-	-	7.600,5	13.797,5
Doğancı²⁸³	-	-	4.538	2.262,5+530
Gönen	-	-	-	3.500
Edremid	-	-	-	2.605
Kuyucak/Amasiye	-	-	-	1.000
<i>Nevrin/Kandıra</i>	-	-	2.047	1.435
<i>Lâzıkıyye</i>	12.678 ²⁸⁴	-	30.460	40.864
Toplam				221.865,5
Bursa (Kira ve Mukâtaât)	112.852	112.874	112.123	112.592
Yörükân	3.210	15.746	28.348	Yörük sayısı
Âsiyab Yekûnu	88 müd	88 müd	-	-
Toplam	234.720	238.981	298.479	334.457,5

Bu kayıtlar sayesinde, vakfın ilk dönemlerdeki muhasebesine dair belirsizlikler bir ölçüde azaltılmaktadır. Vakfiyeden sonra vakfın gelir kaynakları, en etraflı bir şekilde 928 yılı tahrir kayıtlarında karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca vakfiyede belirtilen gelir kaynaklarının işletilmesi suretiyle elde edilen toplam hasılatı da, ilk defa tahrir kayıtları ortaya koymaktadır. Buna göre vakfın toplam gelirleri, 234.720 akçeyi bulmaktadır. Bursa, gelirlerin en fazla bulunduğu kaza olup bu gelirler çeşitli kira ve mukâtaa gelirlerinden oluşmaktadır. Tabloda italik olarak gösterilenler, vakfiyede zikredilen köyler olup bunların toplam geliri 110.035 akçedir. Sadece Emir Sultan vakfi olan 7 köyün toplam geliri ise 79.071 akçe civarındadır.

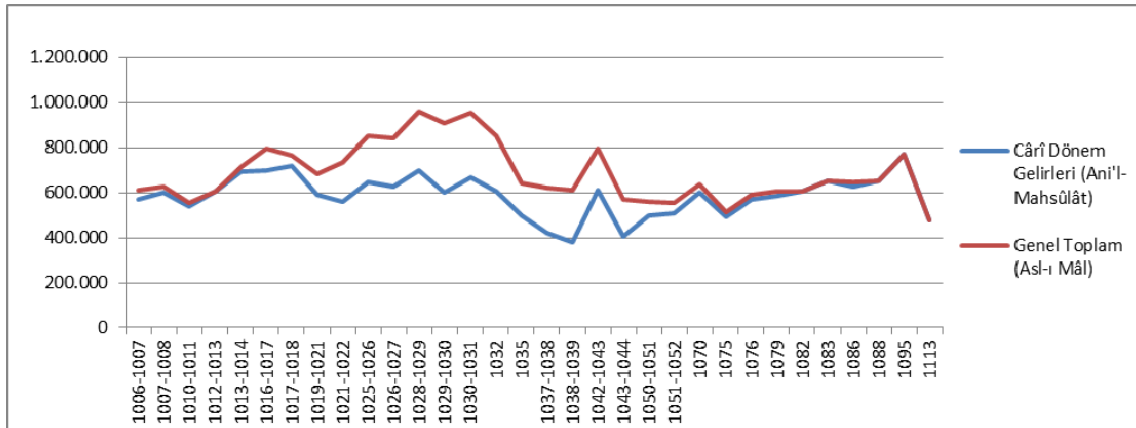
²⁸³ Nam-ı diğer Sülcek, 937/1530'da Fart'a; 974/1566'da Manyas kazasına bağlıdır.

²⁸⁴ 12.678 akçe, 926 yılına ait hesap bilgisidir. Bundan dolayı toplama ilave edilmemiştir.

Tablo-4 ve Tablo-7 karşılaştırıldığında Emir Sultan vakfının bir yüzyılda yaşadığı büyüme genel hatlarıyla ortaya çıkmaktadır. Ancak maalesef bahsi geçen dönemlere ait muhasebe kayıtlarının bulunmayışı, değerlendirmede boşluklar bırakmaktadır. Ayrıca şer’iyye sicillerinde pek çok örneğini gördüğümüz şahsî nitelikli küçük çaplı vakıflar tahrir ve muhasebe kayıtlarında söz konusu değildir. Dolayısıyla Emir Sultan vakfının büyüyen kimliğinin tüm sınırlarını tam olarak bilemiyoruz. Bu anlamda sadece belirli bir dönem için bile vakfın gelir kaynaklarını ve bunlardan elde edilen gelirleri etraflıca tespit edip ortaya koymak mümkün görünmemektedir. Zira mevcut arşiv kaynaklarının yapısı bu yönlü bir envanter çalışmasına imkan sağlamamaktadır. Buna rağmen kaynaklar içinde muhasebe defterleri, vakfın gelirlerini daha sistematik ve detaylı dökümünü sunma vasfıyla ilk sırada yer almaktadır.

Emir Sultan vakfının muhasebe defterlerinde gelirler; kira (müşâherât), köy (mahsûlât-ı kurâ), mukâtaa (mukâtaat) ve muhtelif gelirler (emvâl-i müteferrika) şeklinde 4 gruba ayrılmıştır. Zikredilen bu gelirler, vakfın mu’tad gelirlerini (‘ani’l-mahsûlât) teşkil etmektedir. Aynı zamanda cârî dönem hesabı da sadece mu’tad gelirler üzerinden gerçekleşmektedir. Ancak vakfın bütün gelirleri bunlar değildir. Bir önceki ya da bir sonraki yıllara bağlantılı elde edilen ek gelirler (bakıyye, peşin, zimmet, avâid gibi) vardır. Bunlar, mu’tad gelirlere ilave edildiğinde vakfın asıl geliri olan toplam meblağ (*asl-ı mâl*) ortaya çıkmaktadır.

Grafik-1: Vakıf Toplam Gelirinin Yıllara Göre Dağılımı (1006-1113)

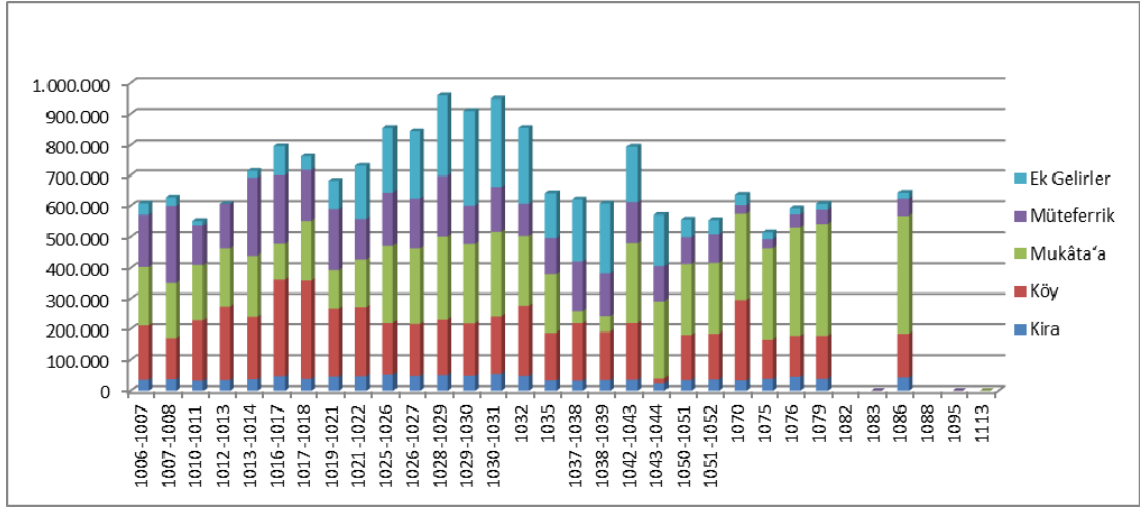
Yukarıdaki grafik, 1006-1113 arası dönemde Emir Sultan vakfının toplam gelirlerinin seyrini yansıtmaktadır. Buna göre cârî dönem gelirleri ve genel toplam arasında fark, sıklıkla olagelmıştır. Sebebi ise, Tablo-12’de görüldüğü üzere, ek gelir miktarındaki artıştır. Özellikle 1021-1044 döneminde 100.000’in üzerinde seyreden ek gelirlerin büyük kısmını bakıyye meblağı teşkil etmiştir. (Bkz: Tablo-17). 1012-1013 dönemi ile icmâlî kayıtları bulunan dönemlerde (1086 hariç 1082-1113 arası) ikili arasındaki fark tamamen ortadan kalkmış görünmektedir.

Vakıf gelirlerinin genel toplamı, 1006’da 608.732 akçe ile başlamış, 1113’de 475.274 akçe ile kapanmıştır. En yüksek meblağlar, özellikle 1025-1032 arasında elde edilmiştir. Bu dönem, aynı zamanda yukarıda ifade edildiği üzere iki tür gelir toplamı arasındaki farkın en fazla olduğu dönemdir. Gelir seviyesini yükselten de, mahsûlât değil ek gelirlere bakıyye meblağıdır.

Tablo-12’de, vakfın gelirleri kira, köy, mukâtaa, müteferrik ve ek gelirler olarak beş kategoride gösterilmiştir. İlk dört gelir türü, muhasebe defterlerinde mu’tad olarak yer alırken ek gelirler düzenlilik arz etmezler. Bununla birlikte ek gelirler, vakfın mâlî yönden yaşadığı sıkıntılı durumlar karşısında gelir-gider dengesini sağlamada işlev görmüşlerdir.

Tablo-12’deki verilere göre oluşturulan Grafik-2, gelir türlerinin değişim seyrini yansıtmaktadır. Buna göre, köy ve mukâtaa gelirleri, vakıf gelirleri içinde çok önemli bir bölümü teşkil etmektedir. 1006’dan itibaren başlarda köy ve mukâtaa gelirleri, birbirine yakın iken 1016-1018 arasında köy gelirlerinde ciddi bir artış, mukâtaa gelirlerinde ise azalma olmuştur. Takip eden yıllarda mukâtaa gelirleri öne çıkmaya başlamıştır. 1025-1026 dönemi toplam gelirlerindeki en büyük pay, mukâtaa gelirlerinin olmuştur. Bu durum -1037-1039 yılları dışında- dönemin sonuna kadar devam etmiştir. Kira gelirleri, toplamda diğer gelirlere oranla öne çıkmaya da düzenli gelirleriyle vakıf bütçesindeki yerini sabitlemiştir. Müteferrik gelirlerin yatay doğrultudaki dalgalanma seyri yapısı gereğidir. (Bkz.: Müteferrik Gelirler) Gerçek bir gelir büyümesine işaret etmeyen ek gelirler ise, neredeyse her dönemde bulunmakla birlikte özellikle 1019-1044 arası dönemde dikkat çekici bir durum arz etmektedir.

Grafik-2 Gelir Türlerinin Yıllara Göre Dağılımı (1006-1113)

Aşağıda Emir Sultan vakfının gelirleri; kira, arazi, müteferrik ve ek gelirler başlıklarıyla ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

1.1. KİRA GELİRLERİ

Muhasebe defterlerinde “müşâherât” başlığıyla kaydedilmiş olan vakfın binalarına ait kira gelirleri, Kütahya Han, büyük ve küçük hamam, dükkânlar, evler, odalar ve değirmenden elde edilmekteydi. Vakfiyeye göre Emir Sultan’ın vakıfları, bunlardan sadece 3 dükkân olup diğerleri başka vâkıflar tarafından tahsis edilmişlerdir. (Bkz: Tablo-7). Bununla birlikte vakfiyeden sonra da yeni ilavelerin devam ettiği ve vakfa gelir getiren dükkân, oda ve hâne sayısının arttığı I. Bölümde detaylı bir şekilde anlatılmıştı. İşte bu artışlar, kira gelirlerini de zenginleştirmiştir.

Aylık veya yıllık tahsil edilen kira gelirleri, vakfın düzenli bir gelir kaynağıydı. Muhasebe dönemleri boyunca kira gelirlerindeki en yüksek meblağa, 1025-1032 yılları arasında ulaşılmıştır. Tablo-12’de, belirtilen aralıkta toplam kira gelirlerinin 50.000 akçenin üzerinde seyrettiği görülmektedir. Diğer dönemlerde ise toplam meblağ, 35.000-49.000 arasında değişmiştir. 1006-1086 arası dönemde en düşük ve en yüksek kira geliri (25.704-56.927) arasında ortalama 20.000 akçelik fark olduğu gözlenmektedir.

Kendinden önceki ve sonraki dönemlere nazaran 1025-1032 yılları arasında görülen yükselişin temel nedeni, aylık kira miktarlarındaki artıştır. Örneğin 1006-1021 arasında Hammâm-ı Kebîr'in aylık kirası 300 akçe iken 1025'de 600 akçeye çıkmış, bu durum 1032'ye kadar devam etmiştir. 1035'de 300'e, 1037-1039 arası 210 akçeye gerilemiş, sonraki dönemlerde tekrar yükselerek 540, 700, 600, 720 akçe; 1086'ya gelindiğinde ise 750 akçe olmuştur. Kira gelirlerinin detaylı dökümünün verildiği Tablo-13'de kiralık yerlerin her birinin yıllık hasılatı katkısı gösterilmiştir. Dolayısıyla aylık kira miktarının düşmesi ya da yükselmesine bağlı olarak toplam gelirden değişim meydana gelmiştir.

Diğer taraftan vakıf, 1035-1044 yılları arasında kira gelirlerinin tamamını tahsil edememiştir. (Bkz.: Tablo-13). Bir yılda alınması gereken kira gelirleri toplamı ile tahsil edilen miktar arasında "battâliye" sebebiyle farklılık oluşmuştur. Kira yerlerinin boş kalması, belirtilen dönemlerde kira gelirlerindeki düşüşün bir diğer sebebinin teşkil etmektedir. En fazla fark, 1043-1044 dönemine (10.380) ait olmakla birlikte bunun sadece 2.580 akçesi battaliyededir. Kalan açık ise, Kütahya Han kirasının, kendi tamirine tahsis edilmesi sebebiyle oluşmuştur. 1010-1011 ile 1012-1013 dönemlerinde kira gelirindeki nispeten azalma (35.463 ve 36.555) 11 aylık dönemi kapsamalarından dolayı olduğu düşünülebilir. 1070'deki kira gelirlerini (35.520) battaliye durumu belirtilmemekle birlikte özellikle Hammâm-ı Küçük ile dükkân-hâne kiralarındaki düşüşün etkilediği anlaşılmaktadır.

Tablo-13'te görüldüğü üzere Kütahya Han'ın aylık kirası, 1006-1086 yılları arasında 500 ilâ 1200 akçe arasında değişiklik göstermektedir. 500 akçe, en düşük kira olup 1007-1008, 1010-1011, 1013-1014 dönemlerinde; 1200 akçe de en yüksek kira olarak 1086 döneminde tahsil edilmiştir. İki dönemde ise (1006-1007 ve 1016-1017) kira miktarı sadece yıllık 6.500 akçe olarak kaydedilmiştir. 1017'den 1022'ye kadar bir yükseliş yaşanmış; 1025-1050 arası nispeten düşüşün yaşandığı bir dönem olmuştur. 1050'den itibaren de yükseliş tekrar başlamış ve 1086'da en yüksek kira miktarına ulaşılmıştır.

Hamamların aylık kiralari, 600 ilâ 1.500 akçe (Hammâm-ı Küçük) ve 180 ilâ 750 akçe (Hammâm-ı Kebîr) arasında seyretmiştir. Buna göre her ne kadar küçük olarak

nitelense de Hammâm-ı Küçük, kira geliri yönünden diğerini geride bırakmıştır. Bu hamamın kira durumunda sadece 1070, 1076 ve 1079 dönemlerinde büyük hamam kirasının da altına inen bir düşüş meydana gelmiştir. Büyük hamamın kira geliri 1019-1021 ile 1037-1039 yılları arasında ortalama 210-230 akçe ile en düşük seviyeye inmiştir. 1025-1032 ve 1070-1086 arası dönemlerde ise, en yüksek meblağlara (600-750 akçe) ulaşılmıştır. İncelenen dönemin başından sonuna iniş çıkışlar gösteren kira geliri 1086 yılına gelindiğinde % 100'ün üzerinde bir artış göstermiştir. (Bkz: Tablo-13). Büyük hamamın 1016-1018 arasında çalışmadığı görülmektedir. Hamamın çalışmamasında celâlî tahribatının etkisi olmalıdır. Zira XVII. yüzyıl başları, Bursa'da celâlî isyanlarının etkili olduğu dönemdir.²⁸⁵ İsyancılar şehirdeki pek çok vakıf malına büyük zararlar vermişlerdir. Emir Sultan vakfı binaları da söz konusu tahribata maruz kalmıştır.

Dükkân gelirleri toplamı, en az (1043-1070 arasında) ve en fazla (1016-1017 dönemi) meblağlar dışında diğer dönemlerde genel olarak yakın seviyelerde seyretmiştir. En az seviyenin görülmesinde battaliyelerin etkisi vardır. Evlerden elde edilen toplam kira gelirleri ise, 1.764 ilâ 7.242 akçe arasında seyretmiştir. Dönem olarak bakıldığında en fazla gelir, 1006-1018 arasında; en az, 1050-1086 arasında sağlanmıştır. (Bkz: Tablo-13).

Bu verilerin kurumların XVII. yüzyıla ait işleyen yüzünü göstermesi bir tarafa kira miktarlarındaki iniş-çıkışlar, merak uyandıran ve üzerinde asıl durulması gereken kısmı teşkil etmektedir. Diğer taraftan muhasebe verileriyle karşılaşmadan önceki dönemlerde yani XV. ve XVI. yüzyıllarda yukarıda bahsedilen ticârî vasıflı birimlerin gelir durumlarının da bilinmesi gerekmektedir.

Şer'iyye sicillerinde yer alan kira akitleri, özellikle muhasebe kayıtlarının bulunmadığı dönemlerdeki durumu değerlendirme açısından önem arz eden belgelerdir.

Örneğin, Hammâmî Kâsım bin Doğan, Emir Sultan vakfı mütevellisi Ali Çelebi bin İshak'tan vakfın At Pazarı yakınındaki hamamını 10 Cemâziyelevvel 890 tarihinden itibaren bir yıllığına günde 65 dirheme (ayda 1.950 yılda 23.400 dirhem); Ahmed bin

²⁸⁵ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyancıları)*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1975, s. 376 vd.; Orbay, a.g.m., s. 25-26.

Mehmed, vakıf imaretinin kâtibi Mevlana Sinanuddin Yusuf bin Hamza'dan imaret yakınındaki hamamı, gurre-i Rebiulevvel 890 tarihinden itibaren bir yıllığına ayda 1.140 dirheme (yılıda 13.680 dirhem) kiralamıştır.²⁸⁶

XVI. yüzyılın ilk yarısında küçük hamamın 1.000 akçenin üzerinde; ikinci yarısının sonlarında her iki hamamın da öncekilere nazaran oldukça düşük meblağda kiralandığı görülmektedir.²⁸⁷ XVI. yüzyıl tahrir kayıtları kira miktarlarındaki bu değişimi doğrulamaktadır.²⁸⁸

Aynı minvalde Kütahya Han'ın XV. yüzyıl sonundaki kira durumuna bakıldığında 890 yılında bir yıllığına ayda 700 dirheme; 892'de 900 dirheme; 895'te 700 dirheme kiraya verildiği öğrenilmektedir.²⁸⁹ Hanın XVI. yüzyıl sonlarındaki kira akitlerinde çarpıcı bir değişim görülmemektedir. Örneğin gurre-i Muharrem 991/Ocak 1583 tarihli bir belgede Kütahya Han, vakıf câbîsi ve kâim-makâm-ı mütevellî Abdulkerim bin Hüseyin tarafından Ahmed bin İlyas'a bir yıllığına 8.000 akçeye kiraya verilmiştir. Bir sonraki yıl, han ile ilgili başka bir kiralama akdi yapılmıştır. 2 Rebiulevvel 992/14 Mart 1584 tarihli belgeye göre Hızır bin Abdullah, Kütahya Han'ı aynı vakıf idarecisinden 7.800 akçeye kiralamıştır.²⁹⁰

İlk iki yüzyıla ait kira akitlerinden ve tahrir kayıtlarından elde ettiğimiz bilgiler, özellikle han ve iki hamamın kira gelirlerine katkısını bir kez daha düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Zira muhasebe defterlerindeki gelir tablosundan farklı bir manzara ortaya çıkmaktadır. XV. ve XVI. yüzyıllara ait bilgiler ve XVII. yüzyıl muhasebe verilerinden oluşturulan grafik aşağıdadır. Grafiğe yansıdığı üzere XVII. yüzyıl öncesinde hamamların aylık gelir miktarları daha yüksek olup XVI. yüzyılın ikinci yarısında ciddi düşüşler yaşanmıştır. Bu dönem, Anadolu'nun genelinde yaşanan sosyal ve ekonomik kriz dönemidir. Suhte ayaklanmaları, uzun süren askerî seferler, celâlî olayları nedeniyle büyük sosyal-iktisâdî sıkıntılar içine girilmiştir. Muhasebe kayıtlarının başlangıcı, bu düşüş dönemine denk gelmiştir. Dolayısıyla muhasebe

²⁸⁶ BŞS A 4 341b, 302b.

²⁸⁷ BŞS A 42 4a; BŞS A 63 79b; BŞS A 62 158a; 997 yılına ait iki kira akdi belgesinde Ahmed Dâî mahallesindeki hamamın aylık kirası 300 ve 390 olarak belirlenmiştir. Bkz.: BŞS A 144 238a; BŞS A 148 3b, 4b.

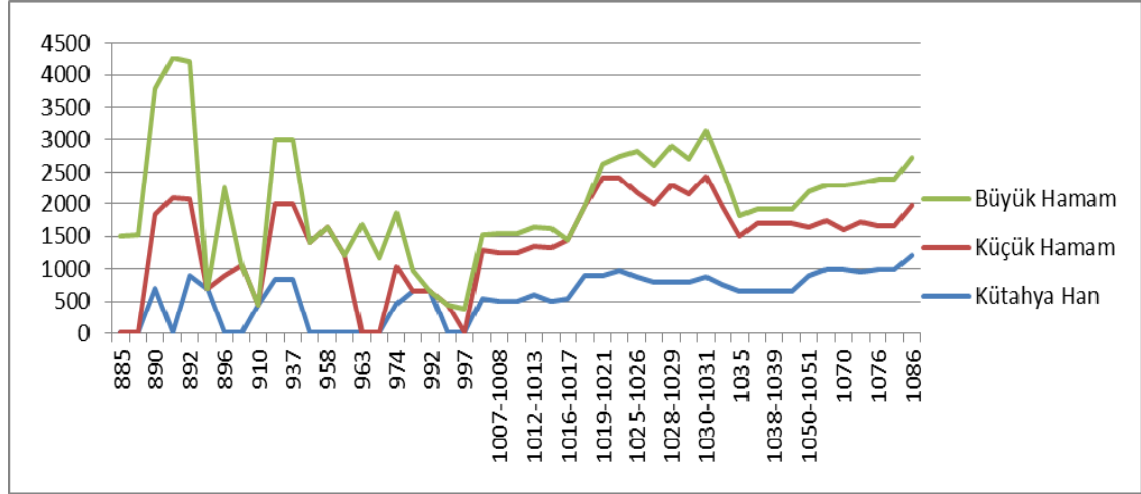
²⁸⁸ BOA, TT.d. 113/88; *166 Numaralı Defter*, s. 10; BOA, EV.HMH.d. 6/22.

²⁸⁹ BŞS A 4 309b; BŞS A 5 280a; BŞS A 7 463b.

²⁹⁰ BŞS A 110 74b; BŞS A 127 126a.

defterlerindeki rakamları genelleştirmeden ait oldukları dönemin koşullarında değerlendirmek gerekmektedir.

Grafik-3 Han Ve İki Hamamın Aylık Kira Miktarları

Muhasebe defterlerindeki diğer kira gelirlerinin (dükkân, ev, oda ve değirmen kiralari) XVII. yüzyıl öncesi durumunu kıyaslayacak veriye sahip değiliz. Bununla birlikte celâlî tahribatının yaşandığı dönemde (1608-1609) yüzyılın başına nispetle toplam kira gelirlerinde azalma olmamıştır. 1006-1014 arasında 35.000-40.000 akçe arasında olan kira gelirleri, 1016-1017 muhasebe döneminde büyük hamam işletilmemiş olmasına rağmen 49.267 akçeyi bulmuştur. Celâlî isyanları esnasında Emir Sultan vakfının bir kısım binalarının da zarar gördüğü bilinmektedir. Dolayısıyla işleyişe sekteye uğratan durumlar, kısa sürede telafi edilmiş olmalı ki bu nedenle muhasebe verilerinde bir yansıması görülmemektedir. Yahut toplam kira gelirlerindeki düşüşün XVII. yüzyıl öncesine hatta han ve hamamlarda olduğu gibi XVI. yüzyıl ortalarına kadar uzandığı varsayılabilir.

Kira gelirlerinden bir kısmı da değirmenlerden sağlanmaktaydı. Bunlardan sadece Gökdere üzerindeki değirmen, kira gelirleri arasında zikredilmiştir. Diğerleri ise, cibayet gelirleri içinde nakdî veya aynî olarak gösterilmiştir. Gökdere değirmeni icâre usulüyle işletilmekteydi. 891 yılına ait bir kira akdine göre değirmenci Şahin bin Abdullah'a, ayda 210 dirheme bir yıllığına kiraya verilmiştir.²⁹¹ Muhasebe kayıtlarında

²⁹¹ BŞS A 5 216b.

ise 1017-1018 döneminden itibaren bu değirmenin kirası yer almaktadır. Kira miktarı, 1025-1026 dönemi dışında bütün dönemlerde aylık 60 akçe olarak yer almıştır.

1.2. ARAZİ GELİRLERİ

Emir Sultan vakfının ana gelirlerini, arazi gelirleri oluşturmaktadır. Tarım mahsûlâtına dayalı bu gelirler, muhasebe defterlerinde köy ve mukâtaa mahsûlâtı olarak iki kısımda ele alınmıştır. Bununla birlikte “*‘an mahsûl-i kurâ ki ber vech-i emânet zabt kerde end ber mûceb-i defter-i müfredât*” adıyla zikredilen köy gelirleri, kendi içinde alt başlıklara ayrılmıştır. Gelirlerin bir kısmı nakdî bir kısmı da aynî olup bunlar cibayetlere göre tasnif edilmişlerdir. Çeşitli adlar altında toplanan nakdî vergiler (rusûmât) “*‘ani’-n-nukûd*”; buğday, arpa, pirinç, çavdar, mercimek vs. şeklinde aynî olarak tahsil edilenler “*‘ani’-l-gallât*” ifadeleriyle belirtilmiştir. Mukâtaa gelirleri ise, tek başlıkta “*‘ani’-l-mukâta’ât ki ber vech-i iltizâm dâde end*” şeklinde kaydedilmiştir.

Aşağıda arazi gelir kaynakları, türlerine göre gruplandırılarak incelenecektir. Ancak buna geçmeden önce vakıf gelir kaynaklarının coğrafi dağılımını belirgin hale getirmek amacıyla cibâyetler hakkında bilgi verilecektir.

1.2.1. Cibayetler

Emir Sultan vakfı gelir kaynakları, geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.²⁹² (Bkz: Tablo-4, Tablo-6 ve Tablo-8). Gelirleri vakfa tahsis edilen araziler, Anadolu Eyaleti’nin özellikle Hüdâvendigâr sancağının kazalarında yoğunlaşmıştır. Diğer bir kısmı ise başka sancak ve kazalarda yer almaktadır. Vakfın tesisinden itibaren vakıf arazileri zamanla niceliksel yönden artış göstermiş, niteliksel yönden de çeşitlenmiştir.

Tek merkezden bütün arazi gelirlerinin planlı ve düzenli bir şekilde tahsili zor olduğundan “cibayet” denilen küçük merkezî bölgeler oluşturulmuştur. Her cibayetin vakıf tarafından görevlendirilen ayrı bir memuru (câbî) olup hem köy hem de mukâtaa gelirlerinin tahsilini, onlar gerçekleştirmiştir. Köy gelirlerinin tahsil edildiği cibayetler;

²⁹² Vakfiyeye göre külliyein ihtiyaçlarını karşılamak üzere toplam 13 köyün gelirleri tahsis edilmiştir. Muhasebe defterlerine bakıldığında, XVII. yüzyıl boyunca Emir Sultan vakfiyle ilişkilendirilen köy sayısının 51’ye kadar çıktığı görülmektedir.

Serme, Zindancık, Gencelü, Eşkel, Karabürçek, Kumla-i Küçük, Küleflü, Tekfur, Çandır ve Mezraa-i Hatun'dur. (Bkz.: Tablo-14).

Mukâtaa gelirleriyle öne çıkan cibayetler; Bursa, Gencelü, Lâzıkıyye, Nevrin, Kuyucak, Gönen-Manyas ve Yörükân; gelirleri sonradan mukâtaaya dönüşen cibayetler; Çandır, Küleflü ve Yarhisar; önceleri sadece köy gelirleri olup sonradan hem köy hem de mukâtaa gelirlerine sahip cibayet Karabürçek'tir.

Mezkûr cibâyetlerin özellikleri ve gelir durumları şu şekildedir:

1.2.1.1. Serme

Serme, Emir Sultan'ın vakıf köylerinden biridir.²⁹³ Köyde küçük bir eski hamam olup sahibi olmadığı için vakfa kaydedilmiştir. 928/1521'de 53 hâne ve 22 mücerred; 937/1530'da 33 hâne ve 23 mücerred nüfus olup toplam hasılat her iki dönemde de 9.553 akçedir. 974/1566'da 62 hâne, 18 mücerred ve 14 hariç raiyyet; 980/1573'de 46 hâne ve 56 mücerred nüfus olup toplam hasılatı birinde 22.197; diğerinde 9.550 akçedir.²⁹⁴

Zamanla Emir Sultan vakfına Serme civarında yeni köy gelirleri vakfedilmiştir. Barak, Çalık, Dere ve Karahızır köylerinden²⁹⁵ tahsil edilen bu gelirler, Serme cibayeti adı altında toplanarak kaydedilmiştir. Serme cibayetinin toplam geliri 6.203-53.507 akçe arasında seyretmiştir. Toplam meblağ üzerinde en fazla pay, Serme köyüne aittir. (Bkz.: Tablo-14).

1.2.1.2. Zindancık

---

²⁹³ Şuan Kestel'e bağlı bir köy olan Serme, Bursa-İnegöl karayolunun 2 km kuzeyinde ve ilçeye 5 km uzaklıktadır. Bkz: Raif Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, İstanbul, Bursa Ticaret Borsası Kültür Yayınları, 1996, s. 250.

²⁹⁴ BOA, TT.d. 113/84-85; Barkan, Meriçli, a.g.e, s. 42, 76; *166 Numaralı Defter*, s.10; BOA, EV.HMH.d. 6/4-5.

²⁹⁵ *Barak/Baraklı*: Bursa'nın merkez ilçelerinden Kestel'e bağlı Barakfakih köyü olabilir. Bulunduğu mevkii, Bursa-İnegöl karayolunun 4 km kuzeyinde, Kestel'in 7 km uzağındadır. Bir diğer Baraklı Köyü, önceleri Kite'ye tabi I. Murad'ın vakıf köyüdür. Şuan Keles'e bağlıdır. Detaylı bilgi için bkz: Kaplanoğlu, a.g.e., s. 81, 82; *Çalık*: Yeri bilinmemektedir. *Dere*: Yeri bilinmemektedir. *Karahızır/Hızır*: Bursa'nın merkez ilçelerinden Gürsu'ya bağlı Karahızır köyü olmalıdır. Mevkii, ilçenin kuzeydoğusunda, Bursa-İnegöl karayolunun 6 km kuzeyindedir. Bursa Ovası'nda Karahızır Deresi kenarındadır. Bkz: Kaplanoğlu, a.g.e., s. 185.

Zindancık Köyü, Emir Sultan'ın vakıflarındandır.²⁹⁶ Çeltikçilerden oluşan köyde 892/1487'de 21 hâne, 3 dul ve 3 gayr-i müslim, bir dink ve on altı erlik bir arg vardır. Tohum asılda 24 müd ekilirken bu tarihte 16 müd ekilmiştir. 928/1521 sayımında 28 hâne ve 7 mücerred nüfusun 15'i kürekçi, 6 hâne de raiyyet dışında resm-i zemin olarak; 974/1566'da 24 hâne, 13 mücerred ve 8 hariç raiyyet; 980/1573'de 17 hâne ve 3 mücerred çeltikçi, 24 mücerred evlâd-ı çeltikçi, 13 hâne ve 10 mücerred de çeltikçiler dışında reâyâ şeklinde kaydedilmiştir. Dört taraftan Çelebi Mehmed vakfı ile çevrilmiş olan Zindancık Köyü'nün toplam hasılatı 892'de 6.837; 928'de 22.489; 974'de 12.784; 980'de 23.480 akçedir.²⁹⁷

Emir Sultan, İnegöl kazasından iki köyün gelirlerini vakfetmiştir. Bunlardan ilki olan Zindancık, merkez köy durumundadır. İkincisi Kadîmî, nâm-ı diğer Hüseyin Hisarı'dır. Bu köy, İznik'teki Rükneddin Medresesine müderris olanlar tarafından tasarruf edilmekteydi. 892'de 17 hâne, 2 dul müslim ve 1 hâne gayr-ı müslim nüfus olup toplam hasılat 2.250 akçedir. 928'de 26 hâne, 10 mücerred ve 3 raiyyet olmayan; 937'de 26 hâne 10 mücerred; 974'te 28 hâne 13 mücerred; 980'de 19 hâne ve 13 mücerred nüfus kayıtlıdır. Toplam geliri 974'de 4.421 akçe diğerlerinde 3.025 akçe olmuştur.²⁹⁸

Muhasebe defterlerinde çoğunlukla Kadîmî ile birlikte Zindancık cibayetine dâhil edilen diğer köy Berme'dir. Emir Sultan'ın Yarhisar kazasına bağlı tek vakıf köyü olan bu köyün adı için Bermede (874), Berama/Perama (928, 937), Berme/Bermecik (974, 1021 vs.) gibi farklı telaffuzların yanı sıra nâm-ı diğer karye-i Kilisecik (928, 937), eş-şehîr Güneyce (974, 1025, 1026, 1028) isimleri tespit edilmiştir. Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterinde, "*Emir Seyyid Hazretleri Hatunu mülkü olup Bursa'da Emir Seyyid imaretine vakıf olduğu*" belirtilmiştir. 892'de 5 müslüman hâne nüfus olup toplam hasılatı 1.000 akçedir. 928 ve 937'de 16 hâne ve 9 mücerred; 981/1573'te 28 hâne ve 11 mücerred nüfus olup hasılatı da 1.200 akçedir.²⁹⁹ 974'te 49 hâne 30 mücerred nüfus kayıtlıdır. Bu tarihte 9 hâne ve 1 mücerred nüfusla Ebe köy, Berme'ye

²⁹⁶ İnegöl'e katılmış olup şu an bu isimde bir köy kalmamıştır. Bkz: Kaplanoğlu, a.g.e., s. 289.

²⁹⁷ BOA, TT.d. 113/82-83; Barkan, Meriçli, a.g.e., s. 108, 126; *166 Numaralı Defter*, s. 23; BOA, EV.HMH.d. 6/18-19.

²⁹⁸ BOA, TT.d. 113/83; Barkan, Meriçli, a.g.e., s. 109, 126; *166 Numaralı Defter*, s. 23; BOA, EV.HMH.d. 6/19; İnegöl'e bağlı Akıncılar Köyü'dür. İnegöl'ün kuzeybatısında ilçeye 10 km uzaklıkta, Bursa-İnegöl karayolunun 5 km kadar güneyindedir. Bkz: Kaplanoğlu, a.g.e., s. 60.

²⁹⁹ BOA, TT.d. 113/84; Barkan, Meriçli, a.g.e., s. 146, 159; *166 Numaralı Defter*, s. 30.

tabi olup her ikisinin toplam hasılatı 1.469,5 akçedir.³⁰⁰ Berme'nin, muhasebe defterlerinde Lefke kazasına tabi olduğu (1029, 1035) ya da Zindancık cibayetinden ayrı kaydedildiği de görülmüştür. (Bkz.: Tablo-14). Yarhisar-Güneyce köyünün gelirleri, 1075 yılından itibaren mukâtaa olarak kaydedilmiştir. (Bkz.: Tablo-15).

Toma, Karalar, Şib-Ali, Yaya (Baba) köylerinin³⁰¹ gelirleri ise Emir Sultan vakfına sonradan ilave edilmiş ve Zindancık cibayetine kaydedilmiştir. Cibayetin toplam gelirleri 1.612 ile 22.000 akçe arasında seyir göstermiştir. Zindancık ve Kadîmî, cibayetteki 7 köy arasında en fazla geliri olan köylerdir. (Bkz.: Tablo-14).

1.2.1.3. Gencelü

Gencelü, Emir Sultan'ın vakıf köylerinden biridir.³⁰² Gencellü ve Gençlü şeklinde okunuşları da vardır. Vakfiyede Bursa nahiyesine, tahrir defterlerinde Kite Kazası'na bağlı olarak kaydedilmiştir. Muhasebe defterlerinde ise, Gemlik kazasına tabi gösterilmiştir. 928 ve 937 tahrirlerinde 40 hâne ve 35 mücerred nüfusu olup toplam hasılatı (10 müd çeltikle beraber) 14.703 akçedir.³⁰³ 974 tahririnde 83 hâne ve 33 mücerred nüfusu vardır. Raiyyet olmayan 126'sı Müslüman 114'ü gayri Müslim 240 kişi kayıtlıdır. Bu dönemde toplam geliri 25.129,5 akçedir.³⁰⁴ Bazı muhasebe dönemlerinde Gencelü cibayetinin gelirleri arasına Kurşunlu ve Gemlik köyleri ile Bursa'nın "rusûm-ı bâğât" gelirleri dâhil edilmiştir. Tablo-14'de Bursa gelirleri Gencelü köyü gelirleri içinde, Gemlik ve Kurşunlu gelirleri ise ayrı olarak gösterilmiştir. Vergi gelirleri 9.335-82.714 arasında değişmiştir. Gallenin satımından elde edilen gelirler tabloda Gemlik kazasına bağlı diğer vakıf köylerin gallesi ile birlikte gösterilmiştir.

Bu gelirlerden başka Gencelü köyünde mukâtaa usulüyle işletilen iki tuzla bulunmaktadır. Tuzla mukâtaâtından en fazla gelir, 1077 yılında 11.000 akçe olarak

³⁰⁰ BOA EV.HMH.d. 6/19-20; Köyün yeri bilinmemektedir.

³⁰¹ *Toma/Doma*: 937/1530 tahririnde İnegöl kazasına tabi 9 hâne 3 mücerred 1.715 akçe hasılatı olan bir köydür. Bkz.: *166 Numaralı Defter*, s.19. Şu anki adı Şehitler olup, İnegöl'ün kuzeybatısında ilçeye 11 km uzaklıktadır. Bkz.: Kaplanoğlu, a.g.e., s. 258; *Karalar*: İnegöl'ün kuzeyinde ilçeye 7 km uzaklıkta aynı ismi taşıyan köy olmalıdır. Bkz.: Kaplanoğlu, a.g.e., s. 186; *Şib-Ali*: Çeltikçilerdir. 1530'da 29 hâne 17 mücerred 1 imam nüfusu olup mezraa ile birlikte hasılatı 27.227 akçedir. Bkz.: *166 Numaralı Defter*, s. 23. Bu köy, İnegöl'ün doğusunda ilçeye 2 km uzaklıktadır. Bkz.: Kaplanoğlu, a.g.e., s. 260; *Yaya(Baba)*: Yeri bilinmemektedir. 1530'da Yarhisar'a bağlı hasılatı 1000 akçe olan Yaya(Baba) adlı bir köy vardır. Bkz.: *166 Numaralı Defter*, s. 29.

³⁰² Günümüzdeki adı Gençali Köyü'dür. Bursa merkez ilçelerinden Gemlik'e bağlıdır. İlçenin güneyinde ve Gemlik'e 8 km uzaklıktadır. Gemlik-Mudanya yolu üzerindedir. Bkz.: Kaplanoğlu, a.g.e., s. 141.

³⁰³ BOA, TT.d. 113/82; *166 Numaralı Defter*, s. 138.

³⁰⁴ BOA, EV.HMH.d. 6/7-8.

elde edilmiştir. 1043-1044 döneminde ise Gencelü cibayetinden herhangi bir gelir tahsil edilmemiştir.

1.2.1.4. Eşkel-i Kebîr

Emir Sultan'ın vakfettiği köylerden biridir.³⁰⁵ Eşkel de denilen köy, Kite kazasına tabi idi. Müslüman-gayri müslim nüfusun birlikte yaşadığı Eşkel'de vakıf reâyâsının çoğunluğunu Gebran köyündeki gayri müslimler teşkil etmekteydi. 928 tahririnde Eşkel köyünde 4 hâne ve 1 mücerred Müslüman nüfus; Gebran köyünde 65 hâne, 16 mücerred nüfus, nev yâfte (vergi verme çağına yeni ulaşan) olarak da 20 kişi kaydedilmiştir. Toplam geliri 12.464 akçedir.³⁰⁶ 937 tahririnde ise 4'ü müslüman 89'u gayr-i müslim toplam 93 hâne nüfusu olan Eşkel'in gelirleri, Mihaliç'e bağlı Karye-i Dere, Karye-i Ada, Karye-i Paşalar, Cemâ'at-i gulâm-ı vakf, Karye-i Deli Mahmud mahsulleriyle birlikte 12.464 akçe olarak kaydedilmiştir. 974 tarihli vakıf tahririnde 11 hâne ve 3 mücerred Müslüman; Gebran köyünde 162 gayri müslim nüfus ve 21 nev-yâfte kayıtlı olup toplam geliri 21.348 akçedir.³⁰⁷

Cibayetin muhasebe defterlerinde toplam geliri 6.948-30.406 akçe arasında seyretmiştir. (Bkz: Tablo-14). Bu gelirlerin önemli bir kısmı cizye-i gebran ve ispençe-i gebran vergilerinden sağlanmaktaydı. (Bkz: Tablo-19).

928 ve 974 tahrirlerine göre Eşkel'de resm-i çift, resm-i bennâk, ispence ve resm-i ez-harac (cizye) vergileri, nakit olarak değil yılda üç müd buğday ekilip bunun vakıf imaretine teslim edilmesiyle ödenmekteydi.³⁰⁸ Fakat muhasebe kayıtlarında nakit gelirler arasında belirtilmiştir.

1.2.1.5. Karabürçek

Karabürçek, Emir Sultan'ın vakıf köylerinden biridir.³⁰⁹ İçindeki ekinciler, uşaklar, cariyeler, mandalar vs. ve burada bulunan Beşeler Yeri mezraası ile birlikte

³⁰⁵ Mudanya'nın batısında yer alan Eşkel, Mudanya'ya 23 km, Zeytinbağı'na 12 km uzaklıktadır. Bkz.: Kaplanoğlu, a.g.e., s. 130-131.

³⁰⁶ BOA, TT.d. 113/81-82.

³⁰⁷ *166 Numaralı Defter*, s. 138; BOA, EV.HMH.d. 6/10-12.

³⁰⁸ "*Karye re'âyâsı resm-i ez-harâc (cizye) ve ispence mukabelesinde her sene vakıf için 3 müd hinta ekip cüz'i nesne hasıl olup hâlâ ber-mûceb-i emr-i 'âlî tahrîr olundukda vakfın hâssa yerleri olup re'âyâsına çiftliğe tevzi' olunup resm-i ez-harâc ve kanun-ı kadîm üzre ispenceleri alınmak vakfa enfa' olmağın defter-i cedide kayd olundu.*" BOA, EV.HMH.d. 6/11.

³⁰⁹ Günümüzde Balıkesir'in Susurluk ilçesine bağlı bir beldedir.

vakıftır. Vakfiyenin tanzim edildiği dönemde ve tahrir dönemlerinde Mihaliç kazasına tabi iken sonraları Kirmasti kazasında yer almıştır. 928 tahririnde 83 hâne ve 38 mücerred nüfusu olup toplam hasılatı Dere (53 hâne 28 mücerred nüfuslu); Ada (26 hâne, 13 mücerred nüfuslu); Paşalar (11 hâne 11 mücerred nüfuslu); Divane Mahmud (7 hâne 4 mücerred nüfuslu) köyleri ve gulâm-ı vakf cemaati ile birlikte olup 15.637 akçedir. 937’de aynı nüfus ve aynı gelir kaydedilmiş olmakla birlikte bu dönemde Karabürçek dışındaki diğer köylerin hasıllarının Eşkel’e dahil olduğu belirtilmiştir.³¹⁰ 974’te 126 hâne ve 49 mücerred nüfusu vardır. Bu dönemde Karabürçek’in, 52 hâne ve 16 mücerred nüfuslu Dere köy; 9 hâne ve 14 mücerred nüfuslu Divane Mahmud Köyü, 7 hâne nüfuslu Çeltükçi Köyü ve Mihaliç’teki Hacı Turgut değirmeni kirasıyla birlikte toplamda 16.646,5 akçe geliri bulunmaktadır. Ayrıca bu köylerden birindeki vakfa ait mandırada 25 baş camus olduğu defter-i cedîde kaydedilmiştir.³¹¹

Karabürçek cibayetine bağlı köylerin sayısı, yukarıda adı geçenlerden başka Baba/Yaya, Eğdir/İğdir, Mülk-i Karaca ve Susıgırlık köylerinin³¹² ilavesiyle 10’a çıkmıştır. Ayrıca bu cibayette yerleşik olmayan nüfus da vardı. Muhasebe defterlerinde, reâyâ-yı perâkende, perâkende-i Karabürçek denilen bu konar-göçerlerden bir kısmının zamanla yerleşik hayata geçtiği düşünülebilir. Nitekim cibayete sonradan katılan ve gelirleri de diğerlerine göre düzensiz olan Baba, Çeltikçi ve Eğdir köylerinin bu tür yerleşimlerle ilgisi bulunduğu tahmin edilmektedir. Zira reâyâ-yı perakende, aralıklarla 1021-1022 dönemine kadar Karabürçek cibayetinde görünürken 1025-1026 döneminden

³¹⁰ BOA, TT.d. 113/79-81; *166 Numaralı Defter*, s. 153.

³¹¹ BOA, EV.HMH.d. 6/14.

³¹² *Ada/Adalar*: XVI. yüzyılda Mihaliç kazasına bağlı iken sonradan Kirmasti kazasına tabi olmuştur. Günümüzde Adaköy adıyla Bursa Mustafakemalpaşa ilçesine bağlı, ilçeye 20 km uzaklıkta bir köydür. Bkz.: Kaplanoğlu, a.g.e., s. 54; *Baba/Yaya*: Tam adı tespit edilemedi. Muhasebe kayıtlarında Baba, Yaya, Yayalar, Yayarlar ve Tatarlar şeklinde okunuşa uygun yazım biçimleri vardır. Yeri bilinmemektedir. *Çeltükçi*: Muhasebe kayıtlarında 1028-1051 arası dönemde adına rastlanmaktadır. Günümüzde Mustafakemalpaşa ilçesine bağlı, ilçeye 17 km uzaklıkta bu isimde bir belde bulunmaktadır. *Dere*: Bağlı bulunduğu cibayette Karabürçek köyünden sonra en fazla ve düzenli gelir tahsil edilen bir köydür. Günümüzde Balıkesir Susurluk ilçesine bağlı ilçeye 4 km uzaklıkta bu isimde bir köy vardır. *Divane Mahmud*: Nam-ı diğer Elîce olarak muhasebe kayıtlarına geçmiştir. Bağlı bulunduğu cibayette gelir miktarı açısından 3. sırada yer alır. Günümüzde bu isimde bir köy yoktur. Ancak Mustafakemalpaşa ilçesine bağlı, ilçeye 5 km uzaklıkta eski adı Delice olan Hamidiye Köyü bulunmaktadır. İsim benzerliği bir yakınlık olabileceğini düşündürmektedir. (N.A.) Bkz.: Kaplanoğlu, a.g.e., s. 155; *Eğdir/İğdir*: Köyün adına ilk olarak 1028-1029 muhasebe döneminde rastlanmaktadır. Bazı dönemlerde köyden tahsil edilen gelir perakende-i Eğdir/perakende-i mezbure şeklinde zikredilmiştir. Şuan bu bölgede bu isimde bir köy bulunmamaktadır. *Mülk-i Karaca(lar)*: Yeri bilinmemektedir. *Paşalar/Beşalar*: Günümüzde Mustafakemalpaşa ilçesine bağlı, ilçeye 15 km uzaklıktadır. Bkz.: Kaplanoğlu, a.g.e., s. 239; *Susıgırlık*: 1028-1029 döneminden itibaren muhasebe kayıtlarına girmiştir. Gelir durumu düzenlilik göstermemektedir. Şuan Balıkesir’e bağlı Susurluk ilçesinin temelini bu köy olabileceği tahmin edilmektedir. (N.A.)

itibaren kayıtlarda yer almamakta; bununla birlikte önceki dönemlerde bulunmayan bu üç köy karşımıza çıkmaktadır.

Cibayetin gelirleri vergi ve ürünlerden elde edilmekteydi. XVII. yüzyılın sonlarına doğru cibayette mukâtaa usulünün uygulama alanı genişlemiştir. Buna bağlı olarak gelir miktarında da artış yaşanmıştır. Köy gelirleri üzerinden toplam geliri 4.643-23.988 akçe arasında seyretmiştir. En fazla köy gelirine, cibayet merkezi Karabürçek sahip olup onunla birlikte Ada, Dere, Divane Mahmud ve Paşalar, en düzenli gelirleri olan köylerdir. (Bkz.: Tablo-14). Mukâtaa gelirleri de en fazla 27.500 akçe olmuştur.

1.2.1.6. Kumla-i Küçük

Fatih Sultan Mehmed'in, Emir Sultan vakıfları arasına kattığı 3 köyden biridir.³¹³ İçindeki değirmen ve pirinç çeltikleriyle beraber vakfedilen köy, Gemlik'e bağlı iki Kumla köyünden küçük olanıdır. Bu yüzden genellikle kayıtlarda *Kumla-i Küçük* ve *Kumla-i Sağır* şeklinde yazılmıştır. Diğeri ise Büyük Kumla (Kumla-i Kebîr) Köyü³¹⁴dur ve Karacaali Köyü³¹⁵ ile birlikte gelirleri Kumla-i Küçük cibayetine dâhildir. Köyde 928 ve 937'de 60 hâne ve 50 mücerred nüfus olup her ikisinde de toplam hasılat (1.760 akçe çeltikle beraber) 14.027 akçedir. Ayrıca 928 tahririnde 2 hâne cemaat nüfusu da vardır. 974'de ise, 149 hâne, 75 mücerred ve 67 raiyyet olmayan nüfus kayıtlı olup toplam gelir 23.896 akçedir.³¹⁶

Kumla-i Küçük, vakfın cibayetleri arasında vergi gelirleri yönünden en fazla gelir getiren cibayettir. Toplam geliri 51.934-66.252 akçe arasında seyretmiştir. Karacaali (1026-1027 dönemi hariç) ve Kumla-i Kebîr 1019-1021 döneminden itibaren muhasebe kayıtlarında yer almamıştır. Sebebi ise bilinmemektedir.

1.2.1.7. Mezraa-i Hatun

Tahrir ve muhasebe kayıtlarına Kite kazasına tabi Mezraa-i Hatun, Mezraa-i Hatuniye, Mezraa isimleriyle girmiştir. 1070-1086 arası muhasebe defterlerinde

³¹³ Küçük Kumla, Gemlik ile Büyük Kumla Köyü arasında olup denizden 2 km içeridedir. Bkz.: Kaplanoğlu, a.g.e., s. 208.

³¹⁴ *Kumla-i Kebîr*: (Büyük Kumla) Gemlik'e bağlı olup, ilçeye 9 km uzaklıktadır. Bkz.: Kaplanoğlu, a.g.e., s. 92.

³¹⁵ *Karacaali Köyü*: Gemlik'e bağlı Narlı ile Büyük Kumla arasında yer alan bir köydür. Bkz.: Kaplanoğlu, a.g.e., s. 181-182.

³¹⁶ BOA, TT.d. 113/83-84; *166 Numaralı Defter*, s. 138; BOA, EV.HMH.d. 6/5-7.

“Mezraa-i Demirci cibayeti” olarak kaydedilmiştir. Emir Sultan’ın mevkufatı arasında bulunmadığından mülhaktır.³¹⁷ Mezraa-i Hatun’un vakfedeni bilinmemekle birlikte mezraa gelirlerinin düzenli bir şekilde muhasebe kayıtlarında yerini alması ve adının Hatun’a nispetle anılması oranın bir kadın tarafından vakfedilmiş olabileceğini düşündürmektedir.³¹⁸

928 ve 937’de haricden ziraat edildiği belirtilerek toplam gelir 1.768 akçe gösterilmiştir. 974’e gelindiğinde vakıf reâyâsı ile haricden reâyânın beraber ziraat ettiği mezraanın 10 hâne ve 9 hariç raiyyet nüfusu olup toplam geliri 621 akçe kaydedilmiştir.³¹⁹

Mezraa-i Hatun, diğer cibayetler gibi ayrı bir câbîye sahipti. Gelirlerini, özellikle yakınında bulunan Demirciler, Çalık ve Fodra adlı üç köyden tahsil edilen vergiler teşkil etmekteydi. (1010-1038 arası)

Başlıca nakdî vergisi resm-i çift ve resm-i otlak olup toplamda bunlardan 216-1.728 akçe arasında seyreden gelir elde edilmekteydi. (Bkz: Tablo-14).

1.2.1.8. Küleflü

Küleflü, Fatih Sultan Mehmed’in vakfettiği köylerden biridir.³²⁰ Pirinç ve çeltikleriyle birlikte vakıftır. Aydıncık (Edincik) Kazası’na bağlıdır. 928 ve 937’de 56 hâne (5’i raiyyet olmayan) ve 31 mücerred nüfusu olup toplam hasılat (çeltikle beraber) ikisinde de 10.622 akçedir. 974’te 66 hâne, 14 mücerred ve 2 raiyyet olmayan nüfusa sahiptir. Bu dönemde toplam geliri 17.177 akçedir.³²¹ Küleflü cibayetine kendisi dışında tabi başka bir köy yoktur.

Cibayetin gelirlerini 1075 yılına kadar vergiler ve ürünler teşkil etmiştir. Bu gelirler -1070’deki 60.000 akçelik meblağ hariç tutulursa- 1.447-13.835 akçe arasında

³¹⁷ Mezraa’nın şimdiki durumu bilinmemekle birlikte onunla bağlantılı diğer üç köy Bursa-Nilüfer ilçesinde Demirci, Çalı, Alaaddinbey adlarıyla birer mahalle olarak yer almaktadırlar. Çalık, Sultan Murad’ın; Fodra ve Demirciler Alaaddin Bey’in vakıf köyleridir. Bkz.: *166 Numaralı Defter*, s. 136, 139; Ayrıca adı geçen köyler hakkında detaylı bilgi için bkz: Kaplanoğlu, a.g.e., s. 61-62, 97, 137.

³¹⁸ Emir Sultan vakfına tahsislerde bulunan kadın vâkıflar dikkat çekmektedir. Onların neredeyse tamamı evini nesil inkırazına bağlı olarak (en son cihet) Emir Sultan vakfına tahsis etmişlerdir. Bkz.: Tablo-9, 10, 11.

³¹⁹ BOA, TT.d. 113/84; *166 Numaralı Defter*, s. 138; BOA, EV.HMH.d. 6/12.

³²⁰ Günümüzde Küleflü adıyla Balıkesir Bandırma ilçesine bağlı, ilçeye 12 km uzaklıkta bir köy bulunmaktadır.

³²¹ BOA, TT.d. 113/78-79; *166 Numaralı Defter*, s. 159; BOA, EV.HMH.d. 6/14-15.

değişim göstermiştir. (Tablo-14). 1076 yılından itibaren ise mukâtaa usulüyle işletilmiş olup bu döneme ait toplam gelir 50.000'e çıkmıştır. (Bkz.: Tablo-15).

1.2.1.9. Tekfur

Tekfur, Fatih Sultan Mehmed'in vakfettiği köylerin sonuncusudur.³²² Pirinç ve çeltikleriyle birlikte vakfedilen köy, Aydınçık (Edincik) Kazası'na bağlıdır. Kökez de denilen köyün adı muhasebe defterlerine Tekfur/Tekür olarak kaydedilmiştir. 928 ve 937'de 38 hâne ve 23 mücerred nüfus olup toplam hasılatı 6.315 akçedir. 974'te 55 hâne, 16 mücerred ve 4 raiyyet olmayan nüfus bulunmaktadır. Enar (nar) bağçesi ile birlikte toplam geliri 7.976 akçedir.³²³

Dere, Kayacık, Toblimanı (Limân-ı Tob), Bandırma ve Keçilü/Karakeçilü köyleri³²⁴, Tekfur cibayetine tabidir. Bunlardan Dere Köyü, tahrir kayıtlarında da yer almakta olup 928 ve 937'de 1.560 akçe; 974'de 2.526 akçe geliri vardır.³²⁵ Bazı muhasebe dönemlerinde Kara dere, Dere-i Kebîr şeklinde de kaydedilmiştir. Diğer köyler sadece muhasebe defterlerinde görülmektedir. Vakfa cüz'î geliri olan Bandırma köyü sadece 1013-1027 arasında yer almış, önceki ve sonraki kayıtlara girmemiştir. Düzenli denilebilecek gelirleriyle 1006-1007 döneminden itibaren Tekfur cibayetinde bulunan Kayacık Köyü 1030-1031 döneminde nâm-ı diğer Keçilü olarak kaydedilmiştir. 1038-1039 döneminden itibaren ise aynı cibayette Kayacık köyünün yanı sıra Keçilü köyü de yer almaya başlamıştır. Bu durumda aynı isimde iki köy ortaya çıkmaktadır. Böyle olabileceği gibi iki isimli Kayacık Köyünün sonradan ikiye bölünmesiyle de bu durum ortaya çıkmış olabilir. Cibayetin toplam geliri 5.403-20.687 akçe arasında seyretmiştir. 1075 sonrasında Tekfur cibayetinde gelir kaydı bulunmamaktadır. (Bkz: Tablo-14).

1.2.1.10. Çandır

³²² Köyün günümüzdeki durumu bilinmemektedir.

³²³ BOA, TT.d. 113/78; *166 Numaralı Defter*, s. 159; BOA, EV.HMH.d. 6/15-16.

³²⁴ Toblimanı, XVI. yüzyıl sonlarında Emir Sultan vakfıya ilişkilendirilmiş olmalıdır. Zira vakıf tahrirlerinde bu isimde bir köy kayıtlı değildir. 937/1530 tahririnde Aydınçık'a bağlı Kumlimanı ve Bandırma köyleri olup bu tarihte her ikisi de padişah hâssıdır. Bkz.: *166 Numaralı Defter*, s. 157.

³²⁵ BOA, TT.d. 113/79; *166 Numaralı Defter*, s. 159; BOA, EV.HMH.d. 6/16.

Mülhak vakıflardan olan ve vakfiyede de zikredilmeyen Çandır Köyü'nün ne zaman ve kim tarafından Emir Sultan vakıfları arasına dâhil edildiği bilinmemektedir. Balıkesir kazasına bağlı olan Çandır köyünde 937/1530 tahririnde 77 hâne, 12 mücerred, imam ve 1 muhassıl nüfus olup hasılatı 7.600,5 akçedir. Bu tarihte Çandır'da Emir Sultan vakfının 1.450 hâne ve 485 yörük reâyâsı kayıtlıdır. Yörüklerden alınan mukâtaa 25.000 akçedir. 974/1566 tahririnde 61 hâne ve 23 mücerred nüfus kaydedilmiştir. Toplam geliri 13.797,5 akçedir.³²⁶

Çandır cibayetine tabi köylerin sayısı incelediğimiz dönemde 10'a kadar çıkmıştır. Bunlar; Çandır, Eyledigöz/Eylegöz, Selucek³²⁷, Yenice, Kara/Karalar, Köseler, Ortakçı, Ömer/Ömerli, İvazlar³²⁸ ve Yağmurlu³²⁹ köyleridir. Ancak bu köylerin hepsi aynı dönemde hiçbir zaman yer almamıştır. Farklı dönemlerde yeni köyler ilave olunurken öncekilerin bir kısmı kayıt dışı kalmıştır. Köy sayısı çok olmakla birlikte bunların toplam gelire katkıları cüz'i düzeyde olup Çandır, Selucek ve Yenice köy gelirleri dışındakiler düzenlilik göstermezler.

Muhasebe kayıtlarında cibayetin toplam geliri genellikle 2.155-32.922 akçe arasında seyretmiştir.³³⁰ (Bkz: Tablo-14). 1070 yılına kadar köy mahsûlâtı elde edilen cibayetler arasında geçen Çandır cibayeti, bu tarihten sonra mukâtaa gelirlerine kaydedilmiştir. (Bkz.: Tablo-15). Dolayısıyla bu cibayetin gelir kaynaklarının, XVII. yüzyılın sonlarına doğru mukâtaa usulüyle işletildiği anlaşılmaktadır.

1.2.1.11. Lâzıkıyye (Bozburun)

Emir Sultan'ın vakıflarından biri Tonuzlu³³¹'da Bozburun Köyü'dür. Kendisine ayrı bir câbî tahsis edilen Bozburun'un adı, hiçbir muhasebe defterinde geçmemektedir. Tonuzlu'nun diğer adı Lâzıkıyye olup muhasebe defterlerinde bu kazaya bağlı gelirler zikredilmektedir. Ancak burada da Bozburun'a yer verilmemiştir. Ayrıca Lâzıkıyye kazası üzerine yapılmış bir çalışmada, XVI. yüzyıl evkaf defterlerinde Bozburun adında

³²⁶ 166 Numaralı Defter, s. 257; BOA, EV.HMH.d. 6/17.

³²⁷ Selcek ve Bilücek şeklinde de okunabilir.

³²⁸ İvaz, Ayvaca, İvace şeklinde yazımları da vardır.

³²⁹ Yağmurili, Temürce, Temür ili ve Demürce şeklinde yazımları da vardır.

³³⁰ Günümüzde Çandır adıyla, Balıkesir'e bağlı il merkezine 20 km uzaklıkta bir köy bulunmaktadır.

³³¹ Toğuzlu ve Tonguzlu şeklinde de telaffuz edilmiştir. Tonuzlu/Lâzıkıyye/Denizli adlandırmaları için bkz.: Turan Gökçe, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazası, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 15-20.

bir köye rastlanılmadığı belirtilmektedir.³³² Bursa şer’iyye sicilleri üzerinde inceleme yaparken karşılaştığımız 20 Ramazan 892/9 Eylül 1487 tarihli belge, bu isimlendirme meselesine açıklık getirmektedir. Belgeye göre Lâzıkıyye kazasında Emir Sultan vakfi olan 5 köyün yer aldığı bölge, Bozburun adıyla anılmaktadır.³³³ Dolayısıyla vakfiyede Bozburun şeklinde ifade edilen yer, muhasebe defterlerinde Lâzıkıyye olarak kaydedilmiştir.

926 yılına ait tahrirde Lâzıkıyye’de bulunan 5 vakıf köyünün (Çeltikçi 2.933; Üzerlik 1.789; Emrudcuk 2.488; Kara-koga 2.735 ve Genclü 2.733) toplam geliri 12.678 akçedir.³³⁴ 937 tahririnde ise nüfus ve gelir durumu şöyledir: Üzerlik (47 hâne, 16 mücerred, 1 muhassıl toplam 64), Armudcuk (61 hâne 29 mücerred 3 muhassıl 1 piri fani, 1 bab asiyab), Genclü (38 hâne 15 mücerred, 1 asiyab-ı dink), Çeltükçi (34 hâne 18 mücerred, bab asiyab 4 bab asiyab-ı dink) ve Kara-koga (30 hâne 10 mücerred, 1 beher çeltük) köyleridir. Toplam hasılatı 30.460’dır.³³⁵ 974’de hasılatları Çeltikçi 10.665; Üzerlik 7.060; Emrudcuk 6.491; Kara-koga 5.492 ve Genclü 11.156 şeklinde kaydedilmiştir.³³⁶ Daha sonra Denizli olarak adlandırılan Lâzıkıyye kazasındaki Emir Sultan vakfi gelirlerinin tahsilatından sorumlu câbîden başka nâzır ve kâtibi de vardır.

Buranın gelirleri muhasebe kayıtlarına Lâzıkıyye kazasına tabi Çeltükçi Köyü mukâtaası adıyla geçmiştir. Elde edilen toplam geliri 10.000-73.333 akçe arasında seyretmiştir. 1016-1021 arasında cibayetten gelir tahsil edilmediği anlaşılmaktadır. Zira bu döneme ait gelir kaydı muhasebe defterlerinde yer almamıştır. Bu belirtilen dönem dışında gelirleri düzenli bir şekilde tahsil edilmiştir. (Bkz.: Tablo-15).

1.2.1.12. Nevrin

Nevrin Köyü, Emir Sultan’ın vakıfları arasında zikredilen köylerdendir.³³⁷ Kocaeli livası, Kandıra kazasına tabidir.³³⁸ 937/1530’da 28 hâne 7 mücerred bir imam,

³³² Gökçe, a.g.e., s. 405.

³³³ BŞS A 5 408b.

³³⁴ BOA TT.d. 369/197-199.

³³⁵ *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, (haz. Ahmet Özkılınç ve diğerleri), c. I, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1993, s. 130.

³³⁶ BOA, EV.HMH.d. 6/60-62.

³³⁷ Nevrin kelimesi; vakfiye hakkında yapılan çalışmalarda Nevrin, Bozbilen, Bozbelen şekillerinde okunmuştur. Bkz: Kunter, a.g.m., s. 44; Ayverdi, a.g.e., s. 283; Hasan Basri Öcalan, “Emir Sultan Vakfiyesi ve Vakıfları”, *Emir Sultan Sempozyum Bildirileri (5 Mayıs 2012)*, Bursa, Akmat Akınoğlu

a'mâ ve bir muhassıl nüfusu olup hasılatı 2.047 akçedir.³³⁹ 974/1566 tahririnde 6 hâne ve 2 mücerred nüfusu vardır. Gelir kaynakları mukâtaa usulüyle işletilmiştir. En düzenli mukâtaa gelirleri olan cibayettir. Nevrin mukâtaasından elde edilen toplam gelir, 2.500-6.000 akçe arasında seyretmiştir. (Bkz.: Tablo-15).

1.2.1.13. Kuyucak

Muhasebe defterlerinde Amasiye livasına bağlı Kuyucak Köyü mukâtaası zikredilmektedir.³⁴⁰ Ayrı bir câbîsi bulunan bu yerin ne zaman Emir Sultan vakıfların arasına katıldığı bilinmemektedir.³⁴¹ Adına ilk olarak 974/1566 tahririnde rastlanmaktadır. Bu dönemde geliri 1.000 akçe kaydedilmiştir. Fakat gelirin kaynak türü açıklanmamıştır.³⁴²

Vakıf muhasebe kayıtlarından Kuyucak Köyü'nün, mukâtaa türünde gelirleri olduğu öğrenilmektedir. 1029-1030 muhasebe döneminden itibaren de Kuyucak-ı Kebîr ve Kuyucak-ı Sağîr şeklinde iki köy adıyla karşılaşılmaktadır. Bu köylerde Ermeni nüfus ikamet etmekteydi.³⁴³

Cibayetin mukâtaa gelirleri genel olarak düzenlilik arz etmemektedir. Nitekim 1029-1043 arasında düzensiz gelirler (emvâl-i müteferrika) arasında gösterilmiştir. 1029-1030 döneminde ise, cibayetten elde edilen 1.200 akçenin mütevellî-i sâbık Seyyid Mustafa zamanına ait dört yıllık gelir olduğu belirtilmiştir. Toplam elde edilen gelir Tablo-15'te de görüldüğü üzere 500-1.500 akçe arasında seyretmiştir.

1.2.1.14. Edremit

Matbaacılık, 2012, s. 132; Muhasebe kayıtlarında ise kelimenin yazımı; Nevrin, Norun veya Norul şeklinde okunmaya daha uygundur. Bkz: BOA, MAD.d. 5565/34, 63, 76, 88.

³³⁸ BOA, MAD.d. 5565/34, 63, 76. Burası, 1010-1011 döneminde Kocaeli livası Üsküdar kazasına tabi olarak kaydedilmiştir. Bkz.: BOA, TSMA.d. 3729/2/7.; Üsküdar'a bağlı köyler arasında Nevrin (Kandıra nahiyesine bağlı) yer almaktadır. Bkz.: Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Döneminde Üsküdar Köyleri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V: 1-5 Kasım 2007 Bildiriler*, c. I, 2008, s. 148, 154.

³³⁹ 438 Numaralı *Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530)* (haz. Ahmet Özkılınç ve diğerleri), c. II, Ankara 1994, s. 776.

³⁴⁰ BOA, TSMA.d. 3729/1; BOA, TSMA.d. 3729/2; BOA, TSMA.d. 3729/4.

³⁴¹ 10 Ramazan 898/25 Haziran 1493 tarihli bir vakfiye kaydında Bursa'da Alaaddin mahallesinden merhume ? Hatun bint-i el-Hâc Ahmed'in hayatta iken Kuyucak denilen köydeki sınırları belirtilen mülkünü, Emir Sultan vakfı mesâlihine tahsis ettiği bildirilmektedir. Ancak buranın mezkûr Kuyucak mukâtaası ile ilişkili olup olmadığını bilemiyoruz. Bkz.: BŞS A 11 107a.

³⁴² BOA, EV.HMH.d. 6/18.

³⁴³ BŞS B 44 146a.

Vakfiyeye göre Emir Sultan vakfının gelir fazlasıyla Edremit'te toplamda 8 incir bahçesi satın alınmış ve vakfa ilhak edilmiştir. Bu bahçelerin beşi Şehir köyünde, ikisi Havran(ili) köyünde, biri de Eskiviran köyündedir. Ayrıca Edremit'in Kemer köyünde vakfa ait iki değirmen bulunmaktadır. Yusuf bin Mürsel, bu değirmenlerden birini Emir Sultan vakfına ilhak etmiş diğerini de gelir fazlasıyla alınmak üzere Emir Sultan vakfına satmıştır.³⁴⁴

Vakfiyeden bir yüzyıl sonrasına gelindiğinde 974 tahrir kayıtları Edremit'teki mevkûfatın fizikî ve mâlî durumunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre Edremit'teki bahçelerin sayısı 15'e çıkmış, Kemer'de 2 bab değirmene Şehr-i Kebîr köyünde bir bab değirmen eklenmiştir. Her birinin yıllık geliri sırasıyla 1.055, 1.200 ve 350 akçedir.³⁴⁵ Edremit'in ayrı bir câbîsi olduğu da muhasebe kayıtlarından anlaşılmaktadır. Buna rağmen Kemer değirmeni sadece 1007-1008 döneminde mukâtaa gelirleri arasında yer almış; Edremit'teki diğer değirmen ve bahçe gelirlerine hiçbir dönemde rastlanmamıştır.³⁴⁶ Tablo-15'te Edremit geliri, "diğer" kategorisinde gösterilmiştir.

1.2.1.15. Gönen ve Manyas

Emir Sultan vakfının Gönen ve Manyas'ta mukâtaa usulüyle işletilen değirmenleri bulunmaktadır. Vakfiyede her iki kazada toplam 6 değirmenin sonradan vakıf gelirleri arasına katıldığı belirtilmektedir. (Bkz: Tablo-2).

Tablo-15'te görüldüğü üzere Gönen ve Manyas'taki bu değirmenler düzenli gelir getiren kaynaklar arasındadır. Gelirler nakit ya da aynî olarak tahsil edilmiştir. Değirmenlerin tamir ihtiyacı olduğunda masrafı, değirmen hasılatından karşılanmış; kalan meblağ, çoğunlukla buğday olarak imaret anbarına gönderilmiştir. İncelediğimiz dönemde değirmen gelirlerinde büyük bir değişim yaşanmamıştır. Aynî miktarlar birbirine oldukça yakındır. Nakit olarak toplamda en fazla elde edilen gelir 50.000 akçedir. Sadece 1043-1044 muhasebe döneminde bu değirmenlere ait gelir kaydı bulunmamaktadır.

³⁴⁴ BOA, EV.VKF, 19/1, 78.-82. satırlar; BŞS A 199 33b.

³⁴⁵ BOA, EV.HMH.d. 6/21.

³⁴⁶ Edremit câbîsi, mukataa gelirlerinin olmadığı bazı dönemlerde de câbîyân arasında zikredilmiştir. Bkz.: BOA, TSMA.d. 3729/1; BOA, TSMA.d. 3729/3; BOA, TSMA.d. 3702/1.

1.2.1.16. Yörükân

Vakfın göçebe nüfusunu teşkil eden yörükler³⁴⁷, Hüdâvendigâr, Karesi, Biga, Beğ, Germiyan, Saruhan, Aydın ve Sultanönü livalarının kaza ve köylerinde dağınık halde yaşamaktaydılar. 974 tahririne göre vakfın dağınık ve cemaat halinde toplam 2.688 hâne ve 1.706 mücerred göçebe reâyâsı bulunmaktaydı. (Bkz.: Tablo-32 ve 33). Tahrir defterlerinde Emir Sultan vakfı reâyâsı olan yörük gruplar hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. (Bkz.: Dördüncü Bölüm: Vakıf Reâyâsı).

Mukâtaa gelirleri içinde en fazla meblağ, Hüdâvendigâr livasında (özellikle Kite, Mihaliç, Aydınçık ve Kirmasti) perakende halde bulunan yörüklerden alınmaktaydı. Yörükân câbîsi tarafından tahsil edilen bu gelirler, muhasebe defterlerinde 80.000-290.000 akçe arasında seyretmiştir.

Yukarıda belirtilen XVI. yüzyıl tahrir verilerine göre cibayetlerin nüfus ve gelir durumlarına bakıldığında vakıf köylerindeki nüfusun giderek fazlaştığı; benzer şekilde gelirlerde de artış yaşandığı görülmektedir. Ayrıca son tahrir döneminde yeni gelir kaynaklarının listeye dâhil edildiği görülmektedir. (Bkz.: Tablo-4). Söz konusu nüfus ve gelir artışının acaba vakfın mâlî işleyişi üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur? Külliye'nin rutin giderlerine yapılan harcamalardan geriye kalan meblağ, nereye sarf edilmiştir? Örneğin gelir artışı, imaret hizmetinin kapasitesini arttırmış mıdır? Ya da külliye'de yeni kadroların tahsisinde rolü olmuş mudur? İlgili dönemlere ait muhasebe kayıtlarının olmaması, bu sorularımızın cevaplanmasına imkân vermemektedir.

1.2.2. Arazi Gelir Türleri

Yukarıda zikredilen cibayetlerden elde edilen gelir türleri üç grupta toplanmaktadır: Vergiler, ürünler ve mukâtaalar.

1.2.2.1. Vergiler

Emir Sultan vakfına araziler üzerinden tahsis edilen gelir türlerinden biri vergilerdir. Vakıf statüsünde olan köy, mezraa vs. yerlerde yaşayan reâyâ, yükümlü

³⁴⁷ Vahid Çabuk, "Yörükler", *İA*, XIII, s. 430-435.

oldukları vergilerini vakıf yönetimine ödemekteydi. Aslında devlete ait olan bu vergiler, vakıfların yürüttükleri âmme hizmetlerini desteklemek amacıyla devlet tarafından vakıflaştırılmıştır.

Vakıf muhasebe defterlerinde köylerden tahsil edilen vergi türleri ve miktarları detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Vergi gelirleri; Serme, Zindancık, Genceli, Karabürçek, Eşkel, Kumla-i Küçük, Mezraa-i Hatun, Küleflü, Tekfur ve Çandır cibayetlerindeki köylerden elde edilmekteydi. Ancak tahsis edilen vergiler, hepsinde aynı türde değildir. Bazı köylerde bir ya da iki vergi türü tahsis edilmişken bazı yerlerde bu sayı dokuzaya kadar çıkmıştır. Mahallin hususiyetine göre vergilerin çeşit ve miktarları değişmiştir.

Vergi türlerinin vakıf cibayetlerine dağılımı Tablo-18’de gösterilmiştir. Bütün cibayetlerden toplamda 36 tür vergi tahsil edilmekteydi. Bunları birkaç açıdan kategorize etmek mümkündür:

Toprakla ilgili olanlar (çift, ispence, zemîn, tapu-yı zemîn gibi), **mahsulle ilgili olanlar** (genellikle öşür kelimesiyle nitelenen bağ, bahçe, bostan, meyve, küvare, çayır gibi), **şahsî vergiler** (bennâk, mücerred cizye, arûsâne, duhan, bâd-ı hava gibi) ve **hayvanlarla ilgili olanlar** (‘âdet-i ağnâm, ağıl, otlak, kışlak gibi).

Vergilerin bir kısmı, muhasebe defterlerinde genel başlıklarla (rusûm-ı bâğât, besâtîn gibi), bir kısmı da detaylı olarak (koz, kestane, engüriye, bâdâm gibi) kaydedilmiştir. Bu vergi cinslerinden hareketle hangi köyde ne tür tarımsal faaliyetler yapıldığı tespit edilebilmektedir.

Emir Sultan vakfının vergilerinden biri cizye idi.³⁴⁸ Vakfa ait cizye gelirlerinin bir kısmı, Haremeyn evkafı tarafından tahsil edilmekteydi. Emir Sultan vakfından Haremeyn evkâfına kaydedilen cizye miktarı, XVII. yüzyıl sonlarında 6.900 akçeydi.³⁴⁹

---

³⁴⁸ Beytûlmâle ait şer’î bir vergi olan cizye, doğrudan devlet hazinesi için padişaha bağlı görevlilerce toplanırdı. Cizye gelirlerinin timar veya mülk olarak bahşedilmesi oldukça istisnai bir durumdu. Bkz.: Halil İnalçık, “Cizye” (Osmanlılar’da), *DİA*, VIII, s. 45. Bununla birlikte cizye gelirleri bazı selâtîn ve vüzerâ vakıflarına tahsis edilmiştir. Örneğin Bursa’da Orhan, Gazi Hüdâvendigâr, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II. Murad, Mustafa Paşa, Sultan Alaaddin, Emir Sultan, Ebu İshak, Sultan Musa, Şirin Hatun, İshak Paşa, Mezid Bey, Sultan Abdullah, Alemşah Sultan vakıflarının cizye gelirleri

1.2.2.2. Ürünler

Vakıf köylerinden elde edilen gelirlerin bir kısmını aynî gelirler teşkil etmekteydi. Bunlar, muhasebe defterlerinde cibâyetlerin vergi gelirlerinden sonra “‘ani’l-gallât” başlığıyla (müd, kile, şinik vs. cinsinden) kaydedilmişlerdir. Galle kayıtlarından vakıf köylerinde üretilen başlıca tahıl ürünleri, miktarları ve her bir ürünün ne kadar gelir getirdiği öğrenilebilmektedir. Buna göre en fazla ziraati yapılan ürünler; buğday (hınta), arpa (şa’îr), yulaf, (alef, burçak), çavdar, darı (erzen) ve pirinç (erz) gibi tahıllardır. Bunların bir kısmı satılarak nakde çevrilmekte, bir kısmı da aynî olarak imaret anbarına nakledilmekteydi.

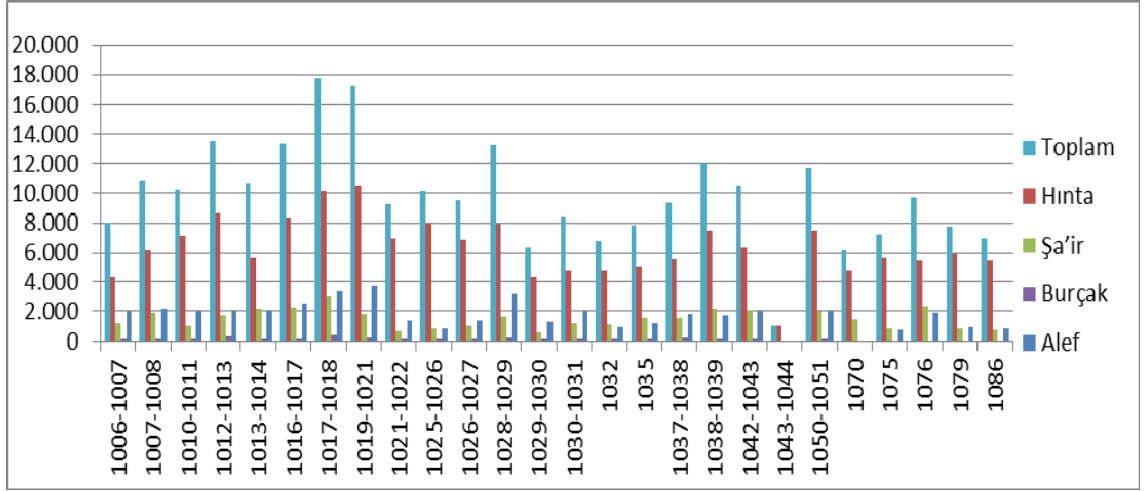
Vakıf köylerinde tahıl üretiminden elde edilen gelirler büyük miktarlara ulaşmaktaydı. Aşağıdaki grafikte muhasebe dönemlerine göre vakfın toplam galle gelirleri ile hınta, şa’îr, alef ve burçak gelirleri gösterilmiştir. İlgili dönemlerde başka tahıl türlerinin gelirleri de yer almakla birlikte bir kısmı düzensiz diğer bir kısmı da çok cüz’î olup karşılaştırma imkânı vermediklerinden grafiğe yansıtılmamıştır. Grafik-4’te, dört tahıl türünün birbirine ve toplam gelire oranları kıyaslanabilmektedir. Buna göre toplam gelirlerde en yüksek miktarlara 1017-1021 arasında ulaşılmıştır. Bu dönemde farklı cinslerde toplamda 17 bin kilenin üzerinde galle elde edilmiştir. En düşük miktar ise 1.007 kile buğdayla 1043-1044 döneminde elde edilmiştir.

---

bulunmaktaydı. Padişah fermanıyla cizyeleri toplamak üzere merkezden görevlendirilen cizye memurları ellerinde bulunan cizye defterine göre tahsilat yapmaktaydılar. Bursa şer’iyye sicillerinde XVII. yüzyıl başlarından itibaren bu tür görevlendirmeyi bildiren pek çok berat örneği mevcuttur. Bkz.: BŞS B 22 74b; BŞS B 25 172b; BŞS B 28 142a; BŞS B 31 109b; BŞS B 33 141a; BŞS B 44 128b-129a; BŞS B 50 128a; BŞS B 55 173a; BŞS B 57 118b; BŞS B 61 188b; BŞS B 75 81b; BŞS B 87 80b; BŞS B 90 128a; BŞS B 104 103b; BŞS B 115 86a; BŞS C 2 188a; BŞS D 2 39b, 61a, 67a.

³⁴⁹ 1102-1103 döneminde 40’ı Bursa gebran reâyâsı, 6’sı Eşkel gebran reâyâsı toplam 46 kişiden 6.900 akçe (57,5 esedî guruş) cizye geliri vardı. BOA, EV.HMH.d. 650/7;Diğerleri için bkz.: BOA, EV.HMH.d. 718/4; BOA, EV.HMH.d. 817/5.

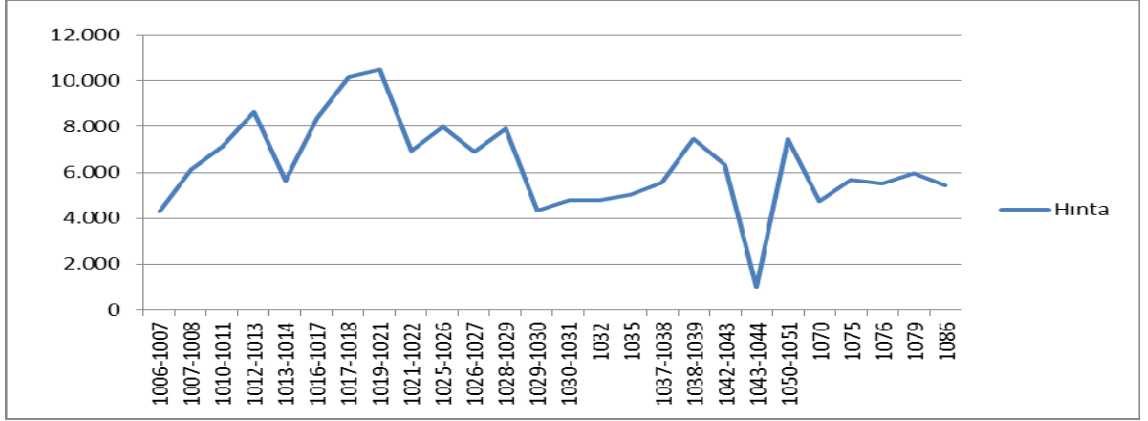
Grafik-4 Vakıf Cibayetlerinde Üretilen Bazı Tahıl Türlerinin Miktarı

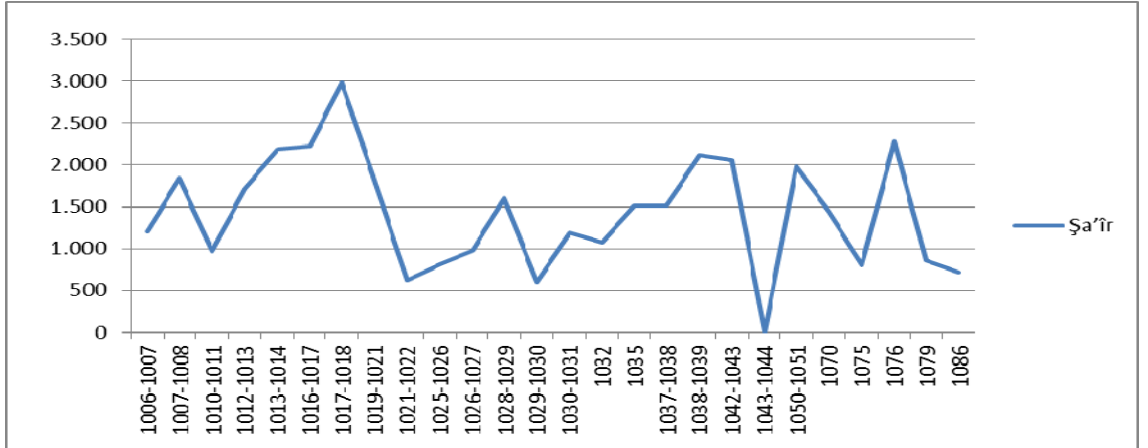
Tahıl türleri içinde buğday (hınta), en fazla üretilen ve gelir miktarı da en yüksek olan üründür. Buğday gelirlerindeki yükseliş ve düşüşler, toplam hasılatın paralelinde gerçekleşmiştir. Buğdayı yulaf, arpa ve burçak takip etmiştir. Bunlardan toplam gelirde en az payı olan tahıl, burçaktır.

Aşağıdaki grafiklerde dört tahılın muhasebe dönemlerine göre gelir seyri gösterilmiştir. Yukarıdaki grafikte birlikte değerlendirildiğinde tahıl gelirlerinin bazı dönemlerde ortak yükseliş ve düşüşleri yaşadığı daha net görülmektedir. Örneğin 1043-1044 dönemi, her ürünün dibe vurduğu bir dönem olarak diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu dönemde sadece buğdaydan gelir kaydedilmiştir. Yine 1070 dönemi, burçak ve yulaf gelirlerinin dibe vurduğu dönemdir. Ayrıca bu tarihten sonra burçak gelirinin hiç olmadığı görülmektedir.

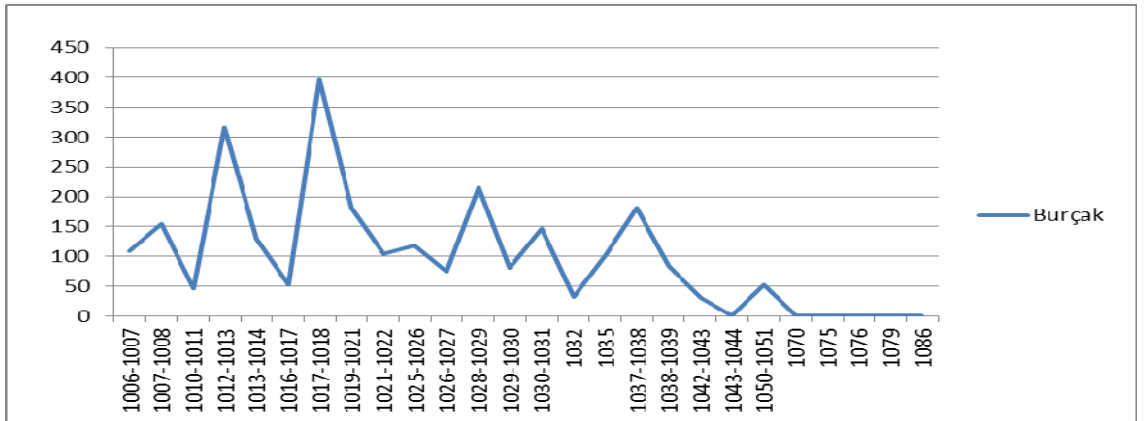
Grafik-5 Hınta

Grafik-6 Şa'ır

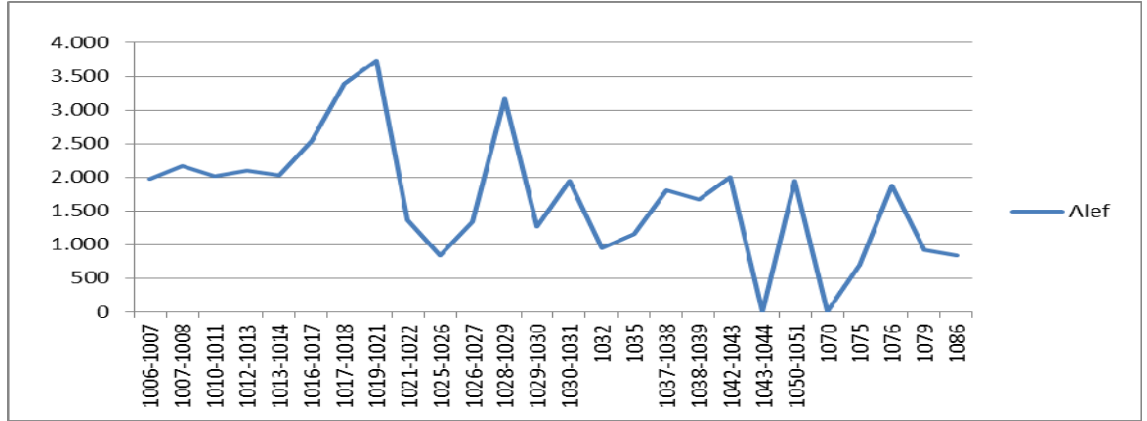

Grafik-7 Burçak

Grafik-8 Alef

Yukarıda arazi gelir kaynakları olarak zikredilen vergiler ve ürünler muhasebe kayıtlarında mahsûlât-ı kurâ olarak birlikte kaydedilmişlerdir. Tablo-12’de de buna göre her iki türdeki gelirler, köy gelirleri başlığıyla belirtilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere incelenen dönem boyunca köy gelirleri, 127.000-317.000 akçe arasında seyretmiştir. En fazla köy geliri, 1016-1017 ve 1017-1018 arasında kaydedilmiştir. Bu dönemlerde aynı mahsûlâtın önemli bir kısmı satılarak nakde çevrilmiştir. Böylece hem köy gelirleri hem de cari gelir, XVII. yüzyıldaki en yüksek seviyesine ulaşmıştır.³⁵⁰ Köylerden elde edilen en az meblağlar, 1007-1008 ve 1075-1086 arasında görülmüştür. 1043-1044 döneminde ise hiçbir köy geliri kaydedilmemiştir.

1.2.2.3. Mukâtaalar

Sözlükte “kesişmek” anlamına gelen mukâtaa, mâlî bir terim olarak mülkiyeti devlete veya vakıflara ait arazilerin özel şahıslara veya kurumlara kiralanması demektir. Mukâtaa ayrıca “vergi mükellefinden üretimin hacmine göre alınması gereken öşür, haraç gibi vergilerin sabit bir meblağ olarak belirlenmiş olması” anlamına da geliyordu. Bu anlamda maktu’ kelimesi de kullanılırdı.³⁵¹

Emir Sultan vakfının kırsal yerlerdeki bir kısım arazileri bu yöntemle işletilmekteydi. Mütevellî, vakıf adına bazı arazileri mültezimlere kiraya vermekteydi. XVII. yüzyılda mukâtaa gelirlerinin kapsamı gittikçe artmıştır.

³⁵⁰ Orbay, a.g.m., s. 26.

³⁵¹ Mehmed Genç, “Mukataa”, *DİA*, XXXI, s. 129.

Tablo-12'ye bakıldığında mukâtaa gelirlerinin her dönemde varlığını koruduğu görülmektedir. 1029-1030 döneminde toplamda 263.840 akçe mukâtaa geliri varken bunun 258.110 akçesi tahsil edilebilmiştir. Vergiler ve ürünlerden oluşan köy gelirleri ile mukâtaa gelirleri karşılaştırıldığında farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Mukâtaa gelirlerinin en yüksek olduğu dönemlerde köy gelirleri neredeyse en düşük seviyelere gerilemiştir. Köy gelirlerinin yüksek olduğu dönemlerde de tam tersi bir durum söz konusudur. Yıllık en düşük mukâtaa meblağı, 39.725 akçe ile 1037-1038'de ve 50.525 akçe ile 1038-1039'de kaydedilmiştir. 1025-1032 ilâ 1042-1086 arasında dikkat çekici yükselişler olmuştur. İncelenen dönemde en yüksek mukâtaa geliri, 1077 yılında 446.596 akçe olarak elde edilmiştir.

Bunların dışında "mukâtaât" (mukâtaa-i zemîn) olarak adlandırılan gelir kaynaklarından bir kısmı, Bursa'nın çeşitli mahallelerinde yer almaktaydı. 974/1566 yılı tahririne göre Hacı İskender mahallesinde 32; Makrameci mahallesinde 8; Süleyman Halife mahallesinde 47 ve Derviş Hızır mahallesinde 102 yerden toplamda 9.413 akçe mukâtaa-i zemin geliri olduğu kaydedilmiştir.³⁵²

1.3. MÜTEFERRİK GELİRLER

Muhasebe defterlerine emvâl-i müteferrika, mahsûl-i mezkûrîn başlığı altında birbirinden bağımsız çeşitli gelirler kaydedilmiştir. Vakfa ait köy mahsullerinin ve imaret anbarındaki gallerin satımından elde edilen gelirler, bazı vergiler, kira ve mukâtaa gelirleri, bal mumu, tapû-yı zemîn-i mezar, türbeye adanan hediyeler, mumlar vs. bu gruptaki gelirleri teşkil etmekteydi. Burada özellikle türbe sebebiyle elde edilen gelirler öne çıkmaktadır. Tablo-16'da toplam müteferrik gelirler içinde türbe için tahsis edilen çerâğ ve hediyelerin miktarı gösterilmiştir. Buna göre her ikisinden elde edilen gelirlerin genel toplamdaki payı oldukça yüksektir. Yüzdeler oranı çoğunlukla %50'nin üzerindedir. 1010-1013 arası müteferrik gelirlerinin neredeyse tamamı bu ikisinden sağlanmıştır.

Çerâğ ve hediyelerin, yukarıdan beri zikredilen vakfın diğer gelirlerinden (kira, köy ve mukâtaa gelirleri) farklı bir yönü bulunmaktadır. Şöyle ki; emvâl-i müteferrika

---

³⁵² BOA, EV.HMH.d. 6/22-24.

grubunda yer verilen bu gelirler, aslında vakıf bütçesi için bir tür ek gelir teşkil etmekteydi. Yapısı gereği düzenli olmamakla birlikte Tablo-16'da da görüldüğü üzere incelenen dönemde süreklilik özelliği göstermektedir. Ancak bunlar aşağıda ele alınacak "Ek gelirler"den ayrıdır. Gelir kaynağı olarak ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı meselesine gelince, kanaatimizce külliye bünyesinde türbenin varlığı, bu tür gelirlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Muhasebe kayıtları, türbe ziyaretleri esnasında ziyaretçilerin bağışladıkları hediye ve adakların yüksek bir mâlî kıymete ulaştığının önemli bir delilidir.

1.4. EK GELİRLER

Vakıf muhasebe defterlerinde kira, köy, mukâtaa ve müteferrik gelirlerden oluşan mu'tad gelirler dışında bazı dönemlerde ek gelirlerin yer aldığı görülmektedir. Yerine göre vakıf ekonomisinin gelir-gider dengesinin kontrolünde önemli rol oynayan bu gelirler düzenlilik arz etmemektedir. Aşağıda vakfın ek gelirleri üç kısımda ele alınmıştır. Bunlar; bakıyye, peşin tahsilat ve avâid-i mütevellî'dir.

1.4.1. Bakıyye

Önceki senenin bütçesinden artan gelir olduğunda bu meblağ, muhasebe defterlerinde "*an bakıyye-i muhâsebe-i sene-i mâziye*" şeklinde kaydedilerek cârî yıl gelirine ilave edilmiştir. Burada kısaca bakıyye denilmiştir. Ancak geçmiş muhasebe döneminden devreden meblağ, her zaman nakit para olmamıştır. Gelirler, giderler için sarf edildikten sonra vakfın kasasında kalan; nakit para ve/veya alacaklar olarak bir sonraki yılın bütçesine intikal etmiştir. Nakit para, defterin en sonunda "*sahul-bâki der-kîse-i vakf*"; alacaklar da hangi mütevellî zamanından ise onun adıyla birlikte "*zimem*" başlığı altında sıralanmıştır. Alacaklar, ileride tahsil edilecek gelir niteliği taşımaları sebebiyle aslen gelirler grubundadır ve bir sonraki yılın geliri varsayılarak "bakıyye"ye dâhil edilmiştir. Bu konu aşağıda "alacaklar" başlığı altında ayrıca işlenecektir.

Mevcut hesap kayıtları, 1012-1013 ve 1037-1038 dönemleri dışında 1006-1044 arasında bakıyyeyi göstermektedir. 1050-1051'den itibaren -1075'deki 2.250 akçe

hariç- kasada devreden bir meblağ olmamıştır. En fazla bakıyye 309.245 akçe ile 1029-1030 döneminde olmuştur. (Bkz.: Tablo-12).

Bakıyye, vakfın toplam gelirini (asl-ı mâl) arttırmakla birlikte bu artışın özellikle zimemden kaynaklanması, o dönemlerde nakit sıkıntısı yaşanmasına neden olmuştur. Çünkü zimem, nakit olarak tahsil edilinceye kadar bütçe açığı anlamındadır. Gerçekten de gelirler giderleri karşılayamamış, vakıf bütçesi açık vermiştir.

1.4.2. Peşin

Alacağın tahsil edilme vaktinden önce ödenmesi sonucu elde edilen gelire, “*akçe-i peşin*” denilmektedir. Muhasebe kayıtları, genellikle mukâtaa gelirleri üzerinden bazı yıllarda peşin tahsilat yapıldığını göstermektedir. Örneğin Yörükân’dan 1019-1021 ve 1021-1022 muhasebe dönemlerinde; 40’ar bin; 1037-1038’de 200.000, 1038-1039’da 170.000 akçe mukâtaa geliri, peşin olarak alınmıştır.

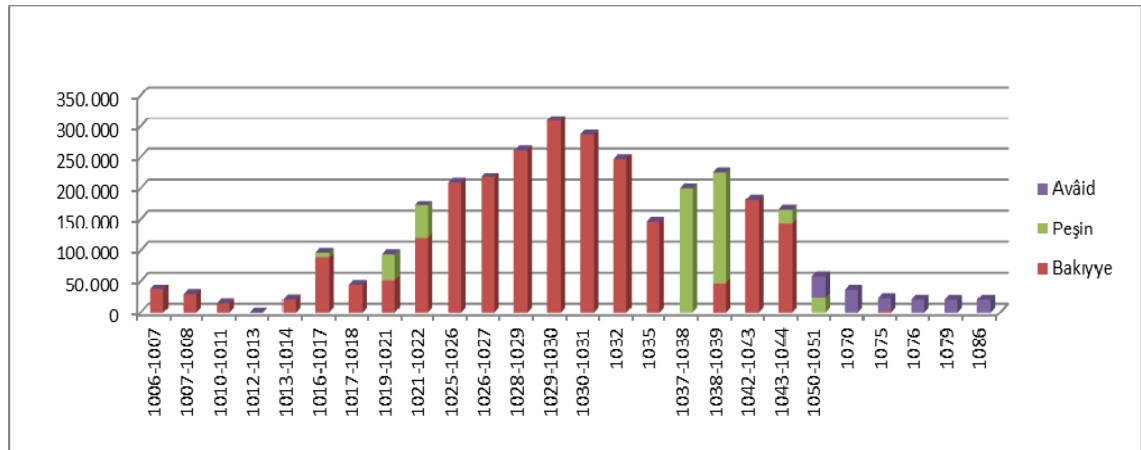
Vakfın gelir-gider dengesi bazen bu ön tahsilatlar sayesinde korunabilmiştir. Örneğin Yörüklerden alınan mukâtaanın 1037-1038 ile 1038-1039 dönemlerinde peşin tahsil edilmesi vakıf bütçesinin dengelenmesinde önemli rol oynamıştır. (Bkz.: Tablo-12). Elbette bu ön tahsilatlar bir sonraki yılın bütçesini de etkilemiştir. 1038-1039’a gelindiğinde mukâtaa gelirleri arasında Yörükân’ın yer almadığı görülmektedir. Bunun nedenini, bir önceki yıl muhasebesi açıklığa kavuşturmuştur. Aynı şekilde Yörük mukâtaasının, 1037-1038’deki mukâtaa gelirleri arasında yer almaması -1036-1037 muhasebesi elimizde olmamakla birlikte- önceki yıldan ön tahsilat yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. (Bkz: Tablo-15). Yine arka arkaya gelen iki muhasebe dönemi olmaları sebebiyle 1019-1021 ile 1021-1022 dönemlerinde peşin tahsilatın sonraki yıl cari gelirini etkileme durumunu tespit etmek mümkün olmaktadır. Fakat mevcut muhasebe defterlerinin muntazam bir süreklilik arz etmemesi, her muhasebe döneminin kendisinden bir önceki ya da sonraki muhasebe hesaplarıyla bağlantısını görmemizi engellemektedir.

1.4.3. Avâid

XVII. yüzyılın ortalarına doğru vakfın yıllık mahsûlâtı dışında “asl-ı mâl”inde gösterilen gelir türlerinden biri de “avâid”, “avâid-i mütevellî” akçesidir. İlk olarak 1050-1051 dönemi gelirleri arasında görülen avâid akçesi, bu esnada 35.000 akçe iken 1075 muhasebe döneminden itibaren 20.000 akçede sabitlenmiştir.

Avâid akçesi, merkezî yönetimin gerektiğinde kullanılmak üzere vakfa yaptığı mâlî bir yardımdır. İncelediğimiz dönemde ise, çoğunlukla söz konusu meblağ dâru’s-sa’âde hazinesine teslim edilmiştir. Bundan dolayı da muhasebe kayıtlarında hem gelirler hem de giderler kısmında aynı meblağın yer aldığı görülmektedir.³⁵³

Grafik-9 Ek Gelir Türlerinin Yıllara Göre Dağılımı (1006-1086)

1.5. GELİR KAYNAKLARININ İŞLETİLMESİ

Vakıf malları, hukukî sınırlar çerçevesinde belirli usullerle işletilmekteydi. En fazla müracaat edilen usul, kira akdidir. Vakıf malların kiraya verilmesi; icâre-i vâhîde, icâreteyn ve mukâtaa olmak üzere üç şekilde uygulanmaktadır.³⁵⁴ İncelediğimiz dönemde Emir Sultan vakfının gelir kaynakları, her üç yöntemle de kiraya verilmiştir. Şer’iyye sicillerinde vakfa ait pek çok kiralama akdi belgesi yer almaktadır.

³⁵³ Ayrıca giderler başlığı altındaki ek harcamalara bakınız.

³⁵⁴ Ömer Hilmi, a.g.e., s. 82; Akgündüz, a.g.e., s. 215, 304.

1.5.1. İcâre-i Vâhide

Belirli bir süre için yapılan tekli kira akdi olup vakıf mallarının kiralanmasında aslolan uygulamadır. Bu tür kiralama akdinin müddeti bir ilâ üç yıl arasında değişmektedir. Kiracının vakıf malı üzerinde hayatı boyunca tasarruf hakkı olmadığı gibi, vefatında evladına da intikal etmez. Kira süresi sona erdiğinde vakıf mütevellisi, o malı başkasına kiraya verebilir.³⁵⁵

Emir Sultan vakfına ait akarların ilk dönemlerdeki kira sözleşmeleri bu usule göre yapılmaktaydı. Bu uygulamaya göre gerçekleştirilen akitleri içeren çok sayıda belge şer'iyeye sicillerinde yer almaktadır. Örneğin Ahmed bin Mehmed'in, Emir Sultan vakfı mütevellisinin vekili olan imaret kâtibi Mevlana Sinanuddin Yusuf bin Hamza'dan Emir Sultan imareti yakınındaki hamamı, gurre-i Rebiulevvel 890/Mart 1485 tarihinden itibaren ayda 1.140 dirheme; Hammâmî Kâsım bin Doğan'ın, Emir Sultan vakfının mütevellisi Ali Çelebi bin İshak'tan vakfın At Pazarı yakınındaki hamamını 10 Cemâziyelevvel 890/25 Mayıs 1485 tarihinden itibaren günde 65 dirheme bir yıllığına kiralamaları icâre-i vâhide türündeki akitlerdir.³⁵⁶ Yine bu usulle Ahmed bin Abdullah, (er-ravvâs muharre-i Musa), Emir Sultan vakfının câbisi Mevlana Ali bin Süleyman'dan vakfın At Pazarındaki başçı dükkânını 14 Cemâziyelevvel 891/18 Mayıs 1486 tarihinden itibaren ayda 160 dirheme; Saruca bin Abdullah, aynı câbiden, mütevellînin marifeti dâhilinde vakfa ait Tavukpazarı'ndaki başçı dükkânını gurre-i Rebiulâhir 892/Mart 1487'den itibaren ayda 300 dirheme bir yıllığına kiralamışlardır.³⁵⁷

1.5.2. İcâreteyn (İcâre-i Tavîle)

Bir vakıf malının icâre-i mu'accele ve icâre-i müeccele olmak üzere çift kira akdiyle kiraya verilmesidir. İcâre-i mu'accele; kiraya verilen akarın kıymetine yakın bir meblağ olup vakıf adına kiracıdan peşin olarak alınır. İcâre-i müeccele de; her sene sonunda alınan cüz'î kira bedelidir. İcâre-i vâhidede geçerli olmayan intikal ve ferağ, icâreteyn usulünde vardır. Ancak, peşin alınan bedelin vakfın tamirine sarf edilmesi

³⁵⁵ Ömer Hilmi, a.g.e., s. 11, 136-137; Akgündüz, a.g.e., s. 304.

³⁵⁶ BŞS A 4 302b, 341b.

³⁵⁷ BŞS A 5 96b, 309b; bunların dışında çok sayıda belge olup bir kısmı için bkz: BŞS A 19 328a; BŞS A 4 309b, 249b, 212b, 116a; BŞS A 5 465b, 368b, 359b, 345a, 322a, 280a, 216b, 121a, 58b; BŞS A 19 417b; BŞS A 8 37b, 170a; BŞS A 199 221a; BŞS A 72 156a; BŞS A 67 150a; BŞS A 169 144b; BŞS B 2 117b; BŞS B 4 83b.

şartı getirilmiştir. Bu uygulamada kiracı verdiği icâre-i mu'accele ile kiraladığı vakıf malını tamir etmiş olmakta, karşılığında hayatı boyunca tasarruf hakkına sahip olmakta ve vefat ettiğinde bu hak evladına intikal edebilmekte, bununla birlikte vakıf malın mülkiyeti vakıfta kalmaktadır.³⁵⁸ İcâreteyn usulü, Osmanlı vakıf hukukunda geçerliliği çok tartışılmış bir uygulama olmakla birlikte muamelâtta yaygınlık kazandığı görülmektedir.³⁵⁹

Emir Sultan vakfının kira muamelelerinde icareteyn usulüne XVII. yüzyıl belgelerinde rastlanmaktadır. Bununla birlikte diğer akit türüne (icâre-i vâhide) dayalı muameleler bu dönemde devam etmiştir. İcâreteyn usulüne ne zamandan itibaren müracaat edildiği ise kesin bilinmemektedir.³⁶⁰

Evâhir-i Zilhicce 1033/Ekim 1624 tarihinde Mevlana Abdulhâdi Efendi bin Mehmed'in, Emir Sultan türbesi yakınındaki çarşıda yer alan vakfın habbâz dükkânını, mütevellî Ali Ağa'dan 2.000 akçe icâre-i mu'accele ve günde 5 akçe icâre-i müeccele ile kiraladığını bildiren belge icâreteyn ile yapılan kira akdine tipik bir örnektir.³⁶¹

İcareteyn usulünün kökeninde uzun süreli kiralama anlamındaki icâre-i tavîle vardır. Bazı belgelerde bu ifadeye aynen yer verilmiştir. İsmail Çelebi bin Mehmed'in tevliyeti döneminde (Zilhicce 1006) Tavuk Pazarı'nda bir bab vakıf kasap dükkânı her üç yılda bir akit yenilemesi ile icare-i tavîle üzere 9 yıllığına günlüğü 10 akçeden Mehmed bin İsmail'e kiraya verilmiştir.³⁶² Mütevellî Behram Bey ise, evâil-i Şevvâl 1010/Nisan 1602 tarihinde vakfın Akbıyık Sultan (İbn Harirî) mahallesindeki bahçesini -ki meyve ağaçlarının hasılatı yüz sehm olup sadece bir sehmi vakfa, kalan doksan

---

³⁵⁸ Ömer Hilmi, a.g.e., s. 11, 85 vd.; Akgündüz, a.g.e., s. 354.

³⁵⁹ Akgündüz, a.g.e., s. 354 vd.

³⁶⁰ Osmanlı tatbikatında icareteyn usulünün başlangıcı için genel olarak 1020/1611, 1000/1591, 941/1534 gibi tarihler verilmektedir. Bkz: Akgündüz, a.g.e., s. 358.

³⁶¹ BŞS B 44 26b.

³⁶² BŞS A 153 28a.

dokuzu Mustafa bin Abdullah'a olmak üzere- 90 yıllığına akd-i müsâkât³⁶³ ve icâre-i müeccele ile kiraya vermiştir.³⁶⁴

İcareteyne dayalı kira akitlerinde peşin alınan meblağın vakıf malın tamirine tahsisinin vurgulandığı görülmektedir.

Gurre-i Zilka'de 1048/Mart 1639 tarihli belgede; menfaati Emir Sultan Câmii imamlarına şart koşulan ancak zamanla harap duruma gelmiş Emir Sultan mahallesindeki vakıf evi, tamirine vakfin izni olmadığı için mütevellî tarafından Rahime Hatun bint-i Abdullah'a, icâreteyn usulüne göre ayda 30 akçe icâre-i müeccele ve vakfin tamiri için sarf edilmek üzere 10.000 akçe icâre-i mu'accele ile kiraya verilmiştir.³⁶⁵ Mustafa Çelebi bin Mehmed, 20 Receb 1052/14 Ekim 1642 tarihinde mütevellî Seyyid Musa Çelebi bin Seyyid İbrahim'den Kütahya Hanı, 26.320 akçe icâre-i mu'accele ve 1.250 akçe icâre-i müeccele ile kiralamış, 1.250 akçenin 800 akçesi taraf-ı vakfa; 200 akçesi han kapısının kandiline, han çeşmesine, vs.; kalan 250 akçe de icâre-i mu'acceleye mahsûb olmak üzere kararlaştırılmıştır.³⁶⁶

İcareteyn usulünde ferâğ yoluyla vakıf malın tasarruf hakkı el değiştirebilmekteydi. 27 Şevval 1002/16 Temmuz 1594 tarihinde Geyvan bin Abdullah, Kayağan Câmii civarında Emir Sultan vakfının dükkânına ayda 25 akçe icâre-i müeccele ve mu'accele ile mutasarrıf iken, mütevellînin bilgisi dâhilinde bu hakkını Uğurlu bin Abdullah'a 4.000 akçe karşılığında ferâğ etmiştir.³⁶⁷

1.5.3. Mukâtaa

İslam hukukunda hukr/istihkâr/tahkîr denilen uzun süreli kira akdine Osmanlı hukuk ve uygulamasında mukâtaalı vakıf denilir. İcâre-i tavîlenin bir çeşidi olan mukâtaa usulünde arsa vakıf tarafına; üzerindeki bina, ağaç, ya da bağ mutasarrıfa aittir. Mutasarrıf, her sene vakfa arsa için icâre-i zemîn denilen senelik kira bedeli öder.

³⁶³ **Müsâkat:** Bir taraftan ağaçlar, diğer taraftan da bakım olmak ve devşirilecek meyveler belirli bir oran çerçevesinde bölüştürülmesi öngörülerek yapılan bir tür ortaklıktır. Bkz.: Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstihkârı Kamusu*, (haz. Sıtkı Güllü), c. III, İstanbul, Eser Neşriyat, 1997, s. 471.

³⁶⁴ BŞS B 17 2a.

³⁶⁵ BŞS B 146 5b, 6a.

³⁶⁶ BŞS C 2 12b.

³⁶⁷ BŞS B 113 68a.

İcâreteyn'den farkı, arazinin sadece rakabesi vakfa aittir. Kiracı, kiraladığı vakıf arsa üzerinde yaptığı bina ya da diktiği ağacın mâliki olmakla sınırlı bir aynî hak elde etmektedir.³⁶⁸

Emir Sultan vakfının mukâtaa usulüyle işletilen arazileri her dönemde var olmuştur. Genellikle bu yerler, vakıf merkezinden uzakta bulunan Lâzıkıyye, Nevrin, Edremit, Gönen ve Manyas'tadır. Bununla birlikte Bursa'da bazı bağ ve bahçeler, Gencilü ve Umur Bey memlehaları da mukâtaa usulüyle işletilmişlerdir. Bunlara zamanla Çandır, Küleflü, Yarhisar gibi sonradan mukâtaaya çevrilen yerler de eklenmiştir. (Bkz.: Tablo-15). Ayrıca yukarıda da ifade edildiği üzere vakfa ait Bursa'nın birçok farklı yerinde "mukâtaa-i zemîn" kapsamında gelir getiren yerleri bulunmaktaydı.

2. GİDERLER

Vakfiyeler, gelir kaynaklarının yer ve sınırlarını detaylarıyla belirtmekle birlikte bu yerlerden tahsil edilecek varidat yekûnunu kesinlikle ortaya koymazlar. Zira gelir kaynakları, sebep; onlardan elde edilen ürün/gelir, sonuçtur. Ne kadar gelir elde edileceği bu kaynakların işletilme biçimine göre zamanla ortaya çıkacaktır. Nitekim yukarıda Emir Sultan vakfının gelirleri ele alınırken vakfiyeye dayalı bir gelir meblağı verilmemiş bunun yerine vakfiyede zikredilen gelir kaynaklarının tahrir kayıtlarındaki hasılatından yararlanarak tahminî gelir seviyesine işaret edilmiştir.

Giderlere gelince durum biraz farklıdır. Vakfın harcamaları konusunda ilk kaynak, vakfiyelerdir. Vakfiyeden hareketle, bütün yönleriyle olmasa da (örn. tamir masrafları gibi) temel giderlerin (maaş, yardım, imaret mutfağı harcamaları) tutarını tespit etmek mümkündür. Vâkıfın isteğine göre hangi cihetlere ne kadar meblağın sarf olunacağı bu belgelerde belirtilmiştir.

Emir Sultan Külliyesi'nin elimize ulaşmayan ilk vakfiyesinde harcamalarla ilgili bir planlamanın yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Zira Fatih devri vakfiyesinde -vakıf mülhakâtının artması sebebiyle- ilk vakfiyeye atıfta bulunularak harcamalarda bazı ziyadeleştirmeler yapılmıştır:

---

³⁶⁸ Ömer Hilmi, a.g.e., s. 11, 140; Akgündüz, a.g.e., s. 391-392.

Örneğin padişah, asılda 1 batman olan etin miktarını 3 batmana; vâkıfın şartında 2 kile olan pirinç miktarını 4 kileye çıkarmıştır. Tablo-20’de görüldüğü üzere vakfiyede, vakıf görevlilerinin maaşlarının yanı sıra seyyidlere, misafirlere, fakirlere, isimleri zikrolunan 7 kişiye düzenli nakdî ve/veya aynî tahsisat yapılmıştır. Bunların dışında imaret mutfağında pişecek günlük et; yemek ve ekmek için buğday; Regâib, Berat, Kadir Geceleri, Ramazan ayında Cuma geceleri ile Ramazan ve Kurban bayramlarında hazırlanacak yemekler için pirinç miktarı belirlenmiştir.

Vakıf çalışanlarına ve bazı kişilere yılda nakdî olarak toplam 43.980 dirhem³⁶⁹; aynî olarak da 95 müd ve 210 kile buğday, 71 müd arpa ve 1 müd pirinç tahsisinde bulunulmuştur. İmaret mutfağına gelince günlük ve özel zamanlar için tahsis edilen et ve hububat miktarı, hayli yüksek seviyededir. Mutfakın her gün aynı kapasiteyle çalıştığı varsayıldığında yılsonunda toplamda 1.080 batman et, 5.400 kile buğday, 10 müd ve 1.441 kile pirinç harcanmış olması gerekmektedir.³⁷⁰ (Bkz.: Tablo-20).

³⁶⁹ **Dirhem:** İslamî gelenekteki gümüş para birimidir. Şer’î dirhem 2,97 gr’dır. Osmanlılar, gümüş para birimi olarak dirhem yerine akçeyi kullanmışlardır. Türkçe olarak düzenlenen belgelerde gümüş para biriminden daima akçe diye söz edilmekte; dirhem tabiri hukukî belgelerde ve özellikle arapça belgelerde geçmektedir. Ancak bundan şer’î dirhem anlamı çıkarılmaması için “günün geçer parasıyla şu kadar gümüş dirhem” manasına gelen “*dirhemen fiddiyyen raicen fi’l-vakt*” ifadesi kullanılırdı. Detaylı bilgi için bkz: Halil Sahillioğlu, “Akçe”, *DİA*, II, s. 225; a.y., “Dirhem”, *DİA*, IX, s. 371.

³⁷⁰ **Batman;** Et, pamuk, ipek, kumaş, darı, buğday, un, ekmek, şeker, su, yağ gibi maddelerin ölçümünde kullanılan bir ağırlık birimidir. Batmanın değeri, yerine ve eşyanın cinsine göre değişmektedir. 1 Batman, 2-8 okka/2-6 okka, 15-16 okka gibi değerler verilmektedir. Bkz: Pakalın, a.g.e., c. I, s. 174; Rahmeti Arat, “Batman”, *İA*, II, s. 342-343; Cengiz Kallek, “Batman”, *DİA*, V, ss. 199-200; Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2005, s. 15-19; Yaklaşık bir değer elde etmek üzere buradaki hesaplamada 1 batman=6 okka kabul edilmiştir. Buna göre 3 batman=18 okka’dır. **Okka:** Kıyye, vukıyye de denilmektedir. Değeri, yerine göre değişmekle birlikte en tanınmış 400 dirhem yani 1.282 gr’dır. Bkz: Taşkın, a.g.t., s. 96-97; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 253. Buna göre 3 batman=18 okka=23.076 kg olur. **Müd:** Hububat ölçümünde kullanılan hacim ölçütü olup bunun da sabit bir değeri yoktur. Resmi müd, 20 İstanbul kilesi kabul edilmiştir. Bkz.: Midhat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul, İnkılab Kitabevi, 1958, s. 214. 892 (1487) tarihli Hüdâvendigâr Livâsı Kanunnâmesi ile Bursa müddünün karşılığı da tahıl için 20 kile olarak belirlenmiştir. Bkz: Cengiz Kallek, “Müd” *DİA*, XXXI, s. 458. Buna göre **1 müd=20 kile’dır**. Ayrıca 1 Bursa müddünü 2,5 kile olarak da tespit edilmiştir. Halime Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 128. **Kile:** Osmanlı’da yaygın kullanılan bir hububat ölçütüdür. Müddün altında bir değer taşıyan kile, diğer tartı değerleri gibi değişkendir. Muhasebe kayıtları, Emir Sultan vakfının galle gelirlerinin hesaplanmasında çoğunlukla Bursa kilesi, bazen de İstanbul kilesi kullanıldığını göstermektedir. 1 Bursa kilesinin 8 ya da 12 okka olduğu tespit edilmiştir. İnalçık, a.g.e., s. 251; Cengiz Kallek, “Kile” *DİA*, XXV, s. 569; Taşkın, a.g.t., s. 63-74; 1 Bursa kilesi 8 okka kabul edildiğinde **1 kile=10.256 kg’dır**. Dolayısıyla **1 müd=20 kile=205.120 kg** olur. Bu çevirme, vakfın gider hacmini değerlendirmek için yapılmıştır. Fakat kaygan bir zemin durumundaki söz konusu tartı değerlerinin kesin hesabını çıkarmak kısa sürede mümkün olmayan ve aynı zamanda bu çalışmanın esas mevzuunu teşkil etmeyen ayrı bir konudur.

Vakfiyeye göre aynı yardımların harcama cihetlerine dağılımı şöyledir:

Harcama Ciheti	Harcama Miktarı (Kile Cinsinden, Yıllık)		
	Buğday	Arpa	Pirinç
Görevliler	2.010	1.020	20
Seyyidler	30	400	-
Kişiler	70	-	-
İmaret (Normal Zaman)	5.400	-	1.440
İmaret (Özel Zaman)	-	-	201
Toplam	7.510	1.420	1.661

Elbette vakfiyeden çıkardığımız bu meblağlar, öngörülen harcama çerçevesini sunmakta olup pratikteki durumu yansıtmamaktadır. Ancak vakıf giderleri hakkındaki bu rakamların, külliye'nin kuruluşundan XVI. yüzyıl sonuna –diğer bir ifadeyle vakfın en eski tarihli muhasebe defterine- kadar elimizdeki tek somut veriler olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Zira gelirler hususunda istifade ettiğimiz tahrir kayıtları, yapıları gereği vakfın gider durumuna yönelik bilgi ihtiva etmemekte; şer'iyeye sicilleri de bazı müstakil tamir kayıtları dışında bilgi sağlamamaktadır. Bu noktada göz önünde bulundurulması gereken bir husus da şudur: Gelir-gider seyrinin dengede tutulması, vakfın mâlî düzeninin sürekliliği açısından dikkat edilmesi gereken en temel meseledir. Prensip olarak vakfın en azından giderler kadar gelirinin bulunması ve gelirlerinin giderlerine yetiyor olması gerekmektedir. Nitekim muhasebe kayıtlarına göre Emir Sultan vakfı giderlerinin genel olarak gelirlerle orantılı seyrettiği görülmektedir. Bu durumda ikisinden birinin bilinmesi, diğerinin ona orantılı tahmin edilmesine yardımcı olmaktadır.

Vakfın ilk net gider durumunu yansıtan 1006 tarihli muhasebe defterine göre toplam gider 580.134 akçedir. Son defterde ise 475.274 akçeye inmiştir. Ancak bu zaman zarfında bazı yıllar toplam giderlerin 700.000 akçenin üzerine çıktığı görülmüştür. Ayrıca bazı yıllarda ek harcamalar da olmuştur. (Bkz.: Tablo-21).

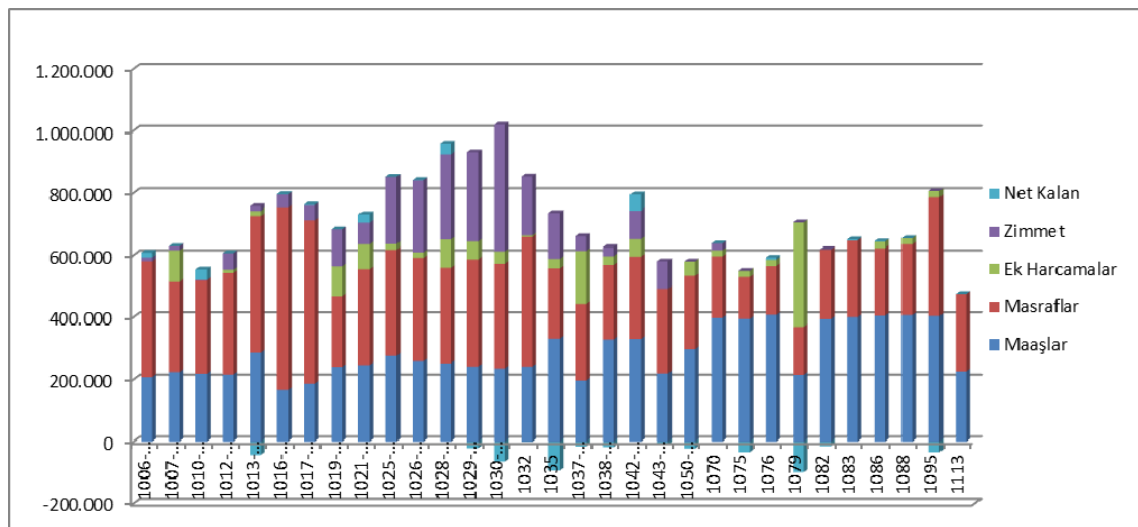
Vakıf muhasebe defterlerinde gelirlerden sonra “*Vuzi‘a Min Zâlik*” başlığıyla verilen giderler iki ana kalemden oluşmaktadır. Maaşlar (el-vezâif) ve masraflar (el-ihracât) şeklinde tasnif edilen bu iki bölümde, vakfın mu‘ad giderleri tafsilatıyla

belirtilmiştir. Bunların dışında bazı dönemlerde ortaya çıkan ek harcamalar ayrıca kaydedilmiştir.

Grafik 10’da gider türlerinin yıllara dağılımı yansıtılmıştır 1006-1032 arasında masraflar, maaş giderlerinden fazla iken, sonraki dönemlerde tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır. Özellikle 1050-1095 arasında maaş giderleri büyük bir artış göstermiştir. 1095’deki toplam maaş meblağı, dönemin başına göre neredeyse %100’e yakın bir yükselişi işaret etmektedir.

Muhasebe bilançoları, mu’tad giderlerin mu’tad gelirlerle karşılanabildiğini göstermektedir. Ancak hem gelirlerde hem de giderlerde ek meblağlar bulunmaktadır. Bu ekler bazen gelir-gider dengesini sağlamada önemli rol oynarken bazen de bütçe açığına sebep olmuştur. Örneğin 1006-1007 döneminde mu’tad giderler mu’tad gelirlerden 8.110 akçe fazla çıkmıştır. Ancak ek gelir olarak bakıyyenin varlığı aradaki açığı kapatma imkânı sağlamış ve bununla birlikte bir sonraki döneme kasa fazlası bırakmıştır. 1013-1014 döneminde ise, mu’tad gelirler ek gelire rağmen mu’tad giderleri karşılayamamış, hatta bu açığa ek harcama da ilave edilince genel bütçe açığı, -42.858 akçeyi bulmuştur. Tablo-12 ve Tablo-17’deki detaylı veriler karşılaştırıldığında bütçeyi denkleştirmede ek meblağların etkisi görülecektir.

Grafik-10 Gider Türlerinin Yıllara Göre Dağılımı (1006-1113)

2.1. MAAŞLAR

Külliye'nin birimlerinde çalışan görevlilerin maaşları, vakıf bütçesinden ödenmekteydi. Hangi görevlerin kaç kişi tarafından ne kadar ücretle yerine getirileceği ise, vakfiye şartlarıyla karara bağlanmıştır. Vakfiyeye göre külliye'de çeşitli işleri yapmak üzere en az 77 kişi görevlendirilmiştir. Mütevellî hariç bu görevlilere günlük toplam 109,5 dirhem maaş tahsis edilmiştir. Ayrıca görevlilerin çoğuna buğday, arpa ve pirinç cinsinden yıllık aynî maaşlar da tahsis edilmiştir. Bunlar, kile ölçüsüyle toplamda 2.010 kile buğday, 1.020 kile arpa ve 20 kile pirinçtir. (Bkz.: Tablo-20).

Muhasebe defterlerinde “*el-vezâif*” başlığıyla kaydedilen maaşlar, akçe değeri üzerinden ödenenlerdir. Aynî maaşlar (cerre), masraflar grubunda kaydedildiği için sonraki kısımda ayrıca ele alınacaktır.

Vakıf görevlileri, muhasebe defterlerinde çalıştıkları birimlere göre “ ‘*an cemâ’at-i câmi-i şerîf*, ‘*an cemâ’at-i imâret-i âmire*, ‘*an cemâ’at-i türbe-i şerîf*” şeklinde ya da yaptıkları işe göre “ ‘*an cemâ’at-i zâbitân ve kâtibân ve câbiyân*, ‘*an cemâ’at-i eczâ-hânân*, ‘*an cemâ’at-i devr-hânân*” şeklinde tasnif edilerek aldıkları maaşlar belirtilmiştir. Bu şekilde tasnif edilen listelere bakıldığında vakıf çalışanlarının, ilk belirlenen sayı ile sınırlı kalmadığı, zamanla yeni kadroların ihdas edildiği görülmektedir. Vakfiyeden sonra en erken tarihli muhasebe defterine göre (1006-1007 dönemi) bu tarihte görevli sayısı 140’a çıkmıştır. İncelenen muhasebe dönemlerinde en az personel (122 kişi) 1016-1017 döneminde; en fazla da (171 kişi) 1086’da kaydedilmiştir. Ancak hiçbir zaman vakfiyedeki sayının altına düşmemiştir. (Bkz.: Tablo-24).

Muhasebe defterlerinde bazı unvanlara dönem dönem farklı listelerde yer verilmesi, toplam personelin birimlere dağılımını büyük ölçüde değiştirmektedir. Örneğin genellikle imaret görevlileri ya da câbiler listesinde yer verilen denetim görevlileri bazen de ayrı listelenmiştir. Bu sebeple Tablo-24’de gösterilen birimlerin görevli sayısı, unvanlara göre tespit edilmiştir.

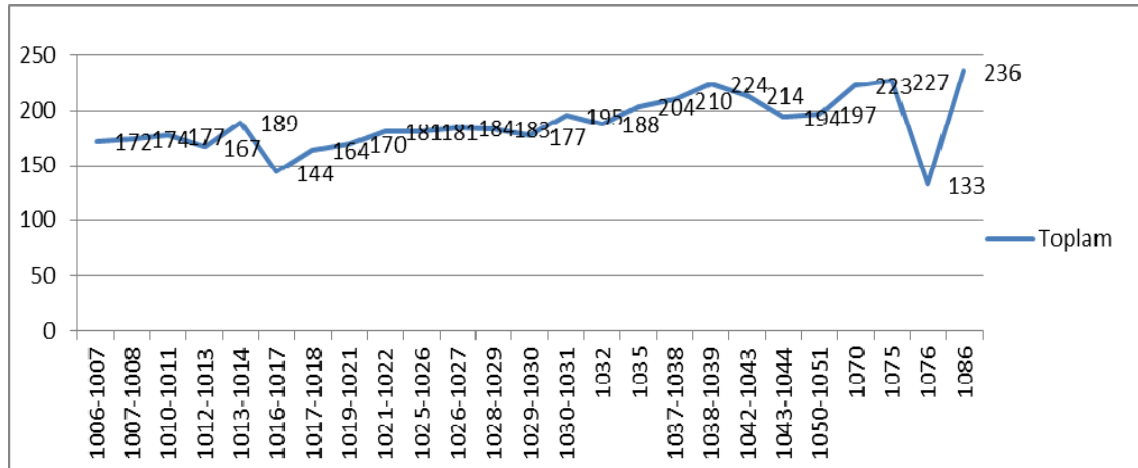
Vakıf bütçesinden maaşlar için harcanan meblağ, görevlilerin çoğalmasına bağlı olarak artmıştır. 1006-1007 muhasebe döneminde 140 kişiye toplamda 120.859 akçe;

1086'da 171 kişiye 198.720 akçe maaş verilmiştir. Görevlilerden başka "zevâid-horân" denilen ve vakıftan mâlî destek alan kimseler de vardı. Bunların sayısı, diğerleri gibi zamanla artmıştır. Yukarıdaki muhasebe dönemlerinden devam ederse; 1006-1007'de 32 kişi olan zevâid-horâna 87.040 akçe; 1086'da ise 65 kişiye 141.840 akçe ve ayrıca 32 kişi olan lahm-horâna 64.440 akçe ödenmiştir.

XVII. yüzyıl boyunca muhasebe kayıtları da göstermektedir ki vakıf giderlerinin yarısından fazlasını personel ücretleri teşkil etmekteydi. Bazı yıllarda örneğin 1035-1039 arasında maaşlar kısmî olarak ödenebilmiştir. Vakıf bütçesinin artan maaş giderlerini karşılamakta zorlandığı anlaşılmaktadır.

Maaş kaleminin bütçedeki bu payı, görevli ücretlerinin yükselişinden değil sayının artışından kaynaklanmıştır.

Grafik-11 Külliye'deki Görevli Sayısı

Personelin vakfiyede belirlenen maaş miktarları ile XVI. yüzyıl sonundaki maaş durumları karşılaştırıldığında çoğu görevlinin maaşında değişim (zam) olduğu tespit edilmiştir. Daha önceye dair muhasebe dökümlerinin olmaması, ne zamandan itibaren bir artış yaşandığını belirsizleştirmekle birlikte XVI. yüzyıl ortası ve sonrasında görülen akçenin değer kaybına uğraması, gıda ve eşya fiyatlarının pahalılaşması gibi iktisadî faktörlerin³⁷¹, maaş artışını zorunlu hale getirmiş olabileceği düşünülmektedir.

³⁷¹ Akdağ, a.g.e., s. 36-44, 456-463.

Akdağ, celâlî ve suhte ayaklanmalarının etkisiyle Anadolu'da XVI. yüzyıl ortalarında başlayan XVII. yüzyıl boyunca da devam eden iktisâdî krizin piyasalara yansımaları, mühimme kayıtlarına ve Bursa'nın da içinde bulunduğu çeşitli vilayetlerin sicillerine dayanarak incelemiştir, gıda fiyatları hakkında ortalama bazı sonuçlara ulaşmıştır. Buna göre XVI. yüzyıl ortasında (957/1550) bir okka ekmek (1.382 gr), 0.5 akçe; bir koyun, 30-35 akçe; bir okka et, 2-3 akçe; bir okka sade yağ, 6-8 akçe; bir kile buğday 5-6 akçe iken, XVII. yüzyıl başlarında (1018/1609) aynı gıdalardaki fiyatlar sırasıyla 4-8 akçe, 560-600 akçe, 10-11 akçe, 42 akçe, 120-160 akçe olmuştur.³⁷²

Emir Sultan vakfının muhasebe verilerinden hareketle XVII. yüzyıl gıda fiyatlarına bakılırsa şöyle bir durum ile karşılaşılacaktır.

Dönem	Buğday	Pirinç	Nohut	Et	Sade yağ	Bal	Nişasta
1006-1007	25	34,42	26	8,51	29,14	18,50	10
1017-1018		43,14	42,86	17	33,37	15,85	13,22
1025-1026	35-40	32	38	10	22-25	12-14	15
1050-1051	30	40	30		28	16	8
1086	50	80	60		40	22	15

Yukarıdaki veriler, XVI. yüzyılda yaşanan iktisâdî koşulların etkisinin, XVII. yüzyılda da devam ettiğini göstermektedir. Ancak buna rağmen vakıf çalışanlarının maaşlarında iyileştirilmeye gidilmeyerek personel istihdamının artırılması dikkat çekici bir durumdur.

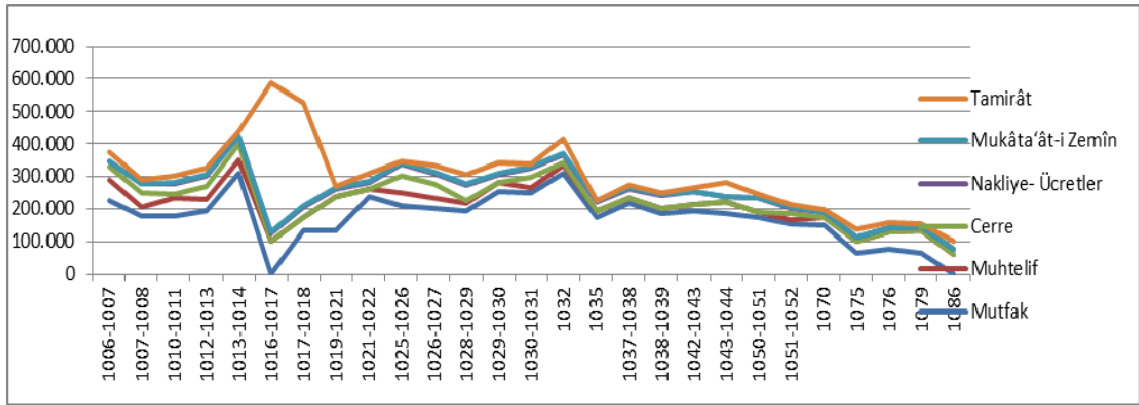
2.2. MASRAFLAR

Maaşlar, vakıf gider kalemlerinden sadece birini teşkil etmekteydi. Bunun dışında külliye düzenli işleyişini temin etmek üzere yapılan harcamalar çok çeşitli kalemlerden oluşmaktaydı. Muhasebe defterlerinde maaşlar dışındaki tüm harcamalar, “*el-İhrâcât*” adıyla kaydedilmiş olup belirli alt başlıklar halinde gruplandırılmıştır. Aşağıdaki grafikte bunlar; mutfak, muhtelif, cerre, nakliye-ücretler, mukâtaât-ı zemîn ve tamirat olmak üzere 6 gruba ayrılarak gösterilmiştir.

³⁷² Akdağ, a.g.e., s. 463.

Grafik-12'den de anlaşıldığı üzere XVII. yüzyıl boyunca genel olarak gider türleri birbirine orantılı seyretmiştir. Sadece 1016-1017 döneminde farklı bir durum yaşanmıştır. Bu dönemde tamirat giderleri yüzyılın en yüksek harcama meblağına (457.559 akçe) çıkmıştır. İmaret mutfağı ise, çalışmadığından bu alanda harcama kaydı bulunmamaktadır.

Grafik-12 Masraf Türleri

2.2.1. Mutfak Harcamaları

Külliyede beslenme ihtiyacı, imaret mutfağında pişirilen yemeklerle karşılanmaktaydı. Vakıf bünyesinde istihdam edilen görevlilerin yanı sıra yoksullar, öğrenciler, misafir ve ziyaretçiler de imaretin yemek imkânlarından faydalanmaktaydı. (Bkz.: Dördüncü Bölüm: İmaretten Faydalananlar). İmaretin bu kalabalık müdavimlerini her gün doyurması, mutfağın kesintiye uğramadan çalışmasına bağlıydı. Mutfakta yemek yapımı için lazım olan gıda maddelerine harcanan meblağ, muhasebe defterlerinde “*harc-ı matbah*” şeklinde kaydedilmiştir.

Masraf grupları içinde en fazla harcama, imaret mutfağı için yapılmıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere incelenen muhasebe dönemlerinde sadece 1016-1017 döneminde mutfağın çalışmadığı, diğer zamanlarda 65.742-311.699 akçe arasında değişen harcamalar yapıldığı görülmektedir. (Bkz.: Tablo-22).

İmarete alınan etin, bir kısmı mutfak içindi. Diğer bir kısmı da bazı vakıf görevlilerine dağıtılmaktaydı. Günlük olarak “*lahm-bahâ*” hakkı bulunan görevliler, bazen detaylı bir şekilde belirtilmişlerdir. Örneğin 1042-1043’de lahm-baha alan 17 kişi

şunlardır: Kâsım Paşa müderrisi, şeyh-i seccâde, kâtib-i vakf, nâzır-ı vakf, şeyh-i imaret, imam, hatib, müezzinler (4 kişi) saatî, kâtib-i kilâr, anbârî, Fıstıklı imamı, vekil-i harç, Seyyid Mustafa ve Seyyid Zeynüddin.

1070, 1075, 1076 ve 1086'da kendilerine et verilenler "*cemâ'at-i lahm-horân*" adıyla maaşlar (el-vezâif) kısmında zikredilmiştir. Kayıtlara göre; 1070'de 26 kişi, 1075'de 25 kişi, 1076'da 24 kişi ve 1086'da 32 kişi lahm-horândır.

2.2.2. Muhtelif Harcamalar

Masraflar grubunda mutfak harcamalarından sonra ikinci büyük gider kalemini "*ihrâcât-ı sâire*" teşkil etmektedir. (Bkz: Tablo-22). Külliye birimlerindeki işlerle ilgili, ihtiyaç durumuna göre yıl içerisinde çeşitli harcamalar yapılmaktaydı. Muhasebe defterlerinde genellikle câmi, türbe, imaret ve hamamlar için gerekli malzemelerin alınmasına yönelik sarf edilen meblağlar, ihrâcât-ı sâireye kaydedilmiştir. Bu kısımdaki harcama alanlarının çoğu düzenli harcamalar şeklindedir. Diğer bir kısmı da yıldan yıla değişen türdeki harcamalardır. Harcama alanları açısından en fazla çeşitlilik ihrâcât-ı sâirede yer almaktadır.

Câmi ve minaresinin aydınlatılması için belirli aralıklarla bal mumu, kandil ve yağ alınmaktaydı. Bundan dolayı her muhasebe döneminde rutin giderler arasında yerini aldığı görülmektedir. Örneğin, 1006-1007 döneminde 56 adet kandil, 60 kıyye yağ (Ramazan, Berat ve Mirac gecelerinde minare için özel), mihrabın iki kanadına 10 kıyyelik bal mumu; 1007-1008'de câmi ve minare için 30 adet kandil, câmi için 14 kıyyelik bal mumu gideri bulunmaktadır.

Câminin temel ihtiyaçlarından biri de hasırdır. Alınan hasırlar, özellikleri ile kaydedilmiştir. İncelediğimiz dönemde câmide Mihaliç, Mısır ve saz hasırları kullanıldığı belirlenmiştir. Örneğin, 1006-1007'de 3.861 akçeye 90 adet Mihaliç hasırı ve 8.750 akçeye 35 adet Mısır hasırı; 1007-1008'de 2.614 akçeye sadece 51 adet Mihaliç hasırı; 1079'da 475 akçeye ve 1086'da 1.200 akçeye saz hasırı alınmıştır.

Buhur ve hafızların hatmiye harcı ile câminin temizliği için süpürge alınması, câmi ile ilgili harcama kalemleridir.

İmarette lazım olan malzemeler (peştemâl, tas, kâse, sini, kürek, süpürge vs.), fırın için hurda harcı, un koymak için çuval, yağ ve bal koymak için altlık, ekmekleri örtmek için örtü, aşure malzemesi, misafirler için ziyafet harcı, un, yağ, bal vs.'nin Kapan Han'dan imarete nakli için hamaliye ücreti ve diğer bazı ücretler, cerre bahası, türbe mumu için yağ, hamamı ısıtmak için odun, tamir keşfi için hüccet-i şer'iyeye bahası, imama verilen Ramazaniye harcı, vakıf mâlını tahsil etmek için câbîlere ödenen harcırah bedeli, külliye birimlerindeki bazı tamir giderleri, bazı vakıf ev ve dükkânların battalileri ile zemin kiraları; kapsamı oldukça geniş tutulan muhtelif harcamalardan diğer bir kısmıdır.

2.2.3. Cerre-Cerâye

Vakıf personeline yönelik cerre ya da cerâye adıyla ödemeler yapılmaktaydı. Cerâye, vakıf tarafından verilen yiyecek demektir.³⁷³ Buğday ve arpa cinsinden, miktarı yıllık olarak belirlenen bir maaştır.

Görevlilerden bir kısmına hizmetleri karşılığında hem nakit hem de aynî maaş tayin edilmiştir. Tablo-23'te vakfiyede kendilerine maaş tayin edilenler gösterilmiştir. Vakfiyeye göre görevlilerden 32 kişiye nakit ve aynî; 43 kişiye sadece nakit; 3 kişiye de sadece aynî maaş tayin edilmiştir.

Yukarıda zikredilen iki tür maaştan günlük hesap edilen nakit maaş, vazife; yıllık belirlenen aynî maaş, cerre şeklinde isimlendirilmiştir. Muhasebe defterlerinde maaşlar bu isimlendirmelerle (el-vezâif ve cerre-horân/cerâye) kaydedildiği gibi vakıf ciheti tayin beratlarında da her iki maaş türü belirtilmiştir.³⁷⁴

³⁷³ Pakalın, a.g.e., c. I, s. 280.

³⁷⁴ Örneğin, vakfa nâzır tayini hakkındaki 10 Şa'ban 1031 tarihli berat şöyledir: "*Nevvâl-i 'âtifet Husrev-dânem ile behre-mend ve ber-murâd olmağa lâyıq ve sezâ-vâr olanlardan mülâzımından olub sipâhi oğlanları cemâatinden 78. Bölükde yevmi 23 akçe 'ulûfeye mutasarrıf olan işbu dârende-i fermân-ı vâcibu'l-iz'ân kadvetu'l-emâsil ve'l-akrân Mehmed bin Süleyman hakkında mezîd-i 'inâyet-i pâdişâhânem zuhura getirüb mahrûse-i Bursa'da vâki merhûm Hz Emir Sultan evkâfına iftihâru'l-havâss ve'l-mukarrebîn muhtârü'l-'izz ve't-temkin dâru's-sa'âdetim ağası olub evkâf-ı merkûme nâzırı olan İsmail Ağa dâme 'uluvvuhu 'arzu mücebince ref' olunan Abdulvehhâb yerine 1031 Şa'ban'ının 2. Gününden yevmi 6 akçe ve senede 6 müd hinta ve 6 müd şa'ir cerre ile nâzır ta'yîn idüb bu berât-ı 'âli-şânı verdim ve buyurdum ki varıb hıdmet-i nezâreti mer'î ve müeddî kaldıktan sonra ta'yîn olunan yevmi 6 akçe vazifesin ve senede 6 müd hinta ve 6 müd şa'ir cerresin evkâfi mahsûlundan alıb mutasarrıf ola...*"Bkz.: BŞS B 41 150b; diğer örnekler için bkz: BŞS B 41 151b, 146a; BŞS B 44 146a; BŞS B 70 67b; BŞS B 103 112b; BŞS B 115 97a.

Sonradan aynî maaşların kapsamı genişletilmiştir. Vakfiyede bu hak verilmeyen müezzinler, ser-mahfil, muallim ile yeni ihdas edilen bazı görevleri ifa edenlerin de aynî maaştan yararlandıklarını muhasebe kayıtları göstermektedir. Örneğin; 1006-1007 muhasebe döneminde 35 kişi buğday, 15 kişi arpa ve 2 kişi yulaf cerre alırken 1070 muhasebe döneminde buğday alanlar 61'e, arpa alanlar da 21'e çıkmıştır³⁷⁵

Vakfiyede aynî olduğu (müd ve kile cinsinden) belirtilen bu ödemeler, muhasebe kayıtlarına göre, aynî ve/veya nakit (akçe değeri üzerinden) olarak gerçekleştirilmiştir. Cerre-horâna yapılan ödemelerin "cerre bahâsı" adıyla nakit verilen tutarı, masraflar grubuna; aynî verilenler, vakfın muhasebe defterlerinin sonunda yer alan "*muhâsebe-i vâridât ve mesârif-i kilâr-ı imâret*" bölümünün giderler (vuzi'a min zâlîke) kısmına kaydedilmiştir.

Örneğin cerre-horâna ödenmesi gereken buğday, arpa ve yulaf cerresi, 1006-1007 muhasebe döneminde toplam 3.256 kile olup bunun 2.216 kilesi, 39.700 akçe olarak cerre bahâsı adıyla masraflar grubuna; kalan 1.040 kile, aynî olarak kiler giderlerine yazılmıştır. Yine 1010-1011 muhasebe dönemine ait 3.076 kile cerrenin 1.000 kilesi 12.525 akçe ve kalanı (2.076 kile) aynî verilmiştir. Tablo-22'de görülen 1006-1014, 1025-1032 ve 1051-1052 dönemlerinde aynî maaşların bir kısmı bu şekilde nakit; kalan kısmı da aynî olarak ödenmiştir. Cerreler, 1016-1022, 1035-1051 ve 1070-1086 muhasebe defterlerinde ise tamamen aynî şekilde belirtilmiştir.

2.2.4. Nakliye ve Ücretler

Vakıf cibâyetlerinden toplanan buğday, pirinç, arpa gibi tahıl ürünlerinin bir kısmı, satılıp nakit para olarak vakıf kasasına kazandırılırken diğer bir kısmı da imaret mutfağında kullanılmak üzere ücretle anbara taşınmaktaydı. Nakliye giderleri, muhasebe defterlerinde "*ücret-i kirâye-i gallât cibâyet-hâ-i mezkûrîn ilâ anbâr-ı imâret*" şeklinde kaydedilmiştir.

Anbara getirilen un ve hububât, pişirilecek ekmek ve yemeklerin ana unsuruydu. Bunlardan başka, yemek hazırlamak için ihtiyaç duyulan diğer malzemeler de, satın alınarak kilere getirilmekteydi. Çarşıdan imarete kadar taşıma işini yapanlara,

³⁷⁵ BOA, TSMA.d. 3729/1; BOA, MAD.d. 7748.

hammâliye ücreti; vakıf buğdayını un haline getiren imaret değirmencisine, imarette pişen buğday çorbası için buğday dövene (gendüm-kûb), imaret eşyalarını kalaylayana ve Berat gecesinde câmi mihrabı bal mumu dökümü için mumcuya belirli bir ücret ödenmekteydi. Ayrıca Ramazan gecelerinde câminin minare kandillerinin aydınlatılması için ücret verilmekteydi. Süreklilik gösteren bu ücretlerden başka ihtiyaca göre ortaya çıkanlar da vardı. Örneğin 1037-1038'de At Pazarı hamamının kazanı için kazancıya 1.080 akçe; 1038-1039'da imarettteki büyük kazanın tamiri için 175 akçe ödenmiştir. Ücretler, bazen nakliye giderleri ile birlikte bazen de ayrı olarak “'ani'l-icârât” ya da “'anil'l-ucûrât” başlığıyla zikredilmiştir.³⁷⁶

Nakliye bedeli, getirilen erzakın türüne, miktarına ve mesafesine bağlı olarak her yıl değişiklik göstermiştir. Tablo-22'de birlikte verilen nakliye giderleri ve ücretler, masraf türleri arasında süreklilik gösteren harcama kalemlerindedir. İncelenen dönemde her ikisinin toplamı 9.480 ilâ 47.577 akçe arasında seyretmiştir. Nakliye giderleri ve çoğu imaret ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ücretler ile yukarıda belirtilen mutfak harcamalarının devamlılığı, imaretin bu dönemdeki işlerliğini açıkça ortaya koymaktadır.

2.2.5. Mukâtaât-ı Zemîn

Mukâtaa-i zemin uygulamasının vakıflar açısından iki yönü bulunmaktadır. Bu uygulama, bir vakfa başka bir vakıftan hem kira alma hem de ona ya da başkasına kiracı olma imkânı sağlamaktadır. Dolayısıyla belirli bir vakıf bütçesi için mukâtaa-i zemîn, hem gelir hem de gider kalemi olabilmektedir.

Emir Sultan vakfının hem gelirleri hem de giderleri arasında zemîn kiralari yer almakta olup gelir getirici olanlar, yukarıda gelirler bölümünde anlatılmıştı. Bu kısımda vakfa ait bazı akarların, başka vakıfların arazi sınırlarında bulunması sebebiyle ilgili vakıflara yapılan ödemeler ele alınacaktır.

Vakfiyeye göre, Emir Sultan vakfının zemin kirası ödediği yerler en baştan beri vardı. Bunlardan Tahtakale'de bulunan iki kanare (mezba) dükkânı için, Geyikli Baba

³⁷⁶ BOA, MAD.d. 5565; BOA, MAD.d. 7748; BOA, MAD.d. 1376. (Nakliye ve ücretler, 1025-1029 ve 1035-1075 arası birlikte; 1029-1031 arasında ayrı kaydedilmiştir.)

Zaviyesi Vakfına ödeme yapılmaktaydı. Diğerleri, Ahmed Daî Mescidi mahallesindeki Yeni Hamam (Hammam-ı Kebîr) ve onun bitişiğindeki üç dükkân ile bir kıt'a arazi olup bunlar için aylık 80 dirhem mukâtaa verildiği belirtilmiştir.³⁷⁷

Vakfın mukâtaa-i zemin ödediği yerlerin sayısı zamanla artmıştır. Muhasebe defterlerinde hangi akarların hangi vakıflarla ilişkili oldukları görülmektedir. Buna göre, han, hamam, bazı dükkân, bahçe, değirmen ve tuzla gelirleri sebebiyle mukâtaât verilmekteydi. Örneğin, Medine-i Münevvere (Haremeyni'ş-şerifeyn) vakfına³⁷⁸ dükkân mukâtaası (1019, 1026), Şeyh Ebu İshak Kazerûnî vakfına Gencelü tuzlası mukâtaası (1028), Alaca Mescid vakfına Kütahya Han mukâtaası (1037), Çerâğ Bey (Mescidi) vakfına Hammam-ı Esb mukâtaası (1037) verilmekteydi. Yine Geyikli Baba, Gazi Hüdâvendigâr, Bayezid Paşa, İshak Paşa, Umur Bey, Ali Ahî ve Ahmed Dâ'î vakıflarına, Emir Sultan vakfının Gönen, Manyas, Karabürçek ve Edremit'teki değirmenleri ile Lâzıkıyye, Edremit gibi bazı yerlerdeki bahçeler için mukâtaa verilmekteydi.

Bazı muhasebe dönemlerinde, ödenmesi gereken mukâtaât-ı zemînin tamamı değil bir kısmı ödenmiş ve genel gider toplamına sadece bu ödenen miktar dâhil edilmiştir. İncelediğimiz dönemde zemîn kiralarının toplamı 1.896-3.696 akçe arasında seyretmiştir. Bu da masraflar grubunda en düşük meblağlara karşılık gelmektedir. (Bkz: Tablo-22).

2.2.6. Tamirât

Vakıf gider kalemlerinden biri de bakım ve onarım harcamalarıdır. Masraflar grubunda “*ani'l-meremmât*” başlığı altında vakıf binalarının eskiyen, tahrip olan bölümleri (câmi, imaret, türbe, hamama ait çatı, kapı, duvar, çerçeve, suyolu tamirâtı, şadırvan, çeşme tamiri vs.)'nin tamirat giderleri kaydedilmiştir.

³⁷⁷ BOA, EV.VKF, 19/1, 35.-36., 91.-93. satırlar

³⁷⁸ İncelediğimiz dönemde Emir Sultan vakfının Haremeyn evkafıyla alakalı olduğu husus, dükkân mukâtaası sebebiyledir. Haremeyn evkâfının Emir Sultan kurbunde yıllık kirası 456 akçe olan bir dükkânı bulunmaktadır. Bkz.: BOA, D.HMH.d. 21368/2; BOA, D.HMH.d. 21378/2; BOA, EV.HMH.d. 591/3; BOA, D.HMH.d. 21414/3.

Külliyede hizmet kalitesinin korunması, fizikî birimlerin bakım-onarım işlerinin düzenli aralıklarla yapılmasını gerekli kılmaktaydı. Külliye'deki binaların üzeri kurşunla kaplıydı. Çoğu zaman tamir masrafları eskiyen kurşunların yenilenmesi ihtiyacından doğmuştur. Aydınlatmak için kandil kullanılması, bina içlerinin islenip kararmasına sebep olmaktaydı. Kararan duvarların sıvanması (ağırtılması) da sık yapılan tamir işlerindendi.

İncelenen dönemde tamirat için yapılan harcamalar, muhasebe defterlerinde 2.288-45.956 akçe arasında seyretmiştir. Ancak külliye birimlerinin zaman zaman geniş çaplı tamirler geçirdiğini muhasebe defterlerindeki ek tamir kayıtları göstermektedir. Örneğin 1016-1017 muhasebe döneminde 455.192 akçe ek tamir gideri vardır. Bu dönemde câmi, türbe, Emir Sultan çarşısı ve Kütahya Han çıkarılan hüccet gereği, esaslı bir tamirden geçmiştir. Câmi ve türbe sakfına 110.559 akçe; Kütahya Han ve dükkânları için 68.060 akçe; Emir Sultan Çarşısındaki dükkânlar için 93.205 akçe; câmi ve türbenin kurşunu için 174.608 akçe ve vazîfe-i mu'temedân olarak üç kişiye toplam 8.760 akçe sarf edilmiştir. 1017-1018 muhasebe döneminde de rutin tamir giderleri dışında imaret ve kilerin yer aldığı bazı yerlere 311.763 akçe ek harcama yapılmıştır.

2.3. KALAN

Mu'tad gider kalemleri için yapılan harcamaların ardından vakıf bütçesinde kalan meblağ olduğunda muhasebe defterlerinde “*el-bâkî*” şeklinde kaydedilmiştir. Artan para, çoğunlukla sonraki yıl bütçesine aynen intikal etmemiştir. Onun üzerinden de bazı tasarruflarda bulunulmuş ve en son “kalan”, nakit ve zimmet niteliği ile belirtilmiştir. Aşağıda kalanın (el-bâkî) sarf durumu; ek harcamalar, alacaklar ve net kalan olarak üç kısımda ele alınacaktır.

2.3.1. Ek Harcamalar

Ek harcamalar, elde kalan meblağ üzerinden gerçekleştirilen ve miktarı yıldan yıla değişiklik gösteren ödemelerdir. İncelenen muhasebe dönemlerinin çoğunda ek harcama kayıtları bulunmakta olup 4.800-337.140 akçe arasında değişen giderler söz konusudur. Bunlar; çeşitli tamirler, borçlar, zamanında yapılmamış vezâif-cerre ödemeleri ile avâid akçesinden oluşmaktadır.

Emir Sultan vakfi, dâru's-sa'âde hazinesine yıllık belirli bir ödeme yapmaktaydı. Avâid-i humâyûn da denilen bu ödeme, vakıf hizmetleri ile doğrudan alakalı değildir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında (1074/1663 ve sonrasında) Emir Sultan vakfı, 20.000 akçe avâid öderken Bursa'da Orhan vakfından 20.000 akçe, Yeşil İmaretî vakfından 120.000 akçe ve Muradiye vakfından 200.000 akçe tahsil edilmekteydi.³⁷⁹ Yukarıda merkezî yönetimin vakfa yardımda bulunduğu ve muhasebe defterlerinde gelirler arasında gösterilen bu meblağa da avâid denildiği belirtilmişti. Bazı dönemlerde avâid akçesi, vakfin tamirat masrafları için sayılarak tahsil edilmemiştir. Örneğin; 1059/1649 yılında câmi harimindeki bir tuğra, imaret kileri ve türbe kapanının tamiri bu şekilde gerçekleştirilmiştir.³⁸⁰ 1079/1668 yılında ise, Dâru's-saâde ağası (nâzır) Abbas Ağa'nın fermanı gereğince câmi, türbe, şadırvan vs. tamiri için hüccet-i şer'iyye çıkarılmıştır. Toplamda 337.140 akçe masrafın 200.360 akçesi mahsub avâid ve du'âgûyân mevâcibinden; 136.780 akçesi vakıf malından karşılanmıştır.³⁸¹ 1100/1689 senesinde ise vakıf, tahsil etmesi gereken köy ve mukâtaa gelirlerinin tamamını alamadığından zor durumda kalmış ve avâid akçesini ödeyemeyecek duruma gelmiştir. Çıkarılan hatt-ı hümayun ile Emir Sultan vakfına yıllık 200 guruş avâid borcu hibe edilmiştir.³⁸²

Muhasebe kayıtlarında zikredilen ek harcamaların daha detaylı sarfiyat cihetleri ise şöyledir:

-1007-1008'de 102.349 akçenin 76.254 akçesi, câmi ve türbe tamirine; kalan 26.095 akçe, Galle Han sakfı ve duvarı tamirine;

-1012-1013'de 10.000 akçe ve 1013-1014'de 16.174 akçe borçlara;

-1019-1021'de 95.847 akçenin 58.622 akçesi, câmi ve türbe tamirine; 23.225 akçesi kahvehânenin tamirine; geri kalan 14.000 akçe de mütevellî-i sabıkın borcuna;

³⁷⁹ BOA, EV. HMH.D. 84/8-89.

³⁸⁰ BŞS B 74 84b.

³⁸¹ BOA, TSMA.d. 1776/2/5; BOA, EV.HMH.d. 84/44.

³⁸² Bu belgede aynı sıkıntıyı yaşayan Ayşe Sultan ve Türbeler vakıflarına da avâid borçları hibe edilmiştir. Bkz.: BOA, HAT. 1654/14/1/1.

-1021-1022'de 80.018 akçenin 31.228 akçesi, borçlara; kalan 48.790 akçesi de Bursa kadısı Hasan Efendi'nin hücceti gereği câmi yakınındaki han tamirine³⁸³;

-1025-1026'da 18.090 akçe, Kuyucak-ı Kebîr ve Kuyucak-ı Sağîr'de ikamet eden Ermenilerden alınan cizye-i ziyade borcu, vazife ve cerre türü ödemelere;

-1026-1027'de 18.120 akçenin bir kısmı, yukarıda belirtilen Ermenilerden alınan cizye-i ziyade borcunun ödenmesi, diğer kısmı da cizye akçesi borcuna;

-1028-1029'da 91.403 akçe, çeşitli borçlara;

-1029-1030'da 57.488 akçe, 1030-1031'de 39.954 akçe ve 1032'de 4.800 akçe, vazife, cerre, cizye-i ziyade vs. çeşitli borçlara;

-1035'de 30.850 akçe, zevâid-horâna;

-1037-1038'de 170.818 akçe, vakıf görevlileri ve zevâid-horân vezâifine;

-1038-1039'da 28.562 akçe, vezâif ve çeşitli borçlara;

-1042-1043'de 55.710 akçenin 7.800 akçesi, Kütahya Han tamirine; kalan 47.710 akçesi vezâif horâna;

-1050-1051'de 47.000 akçenin 35.000 akçesi, Dâru's-saâde hazinesine; 20.000 akçesi Kütahya Han'ın peşin kirası için borcun ödenmesine;

-1079'da 337.140 akçe, câmi, türbe, şadırvan vs. tamirine sarf edilmiştir.

1051-1052'de 35.000 akçe; 1070-1095 arasında 20.000 akçe Dâru's-saâde hazinesine gönderilen avâid akçesidir. Ayrıca bu dönemlerde vakfın başka bir ek harcaması görünmemektedir.

Ek harcamaların yüksek meblağları bulmasında tamir ve vezâif giderlerinin etkili olduğu görülmektedir.

---

³⁸³ Araştırmalarımızda Emir Sultan Câmii yakınında han olduğu bilgisini te'yid eden başka bir bilgi ile karşılaşılmamıştır. Bu ifade ile kastedilen Emir Sultan Çarşısı olabilir.

Sadece mu'tad giderlerin toplamı dahi bazı dönemlerde bütçeden fazla çıkmış iken söz konusu giderlere ek harcamalar da dâhil edildiğinde bütçe açığı giderek büyümüştür.

2.3.2. Alacaklar (Zimem)

Vakfın alacak yekûnu, “zimem” başlığı altında, ilgili tarih ve mütevellîye göre gruplandırılmıştır. İncelediğimiz muhasebe defterlerine göre vakfın zimmetleri, XVII. yüzyılın ilk yarısında gittikçe artan meblağları bulurken ikinci yarısında neredeyse hiç kalmamıştır. En yüksek zimmet meblağı, 1030-1031 döneminde görülmüş, 1032 döneminden itibaren nispeten azalmalar olmuş, 1050-1113 arasında alacak kaydına - 1070 yılı hariç- yer verilmemiştir.

Tablo-21’de verilen alacak meblağlarının tafsilâtı şöyledir:

-1006-1007 ve 1007-1008 dönemlerinde mütevellî-i sabık Mehmed Bey zamanından 12.424 akçe;

-1012-1013’de mütevellî Mehmed Bey zamanından 54.680 akçe;

-1013-1014’de toplam 14.694 akçe zimmette, mütevellî-i sabık Mehmed Bey zamanından 12.424 akçe; mütevellî-i sabık İsmail Çelebi zamanından (1012 senesinden) 2.270 akçe;

-1016-1017’de toplam 43.328 akçe zimmette, mütevellî-i sabık Mehmed Bey zamanından 12.424 akçe; mütevellî-i sabık İsmail Çelebi zamanından (1014’den) 22.387 akçe; mütevellî-i lâhik Seyyid Mustafa Çelebi zamanından 8.517 akçe;

-1017-1018’de toplam 47.618 akçe zimmette, mütevellî Mehmed Bey ve İsmail Çelebi zamanından kalanlar ile mütevellî-i lâhik Seyyid Mustafa Efendi zamanından 12.807 akçe;

-1019-1021’de toplam 119.183 akçe zimmette, mütevellî Mehmed Bey ve İsmail Çelebi zamanından kalanlar ile mütevellî-i lahik Seyyid Mustafa Çelebi zamanından (1019’da 12.807, 1020’de 71.569 akçe) toplam 84.376 akçe;

-1021-1022'de 70.681 akçe zimmette, mütevellî Mehmed Bey, İsmail Çelebi zamanından kalanlar, Seyyid Mustafa Efendi zamanından (1019'da 12.807, 1020'de 16.812 akçe) toplam 29.619 akçe ve mütevellî Şaban Çavuş zamanından 1020'de 625(2)5 akçe;

-1025-1026'da 217.288 akçe zimmette, mütevellî Mehmed Bey, İsmail Çelebi zamanından kalanlar, Seyyid Mustafa Efendi zamanından (1019'da 1.450 akçe 1020'de 12.312 akçe) toplam 13.762 akçe; Şaban Çavuş zamanından (1021'de 6.252 akçe 1022'de 147.172 akçe) toplam 153.424 akçe; mütevellî-i lahik Seyyid Mustafa zamanından (1024'de 3.600 akçe 1025'de 11.691 akçe) toplam 15.291 akçe;

-1026-1027'de 232.458 akçe zimmette, mütevellî Mehmed Bey, İsmail Çelebi, Seyyid Mustafa Efendi, Şaban Çavuş zamanından kalanlar ile mütevellî-i lahik Seyyid Mustafa zamanından (1024'de 3.600 akçe 1025'de 11.691 akçe 1026'da 15.170 akçe) toplam 30.461 akçe;

-1028-1029'da 273.315 akçe zimmette, mütevellî Mehmed Bey, İsmail Çelebi, Seyyid Mustafa Efendi, Şaban Çavuş zamanından kalanlar ile mütevellî-i sabık Seyyid Mustafa zamanından (1024'de 3.600 akçe 1025'de 11.691 akçe 1026'da 15.170 akçe 1027'de 21.802 akçe) toplam 52.263 akçe; mütevellî-i lâhik Bayezid Ağa zamanından (1027'de 6.615 akçe 1028'de 12.440 akçe) toplam 19.055 akçe;

-1029-1030'da 287.084 akçe zimmette, mütevellî Mehmed Bey, İsmail Çelebi, Seyyid Mustafa Efendi, Şaban Çavuş, Seyyid Mustafa zamanından kalanlar ile mütevellî-i sâbık Bayezid Ağa zamanından (1027'de 6.615 akçe, 1028'de 12.440 akçe ve 1029'da 13.769 akçe) toplam 32.824 akçe;

-1030-1031'de 407.520 akçe zimmette, mütevellî Mehmed Bey, İsmail Çelebi, Seyyid Mustafa Efendi, Şaban Çavuş, Seyyid Mustafa zamanından kalanlar ile Bayezid Ağa zamanından (1027'de 6.615 akçe 1028'de 12.440 akçe 1029'da 13.769 akçe, 1030'da 120.436 akçe) toplam 153.260 akçe;

-1032'de 191.211 akçe zimmette, mütevellî Hasan Bey zamanından (1031'den) 88.500 akçe, Mustafa Bey zamanından (1032'den) 102.711 akçe;

-1035'de 148.368 akçe zimmette, önceki mütevellîler olan mütevellî Hasan Bey zamanından (1031'den) 88.570 akçe, Mustafa Bey Kayyım-zâde zamanından (1032'den) 12.956 akçe, Ali Ağa zamanından (1033'den) 5.732 akçe, Ali Halife zamanından (1034'den) 29.530 akçe, şimdiki mütevellî Mustafa Ağa zamanından (1035'den) 11.580 akçe;

-1037-1038'de 47.202 akçe;

-1038-1039'da 28.870 akçe zimmette, mütevellî-i sabık Mehmed Ağa zamanından (1037'den) 7.202 akçe; mütevellî-i lahik Hasan Bey zamanından (1038 den) 21.668 akçe;

-1042-1043'de 91.399 akçe zimmette, mütevellî-i sâbık Mehmed Ağa zamanından (1040'dan) 23.480 akçe; mütevellî-i sâbık Muslî Çavuş zamanından (1041'den) 56.043 akçe; mütevellî-i lâhik Ali Halife zamanından (1042'den) 11.876 akçe;

-1043-1044'de 88.434 akçe zimmette, mütevellî-i sabık Mehmed Ağa zamanından (1040'dan) 23.480 akçe; mütevellî-i sabık Musli Çavuş zamanından (1041'den) 50.043 akçe; mütevellî-i lahik Ali Halife zamanından (1042 de 11.876 akçe 1043'de 3.035 akçe) toplam 14.911 akçe ve

-1070'de 21.000 akçe zimmet bulunmaktadır.

Zimmetler, henüz tahsil edilmemiş vakıf gelirleridir. Bir sonraki yılın bütçesine bakıyye olarak intikal ederek asl-ı mâl denilen toplam vakıf gelirlerinin bir kısmını teşkil etmektedir. İncelenen dönem içerisinde genellikle bakıyyenin çoğunu, alacaklar teşkil etmektedir. Ancak alacakların giderek artması, tahsilâtın gerçekleşmemesi ve ödeme zamanının uzaması, nakit sıkıntısını ortaya çıkarmıştır. Zimmetten dolayı bütçe açığı oluşmuş, bu açık 407.520 akçe ile 1030-1031 döneminde en üst sınıra ulaşmıştır. Bazı dönemlerde kasada hiç para kalmamış hatta gelirler giderleri karşılamadığı için borçlanma olmuştur.

2.3.3. Net Kalan

Kasada net kalan para (nakit para) “*sahhu'l-bâkî der-kîse-i vakf*” şeklinde kaydedilmiştir.

Gelirler giderleri karşılayamadığında bütçe açığı ortaya çıkmıştır. Kasada nakit kalmadığı gibi açığı kapatmak için borç ya da hibe ile borçlanma yoluna gidilmiştir. İlave edilen meblağ, defterin sonunda tarih-mühür-imza bölümünden hemen önce “*Ez-ziyâde ‘ani’l-harc ve’l-mevâcib*” kaydıyla belirtilmiştir. Bu meblağ, Tablo-21’de net kalan başlığında eksi olarak gösterilmiştir.

Tablo-5’te Emir Sultan vakfı ile bazı selâtin vakıflarının aynı ya da yakın tarihlerdeki cari gelir toplamı ile giderleri birlikte verilmiştir. Buna göre Emir Sultan vakfının, Bursa selâtin evkâfi grubunda büyük bütçeli bir vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Edirne Muradiye Külliyesi ve İstanbul Fatih ve Atik Valide Sultan külliyesiyle kıyaslandığında orta seviyede kalmaktadır.

Tablo-5 Bazı Sultan Vakıfların Gelir-Gider Durumu

Vakıf Adı³⁸⁴	Tarih	Cari Gelirler	Giderler
Emir Sultan	1016-17/1608	700.090	751.984
II. Murad	1017/1608	840.191	705.954
Yeşil	1016-17/1608	525.543	---
Orhan	1016-17/1608	405.546	398.781
Muradiye (Edirne)	1016-17/1608	1.786.470	1.391.758
Yıldırım	1072-73/1662	586.612	581.394
Gazi Süleyman Paşa	1015-16/1607	680.510	681.925
Fatih	1005-06/1597-98	2.838.249	2.648.886
Atik Valide Sultan	1004-05/1596-97	3.068.410	---

³⁸⁴ Kayhan Orbay, “Bursa’da Sultan II. Murad Vakfı’nın Mali Tarihi (1608-1641)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61/2, 2011, s. 313;a.y., “16. ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmareti’nin Mali Tarihi (1553-1650)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy. 22, 2007, s. 155;a.y., “Orhan Gazi Vakfı’nın Mali Tarihinden Bir Kesit (1593-1641)”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 38, 2012, s. 81; a.y., “Edirne Muradiyye Vakfı’nın Mali Yapısı ve Gelişimi (1598-1647)”, *Belleten*, sy. 283, c. LXXVIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 1019-1020; a.y., “Gazi Süleyman Paşa Vakfı’nın Mali Tarihi ve 17. Yüzyılda Trakya Tarımsal Ekonomisi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 49, c. XXX, 2011, s. 176; M. Asım Yediyıldız, *Yıldırım Külliyesi*, s. 67; Unan, a.g.e., s. 132, 160.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL YAPI

Bu bölümde külliye'deki yönetim ve denetim işleri, bu alanda çalışanların görevleri, vakfiyeye göre ve sonradan tahsis edilen kadrolar, personelin maaş durumları, atamaları, görev süreleri, gelir seviyeleri ve personel arası ilişkiler ele alınacaktır.

1. YÖNETİM VE DENETİM

Külliye'nin yönetim ve denetimi, en büyük sorumluluk gerektiren alanı teşkil etmektedir. Vakfiye'deki şartlara riayet edilerek vakıf işlerinin yürütülmesi esas ilke olup vâkıfın kurduğu sistemin sağlıklı işlemesi; güvenilir, dürüst, liyâkat sahibi görevlilerle mümkündür.

Emir Sultan Külliyesi'nin yönetim ve denetim işlerini gerçekleştirmek üzere vakfiyede mütevellî, nâzır, kâtib ve câbî kadroları tahsis edilmiştir. Bu kadrolar esas olmakla birlikte sonraki yıllarda ortaya çıkan mu'temed, Lâzıkıyye nâzır, su yolu nâzır (imaret ve hamam için) gibi ilave unvanlarla idârî personel sayısı artmıştır. Muhasebe defterlerinde idârî personel bazen “*cemâat-i zâbitân-ı evkâf*” şeklinde tanımlanırken genellikle imaret görevlileri ya da câbîler (cemâat-i câbiyân-ı evkâf) listesinde verilmiştir.

1.1. YÖNETİM

1.1.1. Mütevellî

Mütevellî, vakfiye şartları, şer'î hükümler ve mer'î mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare etmek üzere görevlendirilen kimsedir.³⁸⁵ Vakıf işlerinin yürütülmesinde baş sorumludur.

1.1.1.1. Göreve Gelme

Tevliyet görevinin vakfın bekâsı açısından önemine binaen genellikle vâkıflar kurdukları vakfa mütevellî tayin edilecek kişi ile ilgili belli şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu şekilde vâkıfın şartlarına bağlı kalınarak görevlendirilen mütevellîler meşrûten mütevellîdir.³⁸⁶ Emir Sultan vakfı mütevellîleri “meşrûten” değil “mansûben” iş başına

³⁸⁵ Nazif Öztürk, “Mütevellî”, *DİA*, XXXII, s. 217.

³⁸⁶ Akgündüz, a.g.e., s. 231 vd.

gelmişlerdir. Nitekim vakfiyede mütevellînin kim olacağı ya da hangi özellikleri taşıması gerektiği hususunda belirleyici bir şart konulmamıştır.

Vakıf tevliyet beratları, atamaların selâtîn evkafına nâzır olan dârus-sa'âde ağasının arzı ile padişah tarafından yapıldığını göstermektedir.

Emir Sultan vakfının tevliyeti ayrıcalıklı bir statü arz etmekteydi. Mütevellîler de, nüfûzlu kişilerden seçilmekteydi. Atama beratlarında mütevellîler için kullanılan bazı sıfatlar, onların sosyal statülerini yansıtmaktadır. XV. yüzyıl ile XVI. yüzyıl ortalarına kadar “mevlânâ, seyyid, hoca” sıfatlarını taşıyanlar ağırlıktadır. XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. yüzyılda ise dergâh-ı âli'de çâşnigîr, zevvâk, bevvâb, sipâhi, şıkk-ı sâni defterdârlığı (Anadolu Defterdârlığı) gibi görevler ifâ etmiş kişilerin tevliyete getirildiği görülmektedir. (Bkz.: Tablo-28). Buna göre vakıf idaresinin başlangıçta ilmiye kökenlilere; ileriki zamanlarda ise askerî olanlara tevcih edildiğini söyleyebiliriz.

Mütevellînin herhangi bir sebeple görevde olmadığı zamanlarda yerine kâim-makâm bakıyordu. Geçici mütevellîlik olan bu görevi, genellikle câbî, kâtib ve nâzır gibi yönetimde bulunan vakıf görevlileri yapmıştır. Kâim-makâm olan kimsenin, mütevellî yetkilerini kullanarak vakıf işlerini yürüttüğünü şer'î siciller ortaya koymaktadır.³⁸⁷

1.1.1.2. Görev Süresi

Vakfiyede mütevellînin görev süresine ilişkin bir şarta yer verilmemiştir. Vakfın bilinen ilk mütevellîsi, Mevlana Süleyman bin Mehmed Bey'dir. Ne kadar süre görev yaptığı malumumuz değildir. Keza isimlerini özellikle kadı sicillerinden ve vakıf muhasebe defterlerinden tespit ettiğimiz diğer mütevellîler için de aynı durum geçerlidir.

---

³⁸⁷ BŞS A 110 76a; BŞS B 32 10a; BŞS B 40 198b; BŞS B 40 5a.

1085/1675 yılına ait bir sicilde, bu esnada mütevellî olan Mehmed Ağa'nın tevliyete üç yıllığına geldiği belirtilmiştir.³⁸⁸ Ancak bunun genel bir uygulama olup olmadığı başka belgelerle te'yd edilememiştir.

Arşiv kayıtlarındaki bilgiler karşılaştırılarak 860-1113/1455-1701 arasında (253 yıllık dönemde) görev yapan mütevellîlerin isimleri ve görevde buldukları zaman aralığı Tablo-28'de gösterilmiştir. Tablonun "yıl" kısmında yer alan tarihler, ilgili mütevellîlerin görev sürelerinden bir kesit olarak değerlendirilmelidir. Ardarda yıllara ait arşiv belgelerinde aynı mütevellî ismi geçiyorsa araya fasıla koyulmadan ilk ve son kaydın tarihi, o mütevellînin tespit edilebilen görev süresi kabul edilmiştir. Bazı mütevellîler için görev süresi olarak tek yılın gösterilmesi sadece o yılda kaydı bulunması sebebiyledir. Sicillerde bazen aynı kişinin ismi, farklı tarihlerde farklı şekillerde (sadece isim ya da isimle birlikte baba nisbesi veya Çelebi, Seyyid, Bey, Ağa gibi unvan ilaveleriyle) kaydedilmiştir. Bu durumda aralarında bağlantı kurulabilen isimler aynı kişi kabul edilip görev zamanı aralığı da ona göre belirlenmiştir.

Tablo-28'de görüldüğü üzere, Derviş Efendi, bir aylık tevliyet süresiyle en az görevde bulunan mütevellîdir. Mehmed Bey bin Hasan ise tespit edildiği kadarıyla 8 yıldan fazla tevliyette bulunmuştur. Ortalama tevliyet süresi 3-5 yıldır.

1.1.1.3. Maaş

Vakfiyede tevliyet hakkının, "para ve galle öşrünün yarısı"³⁸⁹ olduğu belirtilerek net bir meblağ zikredilmemiştir. Emir Sultan vakfına yapılan ilave vakıflar düşünüldüğünde vakıf kasasına giren meblağda artışın olması ve buna paralel mütevellî maaşının zamanla değişiklik göstermesi beklenebilir.

Muhasebe defterlerinde mütevellî maaşının günlük 60 akçeye sabitlendiği görülmektedir. Kadı sicillerine intikal eden tevliyet beratlarında ise değişen ücretlerle de karşılaşılmaktadır. Örneğin XVII. yüzyıl mütevellîlerinden İsmail Çelebi, Mehmed, Zülfikâr, Seyyid Musa ve Halil'in tevliyet beratlarında günlük maaşın 60 akçe olduğu

---

³⁸⁸ BŞS B 103 51a.

³⁸⁹ Toplam gelirlerin 1/20'si de denebilir.

belirtilirken³⁹⁰ Bayezid Ağa ve Mustafa'nın 50 akçe, Hüseyin Ağa'nın ise 35 akçe ile atamaları yapılmıştır.³⁹¹ Şikk-ı sâni defterdârı Derviş Efendi ise diğerlerinden farklı olarak günde 120 akçeyle bir aylık tevliyyette bulunmuştur.³⁹²

1.1.1.4. Görevden Ayrılma

Tevliyyet beratı, mütevellî tayin belgesi olup bu belgede genellikle önceki (sâbık) mütevellînin adı ve ne şekilde görevden ayrıldığı da bildirilmektedir. Elimizdeki mevcut bu tür belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Emir Sultan vakfı mütevellîleri, görevden genellikle ref' yoluyla ayrılmışlardır. Mütevellîlerin azl edilmelerine; görevlerini yerine getirmeme ve vakıf malına zarar verme gibi durumlar gerekçe gösterilmiştir. Örneğin Ali Halife, vakıf malını şahsî kullanımını sebebiyle azledilerek yerine 16 Safer 1035/17 Kasım 1625 tarihinde Mustafa tayin edilmiştir.³⁹³

1.1.1.5. Mütevellînin Görevleri

Mütevellînin vakıf yönetimi ile ilgili hukukî tasarrufları kadı defterlerinden takip edilebilmektedir. Sicillere giren vakıflarla ilgili kayıtların çoğu, mütevellînin tasarruflarını konu edinmektedir. Dolayısıyla bu kayıtlardan yola çıkarak bir vakıf mütevellîsinin görev ve yetki alanına giren sorumluluklarını tanımlamak mümkündür. Temel görevi, vâkıfın şartları doğrultusunda külliyedeki hizmetlerin aksatılmadan yapılmasını sağlamak olan mütevellînin bu minvalde belli başlı şu görevleri vardır:

1.1.1.5.1. Vakfa Ait Mülklerin Yönetim ve Kontrolü

Tasarruflarında vakfın menfaatlerini gözetmek durumunda olan mütevellî, satın alma yahut inşa etme yoluyla vakfa yeni mülkler kazandırabilmekteydi. Nitekim mütevellî Mevlana Süleyman; Kütahya Han, Gökdere nehri üzerinde bir değirmen ve Bursa'nın değişik yerlerinde bulunan bir kısım dükkânı yaptırarak; bir kısım dükkân ve Edremit bölgesinde sekiz incir bahçesini satın alarak vakıf mülkleri arasına katmıştır.³⁹⁴

³⁹⁰ BŞS B 21 140a; BŞS B 55 172b; BŞS B 59 204a; BŞS B 63 156b; BŞS B 71 125a.

³⁹¹ BŞS B 118 130a; BŞS B 45 201b; BŞS B 8 202b.

³⁹² BOA, TSMA.d. 3822/1/7.

³⁹³ BŞS B 45 201b.

³⁹⁴ BOA, EV.VKF, 19/1, 48.-62. satırlar.

(Bkz.: Tablo-7). XVII. yüzyıl mütevellîlerinden Seyyid Mustafa Çelebi'nin de Emir Sultan Türbesi yakınında bir çarşı ve bir kahvehâne yaptırdığı belirtilmektedir.³⁹⁵

Vakıf mülk ve arazilerinde başkalarının tasarruflarında bulunması, mütevellî iznine bağlı olup mütevellînin her türlü muamelenin hesabını sorma hakkı vardı.

Emir Sultan vakfına ait bir tarlayı tasarrufunda bulunduran Sevindik bin İlyas, mütevellîden izin almadan tarlaya incir ağaçları diktiği için şikâyet edilmişti. Mütevellî Mustafa Çelebi bin Ahmed'in şikâyetini uygun gören mahkeme, ağaçların sökülmesine karar vermiştir.³⁹⁶ (Cemâziyelevvel 983/Ağustos-Eylül 1575).

Yine vakfın Serme köyünde Hasan bin Hızır, tasarruf ettiği çiftliği mütevellî izni olmaksızın Ali bin Hacı Mustafa'ya satmıştır. Bu olayı Serme köyü câbîsi Hacı Haydar mahkemeye taşımıştır. Dava sonucunda, çiftliğin vakfa ait olduğuna hükmedilmiş ve satış işlemi iptal edilmiştir:

“Mahrûse-i Bursa'da âsûde olan Hz Emir kuddise sirruhu evkâfından kazâ-i mezbûre muzâfâtından karye-i Serme'de câbî olan Hacı Haydar meclis-i şer'de yine karye-i mezbûreden Ali bin Hacı Mustafa muvâcehesinde takrîr-i da'vâ idüüb karye-i mezkûreden Hasan bin Hızır nâm kimesne tasarruf eylediği bir çiftlik yeri izni mütevellî yoğ iken mezbûr Ali'ye bey' eylemişdir. Şer'le su'âl olunmasın taleb ederim dedikde mesfûr Ali'den su'âl olundukda fi'l-vâki merkûm çiftliği mezbûr Hasan elinden ben ve Abdi bin Memi nâm kimesne 'alâ veçhi'l-iştirâk 6.000 akçeye iştirâ eyledim deyu cevâb verdiği mezbûr Hacı Haydar talebiyle ketb olundu. Yedine verildi 'inde'l-ihityâc mezkûra mâ cerâ ola. Tahrîren fi 18 Cemâziyelevvel 983/25 Ağustos 1575. (Hukm ve fetvâ ile mezkûr çiftlik vakfa hukm olundu.)”³⁹⁷

Mütevellîden seleflerinin suiistimallerini düzeltmesi beklenirdi. Evâhir-i Receb 1015/Kasım 1606 tarihli bir belge, bu türden bir durumu haber vermektedir. İmaret yakınındaki odunluk, vakfiyede olmamasına rağmen önceki bir mütevellî tarafından suhtelere me'kel (yemek yenilen yer) olarak açılmış, onlara aş ve fodula tayin edilmiştir. Burada barınan suhteler, çevrede huzursuzluklara sebep olmuşlar, vakıf

³⁹⁵ BŞS B 41 155b.

³⁹⁶ BŞS A 172 71b.

³⁹⁷ BŞS A 172 71a; ayrıca konuyla ilgili başka bir belge için bkz: BŞS B 112 23a.

görevlilerine ve halka zarar vermişlerdir. Halkın şikâyeti üzerine vakfiyeye aykırı olduğu gerekçesiyle me'kel kapatılmış, fakat olaylar sona ermemiştir. Aradan 28 yıl geçmesine rağmen suhteler, bu yerin tekrar açılması için merkeze arz-ı hâlde bulunmuşlar, cevap olumsuz gelince bu defa da taleplerinde ısrar ederek mahkemeye saldırmışlardır. Bu hususa dair gönderilen fermanla mütevellînin şart-ı vâkıfa uygun hareket etmesi, muhalefette bulunanların isimlerinin yazılıp merkeze gönderilmesi emredilmiştir.³⁹⁸

Hundi Hatun'un Emir Sultan vakfına 862/1457 senesinde vakfettiği Çavuş köydeki araziler, mütevellîlerin ihmali sebebiyle Alauddin vakfı mütevellîleri tarafından tasarruf edilmektedir. Emir Sultan vakfı mütevellîsi Musa Çelebi bin İbrahim, 1053/1643 senesinde bundan dolayı Alauddin vakfı mütevellîsi İbrahim Çelebi bin Mustafa'yı dava etmiştir. Musa Çelebi, vakfiyeyi delil göstererek Alauddin vakfı mütevellîsinin söz konusu yerden kasr-ı yed etmesini talep edince mütevellî İbrahim Çelebi, önceki mütevellîlerin uygulamasının bu yönde olduğunu belirterek kendisini savunmuştur. Sonuçta mahkeme, söz konusu yerlerin Emir Sultan vakfı tasarrufunda olduğuna karar vermiştir.³⁹⁹

Vakıf akarâtının kiralama işleri de bizzat mütevellînin görevleri arasındaydı. Örneğin İsmail Çelebi, gurre-i Zilhicce 1006/Temmuz 1598 tarihinde; Emir Sultan vakfına ait Tavuk Pazarı'nda bulunan kasap dükkânını 9 yıllığına her 3 yılda sözleşme yenilenmek üzere Mehmed bin İsmail'e günde 10 akçeye kiraya vermiştir.⁴⁰⁰

Mütevellî Seyyid Mustafa'dan günlük 10 akçe icâre-i müeccele ve 3.000 akçe ecr-i mu'accele ile Emir Sultan Türbesi yakınında bir habbaz dükkânını kiralayan

---

³⁹⁸ BŞS B 25 167a-b; Mezkûr hadise, Anadolu'nun her tarafında baş gösteren Celâlî ve suhte ayaklanmalarının gerçekleştiği dönemde yaşanmıştır. Suhte ayaklanmalarının Bursa ve çevresindeki yansımaları için bkz.: Akdağ, a.g.e., s. 157, 161, 191 vd.

³⁹⁹ 874 tarihli vakfiyede Hundi Hatun vakfı Çavuş Köyü gelirlerinin Emir Sultan zaviyesi mesâlihine tahsis edildiği; bu vakıfla ilgili şartların Molla Fenârî imzalı ilk vakfiyede yer aldığı belirtilmiştir. Bkz: BOA, EV.VKF, 19/1, 37.-45. satırlar. Ancak buradaki gelirler, Emir Sultan vakıflarını bildiren mevcut hiçbir tahrir ve muhasebe defterinde geçmemektedir. İşin tuhafı, yukarıda verilen dava kararından sonra da değişen bir şey olmadığı anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonraki muhasebe defterlerinde de gelirler arasına Çavuş Köyü dâhil edilmemiştir. Bkz: BŞS C 2 86b; Başka bir anlaşmazlık su meselesinden dolayı Emir Sultan mütevellîsi Ahmed Ağa ile Çelebi Mehmed mütevellîsi Halil Ağa arasında yaşanmıştır. Bkz.: BŞS B 96 39b.

⁴⁰⁰ BŞS A 153 28a; yörük mukâtaa kiralama işlemi hakkında bkz.: BŞS C 2 60a; BŞS A 45 6a; BŞS A 141 210b; BŞS A 94 190a.

Mehmed, 1-2 yıl işlettikten sonra kirasının “ecr-i misilden ziyade” olduğu gerekçesiyle kendi isteğiyle ayrılarak verdiği ücret-i mu’acceleği vakfa bağışlamış ve temessükünü iade etmiştir. Seyyid Mustafa’dan sonra mütevellî olan Ali Ağa’dan aynı dükkânı günlük 5 akçe icâre-i müeccele ve 2.000 akçe ücret-i mu’accele ile bir başkası kiralamıştır. (10 Rebiulevvel 1034/21 Aralık 1624.)⁴⁰¹

Mütevellînin vakıfla ilgili tasarruflarını merkezden gelen kararlar sınırlandırmaktaydı. Örneğin mütevellî Mevlânâ Muhyiddin bin Süleyman, Hacı Muslihuddin bin Hacı Hızır’a 500 akçe karşılığında vakfın “Süleyman Bağçesi”ndeki suyundan tasarrufta bulunma hakkını vermiştir. Fakat suyun kimseye verilmemesi yönünde hüküm çıkarılınca bu muamele iptal edilmiştir.⁴⁰²

1.1.1.5.2. Personel Yönetimi ve Maaşların Verilmesi

Vakıf bünyesinde çalışan bütün personel mütevellîye karşı sorumluydular. Mütevellî, görevini yerine getirmeyen vakıf görevlilerini merkeze bildirerek görevden alınmalarını sağlayabilmekteydi. Bu durumda gerekli görüldüğünde yeni atama yapılırdı. Emir Sultan mütevellîsi Ali Ağa, 1034 Cemâziyelevvel’inde dergâh-ı âlî’ye arz göndererek vakıfta vekil-i harç görevinde bulunan silahdar zümresinden Mehmed bin Abdullah ve Kara Hasan’ın görevlerini yerine getirmediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine mevcut görevliler, azledilerek yerlerine sâdâtan⁴⁰³ Seyyid Hasan bin Mustafa, vekil-i harc tayin edilmiştir.⁴⁰⁴

Vakıf bütçesinden personel maaşlarının ödenmesi ve diğer yardımların yapılması, mütevellî iznine bağlı olduğu gibi imaretten fodula ve aş alan fakirlerin

⁴⁰¹ BŞS B 44 26b; Diğer kiralama örnekleri için bkz: At Pazarı Hamamı’nın kiraya verilmesi BŞS B 40 198b; BŞS A 46 96b; BŞS A 63 2a; BŞS A 148 3b, 4b; BŞS A 72 156a; Emir Sultan Hamamı kirası BŞS 144 41a; Kütahya Hanı kirası hakkında BŞS C 2 12b; BŞS A 110 76a; Tuzla kirası hakkında BŞS B 10 4b; Değirneni kirası hakkında BŞS B 109 155a; BŞS B 116 63b; BŞS A 94 172a; Dükkânın kirası hakkında BŞS A 67 150a; BŞS A 72 209a; BŞS A 46 74a; Arazi kirası hakkında BŞS A 4 352b; BŞS A 19 123a.

⁴⁰² BŞS A 5 305a.

⁴⁰³ **Sâdât:** Seyyidler demektir. Sözlükte efendi, bey, saygıdeğer kişi anlamına gelen seyyid kelimesi tasavvuf ıstılahında özellikle Hz Peygamber’in torunu Hz Hüseyin’in soyundan geldiklerine inanılan kişiler için kullanılan bir sıfattır. Bkz.: Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1991, s. 427.

⁴⁰⁴ BŞS B 44 146a.

isimlerini vakıf defterine kaydettirmek ve ellerine hak sahibi olduklarını gösteren bir temessük vermek de mütevellînin bilgisi dâhilinde gerçekleştirilmekteydi.⁴⁰⁵

Mütevellînin, uygulamalarında personel haklarını koruması ve mağduriyetlere fırsat vermemesi gerekmekteydi. Mütevellî Mehmed Bey bin Hasan, 992/1584 yılında Emir Sultan Câmîi'nin imamı İsa Halife bin Hüseyin ve hatib Muhyiddin Halife'nin, - kadîmu'l-eyyâmdan beri- imaret mutfağından aldıkları günde 4 kepçe aş ve 4 kepçe yahniyi fukarâya tahsis edip karşılığında onlara birer vukıyye çığ et verilmesi yönünde karar alıp bunu mahkeme onayından geçirmiştir. Her iki görevli de bu değişimi onaylamıştır.⁴⁰⁶ Bunun yanı sıra mütevellî Mehmed'in daha önceden bu muameleyi başka vakıf çalışanlarına da yaptığı ve memnuniyetsizliğe sebep olduğu Safer 990 tarihli bir belgeden öğrenilmektedir. Bursa kadısına hitaben yazılan hükümde; mütevellînin vakfiye gereği imarete pişen et, ekmek ve aş azaltıp; nâzır, kâtib, vekilharç ve şeyhe imarete pişen yemekler yerine çığ et verdiği ve Emir Sultan'ın sağlığında tesis ettiği mandırayı satarak vakfı pek çok zarara uğrattığı, bütün bu uygulamalarının da memnuniyetsizliklere ve şikâyetlere sebep olduğu belirtilerek şikâyet edilen durumların araştırılıp merkeze bildirilmesi emredilmiştir.⁴⁰⁷

1.1.1.5.3. Tamir ve Bakım İşlerini Yürütmek

Külliyenin hayrât ve akârât nev'inden olan binalarının tamirat işlerini yürütmek mütevellînin önemli bir göreviydi. Binalar; deprem, yangın gibi olaylar ya da uzun yıllar kullanmanın oluşturduğu yıpranmalarla harap ve âtil duruma gelebilmekteydi. Binaları ihya etmek üzere gerekli durumlarda bakım ve onarımlar yapılmaktaydı. Külliye'nin daha da uzun yıllar ayakta kalabilmesi ve hizmetlerini aksatmadan yerine getirebilmesi için tamirat işlerinin zamanında yapılması gerekmekteydi. Masraflar vakıf bütçesinden karşılanacağı için de her tür tamir ve termîm, mütevellî iznine bağlı olarak gerçekleştirilmekteydi. Tamir giderlerinin yıllık muhasebe bilançolarında mu'tâd harcama kalemlerinden biri olduğunu daha önce iktisâdî yapıda belirtmiştik.

⁴⁰⁵ BŞS C 2 97b.

⁴⁰⁶ Evâil-i Cemâziyelâhir 992 tarihli 3 ayrı kayıt vardır. Bkz.: BŞS A 129 55b-56a.

⁴⁰⁷ Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *1558-1589 (16. Asırda Bursa)*, Bursa, Bursa Vilayet Matbaası, 1940, s. 104-105.

Mütevellîler, kadının görevlendirdiği mimar, naib, muhammin ve ehl-i vukufun tamir için tespit ettikleri malzeme miktarı ve masraf tutarına göre gereken tamiri yaptırır. Bu tamir işlerinden bazılarının kayıtları kadı defterlerine de girmiştir. Örneğin, Emir Sultan Câmii yakınında bulunan vakıf evinin tamire ihtiyacı olmuştur. Evde kiracı olarak ikamet eden Mevlana Hasan Efendi bin Şaban, evin harap olan kısımlarını mütevellîden izin almak suretiyle kendi malıyla 5.271 akçeye tamir ettirmiştir. Daha sonra mahkemeden ehl-i vukufun eve gelip durum tespiti yapmasını talep edince hassa mimar Süleyman bin Veli ve ehl-i vukuf gelerek evdeki tamiri Hasan Efendi'nin kendi malından belirtilen meblağda gerçekleştirmiş olduğunu ve daha az bir meblağa bunun mümkün olamayacağını görmüşler ve bu durum kayıt altına alınmıştır.⁴⁰⁸

Vakıf binalarının onarımında mahkeme izni de gerekmektedir. Evâhır-i Safer 979 tarihli kayıttan öğrendiğimize göre, câmi harîmini ağartmak ve sakfının kurşunlarını yenilemek isteyen vakfın mütevellîsi Mehmed Çelebi bin Ahmed'in talebi, mahkeme tarafından onaylanmıştır.⁴⁰⁹

Tamir işlerini zamanında yaptırmayan mütevellîler, kadıya şikâyet edilebiliyordu. Örneğin; Behram Bey'in tevliyet döneminde (11 Rebiulâhîr 1011) vakıf hamamını kiralayan Mustafa bin Piri, mütevellîlerin ilgisizlik ve ihmalleri sebebiyle hamamın kapanma noktasına geldiğini, genel bir tamirden geçmesinin zaruri olduğunu mahkemeye bildirmiş, bunun üzerine bir hâssa mimar görevlendirilmiş, mütevellî ve ehl-i vukuf ile hamama gidilerek gözlem yapılmış sonuçta hepsinin ittifakıyla hamamın 10.000 akçe tutarında bir tamir masrafına ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir.⁴¹⁰

1.1.1.5.4. Vakfın Muhasebesini Periyodik Olarak Kaydettirmek

Belirli aralıklarla (genellikle yıllık) düzenlenen vakıf muhasebe defterleri mütevellî marifetiyle vakfın kâtibi tarafından tutulmaktaydı. Mütevellî, kendi görev süresi boyunca vakıf kasasının tüm girdi ve çıktılarını sorumluydu. Gelirlerle orantılı harcamaları yapmak suretiyle bütçe dengesini sağlamak ve bütün gelir ve giderleri en

---

⁴⁰⁸ BŞS B 113 95a.

⁴⁰⁹ BŞS A 169 86a.

⁴¹⁰ BŞS A 154 42a; Mütevellînin diğer mütevellîleri şikâyetine dair bir örnek için bkz.: BŞS A 153 22b.

detaylı bir şekilde muhasebe defterlerinde göstermek durumundaydı. Bunun yapılmasındaki temel amaç, vakıf mallarının suiistimalinin önüne geçmek, gerektiğinde de bu kayıtlara müracaat etmektir.

Tevliyet değişiminde mütevellî, kendi dönemine ait muhasebeyi kapatıp vakıf kasasında ne kadar para ve galle kalmışsa bu bakıyyeyi yeni mütevellîye teslim ettiğini mahkemede kaydettirmektedir. Örneğin 19 Receb 898/6 Mayıs 1493 tarihli bir belgede Mevlânâ Emrullah Çelebi'nin, önceki mütevellî Ali Çelebi'nin hesabı bakıyyesinden 34.220 akçe, 191 müd 9,5 kile pirinç, 64 müd 11 kile 3 şinik buğday, 76 müd 9,5 kile arpa, 26 müd 1 kile 3 şinik alef teslim aldığını belirtmektedir.⁴¹¹

Bir sonraki mütevellî dönemine aktarılan borçlar, zimmetler olduğunda yeni hazırlanan muhasebe defterlerinde bunlar ödeme gerçekleşinceye kadar hangi mütevellî dönemine ait olduğu belirtilerek kaydedilmeye devam etmekteydi. Örneğin 1006-1007 muhasebe dönemine mütevellî Mehmed Bey zamanından intikal eden 12.424 akçe zimmet, 1030-1031 dönemine gelinceye kadar mevcut defterlerde sürekli kaydedile gelmiş; 1032 yılına ait defterde ve sonrasında yer almamıştır.

1.1.1.5.5. Vakıf Reâyâsı ile İlgili İşleri Takip Etmek

Vakıf statüsüne sahip köy ve mezralarda yaşayan reâyâ, vergilerini ilgili olduğu vakfın idaresine ödemek zorundaydı. Reâyânın bu tür mâlî yükümlülüklerinin takibini de mütevellî yapmaktaydı. Görevlendirdiği memurlar aracılığıyla vergilerin toplanmasını sağlamak, usulsüzlüklere fırsat vermemek, reâyânın haklarını gözetmek mütevellînin görevleri arasındaydı.⁴¹²

Vakıf reâyâsından biri vefat ettiğinde varisi yoksa muhalledatı vakfa ait olmaktadır. Mütevellî, bu tür işleri de takip etmekteydi. 25 Cemâziyelevvel 1001/27 Şubat 1593 tarihli sicile göre Serme köyünde vefat eden ve vârisi bulunmayan Derviş bin Bayezid'in bir kıt'a bağ olan muhalledatı, kanun gereği vakfa intikal etmiştir. Emir

⁴¹¹ BŞS A 8 391a. Diğer örnekler için bkz.: BŞS A 4 465b; BŞS A 45 274b.

⁴¹² BŞS A 127 196b; BŞS A 166 60a.

Sultan vakfı kâim-makâm-ı mütevellîsi Mahmud bin Abdullah, bu bağı Ali bin el-Hâc Mustafa'ya 2.000 akçeye satmıştır.⁴¹³

1.1.2. Kâtib

Mütevellînin sekreteri konumunda olan kâtib, vakfın tüm yazı işlerinden sorumlu kişidir. Yerine getirdiği görev, kitâbet olarak geçmektedir. Vakfiyede vakıf kâtibinin yanı sıra Karabürçek cibâyeti için ayrı bir kâtib kadrosu tahsis edilmiştir.⁴¹⁴ Bunlarla birlikte muhasebe kayıtlarında kiler ve anbar kâtibi, müşâhere kâtibi, Lâzıkıyye kâtibi unvanlarının da yer aldığı görülmektedir.

Vakfiyede üç dirhem olarak belirlenen vakıf kâtibinin günlük maaşı, muhasebe defterlerinde önceleri 12 akçe iken 1007-1008 döneminde 15 akçeye yükseltilmiş ve sonraki dönemlerde de bu şekilde devam etmiştir.⁴¹⁵ Cerre ise vakfiyede 3'er müd buğday ve arpa olup sonradan 4'er müdde çıkarılmıştır.

Kitâbet görevi külliye yönetiminde önemli bir görev idi. Kâtib, mütevellînin bulunmadığı zamanlarda ona vekâlet edebiliyor, kâim-makâm-ı mütevellî sıfatıyla yönetimin başı olabiliyordu. Gözde bir makam olan vakıf kâtibliğini elde etmek, bazen rakiplerle zorlu bir mücadeleden geçmeyi gerektirmekteydi. 1060/1650 yılına ait kadı defterine giren üç belge Emir Sultan kitâbeti için Mustafa bin Mehmed ve Hamza bin Mehmed arasında yaşanan böyle bir mücadeleyi yansıtmaktadır. Dergâh-ı 'âlî yeniçerilerinden Hamza bin Mehmed, 8 akçe ulufesini hazineye bırakarak, karşılığında Emir Sultan vakfında azl edilen Mustafa Mehmed yerine 15 Cemâziyelâhir 1060 tarihinde günde 15 akçe maaş ile kâtib-i evvel tayin olunmuştur. Diğer taraftan Bursa kadısı Mevlana Yahya, Emir Sultan kitâbeti mahlûl iken Mustafa bin Mehmed'in dârus-sa'âde ağasının arzıyla kâtib tayin edildiğini, onun haksızca azl edildiğini görevin tekrar kendisine tevcih edilmesini dergâh-ı âlîye arz göndererek bildirmiş, bunun üzerine 23 Şaban 1060'da Mustafa bin Mehmed eski görevine geri getirilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra Hamza bin Mehmed hakkını aramak için dergâh-ı âlîye arz göndermiştir. Azl edilmesini gerektiren bir kusuru bulunmazken Mustafa bin Mehmed'in hilâf-ı inhâ ile

⁴¹³ BŞS B 7 71a; Diğer örnekler için bkz: BŞS B 33 65b; BŞS B 113 67b; BŞS B 15 16b; BŞS A 104 22b; BŞS A 148 13b.

⁴¹⁴ BOA, EV.VKF, 19/1, 52.-53. satırlar.

⁴¹⁵ BOA, TSMA.d. 3729/4/8.

haksızlık yaparak göreve geldiğini savunup görevin kendine iadesini talep etmiştir. Böylece 4 Ramazan 1060'da kitâbet görevi, ikinci kez Hamza bin Mehmed'e tevcih edilmiştir.⁴¹⁶

1.1.3. Câbî

Câbî, vakıf gelirlerini mahallinde tahsil etmek üzere görevlendirilen kişidir.⁴¹⁷ Emir Sultan vakfına vakfiyede 11 câbî tayin edilmiştir. Bursa'daki bahçe, dükkân, ev, hamam vs.'nin câbîsi ile Gönen'deki değirmenlerin câbîsine 1'er dirhem; Küleflü, Karabürçek, Tekfur, Kumla, Gencelü, Eşkel, Serme, Zindancık köylerinin câbîlerine 2'şer dirhem, Bozburun câbîsine 4 dirhem günlük maaş tayin edilmiştir. Ayrıca yıllık olarak Küleflü, Karabürçek, Kumla, Gencelü, Eşkel, Serme, Zindancık câbîlerine 4'er müd ve 16'şar kile buğday ile 4'er müd arpa; Bozburun câbîsine 6 müd buğday, 6 müd arpa ve 1 müd pirinç; Tekfur Köyü câbîsine sadece 4 müd arpa verilmesi belirtilmiş; Bursa ve Gönen câbîlerine ise buğday ve arpa cinsinden herhangi bir tahsisat zikredilmemiştir. Zamanla vakıf arazilerinin artmasıyla câbîlerin sayısı da 18'e kadar çıkmıştır. (Bkz.: Tablo-24).

Câbîler sorumlu oldukları cibayetlerde görev alanlarına giren konularla ilgilenmek zorundaydılar. Vakıf arazisinde yakalanan kaçak köleler, sahipsiz atlar vs. câbîye getirilmekteydi. Câbî, bunları muhafaza etmek ve sahipleri çıkınca da teslim etmek durumundaydı. Kadı sicillerinde bu türden olayları gösteren onlarca kayıt bulunmaktadır. Bunlardan biri; perakende reâyâ (yörük) câbîsi Ömer bin Mehmed'in 1002 yılında kaçak kölelerden dolayı yaşadığı bir olayla ilgilidir. Emir Sultan vakfi yörüklerinden Ali bin Musa ve Halil bin Nebi, Küçük Kumla'da kaçak dört köleyi yakalamışlar, bunlardan biri firar etmiş, kalan üçünü de câbî Ömer bin Mehmed'e teslim etmişlerdir. Fakat onlar da bir süre sonra kurtulmayı başarıp kaçmışlardır. Daha sonra Balıkesir'den birkaç kişi gelerek kadıya o kölelerin kendilerine ait olduğunu söyleyip iadesini istemişler ve câbîyi kusurlu davranmakla itham ederek dava etmişlerdir. Ömer bin Mehmed ise, kaçak kölelerin Mudanya'da Mirza Bey bin İskender, Ömer Bey bin Abdullah, Hüseyin bin Kâsım, Mustafa bin Abdullah adlı kişilerde olduğunu, onların

⁴¹⁶ BŞS B 87 81b, 74b-75a; Baba-oğul arasında geçen başka bir kitâbet mücadelesi için bkz: BŞS B 8 210b.

⁴¹⁷ Bahaeddin Yediöldüz, "Vakıf İstihlaları Lugatçesi", *Vakıflar Dergisi*, c. XVII, Ankara, 1983, s. 56.

sorgulanmasını talep etmiştir. Yapılan soruşturma sonunda bu kişilerden Mirza Bey, nitelikleri belirtilen kölenin kendisine ait olduğunu şahitlerle ispatlamıştır. Câbînin sorgulanmasını istediği diğer kişilerle ilgili ise bilgi sahibi değiliz.⁴¹⁸

Câbîler de yerine göre mütevellîye vekâlet edebilmekte ve kâim-makâm olarak onun yetkileriyle tasarrufta bulunabilmekteydi. Örneğin 17 Receb 910/24 Aralık 1504 tarihli sicilde; mütevellî Muslihuddin bin Ahmed Hoca'nın, câbî Hüseyin bin Hamza el-Bursevî'yi kendi işlerine ve Amasiye ve havalisindeki vakfın mesalihinin hepsine (buradaki mahsûlâtı tahsil etmek ve mütevellîye göndermek üzere) vekil tayin ettiği belirtilmiştir.⁴¹⁹

1.2. DENETİM

1.2.1. Nâzır

Vakıf mütevellîsini teftiş ve vakıf işlerini kontrol etmekle görevlendirilen kişiye nâzır denilmektedir.⁴²⁰ Vâkıflar, tesis ettikleri sistemin işleyişini denetlemek üzere nâzır tayin etmişlerdir. Bunun yanı sıra devlet tarafından da müfettişler ve kadılar vakıfların teftiş ve kontrolünde görevlendirilmişlerdir.⁴²¹

Emir Sultan vakfında bir nâzır kadrosu bulunmaktaydı. Vakfiyede nezâret hakkının, Emir Sultan'ın vakıf şartlarında kölelikten azad edilenlerin aslahına şart koşulduğu belirtilmiştir. Nâzıra günlük 6 dirhem maaş, yıllık 6'şar müd buğday ve arpa tahsis edilmiş; Emir Sultan zamanından beri vakfın nâzırı olan Hacı Habib'e ise bu nezaret cihetinden başka 4 müd ve 16 kile buğday tayin edilmiştir.⁴²² Nâzırların günlük 6 akçe vazife, yıllık 6'şar müd buğday ve arpa cerre ile atandıklarını ve maaşlarını bu şekilde aldıklarını muhasebe kayıtları da te'yid etmektedir.

Vakıf nâzırı, vakfın kendi içindeki işleyişini yerelde denetlemekteydi. Diğer taraftan Emir Sultan vakfının en üst seviyedeki nâzırı ise, Evkâf-ı Haremeyn

⁴¹⁸ BŞS B 11 57b, 57a, 18b, 19a; diğer örnekler için bkz: BŞS A 45 52b; BŞS A 120 49a; BŞS A 171 163b; BŞS A 129 36b; BŞS A 166 56b, 23b, 24a.

⁴¹⁹ BŞS A 19 286b; Ayrıca bkz: BŞS A 110 76a; BŞS A 123 117a; BŞS B 32 10a; BŞS A 8 415b.

⁴²⁰ Yedi yıldız, a.g.m., s. 59.

⁴²¹ Akgündüz, a.g.e., s. 279

⁴²² BOA, EV.VKF, 19/1, 166.-168. satırlar. 860 tarihli bir sicilde Hacı Habib, kölesi Yusuf'u âzat ettiğini kaydettirmiştir. Bkz: BŞS A 199 5b.

Nezareti'ni⁴²³ uhdesinde bulunduran dârus-sa'âde ağasıydı. Vakfın denetiminden, personelin atama ve azl işlemlerinin padişaha arz edilmesinden dâru's-sa'âde ağası sorumluydu.

1.2.2. Diğerleri

Vakıf görevlileri arasına sonradan katılan başka nâzırlar da vardı. Bunlar; Lâzıkıyye cibayetinin nâzırı ile imaret ve hamamın suyollarını denetleyen nâzırdır. Ayrıca vakıf paralarının kontrolünden sorumlu mu'temed de denetim grubunda yer almaktadır. Muhasebe defterlerine "cemâ'at-i zâbitân" olarak kaydedilen personelin sayısı en fazla 6 olmuştur. (Bkz: Tablo-24). Bunlar esasen vakfın idârî kadrosunu teşkil eden; mütevellî, nâzır, kâtib, Lâzıkıyye nâzırı, râh-ı âb nâzırı ve mu'temed'dir.

2. HİZMET BİRİMLERİNE GÖRE GÖREVLİLER

Emir Sultan vakfiyesinde çeşitli görevleri yerine getirmek üzere kadrolar tahsis edilmiştir. Külliyyede personel istihdamı, öncelikle bu husustaki vakfiye şartları çerçevesinde yapılmıştır. Ardından zamanla yeni kadrolar ihdas edilerek atamalar gerçekleştirilmiştir. Vakfiyede en az 77 kişiyi gerektiren bir kadro planlaması görülmektedir. XVII. yüzyılda ise, muhasebe defterlerine göre maaş alan toplam görevli sayısı 122-171 arasında değişmektedir. Vakıf personeli; câmi, imaret, mekteb, türbe ve zaviye birimleri ile idare ve denetimde görev yapmaktaydılar. Bu kısımda vakfiyede zikredilen vakıf çalışanları, hizmet birimlerine göre ele alınacaktır. Zaman içerisinde yeni unvanlarda personel istihdamı olmuşsa onlar da ayrıca belirtilecektir.

Vakfiyede genellikle personelin görevleri ayrıntılı bir şekilde belirtilmediği için bu görevler, vakıf kuruluşlarındaki ortak görev tanımlarından hareketle değerlendirilecektir.

---

⁴²³ Evkâf-ı Haremeyn Nezareti, 995/1586 yılında Dârus-sa'âde ağası Habeşî Mehmed Ağa ile oluşturulmuştur. Gelirlerinin bir miktarı ya da tamamı Haremeyn ahalisine şart koşulan vakıfları idare etmekle görevlendirilen bu nezarete sonradan padişah, hatun, dârus-sa'âde ağaları ile müntesiplerinin vakıfları da ilhak edilmiştir. Bkz.: Akgündüz, a.g.e., s. 281.

2.1. CÂMİ GÖREVLİLERİ

Vakfiyede geçen câmi görevlilerine ait unvanlar; hatîb, imam, müezzîn (2 veya daha fazla), ser-mahfil, devr-hân (6 kişi), muallim ve kayyım olup toplamda 13 kişiye karşılık gelmektedir.

2.1.1. Hatib

Hatîb, câmide Cuma ve Bayram namazlarında hutbe okumakla görevli kişidir. Bu namazlar ise Osmanlı'da her câmide değil büyük ve merkezî yerlerdeki câmilerde kılınılmaktaydı. Dolayısıyla hatib unvanlı görevli, belirli câmilerde bulunmaktaydı. Emir Sultan Külliyesi'ne vakfiyede hatib kadrosu tahsis edilmiş olmakla birlikte burada geçen "hatibler" ifadesi birden fazla hatibin görevli olduğunu düşündürmektedir. Aslında günlük 2 dirhem olan hatib maaşı, 4 dirheme çıkarılmış ve yılda 2 müd buğday cerre tahsis edilmiştir.⁴²⁴ Muhasebe kayıtları ise, Emir Sultan Câmii'nde birden fazla hatibin görev almadığını göstermektedir. Hatîb maaşı, günlük 9 akçe olup incelenen dönem boyunca -1050-1051 dönemi hariç- hep aynı kalmıştır. (Bkz: Tablo-25).

1037-1038 muhasebe döneminden itibaren Pir Emir Câmii hatibi, Emir Sultan Câmii görevlileri arasında kaydedilerek günlük 2 akçe olan maaşını da bu vakıftan aldığı görülmektedir. Pir Emir hatibi başka bir vakıftan değil de niçin Emir Sultan vakfından maaşını almaktaydı? Ya da hangi sebepten ötürü Pir Emir'in diğer vakıf görevlileri değil de sadece hatibi oradan maaş almıştır? Sadece maaş mı almıştır yoksa fiilen Emir Sultan Külliyesi'nde görev de yapmış mıdır? Pir Emir Sultan Câmii'nin hitabet ciheti hakkında 17 Cemâziyelevvel 1013/11 Ekim 1604 tarihli bir berat kaydı, konuyu bir ölçüde aydınlatmamıza katkı sağlamaktadır. Belgede Pir Emir hatib maaşının, İstanbul'da Kâsım Paşa câbîsi Ethem-zâde vakfından karşılandığı; fakat 1 akçe olan bu maaşın çoğu zaman ulaşmadığı, bu nedenle hâl-i hazırda câminin hatibi olan pir, fakir, salih ve mütedeyyin olduğu belirtilen Ali Halife bin Beşir'e, Emir Sultan zevâidinden 2 akçe tevcih edilmesi yönünde Kadı Mevlânâ Abdalbâkî'nin arzı mücebince berat tanzim edildiği belirtilmektedir.⁴²⁵ Nitekim Emir Sultan vakfının 1013-1014 dönemi muhasebesinde zevâid-horân grubunda Pir Emir hatibi Ali Halife, 2 akçe

⁴²⁴ BOA, EV.VKF, 19/1, 129.-130. satırlar.

⁴²⁵ BŞS B 21 139b.

vazifeye yer almıştır. 1037-1038 dönemine kadar zevâid-horâna kaydedilen hatib, bu tarihten itibaren câmi görevlileri arasında zikredilmiştir. (Ayrıca Pir Emir-Emir Sultan vakıfları arasındaki bağlantı için bkz.: Dördüncü Bölüm: Diğer Vakıflarla İlişkiler).

Bazı kayıtlarda hatib ve vâizin aynı kişi olduğu görülmektedir. 962 yılında iki görevde de adı geçen Mevlânâ Muhyiddin'in vâizlik maaşı günlük 7 akçe idi.⁴²⁶ Vakfiyede geçmemekle birlikte ileriki tarihlerde hatib dışında câmi cemaatini irşad etmek üzere vâiz kadrosu ihdas edilmiştir. Emir Sultan Câmii'inde ilk defa vâiz kadrosuna 1086 muhasebesinde rastlanılmıştır. Mevlânâ Ali Efendi vâiz unvanıyla günlük 20 akçe maaşla görevlendirilmiştir. Bu meblağ aynı dönemde câminin hatibi olan Mevlânâ Şa'ban Efendi'nin maaşının iki katını geçmektedir. (Bkz: Tablo-25). Daha önceki bazı muhasebe kayıtlarında ise (1010-1011, 1013-1014 gibi) zevâid payı alanlar arasında vâiz unvanlı kişiler bulunmaktadır.

2.1.2. İmam

Câmide namazları cemaate kıldırmak üzere günlük 3 dirhem maaş ve yıllık 4 müd buğday cerre ile imam tayini vakfiyede şart koşulmuştur. Ayrıca iki bayram hediyesi olarak 150 dirhem tayin edilmiştir.⁴²⁷

Başlangıçta tek imam görevli iken XVII. yüzyıl ortalarında bu sayı ikiye çıkmıştır. 1050 yılına kadar olan muhasebe defterlerinde câmi görevlileri arasında tek imam zikredilmiştir. İlk defa 1070 yılı muhasebesinde imam-ı evvel ve imâm-ı sâni şeklinde 2 kişinin kaydedildiği görülmektedir. İkinci imam tayininin ne zamandan itibaren başlatıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte 1050-1070 yılları arasında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim Emir Sultan Câmii'ne imam-ı sâni atamasını belirten 1061 tarihli bir berat kaydı, söz konusu tarihten önce bu görevin mevcut olduğunu göstermektedir.⁴²⁸

Muhasebe kayıtlarına göre günlük 7 akçe olan imam maaşı, 1013-1014 döneminden itibaren 3 akçe ilave ile 10 akçe olmuştur. İmamlar iki kişi olunca imam-ı

⁴²⁶ Bu dönemde vâiz maaşının vakıf zevâidinden verildiği anlaşılmaktadır. Bkz.: BŞS A 58 50a, 51b.

⁴²⁷ BOA, EV.VKF, 19/1, 170.-171. satırlar.

⁴²⁸ BŞS B 115 83a.

evvel maaşı -1070 hariç- bu şekilde devam etmiştir. İmam-ı sâninin maaşı ise, sırasıyla 8, 13, 16 ve 13 akçe olarak inişli-çıkışlı bir seyir göstermiştir. (Bkz: Tablo-25).

Emir Sultan Câmii imamının geliri sadece vakıftan aldığı mu'tad maaşla sınırlı değildi. Çeşitli vakıflarda Emir Sultan imam(lar)ına şart koşulan özel görev ve gelirler söz konusuydu. Bu konu, aşağıda görevlilerin gelir seviyesi işlenirken detaylandırılacaktır.

2.1.3. Müezzin

Ezan okumakla görevli olan kişiye müezzin denilir. Vakfiyede birden fazla müezzin tayin edilmiş olmakla birlikte muhasebe kayıtlarına bakılırsa bir müezzinler ekibinden (cemâat-i müezzinân) söz etmek gerekmektedir.⁴²⁹ Muhasebe kayıtları, XVII. yüzyılda müezzin sayısının 5-8 arasında değiştiğini göstermektedir. Müezzinlerden biri, yönetici konumunda olup kendisine ser-müezzinân ya da reis-i müezzinân denilmiştir. Diğerleri ise görev alanlarına izafeten farklı unvanlarla anılmışlardır. “Müezzin-i salâ/salâ-hân”, salâ okumakla görevliken; akşam ezanını okuyan, “müezzin-i mağrib/müezzin-i ahşam” olarak nitelenmiştir. Geriye kalan müezzinler “el-müezzin” ya da kısaca “müezzin” unvanıyla kaydedilmişlerdir. Buna göre bazı müezzinlerin sadece belirli bir vakte özel görevi bulunmaktaydı.

Müezzinlerin ücreti, önceden 2 dirhem iken 874 tarihli vakfiye ile 3 dirheme çıkarılmıştır. Tablo-25'te gösterilen meblağ maaşların muhasebe defterlerindeki toplamıdır. En düşük müezzin maaşı, 0,5-1 akçe olarak müezzin-i mağrib ve müezzin-i salâ'ya verilmiştir. Ser-müezzin de dâhil diğerlerinin maaşı genellikle 4'er akçedir.

2.1.4. Ser-Mahfil

Câmilerde müezzinlere ayrılmış mekân demek olan mahfil kelimesinin önüne farsça baş, başkan anlamındaki “ser” kelimesinin getirilmesiyle meydana gelen ser-mahfil, vakıf istilahında bir görev unvanı olarak devr-hân grubunun başkanı şeklinde tanımlanmaktadır.⁴³⁰ Vakfiyede ser-mahfilin, türbede cüz okumakla görevlendirilen ve

⁴²⁹ BOA, TSMA.d. 1776/1; BOA, MAD.d. 1899.

⁴³⁰ Yediyıldız, a.g.m., s. 59.

30 kişiden oluşan hafızlar grubunun başı olduğu anlaşılmaktadır.⁴³¹ Devr-hânlar ise ayrı bir grup olup onlara da ser-mahfilin başkanlık etmekle görevli olup olmadığı açıklanmamıştır. Ayrıca ser-mahfil, muhasebe defterlerinde daima câmi görevlileri arasında kaydedilmişken cüz-hân grubu câmi ve türbe görevlilerinden ayrı listelenmiştir. Bu sebeple ser-mahfil burada da câmi personeline dâhil edilmiştir.

Vakfiyede ser-mahfile günlük 1 dirhem maaş tayin edilmiştir. Muhasebe defterlerine 2 akçe olarak yansıyan bu maaş, 1013-1014 döneminde 3 akçeye çıkarılmış, 1050-1051 döneminden itibaren 5 akçe olmuştur. Sadece 1070 maaş dökümünde ser-mahfil yer almamıştır.

2.1.5. Devr-hân

Arapça “devr” kelimesine farsça “-hân” ekinin getirilmesiyle oluşturulan devr-hân (devr okuyan) kelimesi ıstılahî olarak; her cuma namazından önce, Kur’an’ın bir cüzünü okumakla görevli olan ve bir ay sonunda yeniden başlamak üzere Kur’an’ı hatm eden du’â okuyucu anlamındadır.⁴³²

Emir Sultan vakfiyesinde 6 hâfiz, devr-hân olarak görevlendirilmiştir. Muhasebe defterlerinde genellikle câmi görevlileri arasında zikredilen devr-hânlar, sayılarının çoğaldığı bazı dönemlerde “cemâat-i devr-hânân” başlığıyla listelenmişlerdir. Onlardan başka külliyyede görevi Kur’an’dan bölümler okumak olan cüz-hânlar, mesâhif-hânlar vs. olup ayrıca ele alınacaklardır.

Devr-hânların sayısı, XVII. yüzyılın başında vakfiyedeki gibi iken bu yüzyıl boyunca artmış, 11’e kadar yükselmiştir. Vakfiyeye göre kişi başı günlük yarım dirhem olan maaş, 1013-1014 muhasebe döneminden itibaren 2 akçe ödenmeye başlanmıştır.

---

⁴³¹ BOA, EV.VKF, 19/1, 138. satır.

⁴³² Yediyıldız, a.g.m., s. 57.

2.1.6. Muallim

Sıbyan mektebinin muallimi de câmi görevlileri arasındadır. Vakfiyede yetimler muallimi⁴³³; muhasebe defterlerinde muallim-i mekteb, muallim-i sıbyan şeklinde geçmektedir. 1043-1051 arası muhasebe defterlerinde kaydı yoktur.

Muallime vakfiyede günlük 1 dirhem ücret tahsis edilmiştir. XVII. yüzyıl boyunca muallim maaşının 2 akçe olduğunu muhasebe kayıtları göstermektedir. Ancak 2 Rebiulâhir 1034/12 Ocak 1625 tarihli bir belgede, Emir Sultan muallim-hânesine Ahmed Lutfullah'ın günlük 5 akçe maaşla muallim tayin edildiği belirtilmiştir.⁴³⁴ Bununla birlikte yaklaşık 10 yıl bu görevde bulunan Ahmed Lutfullah'ın maaşı muhasebe defterlerinde (1034-1043 arası 7 muhasebe defterinde) hep 2 akçe olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla ya ilgili kimseye atama beratında belirtilen 5 akçe ödenmemiş veya başka bir yerden 3 akçe daha kendisine tayin edilmiş olabilir. Bu konuyu aydınlatacak bir bilgiye sahip değiliz.

2.1.7. Kayyım

Vakıf kuruluşlarının korunması, temizliği, ışıklandırması gibi işleri yerine getiren kişiye kayyım denir.⁴³⁵ Vakfiyeye göre kayyım, umumî görevli olup görev yeri zikredilmemiştir. Muhasebe defterlerinde ise -1013-1014 dönemi hariç- câmi görevlileri arasında zikredilen en az iki kayyım olduğu görülmektedir. Bunlar câmi ve külliye'nin diğer birimlerinin ilgili işlerini yürütmekteydiler.

Vakfiyede türbe bevvâbı aynı zamanda türbenin kayyımı olarak tanımlanırken XVII. yüzyılda iki görevin birbirinden ayrıldığı hatta türbe kayyımlığının câmi görevlileri arasına kaydedildiği görülmektedir. Yine bu dönemde kayyım sayısında artış olmuştur. Örneğin 1028-1029 muhasebe döneminden itibaren kayyım-ı hazîne adıyla yeni bir unvan ortaya çıkmıştır. Kayyımlar, 1075 yılında kayyım-ı evvel, kayyım-ı sâni, kayyım-ı türbe ve kayyım-ı hazîne olmak üzere en fazla 4 kişi olmuşlardır.⁴³⁶

⁴³³ BOA, EV.VKF, 19/1, 145.-146. satırlar.

⁴³⁴ BŞS B 44 152a.

⁴³⁵ Yediyıldız, a.g.m. s. 57.

⁴³⁶ BOA, MAD.d. 1376/3-4.

Kayım maaşı, vakfiyede günlük 2 dirhem belirlenmiş, muhasebe kayıtlarında 2 akçe olarak yer verilmiştir.

2.1.8. Diğerleri

XVII. yüzyılda külliye personelinin artışına paralel olarak câmi görevlilerinde de belli bir artış olmuştur. Câmi görevlilerinin sayısı, bu yüzyıl boyunca 39'a kadar çıkmıştır. (Bkz: Tablo-24).

Personel artışının birinci sebebi, yeni kadroların ihdas edilmesidir. Vakfiyede yer almayan, sonradan ihdas edilen unvanlar şunlardır: Hayır sahiplerinin adlarını hayırla anmakla görevli muarrif;⁴³⁷ namaz vakitlerinin tespit işiyle ilgilenen muvakkit; na't okuyan na't-hân; Kur'an'dan seçtiği ayetleri okuyan aşır-hân; dervişlerin zikir ayinlerini yöneten ser-zâkirân; câmideki kandillerin yakılması ve bakımından sorumlu sirâcî; kütüphânedeki kitapları koruyan hâfız-ı kütüb; Fıstıklı Mescidi imam ve müezzini. Bunlardan muvakkit kadrosunun XVI. yüzyıl ortalarında da mevcut olduğu tespit edilmiştir.⁴³⁸

Aynı görevde birden fazla personelin bulunması görevli sayısını artıran diğer bir etkidir. Örneğin imam-ı evvel ve imam-ı sâni'nin yanı sıra müezzinler 8'e, devr-hânlar da 11'e çıkmıştır.

Yukarıda zikredilenlerden başka XVI. ve XVII. yüzyıllarda Emir Sultan Câmii'nde en'am-hân olarak görev yapan personel bulunmaktaydı. Maaşlarını Mihaliç kazasındaki⁴³⁹ İkişceler Ağnamı mukâtaasından almaları sebebiyle vakıf muhasebe kayıtlarında adlarına rastlanmamaktadır.⁴⁴⁰

919/1513 tarihli bir sicilde; Bursa'da Hz Emir Câmii, Câmii-i Kebir, Sarayönü Câmii ve Hacı Halife zaviyesinden her birine 10 en'am-hân tayin edildiği belirtilmektedir. Yavuz Sultan Selim'in padişahlığı dönemine denk gelen bu tarihte sulehâ ve fukarâya sadaka olarak dağıtılmak üzere İstanbul'dan Bursa'ya 60.000 akçe

⁴³⁷ Pakalın, a.g.e., c. II, s. 552.

⁴³⁸ BŞS A 58 38b.

⁴³⁹ BŞS B 65 137b.

⁴⁴⁰ BŞS B 97 39a; BŞS B 28 118b.

gönderilmiş, bu meblağın 20.000 akçelik kısmının adı geçen yerlerde en'âm-hânlık yapanlara verilmesi emredilmiştir.⁴⁴¹ Buna göre Emir Sultan Câmii'nde de 10 en'âm-hân görev yapmaktaydı. 971/1564 tarihli tevziat kaydında ise, en'âm-hân sayısının 21'e yükseldiği görülmektedir.⁴⁴²

Pek çok sicilde Emir Sultan Câmii'nin en'âm-hânlık kadrolarında boşalma olduğunda yeni tayinler yapıldığına dair örnekler mevcuttur. Günlük maaşları genellikle 3'er akçe idi.⁴⁴³

2.2. İMARET GÖREVLİLERİ

Başlı başına bir sosyal hizmet kurumu olan imaretin işlerini yerine getirmek üzere vakfiyede toplam 17 görevli belirtilmiştir. Bunlar; şeyh-i imâret, vekîl-i harc, nakîb, tabbâh (en az 2), habbâz (en az 2), kilârî, anbârî, kâse-şûy, hammâl-ı lahm, kayyım, bevvâb, ferrâş, meremmetî, temizlikçi ve hâdimdir.

2.2.1. Şeyh

İmaret şeyhi, imaretin idaresinden sorumlu olup yapılan işleri denetlemekteydi. İmarete gelen misafirleri karşılama, yemeklerin vakfiye şartlarına uygun olarak pişirilmesi, ihtiyaç sahiplerine adaletli bir şekilde dağıtımının sağlanması, imaret çalışanlarının görevlerini yapıp yapmadıklarının takip edilmesi, şeyhin görevleri arasındadır.⁴⁴⁴

Şeyhlik hakkı vakfiyede 4 dirhem olarak belirlenmiş olmakla birlikte bunun imaret şeyhliği olup olmadığı belli değildir.⁴⁴⁵ Muhasebe kayıtlarında -1006-1011 dönemleri hariç- imaret şeyhinin günlük 10 akçe aldığı görülmektedir. Atama beratları

---

⁴⁴¹ BŞS A 23 49a.

⁴⁴² BOA, TSMA.d. 6468/1/3.

⁴⁴³ BŞS B 97 39a; En'âm-hân tayinine bir örnek: “*Mahrûse-i Bursa'da Hz Emir el-Buhârî Câmîinde yevmi üç akçe vazife ile En'âm-hân olan Şemsüddin fevt olub mahlûl olan yeri Mevlânâ Hüsâm'a mahall u münasib buyrulub tevcih olundu.*” BŞS A 58 39a. Diğerleri için bkz: BŞS A 58 14b, 55b.

⁴⁴⁴ Yediyıldız, a.g.m., s. 60.

⁴⁴⁵ BOA, EV.VKF, 19/1, 169. satır.

da bunu te'yid etmektedir. Ayrıca şeyh, cerre olarak yıllık 4'er müd buğday ve arpa almaktaydı.⁴⁴⁶

2.2.2. Vekîl-i Harc

Vekil-i harc, imarete gerekli malların satın alınması ve satışı vazifesiyle yükümlü şahıstır.⁴⁴⁷ Vakfiyede Fatih'in günde 2 dirhem maaş; yılda 4 müd ve 16 kile buğday cerre ile sâdâttan olan Seyyid Hasan bin Seyyid Nimetullah'ı vekîl-i harc tayin ettiği belirtilmektedir.⁴⁴⁸ Muhasebe kayıtlarında vekîl-i harc maaşının, günlük 4 akçe; yıllık ise vakfiyedeki miktarla sabitlendiği görülmektedir.

Muhasebe defterlerinde tek vekîl-i harc kaydı geçmekle birlikte bu görevin iki kişiye verildiği de olmuştur. 1034 yılında bir süre iki kişi vekîl-i harc görevinde bulunmuştur.⁴⁴⁹

Vekîl-i harc, vakfın bazı mâlî işlerinde mütevellîye de yardım etmekteydi. Bizzat yahut naib aracılığıyla resm-i ağnâm, resm-i bennâk, resm-i arûsâne gibi bazı vergilerin tahsilini gerçekleştirme, borç para, bulunan köleleri vakıf adına teslim alma, vekîl-i harcın yaptığı işler arasındaydı.⁴⁵⁰

2.2.3. Kilârî

Kilârcı, vekîl-i harcın aldığı gıda maddelerini muhafaza ederek gerektiğinde mutfağa vermekle görevli kişidir.⁴⁵¹ Görevinin karşılığında vakfiyede günlük 2 dirhem vazife, yılda 4 müd ve 16 kile buğday cerre tahsis edilmiştir.⁴⁵² Muhasebe kayıtlarında 4 akçe şeklinde yer alan kilârî maaşı, XVII. yüzyıl sonuna kadar hep aynı kalmıştır. (Bkz.: Tablo-23 ve 26).

---

⁴⁴⁶ BŞS B 61 182b.

⁴⁴⁷ Yediyıldız, a.g.m. s. 60.

⁴⁴⁸ BOA, EV.VKF, 19/1, 144.-145. satırlar.

⁴⁴⁹ BŞS B 44 146a.

⁴⁵⁰ BŞS A 45 274b; BŞS A 120 18b; BŞS A 129 101b; BŞS B 5 14b; BŞS B 21 111a.

⁴⁵¹ Yediyıldız, a.g.m. s. 56, 58; Ertuğ, a.g.m., s. 220.

⁴⁵² BOA, EV.VKF, 19/1, 136. satır.

2.2.4. Nakîb

Nakîb, imaret işlerinde şeyhin yardımcısı konumundadır.⁴⁵³ Vakfiyede nakîbe günde 2 dirhem vazife, yılda 1 müd buğday cerre tayin edilmiştir.⁴⁵⁴ Muhasebe defterlerinde nakîb-i nân/nakîb-i fodula şeklinde de kaydedilmiş olup günlük maaş 2-4 akçe arasında değişim göstermiştir. Nakîb sayısı bazı yıllarda ikiye çıkmıştır. (Bkz.: Tablo-23 ve 26).

2.2.5. Tabbâh

Tabbâh, aşçı demektir. İmarette yemek pişirmekle görevlendirilen aşçılara vakfiyede günde toplam 4 dirhem ve yılda 2 müd buğday cerre tayin edilmiştir.⁴⁵⁵ İmaretin aşçıları çoğunlukla 4 kişi olup bunlar, “ser-tabbâh, tabbâh ve şâkird-i tabbâh (aşçı yardımcısı)” gibi görevdeki konumlarını belirten unvanlarla anılmaktaydılar. Aşçılara ödenen maaş toplamı, 4 kişi oldukları dönemlerde 7-10 akçe arasında değişmiştir. (Bkz.: Tablo-23 ve 26).

2.2.6. Habbâz

İmaretin ekmeklerini pişirmekle görevli fırıncıya habbâz denir.⁴⁵⁶ Emir Sultan imaretinde ekmek pişirmek için vakfiyeye göre 2 habbâz tayin edilmiştir. Görevleri karşılığında tayin edilen toplamda günlük 5 dirhem vazife ve yıllık 2 müd buğday cerreyi yarı yarıya paylaşmaları şart koşulmuştur.⁴⁵⁷ Muhasebe kayıtlarında genellikle ikisi habbâz ikisi hamîr-gîr şeklinde 4 kişi kaydedilmiş, bazı yıllarda ise sayı 3’e düşmüştür. Birden fazla görevlinin olduğu pozisyonlarda görevliler arasında iş bölümü yapılması olağan bir durumdur. Ekmekçiler arasında da ikisi pişirmekle görevli iken ikisi de hamur yoğurma işini yapmaktaydılar. Bazen habbâz-ı evvel, habbâz-ı sâni, hamîr-i evvel ve hamîr-i sâni sıfatları da kullanılmıştır. Muhasebe kayıtlarında habbâzlara verilen günlük maaş toplamı 7-12 akçe arasında değişmiştir. (Bkz.: Tablo-23 ve 26).

⁴⁵³ Gülgün Uyar, “Nakîb”, *DİA*, XXXII, s. 322.

⁴⁵⁴ BOA, EV.VKF, 19/1, 146. satır.

⁴⁵⁵ BOA, EV.VKF, 19/1, 125. satır.

⁴⁵⁶ Yediyıldız, a.g.m. s. 57.

⁴⁵⁷ BOA, EV.VKF, 19/1, 133.-134. satırlar.

2.2.7. Kâse-şûy

İmaret mutfağında toplanan tabakları yıkayan kişiye kâse-şûy denmektedir. Vakfiyede kendisine günde 1,5 dirhem maaş, yılda yarım müd buğday cerre tayin edilmiştir.⁴⁵⁸ Muhasebe defterlerine bu meblağ, 2 akçe olarak yansımıştır. Kâse-şûy sayısı ve maaşı, sürekli aynı kalmıştır. (Bkz.: Tablo-23 ve 26).

2.2.8. Anbârî

Vakfiyede adı geçen görev unvanlarından biri de anbarcıdır. Anbardaki vakfa ait eşyaları korumakla görevli olan anbârîye yaptığı iş karşılığında günde 1 dirhem vazife, yılda 1 müd buğday cerre tayin edilmiştir.⁴⁵⁹ Muhasebe kayıtlarında, anbarcı maaşı çoğunlukla 3 akçe olmakla birlikte incelenen dönem boyunca 2-4 akçe arasında değişmiştir. (Bkz.: Tablo-23 ve 26).

Cerre miktarı 2'şer müd buğday ve arpaya çıkarılmıştır. Anbârî maaşındaki bu değişimi, 3 Şa'ban 1034/11 Mayıs 1625 tarihli berat da te'yid etmektedir. Belgeye göre; Ahmed Dede, günde 3 akçe vazife ve yılda 2 müd buğday ve 2 müd arpa cerre ile Emir Sultan imareti anbarcılığına tayin edilmiştir.⁴⁶⁰

2.2.9. Bevvâb

İmaretin kapıcısı olan bevvâba vakfiyeye göre günlük 1 dirhem vazife, yıllık 4 müd ve 16 kile buğday cerre tayin edilmiştir.⁴⁶¹ Muhasebe kayıtlarında günlük maaş, 2 akçedir. İmarette bevvâb sayısının sadece 1050-1051 muhasebe döneminde 2'ye çıktığı görülmektedir. (Bkz.: Tablo-23 ve 26).

2.2.10. Ferrâş

İmaretin özellikle de mutfağın temizliğinden sorumlu olan kişidir. Vakfiyede bir kişi olan ferrâşa günde 1,5 dirhem vazife, yılda 1 müd buğday cerre tayin edilmiştir.⁴⁶²

⁴⁵⁸ BOA, EV.VKF, 19/1, 130.-131. satırlar.

⁴⁵⁹ BOA, EV.VKF, 19/1, 154.-155. satırlar.

⁴⁶⁰ BŞS B 44 132b.

⁴⁶¹ BOA, EV.VKF, 19/1, 134.-135. satırlar.

⁴⁶² BOA, EV.VKF, 19/1, 135. satır.

Muhasebe kayıtlarında günlük maaş 2 akçe gösterilmiştir. (Bkz.: Tablo-23 ve 26). Ferrâş sayısı, (1010-1011 ve 1075 muhasebe dönemleri gibi) bazı dönemlerde ikiye çıkmıştır. Bunlardan birinin tabhânenin temizliğinden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.11. Hammâl-i Lahm

İmarete alınan eti taşıyan kişiye hammâl-i lahm ya da hammâl-i guşt denilmektedir. Vakfiyeye göre yaptığı iş karşılığında günde 1 dirhem vazife tayin edilmiştir.⁴⁶³ Muhasebe kayıtlarında ilk yıllarda adına rastlanan hammâl-i lahm'a 1016-1017 muhasebe döneminden itibaren yer verilmemiştir. (Bkz.: Tablo-23 ve 26). Sebebi bilinmemekle birlikte imaretteki görevlilerden birinin kendi görevine ek olarak bu işi de yaptığı düşünülebilir.

2.2.12. Meremmetî

Vakıf binalarının yıpranan, eskiyen kısımlarının tamiri ile meşgul olan kişiye meremmetî denir. Emir Sultan vakıf binalarının tamirat işlerine bakan meremmetîye günde 1 dirhem vazife, yılda 4 müd ve 18 kile buğday cerre tayin edilmiştir.⁴⁶⁴ Muhasebe kayıtlarında 2 akçe görünen meremmetî maaşı, 1035 döneminden itibaren 4 akçeye çıkmıştır. 1075'den itibaren ise, görevli sayısı 2'ye çıkarken (meremmetî-i evvel ve sâni) günlük ücret, kişi başı 2 akçeye inmiştir. (Bkz.: Tablo-23 ve 26).

2.2.13. Hâdim

Vakfiyede imaretin hâdimi olarak yılda 1 müd cerre tahsisi yapılan Yakub bin Abdullah ismi geçmektedir.⁴⁶⁵ Ancak muhasebe kayıtlarında imaret görevlileri arasında aşağıda belirtilecek olan hâdim-i kenîf dışında bir hâdim zikredilmemiştir. Bu görevin, adı geçen kişi ile kayıtlandığı anlaşılmaktadır.

2.2.14. Hâdim-i Kenîf

Tuvaletleri temizleme işini yapan kişiye hâdim-i kenîf ya da ferrâş-ı kenîf adı verilmiştir. Vakfiyede bu görevliye günde yarım dirhem vazife ve yılda yarım müd

⁴⁶³ BOA, EV.VKF, 19/1, 135. satır.

⁴⁶⁴ BOA, EV.VKF, 19/1, 132.-133. satırlar.

⁴⁶⁵ BOA, EV.VKF, 19/1, 140.-141. satırlar.

buğday tayin edilmiştir.⁴⁶⁶ Muhasebe kayıtlarında ise 0,5-1 akçe arasında değişiklik göstermiştir. (Bkz.: Tablo-23 ve 26).

2.2.15. Diğerleri

Vakfiyede tek kâtib tayin edilmekle birlikte bu kâtibinin işlerini kolaylaştırmak üzere bir nevi yardımcı kâtib olan personel sayısı artırılmıştır. İmaret kiler ve anbarına giren-çıkan malların, eşyaların, erzakların kaydını tutmak için kâtib-i kilâr ve anbar görevlendirilmiştir. Hem kilerin hem de anbarın kâtibliğini yapan görevli, günlük 5 akçe maaş almaktaydı.⁴⁶⁷ Ondan başka, kâtib-i müşâhere ve kâtib-i Lâzıkıyye denilen iki ayrı kâtibin daha görevlendirildiği görülmektedir.

Muhasebe kayıtlarına göre imarete çalışanlar, en fazla 30 olmuştur. Bunlar; yukarıda zikredilenlerin yanı sıra mühür-dâr (kiler kâtibinin tuttuğu kayıtları kontrol etmekle yükümlü), şâkird-i tabbâh (aşçı yardımcısı 2 kişi), hamîr-gâr (hamur yoğuran 2 kişi), nakkâd-ı gendüm (buğday ayıklayan), gendüm-kûb (buğday döven), nakkâd-ı erz (pirinç ayıklayan), râh-ı âbî (külliyyeye giden suyollarının bakımından sorumlu 2 kişi) ve âhûrî (ahırdan sorumlu)'dir.⁴⁶⁸ Âhûriye ferrâş-ı âhûr da denilmiştir.

2.3. TÜRBE GÖREVLİLERİ

Vakfiyede türbeye sadece 2 görevli tayin edilmiştir. Bu görevliler türbe bevvâbı ve câmiu'l-hedâyâdır. Ayrıca cüz-hânlar da türbe personeli arasına dâhil edilmiştir.

2.3.1. Bevvâb

Emir Sultan Türbesi'nin imareten ayrı bir kapıcısı vardı. Türbenin kapısını açıp kapatmakla görevli olan bevvâb, aynı zamanda türbenin kayyımı olup türbenin temizliği, bakımı, korunması vs. işler onun sorumluluğundaydı. Vakfiyede türbe bevvâbına günlük 2 dirhem vazife, yıllık 4 müd ve 16 kile buğday cerre tayin edilmiştir.⁴⁶⁹ Muhasebe kayıtlarında ise günlük maaşı 2 akçedir. (Bkz.: Tablo-23 ve 27).

⁴⁶⁶ BOA, EV.VKF, 19/1, 131.-132. satırlar.

⁴⁶⁷ Kilâr ve anbar kâtibi tayin beratı için bkz: BŞS B 59 166a; BŞS B 50 135b.

⁴⁶⁸ Yediyıldız, a.g.m., s. 56-60.

⁴⁶⁹ BOA, EV.VKF, 19/1, 125.-126. satırlar.

2.3.2. Câmîu'l-Hedâyâ

Hediyeleri toplama ve koruma işini yapan kişidir. Hâfız-ı hedâyâ şeklinde de geçmektedir. Vakfın muhasebe defterlerinde sürekli türbe görevlileri arasında kaydedilmiş olması sebebiyle görev mahallinin türbe olduğu anlaşılmaktadır. Ziyaretçilerin Emir Sultan türbesini ziyaretleri esnasında yanlarında hediyeler getirdiklerini düşündüren bu unvan ilgi çekici bir görev alanını işaret etmektedir.

Muhasebe kayıtlarının “emvâl-i müteferrika” kısmında büyük meblağlara varan kilim, seccâde, halı, bez, kumaş vs. hediye bahaları ve mum adakları (nüzûr-ı çerâğ) kaydedilmiştir. (Bkz.: Tablo-16). Türbeye gelen bu hediyelerin toplanması ve korunması görevinin, câmîu'l-hedâyânın uhdesine verildiği anlaşılmaktadır.

Vakfiyede yaptığı iş karşılığında günlük 1 dirhem tayin edilmiştir.⁴⁷⁰ Muhasebe kayıtlarında ise maaşı 1-2 akçe arasında değişmiştir. (Bkz: Tablo-23 ve 27).

2.3.3. Cüz-hân, Mesâhif-hân, Tâliyân

Cüz-hân (çoğulu: eczâ-hânân), Kur'ân-ı Kerim'de 20 sayfadan oluşan her bir bölümü okumakla görevli kişidir. İlk vakfiyede 15 hâfız, cüz-hân olarak tayin edilmişken Fatih devri vakfiyesinde bu sayı 30'a çıkarılmış; her birine günlük 1 dirhem maaş verilmesi öngörülmüştür.⁴⁷¹

Cüz-hânlar, muhasebe defterlerinde “*cemâ'at-i eczâ-hânân*” şeklinde kaydedilmişlerdir. İncelenen dönemde Kur'an-ı Kerim'i okumakla görevli cüz-hân ve devr-hânlar dışında türbede ya da câmide belirli ayet ve sureleri okumak, dua etmek, tekbir getirmek üzere ayrı görevlendirmeler yapıldığı ve bu şekilde gittikçe kalabalıklaşan bir okuyucu kesiminin ortaya çıktığı görülmektedir. Tablo-24'de cüz-hân sütununda gösterilen personelin bir kısmı mesâhif-hân, tâliyân-ı mesâhif ve mükebbirândır. Örneğin; 1025-1032'de, 17 tâliyân-ı mesâhif ve 1 mesâhifhân, gerisi cüz-hân ve mükebbirân; 1035'de 18 mesahif-hân, 6 mükebbirân, gerisi cüz-hân; 1037-1043'de 21 mesahif-hân, 6 mükebbirân, gerisi cüz-hân; 1050-1051'de 22 mesahif-hân,

⁴⁷⁰ BOA, EV.VKF, 19/1, 146.-147. satırlar.

⁴⁷¹ BOA, EV.VKF, 19/1, 127.-129. satırlar.

5 mükebbirân ve gerisi cüz-hân; 1070'de 25 mesahif-hân, 5 mükebbirân ve gerisi cüz-hân; 1075'de 25 mesahif-hân, 4 mükebbirân, gerisi cüz-hândır.

2.3.4. Diğerleri

Câmi ve imarete olduğu gibi sonradan türbe görevlileri de artırılmıştır. Okuyucu grubunda yer alanlar dışındaki türbe personelinin (1035-1086 arasında) en fazla 13 kişiye çıktığı görülmektedir. Örneğin 1037-1038 muhasebe döneminde yer verilen türbe görevlileri şunlardır: Türbe-dâr, câmi'ul-hedâyâ, emîn-i türbe, bevvâb-ı türbe, mesâhif-hân, şeyh, yeniçeri-i türbe (4 kişi), buhûrî, destârî ve sirâcî-i kanâdil.

Başlarda, türbeyi korumak için sadece bevvâb bulunurken daha sonraları yeni kadrolar ihdas edilmiştir. Türbedâr, emîn-i türbe ve yeniçeri-i türbe (müstahfız-ı türbe/hâfız-ı türbe) türbenin korunması ile ilgili görevlerdir. Yeniçerilerin türbede görevlendirilmesi ilk olarak 1010-1011 muhasebesinde görülmektedir. Bu tarihte ve sonrasında (1016-1086) türbeyi korumak üzere günde 2 ya da 3'er akçeye 4 yeniçeri görevlendirilmiştir.

Buhur; tütsü, güzel kokulu şey demektir. Türbede buhur yakmakla görevli kişiye buhurî denmiştir. Sirâcî; kandillerin yakılıp söndürülmesi işini yapan kişidir. Destârî, türbede sandukanın üzerindeki sarığın sarılması ve bakımından sorumludur.⁴⁷² Emir Sultan türbesinde destârîlik, şeyh olanlara mahsus bir görevdir.⁴⁷³

2.4. ZAVİYE GÖREVLİLERİ

Bu başlık altında zikredilecek olanlar, vakıftan maaş alan zaviye görevlileridir. Fakat vakfiyeden hareketle bu görevlileri tespit etmek olanaksızdır. Zira vakfiyede şeyhlik hakkının 4 dirhem olduğu zikredilmekle birlikte kastedilen şeyhin, dergâh şeyhi mi yoksa imaret şeyhi mi olduğu belirsizdir. Zaviye ile ilişkili başka bir unvana da yer verilmemiştir. Gerek muhasebe defterleri gerekse şer'iyeye sicillerinde yaptığımız araştırmalarda vakıftan maaş aldıklarını tespit ettiğimiz zaviye personeli, şeyh ve ser-zâkirândır. Şeyhe tabi olan ve tekkede barınan dervişlerin ise dergâhtaki bu

⁴⁷² Pakalın, a.g.e., c. I, s. 245, 432; a.y., a.g.e., c. III, s. 236; Yediyıldız, a.g.m., s. 56-59.

⁴⁷³ BŞS B 45 193b.

konumlarından dolayı yani sırf derviş olmaları sebebiyle maaş almadıklarını söyleyebiliriz. Bununla birlikte yukarıda saydığımız diğer vakıf görevlileri arasında Emir Sultan dervişleri bulunmuştur.

2.4.1. Şeyh

Dergâhın başında bulunan ve dervişlerin manevî eğitiminden sorumlu olan kişiye şeyh, şeyh-i seccâde, seccâde-nişîn; onun yürüttüğü göreve de meşihat denilmektedir. Şeyhin en önemli görevi, dervişlerini irşad etmek olup bu amaçla vaazlar da yapmışlardır. Külliye'nin tesisinden itibaren şeyhe diğer görevliler gibi vakıftan maaş tahsis edilip edilmediği bilinmemektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere, vakfiyede geçen şeyhlik hakkının dergâh şeyhine aidiyeti kesin değildir.

Muhasebe defterlerinde ise, şeyhin maaşına zevâid-horân grubunda yer verilmiştir. Buna göre XVI. yüzyılın sonunda şeyh maaşı günlük 20 akçe idi. XVII. yüzyıla ait atama beratlarında da şeyhin ücretini vakıf bütçesinden aldığı; günde 20 akçe vazife ile yılda 4,5 müd buğday, 1 müd arpa ve 90 kile erz cerre tahsis edildiği belirtilmektedir.⁴⁷⁴

Dergâhın kurucu şeyhi Emir Sultan olup ondan sonra şeyhlik görevini halifeleri yürütmüşlerdir. Onun vefatından (833/1429) tekke ve zâviyelerin kapatıldığı 30 Kasım 1925 tarihine kadar dergâhta 24 şeyh görev yapmıştır. (Bkz.: Tablo-29). Bu kişiler hakkında Emir Sultan menâkıbnâmelerinde bilgiler bulunmaktadır.

Şeyh-i seccâdeden başka maaşını vakıf zevâidinden alan dergâh görevlisi var mıydı? Varsa bunlar kaç kişiydi ve görevleri nelerdi? Muhasebe kayıtlarında zevâid-horân grubunda şeyh, halife unvanlı kişiler zikredilmekle birlikte bunların dergâhla bağlantısını bilemiyoruz.⁴⁷⁵

⁴⁷⁴ BŞS B 103 112b.

⁴⁷⁵ Kanunî dönemi sadaka tevziyatında dergâhta bulunan kişiler ve hisseleri şu şekilde kaydedilmiştir: Şeyh Lutfullah 7 sikke, Şeyh Abdulazîz 10 sikke, Abdullah bin Şeyh Mehmed 1 sikke, Abdulvahid bin Şeyh Mehmed 1 sikke, Hacı 'Osman 1 sikke, ser-zâkir Hacı Mehmed 1 sikke. Bkz.: BOA, TSMA.d. 6468/1/3.

2.4.2. Ser-Zâkir

Zikir âyini yöneten, musiki usûlune göre ilahiler okuyup zikredenleri coşturan kişiye zâkir başı ya da ser-zâkir denilir.⁴⁷⁶ Aslında dervişlerin zikir mekânı tekkesidir. Fakat Emir Sultan Külliyesi'nde câmi de dervişler tarafından zikir âyinleri için kullanılmıştır. Muhasebe defterlerinde câmi görevlileri listesinde kaydedilen ser-zâkirin günlük maaşı 1 akçedir. (Bkz.: Tablo-25).

3. ATAMALARA İLİŞKİN HUSUSLAR

3.1. ATAMA KRİTERİ

Vakfiyede, vakıf hizmetlerini yürütecek personelden bazıları hakkında nitelik şartı getirilmiş⁴⁷⁷, diğerlerinin seçimiyle ilgili kriterlere temas edilmemiştir. Bununla birlikte mahkeme kayıtlarına giren bazı azl vak'aları, hangi durumlarda göreve devam edilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

İmamet, hitabet, müezzinlik, şeyhlik gibi dinî görev icra eden kişiler, dinin yasaklarını (haramlar) alenî şekilde işledikleri mahkeme tarafından tespit edildiğinde toplumda fitne ve fesada sebep olacakları gerekçesiyle derhal azledilmekte, yerlerine o göreve layık kimseler getirilmekteydi. Örneğin imam-ı sâni Şeyh Mehmed, nâ-mahrem kadınlarla oturup kalkma, onlarla saz meclislerinde bulunma gibi gayr-ı ahlâkî davranışları sebebiyle mahkemeye şikâyet edilmiş; mahkeme, onun görevinden azledilmesine ve mahalleden çıkarılmasına karar vermiştir. 15 Rebiulâhir 896/25 Şubat 1491 tarihinde müezzin Ali de, fiskından dolayı azl edilmiş, görevi Mevlânâ Hasan'a tevcih edilmiştir.⁴⁷⁸

Ehliyetsizlik ve haksız şekilde göreve gelme de, azlin gerekçelerini oluşturmaktaydı.⁴⁷⁹ Şu halde atamalarda genel kriter olarak liyâkat, güvenilirlik ve ahlâkî faziletler göz önünde bulundurulmaktaydı. Nitekim Şeyh Abdurrahman'ın tayin beratındaki şu ifadeler kanaatimizi doğrulamaktadır:

⁴⁷⁶ Uludağ, a.g.e., s. 534.

⁴⁷⁷ Nâzır, kâtib, devr-hân ve cüz-hânlar.

⁴⁷⁸ BŞS B 87 54b; BŞS A 8 28b.

⁴⁷⁹ Bu türden çok sayıda dava kaydı vardır. Bkz: BŞS B 41 151b; BŞS B 74 76b; BŞS B 87 74b-75a; BŞS B 103 112b, 51a; imaret şeyhliği hakkında örnek için bkz.: BŞS C 2 169a.

“ ...ehl-i ilm, sâhib-i hilm ve mütedeyyin ve meşihat-i mezbûreye lâıyk ve her veçhile irşâda kâdir kimesnedir deyu kibâr ve sığârdan nice mu'temedun 'aleyh kimesneler 'alâ tarîki'ş-şehâde haber verdiklerin... ”⁴⁸⁰

Emir Sultan Câmii imamı İsa Halife ve hatibi Muhyiddin Halife ile ilgili zikredilen nitelikler, aynı zamanda bu tür görevlilerde aranan ortak şartlara işaret etmektedir: “...fi'l-hakîka sâlih ve mütedeyyin ve takvâ ve diyânet ile müte'ayyen olmağın... ”⁴⁸¹

Bu genel ilkelerden başka personel atamalarında Emir Sultan vakfına özgü bir uygulamanın olduğunu 15 Ramazan 940/30 Mart 1534 tarihli bir hükümden öğreniyoruz. Bu belgeye göre vakıf hizmetinde bulunacak personelin, Emir Sultan şeyh ve halifeleri ile mütevellînin istişaresi sonucu seçilerek arzının yapılması, eski bir uygulama olarak yerine getirilmekteydi. Hatta Emir Sultan'ın sağlığından beri devam eden usul; vakıf görevlilerin, onun tarikatine mensup kişiler arasından seçilip arz edilmesiydi. Şeyh Mevlânâ Tâcuddin, kendi döneminde bu prensibe riayet edilmediğini mektupla İstanbul'a bildirmiştir. Bunun üzerine Bursa kadısına hitâben gönderilen hüküm-i şerifle, âdet-i kadim üzere Emir Sultan seccâdesinde oturan şeyhlerin marifet ve tevcihi doğrultusunda uygun görülen kişilerin arz edilmesi emredilmiştir.⁴⁸²

İncelediğimiz dönemin muhasebe kayıtlarındaki personel listelerinde “seyyid, derviş, şeyh” gibi sıfatların varlığı, külliye hizmetlerinde derviş kökenli görevlilerin yer aldığını te'yid etmektedir.

Atamalarda ayrıca, mahalle ileri gelenlerinin şehadet ve tercihine itibar edilmekteydi. 896 yılında türbedârlık görevine atanan sûfi Hacı Rasul bin Karlu, mahalle büyüklerinin ve küçüklerinin ittifak ettiği kişi olarak takdim edilmiştir.⁴⁸³ Yine yukarıda Şeyh Abdurrahman ile ilgili belgede de bu durum görülmektedir.

Personel alımında adayların bir imtihan sonucunda atandıkları da olmuştur. Örneğin, 958 yılında muvakkitlik ve bir cüz-hân kadrosu bu yolla doldurulmuş,

⁴⁸⁰ BŞS B 34 81a; Ayrıca bkz: BŞS B 33 131b.

⁴⁸¹ BŞS A 129 55b-56a.

⁴⁸² BŞS A 40 29b.

⁴⁸³ BŞS A 8 6b.

muvakkitliği kazanan Mustafa bin Şemseddin'e günde 3 akçe; cüz-hân olan Mehmed bin Abdullah'a da günde bir akçe verilmesi uygun görülmüştür.⁴⁸⁴ Bu ikisinden başka diğer vakıf görevleri için de aynı yöntemle alım yapıp yapılmadığını gösteren elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Vakıflar, personel istihdamı ile topluma ekonomik destek sağlayan kurumlardır. (Bkz.: Dördüncü Bölüm: İktisâdî Katkı). Buna göre Emir Sultan vakfında bazen muhtaçlık hali de görev tevcihinde dikkate alınabilmiştir. Nitekim Kumla-i Küçük câbîsi Pir Mehmed vefat edince boş kalan yeri mütevellî tarafından Derviş Ahmed'e sonradan ise önceki câbînin fakir olan kardeşi Seyyid Ali'ye tevcih edilmiştir.⁴⁸⁵

Şeyh atamalarına gelindiğinde ise yukarıda zikredilen diğer görevlilerden daha farklı koşulların etkili olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim genellikle şeyhler, vefat etmeden önce yerlerine geçecek kişiyi vasiyetle dervişlerine bildirmişlerdir. Dolayısıyla önceki şeyhin onayı, şeyh tayininde belirleyici olmuştur. Şeyh Mehmed, Abdurrahman karşısında kendisini savunurken kayınpederi Ali Efendi'nin meşihati kendisine vasiyet ettiğini belirterek meşihat görevini talep etmiştir.⁴⁸⁶

Dergâh şeyhlerinin göreve getirilmesinde kural olarak "evlada meşrutiyet" ilkesinin olup olmadığı ya da varsa ne zaman başlatıldığına dair bilgi sahibi değiliz. Ancak uygulamadaki haliyle dergâh şeyhlerine bakıldığında meşihatın kendilerine intikal ettiği ilk üç halifede baba-oğul şeklinde ya da başka bir akrabalık bağı bulunmamaktadır. Dergâhın kurucu şeyhi Emir Sultan'ın üç evladı da o hayatta iken vefat etmişlerdi. Kendisi vefat etmeden önce yerine halifelerinden Hasan Hoca'yı işaret etmiştir. Hasan Hoca da aynı şekilde kendisinden sonra dergâhın başına geçmesi için Mahmud Bedreddin Efendi'yi vasiyet etmiştir. Onun vasiyeti üzerine göreve gelen üçüncü halife Lutfullah Efendi ise vasiyetle yerini oğluna bırakmıştır. Bundan sonra da Emir Sultan dergâhı yönetiminde evlada, eğer evlad yoksa ya da küçükse başka bir akrabaya intikalın neredeyse usul haline geldiği görülmektedir.⁴⁸⁷ Örneğin; Şeyh

---

⁴⁸⁴ BŞS A 58 38b; ayrıca bkz: BŞS A 58 34b.

⁴⁸⁵ BŞS C 2 195b.

⁴⁸⁶ BŞS B 33 123a.

⁴⁸⁷ Baldırzâde, *Terceme-i Hâl*, s. 23-26; Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 9-27; Uğur, a.g.t., s. 140-170.

İbrahim Efendi vefat edince yerine oğlu Mehmed Efendi geçmiş, fakat yaşının küçük olması sebebiyle şeyhlik Selami Ali'ye tevcih edilmiştir.⁴⁸⁸ (Bkz.: Tablo-29).

3.2. ATAMA BELGESİ (BERAT)

Bir göreve resmen atanmış olmanın delili, atama emrini bildiren berata (padişah fermanı) sahip olmaktır. Vakıf görevleri için padişaha arzı yapılan kişilere, uygun görüldüğünde berat verilmekteydi.⁴⁸⁹ Bazen aynı görevle ilgili birden fazla kişi hak iddiasında bulunabilmiştir. O takdirde berat tecdid ve te'yidi ile sorun aşılmaya çalışılmıştır. Bu tür karışıklıklardan doğan anlaşmazlıklar, mahkeme kayıtlarına girmiştir. Örneğin Emir Sultan imaretinde ser-tabbâh olan Ömer, görevini yürütmekte iken Osman bin İmad isimli biri çıkararak açığıbaşılığı onun elinden almıştır. Ancak Ömer, dârus-sa'âde ağası İsmail Ağa'nın arzıyla 20 Receb 1031'de beratını yeniletmeyi başarmıştır.⁴⁹⁰ Aynı şekilde anbarcı Ahmed Dede, görevine Ali'nin müdahale etmesi karşısında berâtını te'yid için der-saâdete başvurmuştur. Yapılan inceleme sonunda Ahmed Dede'nin üzerinde Emir Sultan imareti anbarcılığının kayıtlı olduğu tespit edilmiş ve beratının tecdidine karar verilmiştir. Ali ve başkalarının müdahalesine ise izin verilmemesi emredilmiştir.⁴⁹¹ Öte yandan berat, zayi olduğunda yenisi talep edilebilmekteydi.⁴⁹²

Görevinden azl edilmiş olmak, bir daha aynı göreve gelememek anlamı taşımıyordu. Nitekim azl edilenlerin bir kısmı, sonradan aynı göreve tekrar getirilmiştir. Sicillerde özellikle tevliyet, kitâbet ve meşihat görevlerinde bu şekilde göreve gelmelerin olduğu görülmektedir.⁴⁹³

Mustafa bin Sinan'ın durumu ise biraz daha farklıdır. O, 1025 yılında vakıf imaretine nakîb-nân tayin edilmiş ve 1030'a kadar görevini sürdürmüştür. Nakîb-nânlık, 1030'da ruûs-ı hümayun ile başka bir Mustafa'ya, onun vefat etmesinden sonra da

---

⁴⁸⁸ BŞS B 103 137b.

⁴⁸⁹ BŞS A 19 113b.

⁴⁹⁰ BŞS B 41 151b.

⁴⁹¹ BŞS B 44 132b.

⁴⁹² BOA İE. EV. 2125; BŞS C 2 184a; BŞS B 44 132b.

⁴⁹³ BŞS B 59 166a; BŞS B 87 74b-75a; BŞS B 103 137b, 112b; İmamın tekrar göreve gelmesi hakkında BŞS B 115 83a.

1060'da dâru's-sa'âde ağası arzıyla Mehmed'e tevcih edilmiştir. Nihayet 3 Muharrem 1061 tarihinde, sâhib-i evvel olarak tekrar Mustafa bin Sinan'a mukarrer kılınmıştır.⁴⁹⁴

3.3. ATAMA GEREKÇESİ

Tevliyet dışındaki diğer vakıf görevleriyle ilgili atama beratlarında; atamaya gerekçe gösterilen husus çoğunlukla, önceki görevlinin vefat etmiş olmasıdır.⁴⁹⁵ Öte yandan, bir vakıf görevine atanmış olmak, kişiye ömür boyu o görevi yürütme hakkını vermiyordu. Görevde ihmal, liyakatsizlik, sû-i hal gibi azl edilmeyi gerektiren hususlar olduğunda yeni atamalar yapılmıştır.⁴⁹⁶ Ancak beratlarda azl edilme gerekçesi genellikle belirtilmez.⁴⁹⁷

Cüz-hânlık, devr-hânlık, aşr-hânlık, en'âm-hânlık, ferrâşlık, anbarcılık gibi bazı görevler ferâgat yoluyla devredilebiliyordu. Örneğin 16 Safer 897'de Emir Sultan türbesinde bir akçe cihetli cüzlerden birine mutasarrıf olan Ebubekir bin Mevlânâ Nazrî kendi isteğiyle ferâgat etmiş, yeri, kardeşi Mevlânâ Muhyiddin'e; 13 Zilka'de 910'da Emir Sultan Câmii'nde günlük bir akçe ile devr-hân olan Ali'nin ferâgat ettiği yeri de Hâfız Mustafa'ya tevcih edilmiştir.⁴⁹⁸

Ferâgat kayıtlarının bir kısmında ferâgat sebebi belirtilmiştir. Örneğin devr-hân Mehmed bin Ahmed, başka bir cihet verildiği için; En'âm-hân Muslihuddin ve kilârcı Mehmed de yaşlılıktan dolayı ferâgatte bulunmuşlardır.⁴⁹⁹

4. GÖREV SÜRELERİ

Vakıf çalışanlarının görev süreleri hakkında standart bir yıl şartı konulmamıştır. Bununla birlikte yukarıda mütevellîden söz edilirken görev süresinin değişkenlik gösterdiği (3-5 yıl) ve çoğu kez de ref' yoluyla sona erdiği belirtilmişti. Diğer vakıf çalışanlarında ise muhasebe kayıtlarından takip edilebildiği kadarıyla görev sürelerinin

⁴⁹⁴ BŞS B 115 97a.

⁴⁹⁵ BŞS B 28 121a; BŞS B 44 132a; BŞS B 97 39a; BŞS B 115 76a; BŞS B118 123a; BŞS A 19 300a; BŞS C 2 195b, 196a; BŞS B 45 179a.

⁴⁹⁶ BŞS A 8 28b; BŞS A 58 16b, 53a, 60a; BŞS B 45 201b; BŞS B 50 135b.

⁴⁹⁷ BŞS B 41 150b, B 41 146a; BŞS B 44 146a; BŞS B 87 81b.

⁴⁹⁸ BŞS A 8 279b; BŞS A 19 381b; diğer örnekler için bkz: BŞS A 122 121b; BŞS B 38 112a; BŞS A 58 4a, 12b, 14b, 33b, 52b, 54a, 73a.

⁴⁹⁹ BŞS A 58 51b, 55b, 58b.

daha uzun olduğu anlaşılmaktadır. Beratlardaki gerekçelere bakılırsa genellikle kayd-ı hayat olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin muhasebe defterlerinde çelebi, halife, Bayezid gibi değişik sıfat ve isimlerle kaydedilmiş olan muvakkit Sefer, Emir Sultan vakfının görevlileri arasında 61 yılı bulan hizmet süresi ile en uzun süre görev yapan kişi olarak tespit edilmiştir. Ondan başka, hatib Mevlânâ Muhyiddin (57), imam Mevlânâ İsa Efendi (56), devr-hân Hasan Halife (39), türbedâr Seyyid Mehmed (38), emîn-i türbe Mehmed Ağa (35), devr-hân-ı diğer Hasan Halife (33), Fıstıklı Mescidi imamı Sinan Halife (32), meremmetî Ebubekir Dede (32), ve câbî-i yörükân Mehmed (32), 30 yılın üzerinde görev yapmış kişilerdendir.

Muhasebe kayıtlarının muntazam bir şekilde elimizde bulunmaması, personelin kesin görev sürelerini tespit etmeyi sınırlandırmaktadır. Ayrıca ilk muhasebe defterlerinde görevliler, tek tek isimleri ve unvanlarıyla kaydedilirken sonraki kayıtlar daha kısa tutulmuş, isimler yazılmayıp sadece unvanlara yer verilmiştir, hatta bazen unvanlar da bırakılıp “hüddâm-ı türbe” gibi topluca belirtilmiştir. Bu durum, personelin muhasebe kayıtları üzerinden takibini daha da zorlaştırmıştır.

Tablo-30’da muhasebe defterlerine göre yedi yıl ve üzerinde görev yapmış olan vakıf personelinin unvan-isim ve görevde buldukları dönem aralığı verilmiştir. Ancak burada görev süresi olarak belirtilen yıllar, personelin takribî hizmet yılıdır. Görev süreleri, ilk muhasebe defterinin yılından (1006-1007) itibaren başlatılıp görevli adı değişimine bağlı olarak sonlandırılmıştır. İlk defterde görevde olanların daha öncesinde kaç yıl görev yaptıklarını tespit edemediğimiz için özellikle onlara ait belirtilen sürelerin en az hizmet süreleri olduğu, gerçek hizmet sürelerinin ise bunlardan fazla çıkabileceği düşünülmelidir. Örneğin; muhasebe kayıtlarına göre 1006-1044 arasında görev yaptığı tespit edilen imam İsa Efendi’nin hizmet süresinin bu yıllarla sınırlı olmadığını evâil-i Cemâziyelâhir 991 tarihli bir sicilden öğreniyoruz.⁵⁰⁰ İsa Efendi, bu tarihte de aynı görevde bulunuyordu. Görev süresi bu tarihten başlatıldığında onun, en azından 56 yıl Emir Sultan Câmîi imametini yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Yine muhasebe kayıtlarında 1006-1018 arasında hatib olarak yer alan Mevlânâ Muhyiddin (Halife) de, 992 yılında fiilen bu görevdedir.⁵⁰¹ Dahası, -eğer isim benzerliği değilse-

⁵⁰⁰ BŞS A 110 74b; 992 yılına ait bir kayıt için bkz.: BŞS A 129 55b-56a.

⁵⁰¹ BŞS A 129 55b.

hacca gitmeye niyetlenerek der-saâdetten izin talebinde bulunması sebebiyle kendisinden haberdar olduğumuz Mevlânâ Muhyiddin, 962 yılında da görev başındaydı.⁵⁰² Bu takdirde onun toplamda en az hizmet süresi 57 yıla varmaktadır.

Muhasebe defterlerinin arasına uzun fasılaların girdiği dönemlerde de (1044-1050 ve 1051-1070 gibi) personelin hizmet süresi tam hesaplanamamaktadır. Örneğin 1019-1044 arasında hatiplik yapan Mevlânâ Abdullah Efendi'nin 1044'den sonra ne kadar süre görev yaptığını bilemiyoruz. Zira 1050-1051 defterinde hatib olarak farklı bir isim kaydedilmiştir. Bundan dolayı tabloda onun sadece tespit edilebilen hizmet süresi (24 yıl) gösterilmiştir.

Bazı görevlilere ait tespit edilen atama beratları sayesinde gerçeğe yakın hizmet yılları bulunabilmiştir. Örneğin; 1025-1026 döneminden itibaren kayıtlarda imaret şeyhi olarak zikredilen Ahmed Abdullah'ın 1044 dönemi sonrası durumu bilinmemektedir. 1050-1051'de ise aynı görevde Mustafa isimli başka biri kayıtlıdır. Buna göre onun 1044'e kadar toplamda en az 19 yıl görev yaptığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan 2 Receb 1047 tarihli berat, Ahmed bin Abdullah'ın vefatına bağlı olarak imaret şeyhliğine 1047 Receb guresinden itibaren Abdulhalim Halife'nin tayin edildiğini belirtmektedir.⁵⁰³ Dolayısıyla onun, vefatına kadar görev başında olduğu kabul edildiğinde hizmet süresi de 19 değil 22 yılı bulmaktadır.

Vakıf çalışanlarının görev süreleri hep uzun olmamıştır. Birkaç yıl ya da daha az süre görevde kalan personel de vardır. Örneğin 19 yıl vakfın nezaret görevini yapmış olan Abdulvehhâb Çelebi, 1031 Şa'ban'ında azl edilerek yerine Mehmed bin Süleyman tayin edilmiş, ancak bir yıl bile olmadan onun yerine de Abdi getirilmiştir.⁵⁰⁴

BOA'da kaydına rastladığımız bir berat örneği, Emir Sultan vakfına meremmetî ataması hakkındadır. Bu belgeye göre azl edilen Bekir yerine Mustafa, günde iki akçe vazife ile 25 Receb 1020'den itibaren meremmetî olarak atanmıştır.⁵⁰⁵ Ancak Mustafa'nın, ilgili dönemlere ait muhasebe defterlerine hiç girmediği ve meremmetî kadrosunda Bekir'in kayıtlı olduğu görülmektedir. Bu durumda Mustafa çok kısa bir

⁵⁰² BŞS A 58 50a, 51b.

⁵⁰³ BŞS B 61 182b.

⁵⁰⁴ BŞS B 41 150b; BOA, MAD.d. 5565/125, 137, 149.

⁵⁰⁵ BOA, YB 04 1/54.

süre görevde kalmış; sebebini bilemediğimiz bir şekilde Bekir tekrar görevine dönmüştür.

Emir Sultan dergâhı meşihatinde bulunmuş şeyhlerin isimleri, görev süreleri ve vefat tarihlerini gösteren Tablo-29'a bakıldığında şeyhlerin görev sürelerinin de hayatları boyunca devam ettiği anlaşılmaktadır.

5. GELİR SEVİYELERİ

Personel maaşları ile ilgili ilk ve temel belirleme, vakfiye şartlarıyla ortaya konulmuştur. Vakfiye şartları ile XVII. yüzyılın personel maaşları karşılaştırıldığında geçen süreç içerisinde bazı değişimlerin yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte XVII. yüzyıl boyunca maaşlar büyük ölçüde aynı kalmıştır.

Maaş miktarları, yerine getirilen göreve göre farklılık arz etmektedir. Personelin günlük birim olarak belirlenmiş maaşları, muhasebe defterlerinde 1 ilâ 60 akçe arasında değişmektedir. En yüksek maaşı, 60 akçe olarak mütevellî almaktaydı. Onu, şeyh-i seccâde, kâtib, şeyh-i imaret, imam ve hatib (20-9 akçe) takip etmekte; çoğunluğun maaşı ise 2-4 akçe arasında değişmekteydi. Devr-hânlar, müezzin-i salâ, müezzin-i mağrib, Fıstıklı mescidi müezzini, ser-zâkirân gibi câmi personeli; mükebbirler, câmiu'l-hedâyâ, sirâcî gibi türbe görevlileri; nakkâd-ı erz, hâdim-i kenîf, râh-ı âbî, mühürdâr gibi imaret görevlileri de en düşük ücretli olanlardır. Maaşları günde birer akçedir. Bunların bir kısmının günlük maaşı bir akçenin altında olduğu da görülmüştür. (Bkz: Tablo-25, 26, 27).

Vakıf görevlilerinin tüm gelirlerinin tek maaştan ibâret olduğu zannedilmemelidir. Özellikle 2-3 akçe maaşı olan görevlilerin, geçimlerini başka kaynaklarla destekledikleri görülmektedir. Bazen aynı vakıfta bazen de başka vakıf ya da vakıflarda birden fazla görevi yürüten personel vardır.

Örneğin Emir Sultan vakfında kayyım maaşı 2 akçe, ser-zâkirân maaşı da 1 akçe olup 1021 yılında Mustafa Dede bu iki görevi günde 3 akçeye yerine getirmiştir. Aynı kişinin, 1043-1044 muhasebesinde bu defa iki ayrı kayyım görevi için 3 akçe maaş aldığı kayıtlıdır.

Dâru's-sa'âde ağası Sünbül Ağa arzıyla Mehmed adlı kişi, 17 Zilka'de 1052 tarihinde günde 7 akçe vazife ile kâse-şûy (2 akçe), nakkâd-ı gendüm (4 akçe) ve nakkâd-ı erz (1 akçe) görevlerine atanmıştır.⁵⁰⁶

Küllîye içerisinde birden fazla görevi bulunan personelin, maaşlarının muhasebe defterlerine bazen tek görev üzerinden yazıldığını tahmin etmekteyiz. Örneğin 1016-1017 döneminde günde 2 akçe ile bevvâb-ı türbe görevinde bulunan Hacı Kâsım, 1017-1018 ve 1019-1021 dönemlerinde günde 3 akçe ile yeniçeri-i türbe kaydedilmiştir. Bu iki dönemde türbede bevvâb personeli yoktur. Aynı kişi, 1021-1022 döneminde günde 3 akçe ile bevvâb yazılırken yeniçeri sayısı bu dönemde 3'e inmiştir. Bahsedilen dönemlerde Hacı Kâsım'ın bazen bevvâb bazen de yeniçeri olarak aynı maaşla kaydedilmiş olması, iki görevi de birlikte yürüttüğünü düşündürmektedir. Zira diğer dönemlerde bevvâb maaşı hep 2 akçe olmuştur. (Bkz: Tablo-27).

Emir Sultan Külliyesi'nde birden fazla görevi uhdesinde bulunduran personel olduğu gibi başka vakıflarda da görev yapanlar vardı. Örneğin 15 Rebiulâhir 962 tarihli belgeye göre Emir Sultan hatibi Mevlânâ Muhyiddin aynı zamanda Sultan Mehmed Han imaretinin de şeyhiydi.⁵⁰⁷ Vakfiye şartları gereği; Emir Sultan hatib maaşı, günlük 4 dirhem ve yıllık 2 müd buğday; Sultan Mehmed (Yeşil) imareti şeyhliği günlük 15 dirhem ve yıllık birer müd buğday ve arpa ile yarım müd pirinç olduğuna göre⁵⁰⁸ Mevlânâ Muhyiddin'in bu iki görev sebebiyle yüksek bir gelir düzeyine sahip olduğu söylenebilir.

Emir Sultan zâviyesinde seccâde-nişîn ve vakıf nâzırı olan Şeyh Ali, merhûm Gazi (Kadı) Mahmud'un nukûd vakfına⁵⁰⁹ 8 Receb 1069 tarihinden itibaren günde 3 akçe ile mütevellî tayin edilmiştir.⁵¹⁰ Bu durumda üç görevi yürüten Şeyh Ali'nin günlük toplam maaşı, 20 akçeyi geçmekteydi.

⁵⁰⁶ BŞS C 2 196a; diğer bir örnek için bkz: BOA, İE. EV. 2125.

⁵⁰⁷ BŞS A 58 51b.

⁵⁰⁸ BOA, EV.VKF, 19/1, 129.-130. satırlar; Yeşil vakfiyesindeki ilgili yer için bkz.: Pay, *Yeşil Külliyesi*, s. 202-203; 25 Rebiulevvel 962 tarihli belgede Mevlânâ Muhyiddin'in berat ile vâiz olarak Emir Sultan vakfi zevâidinden 7 akçeye mutasarrıf olduğu belirtilmiştir. Bkz.: BŞS A 58 50a.

⁵⁰⁹ Kadı Mahmud, Emir Sultan fukarâsına nukûd vakfi tesis etmiştir. Bkz.: BŞS C 2 180a.

⁵¹⁰ BŞS B 96 104a.

Vakıf görevlileri, aldıkları maaşın yanı sıra imaret mutfağından yemek yeme hakkına da sahiptiler. Her gün pişen fodula ve aş ile öncelikle vakıf hizmetlerini yürütenler doyurulmaktaydı. (Bkz.: Dördüncü Bölüm: Sosyal Yardımlaşma). Ayrıca vakfiye gereğince bazı görevliler, bunların dışında yıllık aynî maaş tahsisıyla desteklenmiştir. (Bkz.: Tablo-23).

Birkaç maaşın birleşimiyle yaşam standardı yükselen personelin yanı sıra vakıf bünyesinde böyle bir imkâna sahip olamayanlar da bulunmaktaydı. Örneğin 1034 yılında câmi'ul-hedâyâ Mehmed'in, günde 2 akçe maaşı az geldiği için bu maaşa vakfiyede geçmemesine rağmen senede bir müd buğday cerre ilave edilmesi istenmiştir. Tablo-27'de görüldüğü üzere câmiul-hedâyâ maaşı önceleri bir akçe iken 1029-1038 ve 1043-1044 dönemlerinde 2 akçeye çıkmıştır. Ancak artmış haliyle de yeterli gelmeyen bu maaşın cerre ile takviye edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Fakat bu tarihten sonraki muhasebe kayıtlarına bakıldığında bu görevliye cerre verilmediği anlaşılmaktadır.⁵¹¹

Külliyedeki bazı görevliler için "özel" ya da "ek gelir" diyebileceğimiz diğer bir gelir kaynağı, hayır sahiplerinin Emir Sultan için yaptıkları vakıflardır. Kadı defterlerine kaydedilmiş vakfiyelerde özellikle câmi görevlileri ile ilgili vakıf şartları dikkat çekmektedir. Personel içinde en fazla imamlara yönelik tahsisler yapılmıştır. Emir Sultan vakfiyle ilişkili tespit edilen XVI. yüzyıldaki 27 vakıftan 7'si; XVII. yüzyıldaki 25 vakıftan 8'i Emir Sultan imamlarına şart koşulmuştur. (Bkz.: Tablo-10 ve 11). Bu tür gelirler, onlar için sabit maaş dışında önemli bir gelir kaynağını teşkil etmekteydi.

Örneğin Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Hatun, 888 tarihli vakfiyesinde Emir Buhârî Mescidi'ne günde 1 dirhem maaş ile bir imam görevlendirilmesini ve bu imamın her gün birer cüz okuyup vâkıfenin ruhuna hediye etmesini şart koşmuştur.⁵¹²

Yakub bin İshak, 13 Şabab 927'de Emir Sultan mahallesindeki evini önce kendisine, sonra evladına, neslin inkırazıyla Emir Sultan mescidi imamına vakfetmiştir.⁵¹³

---

⁵¹¹ BŞS B 44 159b.

⁵¹² BŞS A 129 206b.

⁵¹³ BŞS A 200 49a.

Fâtıma Hatun bint-i Seyyid Hüseyin ise, Receb 929'da Emir Sultan mahallesindeki evini, her gün kendi ruhu için bir cüz okuması şartıyla Emir Sultan imamına vakfetmiştir.⁵¹⁴

994 tarihli bir belgede Sıhrî? Hatun Emir Sultan mahallesindeki evini, Emir Sultan Câmî imamına vakfetmiştir. Vâkıfenin ruhu için ikinci namazından sonra Amme Sûresini tilavet eden imam Mevlana İsa Halife bin Hüseyin'e ayda 25 akçe maaş tayin edilmiştir.⁵¹⁵ Ayrıca zâyi ettiği temessükü için mahkemeye mürâcaatı sayesinde imam İsa Efendi'nin türbede her gün sabah namazından sonra ayda 25 akçeye cüz okuma görevi olduğunu öğreniyoruz.⁵¹⁶

Emir Sultan mahallesinde ikamet eden Hasan bin Ahmed adlı vâkıf, 29 Zilkade 1008'de Bursa yakınında bulunan Kestane Sekisi'nin hayatta oldukça kendisine, vefatından sonra da Emir Sultan Câmîi imamı İsa Halife'ye, onun vefatından sonra da Emir Sultan Câmîi imamlarına vakfetmiştir. Buna mukabil vâkıfın ruhuna her gün Yasin Sûresi'nin okunmasını şart koşmuştur.⁵¹⁷

Emir Sultan mahallesinde ikâmet eden Fâtıma Hatun bint-i Mehmed, evâil-i Cemâziyelevvel 1021'de, aynı mahalledeki evini önce kendine, sonra evladına, neslin inkıraz bulması halinde Emir Sultan Câmîi imamına vakfetmiştir.⁵¹⁸

Emir Sultan mahallesinde ikamet eden el-Hâc İlyas bin Süleyman, 15 Receb 1035'de aynı mahalledeki evini hayatta oldukça kendine, sonra eşi İsmihan bint-i Yusuf'a, sonra sülbiye kızları Aişe ve İsmihan, sonra onların evlatlarına, en son olarak da Emir Sultan Câmîinde her kim imam olursa onun tasarrufu için vakfetmiştir.⁵¹⁹

Emir Sultan mahallesinde ikamet eden Şaban isimli hayır sahibi, evâhır-i Şevval 1047'de; bir beyt-i suflî, sofa, su kuyusu ve avluyu içeren evini, hayatta iken kendisine vefatından sonra da eşine, ondan sonra eşinin komşusu kadına, en son olarak da her gün

---

⁵¹⁴ BŞS A 30 393b.

⁵¹⁵ BŞS A 141 175b.

⁵¹⁶ BŞS B 44 92a.

⁵¹⁷ BŞS B 18 45a.

⁵¹⁸ BŞS B 28 102a.

⁵¹⁹ BŞS B 45 95b.

İhlas suresini okuyup sevabını vâkıfın ruhuna hediye etmek şartıyla Emir Sultan Câmii imamına vakfetmiştir.⁵²⁰

1048 tarihli bir mahkeme kaydında menfaati Emir Sultan Câmii imamlarına şart koşulan bir ev vakfi olduğu ve mütevellîsinin de câminin imamı olduğu belirtilmektedir.⁵²¹

Nukûd vakıflarından da imamlara yapılan tahsisler vardır. Örneğin, 1072 tarihinde Emir Sultan mahallesi sâkinlerinden el-Hâc Sefer Efendi bin Bayezid nukûd vakfi tesis etmiştir. Hayır sahibi, nukûd vakfından 120'şer kuruşluk kısmı Emir Sultan Câmiinde görevli imâm-ı evvel ve imâm-ı sâniye tahsis etmiştir. Bu vakfını, her akşam yatsı namazından sonra mihrapta kendi ruhu için Mülk Sûresini okumaları şartına bağlamıştır.⁵²²

Fâtıma Hatun bint-i Mehmed ise, 2 Rebiulevvel 1074'de 1.500 akçelik nukûd vakfi kurmuş; işletilen paranın gelirini (ribh) de her sabah namazı vaktinde Yâsin Suresini okuyup sevabını vâkıfenin ruhuna hediye etmesi şartıyla Emir Sultan Câmii imamına vakfetmiştir.⁵²³

İmamlar, maaşın yanı sıra bu çeşit gelir kaynakları sayesinde maddî yönden hayli iyi seviyeye gelmiş olmalıdırlar. Nitekim Emir Sultan imamlarından İsa Efendi'nin muhalefâtı, 104.417 akçeyi bulmaktaydı.⁵²⁴ Onunla yaklaşık aynı dönemlerde görev yapan ve maaşını Emir Sultan vakfından alan Fıstıklı Mescidi imamı Sinan Halife bin Ali'nin muhalefâtını bildiren belge de elimizdedir. Sinan Halife, günde 2-3 akçeye bu mescidde uzun yıllar imamet görevinde bulunmuştur. (Bkz.: Tablo-30). Evâsıt-ı Şevval 1038/Haziran 1629 tarihli belge, onun ekonomik durumunu ortaya çıkarmaktadır. 1038 yılında hacca giden ve yolda vefat eden Sinan Halife, geride önemli bir mal varlığı bırakmıştır. Varisleri; eşi Mehlika bint-i Abdullah, kızları Hatice ve Rukiye Hatun, kız kardeşi Hatice Hatun'dur. Hatice Hatun, kardeşinin muhalefâtından 5 sehm hisseye sahip olup 8.000 akçeye karşılık gelmektedir. Toplam

⁵²⁰ BŞS B 61 69a.

⁵²¹ BŞS B 146 5b, 6a.

⁵²² BŞS B 185 27b.

⁵²³ BŞS B 186 37b.

⁵²⁴ 19 Şevval 1047 tarihli muhalefât kaydına göre bu meblağı, çeşitli türde kitaplar ve ev eşyaları teşkil etmektedir. Bkz: BŞS B 56 121a-b.

21 sehmden kızlarına 16 sehm düşmüştür. (Bir sehm 1.600 akçe olursa toplamda 33.600 akçe onlara taksim edilmiş olmalıdır.) Ancak belgede karısına düşen hisse hakkında bilgi verilmemiştir. Mal varlığı arasında Emir Sultan mahallesinde bir evi, Fıstıklı'da ev, bağ, bağçe vs. akâr ve menkûlun olduğu belirtilmektedir.⁵²⁵ Onun sadece zikredilen maaşla elde edilmesi çok zor olan bu zenginliği, başka gelir kaynaklarına sahip olduğunu düşündürmektedir.

Şer'iyye sicillerinde yer alan tereke kayıtları üzerinde yaptığımız incelemede Emir Sultan vakfının başka herhangi bir personeline ait kayda rastlanılmamış olması, bu hususta söylenebilecekleri sınırlandırmaktadır.

Kendilerine vakıf yapılanlardan biri de şeyhlerdir. Emir Sultan mahallesinde ikamet eden Hacı Kerem'in âzatlısı Gülsine bint-i Abdullah 901 yılında, aynı mahalledeki evinin yarı hissesini hayatta olduğu sürece Hasan bin Abdullah'a, ondan sonra da Emir Sultan seccâdesinde oturan şeyhlere vakfetmiştir.⁵²⁶ (Vakıflarla desteklenen diğer vakıf personeli için bkz.: Tablo-9, 10, 11).

Küllîye personeline yönelik çoğunlukla ev vakfi yapılmaktaydı. Bu vakıf evlerin bir kısmı söz konusu personelin ikamet ihtiyacını karşılamıştır. Diğer bir kısmı da kiraya verilmek suretiyle işletilmiş ve elde edilen geliri personele ait olmuştur.

Görevliler, yerine getirdikleri hizmetlere mukabil maaş almak suretiyle vakıftan sadece beslenen kişiler (mürtezika) olmamışlardır. Bir taraftan da kendi maddî imkânlarına göre vakıflar tesis ederek başkalarına istihdam kaynağı sunmaya yönelmişlerdir. Örneğin; Emir Sultan hulefâsından olup zâkir başlığını yaptığı için Baba Zâkir lakabıyla tanınan kişi, Namazgâh civarında bir mescid ve zaviye yaptırmıştır.⁵²⁷ Emir Sultan Câmîi imamı Şeyh İsa Efendi, 1029 yılında 4.300 akçe ile para vakfi tesis etmiştir.⁵²⁸

Vakıf personeli, ekonomik durumları nispetinde ticâretle de meşgul olmuşlardır. Örneğin, Emir Sultan mescidinde imam olan Mevlânâ Mehmed bin Yusuf, 892 yılında

---

⁵²⁵ BŞS B 50 22b.

⁵²⁶ BŞS A 26 321b.

⁵²⁷ Kepecioğlu, a.g.e., c. I, s. 166.

⁵²⁸ BŞS B 39 71a.

Tahtakale’de bir tatlıcı dükkânını Ali bin Ahmed’den 3.000 dirheme satın almıştır.⁵²⁹ Hatib Mevlânâ Seydi bin Nasuh ise, 896 yılında Sûfî Hayreddin ile müşterek Soğanlı köyünde Gâzi Hüdâvendigâr (I. Murad) vakfı üzerinde bir parça bağ, bir parça Yoncalık, bir ot ve bir çiftlik miktarı çayırı satın almışlardır. Çayırdan yedişer dönüm hisselerine düşmüştür. Kalan kısım aralarında müşterek olup bu yerlerden elde edilen yıllık 300 akçe mukâtaayı yine yarı yarıya paylaşmışlardır. Mevlânâ Seydi’nin, kendi yeriyle ilgili mâlî tasarrufları ileri tarihli belgelere konu olmaya devam etmiştir.⁵³⁰

Emir Sultan dergâhı şeyhlerinin de maddî durumları oldukça iyi seviyedeydi. Evâhir-i Safer 1035 tarihli bir sicilde Emir Sultan şeyhi Mehmed Efendi’nin bir ticârî muamelesi yer almaktadır. Buna göre Mehmed Efendi, Samanlı köyünde iç avlusunda iki beyt-i süflî, bir beyt-i ulvî, iki fırın, bir su kuyusu, çeşitli meyve ağaçları bulunan; dış avlusu üç beyt-i ulvî, bir sofa bir ahır, iki samanlık ve bir küçük samanlıktan oluşan çiftlik; çiftliğin yakınında tahminen üç dönüm meyve ağaçları; çiftlikte beş su sığırı öküzü, dört kara sığırı öküzü, bir su sığırı tosunu, iki su sığırı düve, dört su sığırı ineği, üç kara sığırı ineği, altı buzağı, bir beygir ile ziraat ve çiftçilik aletlerini toplamda 102.000 akçeye satın almıştır.⁵³¹ Bu belgeden şeyhin, tarım ve hayvan yetiştiriciliği ile de meşgul olduğu anlaşılmaktadır.

6. GÖREVLİLER ARASI İLİŞKİLER

Külliyede çalışan personelin birbirleriyle ilişkileri acaba nasıldı? Câmi, tekke, mekteb, medrese, imaret ve türbe görevlileri arasında gelişen bir sosyal ortam elbette vardı. Zira aynı mekânlarda çoğunlukla da uzun yıllar bir arada çalışan bu insanların birbirinden kopuk olması düşünülemez.

Personel arası ilişkileri, resmî ve gayr-i resmî ilişkiler olarak iki kısımda incelemek mümkündür. Aynı kurumun görevlileri olarak “vakıf hukuku” gereği birbirlerine karşı sorumlulukları, resmî boyutu; günlük hayat içindeki resmiyet dışında kalan diğer münasebetleri de gayr-ı resmî boyutu teşkil etmektedir.

---

⁵²⁹ BŞS A 5 273b.

⁵³⁰ BŞS A 8 200b, 279b.

⁵³¹ BŞS B 45 34a.

Fakat ne yazık ki her iki boyutuyla da personel arası ilişkilerin canlı kesitlerini arşiv kaynaklarında bulmak oldukça zordur. Özellikle de gayr-ı resmî ilişkiler dediğimiz; sosyal hayatta dostluk, akrabalık, komşuluk şeklinde tezahür eden yakınlıkların ya da şahsî haksızlık ve anlaşmazlıklardan doğan ayrılık ve kavgaların, incelediğimiz dönemde Emir Sultan Külliyesi personeli arasında nasıl cereyan ettiğini öğrenmemize imkân sağlayacak belgeler yok denecek kadar azdır. Araştırmalarımızda elimize geçen belgeler, daha çok resmî ilişkilere dair örnekler sunmaktadır.

Personel arası ilişkiler bağlamında mahkemeye en fazla taşınan konu, görev suiistimali hakkındadır. Örneğin gurre-i Zilka'de 1085 tarihinde hatib, ser-mahfil, müezzin, kayyım gibi Emir Sultan vakfı görevlilerinin de yer aldığı bir grup, mahkemeye başvurarak mütevellî Mehmed Ağa'yı dava etmişlerdir. Şikâyet edilen hususlar; Mehmed Ağa'nın göreve geldikten sonra bir yılda sadece 1,5 ay imareti işletip kalan 10,5 ay muattal bırakması, bu süre içinde fakirlere yemek verilmemesi, imarete pişen çorbaya konulan yağ oranını değiştirmesinin yanı sıra içki vs. ahlâkî zafiyetlere müptela olması şeklinde belirtilmiştir.⁵³²

Toplumun büyük bir değer verdiği imamlığa aykırı davranışların sergilenmesi, hem vakıf görevlileri hem de halk tarafından tasvip edilmemiş, şikâyete konu olmuştur. Buna bir örnek olarak Emir Sultan mahallesinde imâm-ı sâni olan Şeyh Mehmed bin Şeyh Mehmed el-Mısırî gösterilebilir. 9 Şevval 1060/5 Ekim 1650 tarihli bir belgede; imam, müezzinler ve muvakkitin de aralarında bulunduğu mahalle ileri gelenleri, bu imamı nâ-mahrem kadınlarla oturup kalkması, onlarla sâz meclisinde bulunması gibi gayr-ı ahlâkî tavırları sebebiyle mahkemeye şikâyet etmişlerdir. Önceden de benzer davranışlarıyla halkın rahatsızlığına sebep olan imamın, imametten men edilip ve bulunduğu mahallelerden ihraç edildiğine dair şahitlikte bulunanlar olmuştur. Sonuçta sû-i hâli âşikâr olan imamın, yine imamet görevinden azl edilmesi ve mahalleden çıkarılması yönünde mahkemeden karar çıkmıştır.⁵³³

22 Şevval 962/9 Eylül 1555'de kâse-şûy Bali, mütevellî ve şeyhin şikâyeti üzerine görevden alınmıştır.⁵³⁴ 15 Cemâziyelâhir 963/26 Nisan 1556'de kayyım Hacı

---

⁵³² BŞS B 103 51a.

⁵³³ BŞS B 87 54b.

⁵³⁴ BŞS A 58 60a.

Mehmed'in görevini yapmadığı hususunda bir grup vakıf görevlisi mahkemede şهادette bulunmuşlardır.⁵³⁵

Görev hususunda birinin diğerini mağdur etmesi de, personel arasında görülen hadiselerdendi. Bu durumda mağduriyet yaşayan kimse, hakkını mahkeme yoluyla arayabilmiştir. Örneğin Emir Sultan imamı İsa Halife bin Hüseyin, vakfiyede imam için tayin edilen yıllık 4 müd buğday cerreye haksız bir şekilde müdahale eden Umur Bey mahallesi imamı Mahmud bin Hasan'dan şikâyetçi olmuş, yapılan inceleme sonucunda Emir Sultan imamının haklı olduğuna karar verilmiştir.⁵³⁶

Başka bir anlaşmazlık olayı, türbe görevlileri arasında meydana gelmiştir. Emir Sultan türbesinde türbedâr ve çerâğ nâzırı olan bir görevli, azledilip yerine emîn-i çerâğ⁵³⁷ unvanıyla Mehmed Ağa tayin edilmiştir. Bir süre sonra İbrahim Bâlî isimli kişinin, günlük 2 akçeye çerâğ nezareti ihdas etmesi üzerine Mehmed Ağa ile aralarında kavga çıkmıştır. Mesele kadıya, oradan da Der-saâdet'e götürülmüştür. Bunun sonucunda merkezden gönderilen fermanla, gurre-i Rebiulevvel 1034/Aralık 1624 tarihi itibarıyla Mehmed Ağa'nın görevi te'yid edilmiştir.⁵³⁸

Dergâhın şeyhleri arasında zaman zaman meşihat konusunda anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Örneğin Şeyh Abdurrahman ve Şeyh Ali'nin damadı Şeyh Mehmed arasında çıkan dergâhın yönetimi ile ilgili tartışma, uzun yıllar devam etmiştir. Kadı sicillerinde konuyla ilgili 1021-1030 tarihleri arasında çeşitli belgeler bulunmaktadır.

Olayla ilgili ilk belge; 12 Rebiulevvel 1021 tarihli Şeyh Mehmed'in Fıstıklı Tekkesine tayini hakkındaki berattır. Mehmed, tekkenin vefat eden şeyhi Alaaddin yerine dârus-sa'âde ağası Hacı Mustafa Ağa'nın teklifiyle 6 Rebiulevvel 1021'de tayin edilmiştir.⁵³⁹ Evâsıt-ı Rebiulâhir 1021 tarihli ikinci belgede ise; Şeyh Abdurrahman Der-saâdet'e adam göndererek, vakıf zevâidinden kendisine 10 akçe vazife ile berat çıkarılan Şeyh Mehmed'i, Fıstıklı tekkesinin yönetimine mühadale etmesinden dolayı şikâyet etmiştir. Belgede bu tekkenin, eskiden beri Emir Sultan şeyhlerine meşrut

---

⁵³⁵ BŞS A 58 77a.

⁵³⁶ BŞS A 110 74b.

⁵³⁷ Muhasebe defterlerinde emîn-i türbe şeklinde geçmektedir. Bahsedilen tarihte bu görevde Mehmed Ağa bulunmaktadır.

⁵³⁸ BŞS B 44 159b.

⁵³⁹ BŞS B 28 115b.

olduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine vakfın nâzırı dârus-sa'âde ağası Hacı Mustafa Ağa'nın padişaha arzıyla, Fıstıklı tekkesinde Emir Sultan şeyhi Abdurrahman'ın tasarrufta bulunması, bu hususta Mehmed ya da başkalarının müdahalesine asla izin verilmemesi emredilmiştir.⁵⁴⁰

Üçüncü belge; Emir Sultan şeyhi Abdurrahman'ın, meşihat-ı merkûmeye istihkâkı olduğu veçhile bu görevin kendisinde ibka kılınmasını bildiren Evâsıt-ı Ramazan 1023 tarihli berattır.⁵⁴¹ Ancak kısa bir süre sonra bu defa da Şeyh Mehmed, meşihatte hak sahibi olduğunu ispatlamıştır. Evâhir-i Zilka'de 1023 tarihli belgeye göre Şeyh Ali'nin ona vasiyette bulunması, hak sahibi olduğuna dair şeyhuislam fetvasına, hüccet-i şer'iyye ve sâir temessükâta sahip olmasından dolayı meşihat Şeyh Mehmed'e verilmiştir.⁵⁴²

Evâhır-i Cemâziyelâhir 1024 tarihli başka bir belge, Abdurrahman'ın meşihat görevini te'yid eden bir berattır. Bu belgeye göre Abdurrahman'a, Ali yerine 10 Muharrem 1021'de şeyh-i seccâde beratı verilmiştir. Mehmed, meşihati ondan almak için çeşitli yollara başvurmuş ancak Abdurrahman'ın diğerine göre vazifeye daha layık olduğu anlaşılmış, meşihat tekrar ona verilmiştir.⁵⁴³

Şeyh Mehmed ve Şeyh Abdurrahman arasındaki tartışmalar bu kararlarla sona ermemiş, suçlamalar, hak iddiaları birbirini takip etmiştir. 20 Muharrem 1026 tarihinden itibaren bir süre dergâh yönetimi aralarında yarı yarıya taksim edilmiş, bu uygulamaya dair kendilerine imzalı suret-i ruûs verilmiştir.⁵⁴⁴ Şeyh Abdurrahman 1027'de vefat edince Mehmed Efendi dergâh şeyhliğini tek başına devam ettirmiş, o da 1059'da vefat etmiştir.⁵⁴⁵

---

⁵⁴⁰ BŞS B 28 113b.

⁵⁴¹ BŞS B 33 131b.

⁵⁴² *"..emrim olmuşdur buyurdum ki zikr olunan meşihat fermân-ı celîlü'l-kadrim mücebince mûmâ-ileyh Şeyh Ali'nin vasiyyeti ve elinde olan fetvâsı ve hüccet-i şer'iyyesi ve sâir temessükâtı muktezâ-i Şeyh mûmâ-ileyh Şeyh Mehmed zîde takvâhuya kemâ-kân mukarrer ve zabt ve tasarruf etdirib min ba'd mezbûr müderris Abdurrahman'ı ve âhardan bir ferdi dahl u ta'arruz etdirmeyesiz."* Bkz.: BŞS B 33 123a.

⁵⁴³ BŞS B 34 81a.

⁵⁴⁴ BŞS B 40 181b.

⁵⁴⁵ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 16.

Mahkeme kayıtlarına giren diğerk bir meşihat kavgası; 1086 yılında Şeyh İbrahim'in oğlu Mehmed ile Ali arasında yaşanmıştır. Rebiulâhir 1086 tarihli belgeye göre; Emir Sultan tekkesinde şeyh olan İbrahim vefat edince oğlu Mehmed Efendi'nin yaşının küçük olması sebebiyle şeyhlik Selami Ali'ye tevcih edilmiştir. Selami Ali, Üsküdar'da ikamet ettiği için bu görevden ref' olunmuş, yerine tekrar Mehmed getirilmiştir.⁵⁴⁶ 22 Receb 1086 tarihli belge, kısa bir süre sonra Şeyh Ali'nin, meşihati Mehmed'in elinden aldığı bildirilmektedir.⁵⁴⁷

Vakıf personelinden birbiriyle akraba olanlar bulunmaktaydı. Bu yakınlıkların personel arası ilişkilere nasıl bir etkisi olduğunu merak etmekle birlikte bu hususta yeterli belgeye sahip değiliz. Meşihat görevinin, çoğunlukla evlada vasiyet şeklinde intikal ettiğini yukarıda belirtmiştik. Şeyhlerin dışında diğerk vakıf personelinin göreve gelmelerinde ise örnekleri bulunmakla birlikte⁵⁴⁸ akrabalık ilişkisinin öne çıkmadığı anlaşılmaktadır.

İncelediğimiz dönemde Emir Sultan Külliyesi'nin tasavvufî kimliği ağır basmaktadır. Görevlilerinin bir kısmı Emir Sultan derviş ve şeyhlerinden oluşmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere Emir Sultan dervişi olma ya da şeyh ve halifelerin onayını alma, vakfa görevli seçiminde önemli bir kriter olarak işletilmiştir.

Bu tasavvufî özelliğiyle külliyeenin, yakınında bulunan Kâsım Paşa Medresesi ile nasıl bir irtibatı vardı? Kâsım Paşa medresesi hoca ve talebelerinin câmide ilmî bir etkinliği olup olmadığı ya da külliye bünyesinde vaaz, hitabet, sohbet gibi halkı irşad etme hususunda rol alıp almadıkları bilinmemektedir. Külliyyede (câmi, tekke, mekteb) verilen din eğitimi ile medresedeki din eğitiminin yapısal farklılığının, incelediğimiz dönemde külliye hizmetlerini olumsuz yönde etkilemediğini söylemek mümkündür. En azından aksini gösteren bir belge ile karşılaşılmamıştır. Örneğin; XVII. yüzyıl Osmanlı toplum hayatında baş gösteren Kadızade-Sivasî mücadelesi, medrese-tekke tartışması olarak zuhur etmiş ve geniş bir kesimde etkili olmuştur. Bu tartışmaların Bursa'ya uzanan yansımaları olmuştur. Bazı meşayih ve ulemâ arasındaki fikrî ayrılıklar, hararetle

---

⁵⁴⁶ BŞS B 103 137b.

⁵⁴⁷ BŞS B 103 112b; Ayrıca Kepecioğlu, Mehmed Salih Efendi'nin hayatının sonlarında keyfî bir hayata daldığını, meşihat görevini de Emir Sultan vakfının kâtibi ve akrabası olan İshak Efendi'ye bıraktığını belirtmektedir. Bkz: Kepecioğlu, a.g.e., c. III, s. 176.

⁵⁴⁸ BŞS A 58 12b; BŞS A 8 279b.

tartışmalarla kendini göstermiştir.⁵⁴⁹ Emir Sultan Külliyesi'ne de bir şekilde bu tartışmaların girdiği düşünülebilir. Nitekim XVII. yüzyılda câmilerde vâiz kadrosunun yaygınlaştırılmasından Emir Sultan Câmii de payını almıştır.⁵⁵⁰ Bununla birlikte Emir Sultan şeyhlerinin sert tartışmalarla öne çıkmadıklarını belirtmeliyiz. Kâsım Paşa medresesi ile tekke arasında da kayda geçen böyle bir polemik durumu bilinmemektedir.

---

⁵⁴⁹ Hasan Basri Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. yüzyıl)*, Bursa, Gaye Kitabevi, 2000, s. 273-275.

⁵⁵⁰ BOA, MAD.d. 1899.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KÜLLİYENİN İŞLEVLERİ VE ETKİLERİ

Vakıf tesisleri, buldukları yere (şehir/kasaba), kurucularına (selâtin/âmmе), birimlerine ve bütçelerine göre çeşitli toplumsal ihtiyaçların giderilmesine yönelik işlevler icra etmişlerdir. Bunun yanı sıra onların sosyal, kültürel, dinî, iktisâdî hayatta tesirleri de olmuştur. Diğer bir ifadeyle hem işlevleri hem de etkileri açısından vakıf tesislerinin ortak noktaları olmakla birlikte birbirinden ayrılan hususiyetleri de söz konusudur. Bu noktada sultan ve vüzerâ vakıflarını, hizmet ettikleri gaye ve teşekkül maksatları itibariyle diğerlerinden ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Zira devlet bütçesinden karşılanması gereken birtakım umumî işler, devlet yöneticilerinin yaptırarak zengin gelir kaynaklarını tahsis ve temlik etmek suretiyle destekledikleri külliyelerde yerine getirilmekteydi.⁵⁵¹ İktisâdî ve sosyal bir temele dayandırılarak tesis edilen külliyeler, toplumsal ihtiyaçlara cevap veren birimlerden oluşmaktaydı. Toplumsal ihtiyaç alanlarını genel bir ifadeyle yeme-içme-barınma, dinî ihtiyaçlar, eğitim-öğretim, sağlık, alışveriş vs. şeklinde belirtmek mümkündür. Külliye teşkil eden câmi, medrese, mekteb, imaret, tabhâne, dârüşşifa, çarşı-bedesten, han, hamam vs., mezkûr ihtiyaçların giderilmesini sağlayan yapılardır.

Sultan vakıflarının, hayrât misyonunun yanı sıra -diğer vakıflardan- farklı bir anlamı da şudur: İktidar sahiplerinin hayır faaliyetlerinde öncülük etmesi, halk nezdinde konularının sağlamaştırılmasını da sağlamaktaydı. Padişahlar, ellerinde bulundurdukları gücü, idare ettikleri halkın temel gereksinimlerini karşılayacak işlere yöneltmekle tebaanın itaat ve bağlılığını kazanmaktaydı. Sultan vakıfları, halka devletin kudretini gösterme, siyasî otoriteye meşruiyet kazandırma ve halka emniyet telkin etme işlevi görmüşlerdir. Dolayısıyla dinî bir saik olan hayırseverlik ile vücuda gelen hayrât eserler sayesinde halkın ihtiyaçları karşılanırken aynı zamanda iktidarın meşruiyeti pekiştirilmiştir.

Ele aldığımız külliye, Osmanlı kuruluş dönemi politikalarının bir uzantısı olarak inşa edilmiş olup statü itibariyle evkâf-ı selâtin grubuna giren bir tesistir. Bu yönüyle saltanat vakıflarının halk nezdinde üstlendiği rolü, Emir Sultan Külliyesi örneğinde de görmek mümkündür. Fatih, Emir Sultan vakfının imkânlarını genişletecek arazi

---

⁵⁵¹ Ömer Lütfi Barkan, Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*, İstanbul, Baha Matbaası, 1970, s. 16, 19.

vakflarında bulunmuştur. Sultan Süleyman vakıf çalışanlarına ve mahalle halkına altın dağıtmıştır.⁵⁵² Bunlar siyasî iktidarın gücünü gösteren ve halkın devlete bağlılığını kuvvetlendiren simgesel öneme sahip uygulamalardır. Aynı zamanda devletin gücünü besleyen yönü olan bir adımdır. Görev tevcihinde, imareten ihtiyaç sahiplerine verilen fodula/yemek payı ya da var olan payın artırılması karşılığında vâkıfın ruhu ve devam-ı devlet için duaya müdavemet tenbihi yapılması bunu göstermektedir.⁵⁵³

Diğer taraftan o, bir tarikat şeyhi adına yaptırılmış, özü zaviye olan bir yapı olması yönüyle de Bursa'da aynı kategorideki diğer külliyelerden farklıdır. Acaba incelediğimiz dönemde Emir Sultan Külliyesi, sosyal hayatta ne tür işlevler icra etmiş ve çevresine nasıl bir etkide bulunmuştur? Bu bölümde külliyenin sosyal hayattaki işlevleri ve etkileri üzerinde durulacaktır.

1. İŞLEVLERİ

Külliyenin işlevlerini din hizmetleri, eğitim-öğretim, sosyal yardımlaşma ve iktisâdî katkı başlıkları altında izah etmeye çalışacağız.

1.1. DİN HİZMETLERİ

Külliyyede din hizmetlerinin merkezi durumunda olan birim câmidir. Câmiler genel olarak ilmî, sosyal, kültürel fonksiyonlar icra etmiş olmakla birlikte asıl işlevlerini mabed özelliği ile ortaya koymuşlardır. Hayli kalabalık personelin bulunduğu Emir Sultan Câmii'nde canlı bir dinî ortam olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁵² Örneğin 971/1564 yılındaki bu sadaka tevziyatını bildiren defterin sonunda kendilerine altın dağıtılan kimselerin nasıl dua ettikleri şöyle belirtilmiştir: “Zikr olunan sâdâta ve sulehâya ve fukarâya mestûr ve mukayyed hisseleri ellerine virüldükden sonra türbe-i şerîfe önünde başların açub pâdişâh-ı âlempenâh hazretlerinin devâm-ı devletleri ve sebât-ı haşmetleri için hayır du'âlar eyledükleri dahi 'arz olunub tahrîr olundu.” Bkz.: BOA, TSMA.d. 6468/1/5.

⁵⁵³ “Mahrûse-i Bursa'da vâki' merhûm Hz Emîr kuddise sirruhu'l-hatîr 'imâret-i âmirelerinde yevmi 4 aded etmek ve bir temâm aş ta'yîn olunan Fâtîma bint-i İlyas nâm hâtun sılasına müteveccihe olub hüsn-i ihtiyâriyle fâriğa olıcak zikr olunan ta'âm işbu hâmiletu'l-kitâb Ünzile bint-i Ömer nâm hâtun fakîre ve her veçhile müstehikka olmağın mezbûreye tevcih olunub bu hurûf kayd u ketb olunub bir sebeble temessük yedine vaz' u ref' olundu. Ta'âm-ı mezbûr her subh u şâm ? fi'l-leyâl ve'l-eyyâm vâkıfın ruhuna ve padişah ? hazretlerinin devâm-ı devletine 'ale'd-devâm du'âya iştigal üzre olub kimesne mâni' olmaya.” BŞS B 5 9b; Diğer örnekler için bkz.: BŞS B 24 43b; BŞS B 44 161a; BŞS B 44 157a; BŞS A 94 161b; BŞS B 25 144a; BŞS B 45 179a; BŞS B 28 115b; BŞS B 50 115a; BŞS B 74 76b; BŞS B 96 121b.

Câmi, her şeyden önce mahalle halkının beş vakit namazı birlikte eda ettikleri bir yerdir. Dolayısıyla câmide yürütülen din hizmetlerin başında namaz ibadeti gelmektedir. Önceleri imamet görevini bir imam yerine getirirken XVII. yüzyıl ortalarından itibaren iki kişi (imam-ı evvel ve imam-ı sâni) tarafından yapılmaya başlanmıştır. Muhtemelen imamlar, görevlerini dönüşümlü yerine getirmekteydiler. Namazlara ser-müezzinin başkanlığındaki müezzinler topluluğu (en az 4 kişi) iştirak etmekteydi. Namaz sonlarında da tesbihat topluca onların refakatinde icra edilmekteydi.

Kur'an-ı Kerim tilavetinin câmi içinde yoğun bir şekilde yapıldığı müşahede edilmektedir. Câminin kendi görevlileri arasında aşır-hân, en'am-hân bulunduğu gibi bazı kişilerin ruhuna cüz okuyan görevliler de vardı. Emir Sultan Câmiinde cüz okunmak üzere pek çok vakıf yapılmıştır. Örneğin 958/1551 yılında Molla Gürânî, Selime Hatun, Sûfi Hayreddin, imam Muhyiddin; 962'de Fâtıma Hatun; 963'de mûy-tâb Ramazan; 976'da Kara Bali oğlu ruhu için cüz okunmakta olduğu; bunlardan Sûfi Hayreddin için cüz okunması uygulamasının 958-1060 arasında devam ettiği tespit edilebilmiştir.⁵⁵⁴

Câmi ortamında Kur'an-ı Kerim tilavetinden başka dinî anlam yüklenerek yerine getirilen faaliyetler de vardı. Muhammediye ve na't okunması gibi. Bazı vâkıflar, Muhammediye'nin⁵⁵⁵ câmi içerisinde okunmasını şart koşmuşlardır. Örneğin Emir Sultan Câmi imamı Şeyh İsa Efendi, 1029/1620 senesinde 4.300 akçelik bir nukûd vakfı kurmuştur. Muhammediye isimli kitabı sağlığında iken vâkıfın kendisinin, vefatından sonra ise önce Rukiye bint-i Hacı Mehmed'in, onun vefatından sonra kardeşi Abdurrahman Çelebi'nin okumasını ve vakfettiği paranın gallesine de kitabı okuyanın mutasarrıf olmasını şart koşmuştur. Onun vefatından sonra da Emir Sultan türbesinde hâfızu'l-mesâhif olan kişinin vakfedilmiş bu kitabı türbede muhafaza etmesi ve Emir Sultan Câmi müezzinlerinden güzel sesli ve fenn-i musikide kabiliyetli olan birinin Rebiulevvelin başından Rebiulâhirin sonuna kadar (şehreyn-i rebiayn ibtidasından

⁵⁵⁴ BŞS A 58 4a, 6a, 8b, 26a, 62a, 64a-b, 73a; BŞS A 94 161b; Ayrıca Etmekçi Hamza mahallesi imamı Muhyiddin, Emir Sultan mescidi kurbunde Başçı Hacı Dâye ruhu için ayda 25 akçe cihetli cüz okumaktaydı. Bkz.: BŞS A 8 291b.

⁵⁵⁵ Osmanlı toplumunda yaygın olarak okunan kitaplardan biri Yazıcıoğlu Mehmed Bican'a ait Muhammediye kitabıdır. Detaylı bilgi için bkz.: Hatice Kelpetin Arpaguş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2001, s. 24-28.

intihasına değin) her gün ikindi namazından sonra câmide kürsî üzerinde bir fasıl okumasını ve bunu yapan müezzinin vakıf gallesine mutasarrıf olmasını istemiştir.⁵⁵⁶

Câmide yapılan işlerden biri de na't okumaktı. Vakfiyede yer almamakla birlikte sonraları Emir Sultan Câmii personeli arasına na't-hân unvanlı bir görevlinin katıldığını muhasebe kayıtları ortaya koymaktadır. Bu görevli Cuma günleri câmide na't okumaktaydı.⁵⁵⁷

Câmi, özellikle dervişlerin sadece namaz vakitlerinde değil sair zamanlarda da ibadet mekânı olmuştur. Teheccüd namazını mescidde kılanların yanı sıra⁵⁵⁸ burada mücavir olanlardan da bahsedilmektedir. Külliye personeli ve mahalle sâkinlerine padişahın dağıttığı sadakaların kaydını içeren 971 tarihli defterde odalarda mücavir olan 21 kişi dışında câmi içinde mücavir 6 kişi zikredilmektedir.⁵⁵⁹ Hepsi de dede unvanlı olan bu kişilerin derviş oldukları anlaşılmaktadır. Câminin yan taraflarında bulunan (kanad) odalardan başka mescidin içinin de gerektiğinde dervişler tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca mescid harîminin, dervişlerin toplu zikirlerini icra ettikleri bir tevhidhâne işlevi gördüğünü bilmekteyiz.⁵⁶⁰ Muhasebe kayıtlarında ser-zâkir kadrosunun câmi görevlileri listesinde yer alması da, dervişlerin câmi ile yakın temasına diğer bir işarettir. Yıllık düzenlenen ziyaretlerde ve kandil gecelerinde yoğun katılımlı zikir meclisleri, câmide gerçekleştirilmekteydi.⁵⁶¹

Mahallenin sosyolojik yapısına dair bilinenler doğrultusunda câmi cemaatinin tasvirini yapmak mümkündür. Bu takdirde, cemaat içerisinde Emir Sultan şeyhi ve

⁵⁵⁶ BŞS B 39 71a.

⁵⁵⁷ 16 Şevval 975/14 Nisan 1568 tarihli bir belgede; Cuma günleri Kur'an tilavetinden sonra na't okumak üzere Bursa'daki selâtin câmilerde na't-hân tayini yapıldığı belirtilmektedir. Bkz.: BŞS A 94 88a.

⁵⁵⁸ Emir Sultan Câmii müezzini'nin sözü; "40 yıldır bu câmide müezzin olalı mescide Lutfullah Efendi'den önce gelmeye kadir olamadım. Ne zaman mescide gelsem, Lufullah Halife'yi mescidde bulurdum." Bkz.: Uğur, a.g.t., s. 150.

⁵⁵⁹ Her birine 10'ar akçe dağıtılan bu kişiler "be-cihet mücâvirin ki der-enderûn-ı câmi'-i şerif" ifadesi altında kaydedilmiştir. Bkz.: BOA, TSMA.d. 6468/1/4; Bunlardan başka sadaka verilen 6 dergâh görevlisi vardır. Bunlar; Şeyh Lutfullah, Şeyh Abdulazîz, Abdullah bin Şeyh Mehmed, Abdulvahid bin Şeyh Mehmed, Hacı 'Osman, ser-zâkir Hacı Mehmed. Bkz. BOA, TSMA.d. 6468/1/3. Câmide mücavir olunduğuna dair başka bir belge için bkz.: BŞS A 4 370a.

⁵⁶⁰ Nimetullah Efendi, Emir Sultan dergâhı şeyhi Abdurrahman Efendi'nin hilafeti zamanında Buhâra'dan Pir Emir isimli birinin gelip kendisinin Emir Sultan'ın kız kardeşinin oğlu olduğunu söyleyerek şeyhlik iddiasında bulunduğunu, halkın bir kısmının ona bir kısmının da Abdurrahman Efendi'ye tabi olarak bölündüğünü, bir defasında câmide aynı anda her iki gruptan dervişlerin farklı yerlerde zikir yaparlarken aralarında tartışma başlayıp kavga ettiklerini anlatmaktadır. Bkz.: Uğur, a.g.t., s. 159-160.

⁵⁶¹ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 8-9.

dervişlerinin, seyyidlerin mutlaka olduğu düşünölmelidir. Yine başka tekkelerin şeyh ve dervişlerinden, kadı, müderris, vâiz gibi ulemâ kökenlilere, çeşitli seviyeden devlet memurlarından köle kökenli, fakir, muhtaç, kimsesiz olanlara kadar çok farklı sosyal kesimlerden olup Emir Sultan'ı mesken tutan insanların⁵⁶² aynı zamanda câmi cemaatinin profilini yansıttığını söyleyebiliriz.

Kadınların câmiye hangi zamanlarda ve ne tür maksatlarla geldikleri hakkında hiçbir bilgimiz yoktur. Ancak 1081 yılına ait bir tamirat kaydından câmi ya da müştemilatında kadınların namaz kıldığı bir yer olduğunu öğrenmekteyiz.⁵⁶³ Kadınların câmiye geldiklerinde ibadet edecekleri onlara mahsus bir alanın varlığı, Emir Sultan Câmii'nde kadın cemaatin bulunduğunu göstermektedir. Yine Ramazan aylarında ve kandil gecelerinde câmiyi dolduran cemaat arasında kadınların da olduğu söylenebilir.

1.2. EĞİTİM-ÖĞRETİM

Eğitim-öğretim, külliyelerde önemli faaliyet alanlarından birini teşkil etmektedir. Câmi, tekke, medrese ve mekteb, külliye bünyesinde insan eğitime değişik açılardan katkı sunan vakıf kurumlarıdır. Bunlar aynı zamanda Osmanlı toplumunu besleyen genel eğitim sisteminin de aslı unsurlarıdır. Emir Sultan Külliyesi'nde medrese hariç diğer üç eğitim müessesesi yer almaktadır. Bunun yanı sıra Kâsım Paşa Medresesi ve Hatice Hatun Mektebi de külliyenin hemen yakınındadır.

1.2.1. Câmi

Klasik dönem Osmanlı toplum hayatında câmi, eğitim-öğretim ve bilgi merkezi olarak hareketli bir görünüm arz etmektedir. Câmilerde -özellikle selâtin câmilerde- eğitim ve öğretimden sorumlu ayrı görevliler bulunmaktaydı. Yaygın din eğitimi şeklindeki bu faaliyet câmi personelinden hatib ve vâizler tarafından yerine getirilmekteydi. Emir Sultan Câmii'nde hatib kadrosu ilk tesisten itibaren bulunurken vâiz kadrosu ilk defa XVII. yüzyılın son çeyreğinde karşımıza çıkmaktadır.

⁵⁶² Osman Çetin, "Emir Sultan'ı Mesken Tutanlar", *Emir Sultan ve Erguvan Toplumsal Bir Çağrı*, ed. Enes B. Keskin, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007, s. 155-164.

⁵⁶³ BŞS B 96 91b.

Emir Sultan Câmii'inde vaaz, sohbet ve irşad faaliyetleri olmakla birlikte bunların ne kadar sıklıkla yapıldığı bilinmemektedir. Fakat Bursa Ulucâmii kadar yoğun bir irşad ve ders faaliyeti olduğunu tahmin etmiyoruz. Zira Ulucâmii'de dersiâmlar⁵⁶⁴ tarafından yapılan umumî dersler, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artmış, XVII. yüzyıla gelindiğinde daha da yoğunluk kazanmıştır. Abartılı olarak değerlendirsek bile bir fikir vermesi bakımından Evliya Çelebi'nin gözlemini kaydetmekte yarar vardır. Ona göre Ulucâmii'de yetmiş yerde hocaların etrafında toplanan iki bin talebe bu derslere katılmaktaydı.⁵⁶⁵ Bu külliye ile ilgili yapılan bir araştırmada XVII. yüzyılda haftanın hemen her günü çeşitli vakitlerde ders ve vaazlar yapıldığı kaydedilmektedir.⁵⁶⁶ Aynı dönemde Fatih Câmiinde de benzer bir durum vardı. Unan'ın tespitine göre 1068-69/1658-59 muhasebe döneminde bu câmide üç dersiâm ve bir müderris bulunmaktaydı.⁵⁶⁷

Acaba Emir Sultan Câmii'nde resmî hatib ve vâizinden başka vaaz edenler oluyor muydu? Örneğin Kâsım Paşa Medresesi müderrisi ve talebelerinin ilmî faaliyetleri var mıydı? Veya Emir Sultan zaviyesi şeyhleri câmide va'z u nasihat ediyorlar mıydı? Dervişler ne ölçüde câmiyi irşad mekânı olarak kullanmışlardı?

Külliyedeki sosyal ve kültürel hayata dair başka hiçbir kaynakta bulunamayacak kıymette detaylı bilgiler ihtiva eden menâkıb kitaplarından bu hususta bazı bilgiler edinebilmekteyiz. Şeyhlerin kerametlerle örülü hayat hikâyeleri bir tarafa, onların sosyal hayattaki rolleri, dervişlerle ve diğer şeyhlerle ilişkileri menâkıbnâmelerden öğrenilebilmektedir. Buna göre dergâhın şeyhleri, câmide vaaz etmekteydiler. Câmi, tasavvufî sohbetlerin yapıldığı, diğer bir ifadeyle şeyhlerin dervişlerine tasavvufî eğitim verdikleri bir mekândı. Nimetullah Efendi, haklarında bilgi verdiği dergâh şeyhlerinin çoğunun tesirli vaazlar yaptığını nakletmektedir.⁵⁶⁸ Bu yönüyle Emir Sultan Câmii, diğer selâtîn câmilerinden farklı bir özellik göstermektedir. Dervişlerin, civardan ve uzaktan gelen cemaatin dinî açıdan yetişmesinde bu sohbet ve vaazların etkileri olduğu göz ardı edilemez.

⁵⁶⁴ Dersiâm: Genellikle câmilerde talebelere ders veren müderris anlamındadır.

⁵⁶⁵ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 12.

⁵⁶⁶ M. Asım Yediyıldız, *Bursa Ulucami*, s. 165-175.

⁵⁶⁷ Unan, a.g.e., s. 265-266.

⁵⁶⁸ Uğur, a.g.t., s. 150-151, 157-158, 161-162, 170.

Hülâsa câmi ortamında yapılan hutbe, vaaz, sohbet ve dersler vasıtasıyla halka temel dinî bilgilerin öğretilmesi, dinî hayatın belirli bir ölçüde şekillendirilmesi ve korunması sağlanmıştır.

1.2.2. Zaviye

Zaviyeler, tasavvufî hayatın tarikatler şeklinde kurumlaşmasının ardından her tarikatın kendi usul ve erkânına göre faaliyette bulunmak üzere teşekkül etmişlerdir. Bir sosyal hizmet ünitesi olarak, vakıf binalar arasındaki yerini almasıyla külliye bünyesinde de görünmeye başlamıştır. Sûfîler, zaviyelerinde toplanan insanları manevî yönden irşad etmişlerdir. Bu noktada zaviyeler, buldukları semt/mahallenin dinî-tasavvufî eğitim merkezi işlevi görmüşlerdir.

Emir Sultan zaviyesi, başlangıçta külliyenin esas yapısı, sonradan ise genişleyen sınırları içinde bir birimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaviye, müstakil bir bina olsa da diğer birimlerle özellikle de câmi ile irtibatı devam etmiştir. Örneğin vaaz ve sohbetlerle hem câmide hem de zaviyede şeyhlerin refakatinde tasavvufî eğitim yapıldığını canlı örnekleriyle menâkıb kitapları ortaya koymaktadır. Câmi, tarikat mensuplarının ibadet, zikir, vaaz ve ders mekânı olma işlevini sürdürmüştür.

Dervişler, dinleyerek eğitilmenin yanı sıra, çeşitli kitapları okumak, mütalaa etmek suretiyle de ilimle meşgul olmuşlardır.⁵⁶⁹ Dergâhın hadis, fıkıh, akaid gibi dinî ilimlerde birikim sahibi şeyhleri vardı.⁵⁷⁰ Ancak onların câmide ya da zaviyede ilmî seviyede ders yapıp yapmadıkları yapmışlarsa da ne periyotta olduğunu tespit edemiyoruz.⁵⁷¹ Ayrıca şeyhler arasında Hasan Hoca, Lutfullah Efendi, Nimetullah Efendi, Yahya Efendi gibi müellif olanlar bulunmaktaydı.

Şeyhler, güncel sorunlar üzerine câmide yaptıkları vaazlarda halkı yönlendirmede etkin olmuşlardır. Örneğin Nimetullah Efendi, II. Bayezid'in oğulları Yavuz, Ahmed, Korkud ve Cihangir arasında yaşanan saltanat çekişmesinde halkın bir kısmının şehzade Ahmed'e meylettiklerini gören Abdurrahman Halife'nin, Emir Sultan

⁵⁶⁹ Uğur, a.g.t., s. 157; Utku, a.g.e., s. 126-127.

⁵⁷⁰ Uğur, a.g.t., s. 165; Utku, a.g.e., s. 136.

⁵⁷¹ Örneğin, Mansur Halife adındaki derviş, Lutfullah Efendi'nin savmaasına girip burada Minhâcu'l-Âbidin (Gazali'ye ait bir tasavvuf kitabı) okuduğunu anlatmaktadır. Bkz.: Uğur, a.g.t., s. 151.

Câmiî'nde bir Cuma günü vaaz ederken halka sitem ettiğini anlatmaktadır. Abdurrahman Halife, halkın kanaatinin aksine kendisinin Selim'in tarafında olduğunu, bütün ehlullahın ve Emir Sultan'ın saltanatı Selim'e verdiklerini, kendisinin de saltanatı ona verdiğini söyleyip, “*bugünden sonra padişahınız Sultan Selim'dir*” diye ilan etmiştir.⁵⁷²

Osmanlı'nın kuruluş yıllarında yöneticiler, fetih ve iskân politikalarında Horasan menşeli tasavvufî akımlara mensup derviş, abdal, ahi, baba unvanlı sûfilerden istifade etmiştir. Onlar adına kurulan zaviyeler, buldukları yerleri şenlendirme, halkı dinî yönden eğitime, siyasî otoriteye itaati pekiştirme, kardeşliğe, birlik ve beraberliğe katkıda bulunma gibi misyonlar icra etmişlerdir. Bu tür işlevleri Emir Sultan zaviyesi de aynen yerine getirmiştir.

1.2.3. Mekteb

Küçüklerin özellikle de yetim çocukların eğitiminin vakıf uhdesinde ifa edilmesi son derece önemlidir. Banisi kim olursa olsun anlaşılan o ki Emir Sultan vakfının hizmet alanlarından biri yetim çocukların eğitimidir. Dinî duyarlılık ve toplumsal sorumluluk anlayışıyla vücut bulan mektebte yetimlere temel dinî eğitim verilmekteydi.⁵⁷³ Ayrıca mektebin kendilerine nispet edildiği iki baninin de kadın olması anlamlıdır.

Hatice Hatun, vakfiyesinde mektebte 10 yetimin talim görmesini şart koşmuştur. Dâru't-talimin ve çocukların ihtiyaçları için çeşitli mülklerin gelirlerini vakfetmiştir.⁵⁷⁴ Muallimhâne vakfının 963 yılı muhasebesine göre personel maaşları dışında 4.995 akçe bulan harcamalar arasında 600 akçe (Ramazan'da) kıyafet dağıtımı ve 1.250 akçe

---

⁵⁷² Utku, a.g.e., s. 131.

⁵⁷³ Osmanlı klasik döneminde mekteplerde Kur'an-ı Kerim öğretiminin yanı sıra ilmihal, ahlak, yazı, sarf-nahiv dersleri de okutulmaktaydı. Bkz.: Mefail Hızlı, “Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler (Klasik Dönem Bursa Örneği)”, *Osmanlı Dünyasında Bilim Ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, Derleyen: Hidayet Yavuz Nuhoglu, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001, s. 110-114.

⁵⁷⁴ Hatice Hatun Vakfiyesi, VGMA No: 581/2, s. 377.

yetimlerin yemek masrafları yer almaktaydı. Personel sayısı 25'i bulan vakfin toplamda bunlara yaptığı ödeme 12.600 akçeydi.⁵⁷⁵

1.3. SOSYAL YARDIMLAŞMA

Külliyelerin sosyal yardımlaşma işlevini imaret birimi yerine getirmektedir. İmaret kurumu, her insanın en temel gereksinimi olan yeme-içme ihtiyaçlarını karşılama misyonuyla külliye içinde toplumsal hayatla en aktif irtibatı gerçekleştiren bir sosyal hizmet ünitesidir. Sanıldığı gibi sadece fakirler değil toplumun çok çeşitli kesimlerinden insanlar imaret hizmetinden istifade etmekteydi. İmaret, gündelik hayatta zengin-fakir, hoca-öğrenci, şeyh-derviş, imam-cemaat, genç-yaşlı, büyük-küçük vs. farklılıklarıyla görünen toplumun fertlerini insan olma ve muhtaçlık ortak paydasında bir araya getiren, bir tas çorba ile bir parça ekmeğin insan hayatına can katıcı vasfını en yalın haliyle gözler önüne seren mekândır.⁵⁷⁶

Emir Sultan imareti; Orhan, Gazi Hüdâvendigâr, Yıldırım Bayezid, Yeşil ve Muradiye imaretleriyle birlikte şehrin en büyük imaretlerinden biriydi. Evliya Çelebi, bunların dışında Bursa'da 21 imaret daha olduğunu, buralardan zengin-fakir, gelip geçen yolculara, senenin on iki ayında teklifsiz bol bol yemek dağıtıldığını anlatmaktadır.⁵⁷⁷

1.3.2. İmaretten Yararlananların Statüsüne Dair

Emir Sultan İmaretini tabii olarak öncelikle kendi çevresinde ikamet eden ihtiyaç sahiplerine hizmet vermekteydi. Bunların sayısını bilememekteyiz. Ancak 1069/1659 yılına ait tahsisat cetvelinde imaretten yararlananlar arasında en fazla oranı, Emir Sultan Mahallesi ve civarında yaşayan ihtiyaç sahipleri oluşturmaktadır.⁵⁷⁸ Bu grupta 117'si erkek, 77'si kadın olmak üzere toplamda 194 kişi kayıtlıdır. İsimlerde yer alan sıfatlar

⁵⁷⁵ BŞS A 68 39b-40a; BŞS A 75 39b-40a.

⁵⁷⁶ Vakfiye girizgâhlarında imaretin işlevi noktasında fakirleri doyurmanın önemi ve dinî dayanağını vurgulamak üzere Kur'an-ı Kerim'den "Onlar seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) Biz sizi sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz." (İnsan Suresi 76/8-9) gibi ayetler referans verilmekteydi. Örnek olarak bkz.: Yasin Yılmaz, *Kanûnî Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi*, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008, s. 406.

⁵⁷⁷ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 15.

⁵⁷⁸ BOA, MAD.d. 5513/13-14.

onların sosyal konumlarını tanımlamaya yardım etmektedir. Buna göre fodula alanların bir kısmı müderris, derviş, şeyh, ibn-i şeyh, seyyid, imam, ser-zâkir, mahalle kethüdası, emîn-i beytü'l-mâl, âhûrî, mezârî, muallim-i mekteb, avcıbaşı, kayyım, sâbık muhızır başı, çeşmeci, ferrâş, meremmetî, şeyh-i imaret (sâbık) oğludur. Yaşlı ve özürlü olanlar (a'ma, mecnun) da imaret hizmetinden yararlanmaktaydı.⁵⁷⁹

Aşağıda, Emir Sultan imaretinin mutfağında pişen yemeklerden istifade edenler, biraz daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.3.2.1. Külliye Görevlileri

Külliyenin bütün çalışanları, câmi, zaviye, imaret, türbe görevlileri imaret mutfağında pişen yemeklerden faydalanmaktaydılar. Başlangıçtan XVII. yüzyıl sonuna geldiğinde külliye çalışanların sayısında artış yaşandığı (77-171 kişi) görülmektedir. (Bkz: Tablo-24). Buna göre imareten gittikçe artan bir pay, külliye çalışanlarına ayrılmış oluyordu.

1.3.2.2. Öğrenciler

İmaret imkânlarından iki medresenin hoca ve talebeleri istifade etmekteydi. Bu medreseler, imaret civarında bulunan Kâsım Paşa ve Molla Hüsrev medreseleridir. 884/1479 yılına ait bir belgede Emir Sultan imaretinden Molla Hüsrev medresesi talebelerine günde 9 aş ve 18 etmek tahsis edildiği belirtilmektedir.⁵⁸⁰ Muhasebe kayıtlarında ise, bazen “*bahâ-i lahmîye-i müderrisân*” şeklinde her ikisi, bazen de sadece Kâsım Paşa müderrisi geçmektedir.⁵⁸¹

⁵⁷⁹ Mezkûr tahsisat cetveline göre imaret hizmetinden geniş bir çevre faydalanmaktaydı. Zira mahalle halkından başka civar mahallelerde sâkin olan ihtiyaç sahiplerine fodula verilmekteydi. Listede kayıtlı bazı câmi imamlarının ve tekke şeyhlerinin isimleri şöyledir: İmam-ı sâbık İbrahim Efendi, Sinan Dede imamı Mahmud Efendi, Fıstıklı imamı Mehmed, Filadar köyü imamı Halil, Babazâkir Mahallesi imamı Hafız Mehmed Efendi, Çelebiler mahallesi imamı, İmam-ı sâbık Mustafa bin Salih bin Şeyh Mehmed, Enbiya mahallesi imamı Aziz Efendi, Taşkun imamı Mustafa, Dâye Hatun Mahallesinde imamın oğlu Ebubekir, Zeynüddin Zaviyesi imamı Mehmed Efendi, Zeynüddin Zaviyesi şeyhi Kemal Efendi, Şeyh Mehmed Efendi'nin oğlu Muhsin Çelebi, Mehmed Efendi tabi-i Şeyh Efendi, Müderris-i Hüsrevîye Efendi. Bkz.: BOA, MAD.d. 5513/11-14.

⁵⁸⁰ BŞS A 3 98a.

⁵⁸¹ BOA, MAD.d. 3729/1, 2, 3, 4; 3702/1; 1776/1; 1899.

Mütevelli Ahmed Ağa zamanında hazırlanan 1069 yılına ait fodula tevziât defterinde bu medreselerin müderrisleri zikredilmekle birlikte Kâsım Paşa müderrisi 36 fodula ile listedeki en fazla pay sahibi olarak dikkat çekmektedir. Müderrisin burada öğrencileri de temsil ettiği anlaşılmaktadır. Yani Kâsım Paşa müderrisine medresede kalan öğrencilere yetecek miktarda bir tahsisat yapılmıştır. Oysa bu esnada Hüsreviye müderrisine -muhtemelen sadece kendisi için- 4 fodula pay verilmiştir.⁵⁸²

1.3.2.3. Misafirler

Vakfiyede misafirlerin doyurulması için günlük 10 dirhem harcanması şart koşulmuştur. Bu paranın sarf edilme biçimi mütevelli'nin inisiyatifine tevdi edilmiştir.⁵⁸³ Muhasebe kayıtlarında ise misafirlere imarette özel menü olan dâne ve zerde hazırlanması için malzeme tahsisatı yapıldığı anlaşılmaktadır.

Misafirlerin kimliğine dair her hangi bir veriye ulaşılamamıştır. Fakat elbette özellikle Emir Sultan ile gönül bağı olan kişilerin yani dervişlerin buraya rağbet ettiğini tahmin etmek zor değildir.

1.3.2.4. Fakirler

İmaret, asıl fonksiyonunu fakirlere el uzatmak suretiyle icra etmekteydi. Bu yüzden toplamda sayıları yaklaşık olarak belirli olan yukarıdaki üç gruptan başka, fakirler de düşünülerek yemek ve ekmek pişirilmekteydi.

İmaretten düzenli olarak yemek ve ekmek alanlar vardı. Vakıf yönetimi (mütevelli), fakirlere imaret yemeğinden ne kadar pay sahibi olduklarını belirten bir temessük vermekte ve isimlerini vakıf defterine kaydettirmektedir. Fakirler, bu vesika ile yemeklerini ölçülü bir şekilde alabilmekteydiler. Ancak imarette yemek yeme hakkının ilk olarak nasıl elde edildiğine ya da yoksulluk ölçütünün ne olduğuna dair maalesef bilgiye sahip değiliz. Hak sahibi kılınan kişiler için genellikle arşiv belgelerinde “fakir, ihtiyâr, muhtac, sabî, müstehikk/müstehakk, saliha” gibi

---

⁵⁸² BOA, MAD.d. 5513/12, 14.

⁵⁸³ BOA, EV.VKF, 19/1, 138-139.

nitelendirmeler yapılmıştır. Bunlardan en fazla kullanılanlar “fakir ve müstehakk” ifadeleridir.

Kişinin, fakir ve ihtiyaç sahibi oluşunu bildirerek imaretten pay talep edebildiğini ve bu yoldan hak elde ettiğini gösteren mahkeme kayıtları vardır. Örneğin 17 Rebiulevvel 1034/28 Aralık 1624 tarihli belgeye göre Müslime Hatun, Bursa kadısı aracılığıyla der-saâdete fakir olduğunu ve kendisine Bursa’daki selâtın imaretlerinden fodula ve aş tahsis edilmesi yönünde talebini beyan eden bir arz-ı hâl göndermiştir. Bunun üzerine Müslime Hatun’a, selâtın imaretlerinden günde birer fodula, Emir Sultan ve Sultan Mehmed Han imaretlerinden ise günde aşıyla birlikte 10’ar (çift) fodula verilmesi için berat verilmiştir. Bu yeni pay sahibinin adının, evkâf defterlerine kayd edilmesi ve kendisine mütevellî mührünü taşıyan bir temessük verilmesi hatırlatılmıştır.⁵⁸⁴

Evâil-i Rebiulâhir 1057/Mayıs 1647 tarihli belgeden anlaşıldığına göre, Hasan Dede, fakir ve yaşlı olduğunu ve Emir Sultan imaretinden 1 bütün aş ile 2 çift fodula talep ettiğini der-saâdete arz-ı hâl ile bildirmiştir. Bunun üzerine bu kişiye sadece 1 bütün aş tayin edilmesi ve deftere kaydedilmesi vakfın iznine bağlı kılınarak mütevellîye tebliğ edilmiştir.⁵⁸⁵

Vakıf yönetiminin bilgisi ve onayı ile hak sahibi olduğu kesinleşen ve imaretten düzenli yemek alan kişi, payını artırmak için de talepte bulunabilmekteydi. Nitekim 28 Şa’ban 1034/5 Haziran 1625 tarihli belgeye göre; Seyyid Derviş, kendisine imaretten verilen 1 çift fodulunun yetmediğini bu miktarın 2,5 çift fodulaya çıkarılmasını talep etmiş, bunun üzerine fodula payı arttırılmıştır.⁵⁸⁶

Pay sahibi vefat ettiğinde onun hakkı ailesinden ya da dışarıdan uygun bir fakire tevcih edilmekteydi. Fodula ve aş tevcihiyle ilgili pek çok mahkeme kaydı tespit edilmiştir. Örneğin evâil-i Receb 1022/Ağustos 1613 tarihli bir belgede Emir Sultan imaretinde günlük 2 kıt’a fodula ve bir kepçe aşı mutasarrıf olan Ümmügülsüm Hatun

---

⁵⁸⁴ BŞS B 44 161a.

⁵⁸⁵ BŞS B 71 143b; Başka bir belge için bkz.: BŞS C 2 97b.

⁵⁸⁶ BŞS B 44 132a.

vefat ettiğinden onun payının fakir, salih ve müstehik olan Nazenin bint-i Abdullah'a tevcih edildiği belirtilmiştir.⁵⁸⁷

Eğer vefat eden pay sahibinin ailesinden muhtaç biri varsa öncelikli hak sahibi olmaktadır. Şer'iyye sicillerinde 1034 tarihli birbiriyle bağlantılı iki dava kaydı bununla ilgilidir. Emir Sultan imaretinden 5 fodula ve 1 tam aş mutasarrıf olan Yakub bin Veli, vefat edince vakfın mütevellisi Ali Ağa, onun payını Seyyid Hasan bin Mustafa'ya tevcih ederek eline temessük vermiştir. Seyyid Hasan da bu temessüke binaen mahkemedен onay anlamında hüccet almıştır. Ancak Yakub'un sulbî sağır oğlu olup her yönden babasının payına hak sahibi olduğu anlaşılınca mezkûr pay, Seyyid Hasan'dan alınıp İsmail'e tevcih edilmiştir.⁵⁸⁸

Hak sahibi, payının bir kısmını veya tamamını kendi isteğiyle bir fakire bağışlayabilmekteydi. 10 Şevval 1048/14 Şubat 1639 tarihinde Raziye Hatun bint-i Abdullah ise günlük 1,5 kıt'a fodula ve 1 tam aş mutasarrıf olup kendi isteğiyle bu hakkını Sinan bin Hoca Nebi'ye vermiştir.⁵⁸⁹ 22 Zilhicce 1052/13 Mart 1643 tarihinde Emine Hatun bint-i Hüseyin 100 dirhem 5 kıt'a fodula olan hakkını kendi isteğiyle kız kardeşi Aişe Hatun'a ferâgat etmiştir.⁵⁹⁰

25 Receb 1018/24 Ekim 1609 tarihli kayıta ise farklı bir ferâgat örneği vardır. Emir Sultan imaretinden 5 fodula ve 2 kepçe aş mutasarrıf olan Fahriye bint-i Haydar, bu hakkını şer'î usul dışında bir yolla kendi üzerine hüccet ettiren Mahmud bin Hasan'ı mahkemeye şikâyet etmiştir. Mahmud bin Hasan, yaptığı muameleyi itiraf etmiştir. Daha sonra Fahriye bint-i Haydar 5 fodulanın 2'sini ve 2 kepçe aşın 1'ini kendi isteğiyle Mahmud bin Hasan'a bağışlamıştır.⁵⁹¹

Bazen bir kişinin payı birden fazla kişi arasında taksim edilebilmekteydi. Örneğin Ramazan 1061/Eylül 1651 tarihinde Emir Sultan imaretinden 10 kıt'a fodulaya

---

⁵⁸⁷ BŞS B 30 12a; Diğer örnekler için bkz: BŞS B 15 36b; BŞS C 2 23b; BŞS B 10 42a; BŞS B 63 4a; BŞS B 87 48a; BŞS B 115 33a; BŞS C 3 62a, 57b; BŞS C 2 185a; BŞS B 29 76a; BŞS A 180 47a; BŞS B 20 114a.

⁵⁸⁸ BŞS B 44 139a; BŞS B 44 61b; aynı belge başka bir sayfaya da kaydedilmiştir. Bkz: BŞS B 44 60a.

⁵⁸⁹ BŞS B 61 147b; Diğer örnekler için bkz: BŞS B 115 61a; BŞS B 29 63a.

⁵⁹⁰ BŞS C 2 53a; Emir Sultan Câmii ser mahfili Mehmed Halife bin Mustafa, imaret payını (günlük 5 fodula ve 2 kepçe aş) kızı Aişe'ye ferâgat etmiştir. Bkz.: BŞS B 24 43b.

⁵⁹¹ BŞS B 27 73b.

mutasarrıf olan Mustafa vefat edince 10 kıt'anın 3'ü Veli Çelebi bin el-Hâc Hüseyin'e; 2'si Hacı Ömer bin Osman'a; 2'si Mehmed'e tahsis edilmiştir.⁵⁹²

İmaret yemeğinden kendilerine pay tahsis edilmiş olan fakirlerin her biri aynı miktarda yemek almamaktaydı. Örneğin imaretten 2 fodula 1 kepçe aş alan olduğu gibi 10 fodula 4 kepçe aş alan da vardı. Fodula ve aş dağıtımındaki bu farklılık, muhtemelen fakirlerin ihtiyaç durumlarının farklılığından kaynaklanmaktaydı. İhtiyaç durumu derken -bir insanı doyuracak ortalama yemek miktarı belli olduğuna göre- fakirin sadece kendisi değil ailesinin (eş, çocuk) de dikkate alınması kastedilmiştir. Yukarıdaki belgede geçen Mustafa'nın payının en az üç kişiye yetecek şekilde taksim edilebilmesi 10 fodulanın tek kişilik bir pay olmadığını açıkça göstermektedir.

Şer'iyye sicillerinde yer alan başka bir belge aynı anda iki farklı imaretten yemek alınabildiğini göstermektedir. Mustafa bin Mehmed (Küre) Emir Sultan imaretinde fakirler için pişirilen yemekten 5 fodula ve 2,5 kepçe aş; Yıldırım imaretinden de 4 fodula 2 kepçe aş toplamda 9 fodula ve 4,5 kepçe aş mutasarrıf iken, hakkının tamamını kendi isteğiyle Ebubekir bin Veli'ye bırakmış ve bu işlem, 22 Receb 1039/7 Mart 1630'da temessük için mahkemeye kaydettirilmiştir.⁵⁹³

İmaretten pay sahibi olan kişinin vefat etmesiyle bu payı, hakkı olmadan kendisi üzerine geçirmek isteyenler olabiliyordu. Bu tür meseleler de mahkeme kayıtlarından takip edilebilmektedir. Örneğin 4 Rebiulevvel 1013/31 Temmuz 1604 tarihli belgede Mehmed bin Ahmed, yemek hakkını aramak için mahkemeye başvurmuştur. Şöyle ki Emir Sultan imaretinden 2 fodula ve 1 kepçe aş mutasarrıf olan Osman bin Mesih vefat edince bu hakkı sulbî oğlu Mehmed'e geçmiştir. Mehmed'in adı vakıf defterine de işlenmiştir. O da vefat edince bu hak Mehmed bin Ahmed'e tevcih edilmiştir. Ali bin Mesih ise bu duruma engel olmaya çalışmaktadır. Ali, Osman'ın vefatından sonra hakkın kendisine verildiğini, buna dair hüccetinin dahi olduğunu söyleyerek hak iddia etmiştir. Ancak vakıf defteri, Osman'ın vefatından sonra hakkın, oğlu Mehmed'e, onun

---

⁵⁹² BŞS B 115 56b-57a.

⁵⁹³ BŞS B 110 40a.

vefatından sonra da Mehmed bin Ahmed'e geçtiğini doğruladığı için tasarruf hakkının onda kalmasına karar verilmiştir.⁵⁹⁴

1.3.3. İmaret Hizmetinin Kapasitesi

Vakfiyeye göre ekmek için günde 12 kile buğday harcanması şart koşulmuştur. XVI. yüzyıla ait bazı fodula muhasebe defterlerine göre bir kile undan büyük veya tam fodula olarak 40, küçük veya yarım fodula olarak 57-60 ekmek çıkıyordu.⁵⁹⁵ Bu ölçü dikkate alındığında 12 kileden 480 büyük fodula ya da 684-720 civarında yarım fodula çıktığını söylemek mümkündür. Ancak bu miktardaki ekmeğin, sadece imaretteki menü için mi yoksa bununla birlikte ayrıca ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere mi tahsis edildiğini bilemiyoruz.

Vakfın 1069/1659 yılına ait fodula tevziat defteri, imaretin hizmet kapasitesini göstermesi açısından önemli bir belgedir. Defterde Emir Sultan imaretinden kendilerine günlük fodula tahsis edilenlerin listesi verilmiştir. Kimin ne kadar fodula aldığı da belirtilmiş olan listeye göre toplamda günlük 1038 adet fodulanın taksimi şöyle yapılmıştır:

1. Câmi ve türbe görevlileri : 119 adet
2. Yönetim ve denetim görevlileri : 84 adet
3. İmaret görevlileri : 199 adet
4. Bazı zaviyeler : 44 adet
5. Emir Sultan Mahallesi civarı : 592 adet

Listede câmi ve türbe görevlileri arasına dâhil edilen Emir Sultan Zaviyesi ve Cezerî Kâsım Paşa Müderrisi, en fazla fodula miktarıyla (28 adet ve 36 adet) ilk iki sırada yerlerini almışlardır. Diğer görevliler ise muhasebe kayıtlarında karşılaştığımız unvanlardan başkası değildir.

---

⁵⁹⁴ BŞS B 20 25a.

⁵⁹⁵ Feridun Emecen, "Fodula", *DİA*, XIII, s. 169.

Bu taksimata göre, personelden daha çok çevredeki ihtiyaç sahiplerine yardım edildiği anlaşılmaktadır. İmaret tevziinin periyodik sürecini takip etmeyi sağlayacak başka defter ya da listelerin olmaması dönemsel karşılaştırmalar yapma imkânını kısıtlamaktadır. Bununla birlikte mevcut verilere göre başlangıçtaki duruma nazaran XVII. yüzyıl ortalarına gelindiğinde vakfın diğer hizmetlerinde olduğu gibi imaret kapasitesinde de artış olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca muhasebe defterlerine göre, XVII. yüzyılda -1016-1017 dönemini istisna edersek- imarete çalışanların sayısında önemli bir değişimin olmaması, söz konusu yüzyılda imaretin rutin bir çalışma seyrinde olduğunu göstermektedir. (Bkz.: Tablo-24).

1.3.4. İmarete Pişen Yemekler

Genellikle imaretlerde günde iki öğün yemek verilmekteydi.⁵⁹⁶ Emir Sultan imaretindeki uygulamanın nasıl olduğuna dair vakfiye, detay vermezken 990 yılına ait bir mahkeme kaydı bu hususa açıklık getirmektedir. Buna göre Ünzile bint-i Ömer'e ferâgat yoluyla geçen 4 ekmek ve bir bütün aşın sabah ve akşam şeklinde olduğu belirtilmektedir.⁵⁹⁷ İlki bu tarihten 17 yıl sonrasına ait olan muhasebe kayıtlarına bakıldığında da yemeklerin dağıtım vakitlerine dair ipuçlarına rastlanmaktadır. Şöyle ki, sabah ve öğle vakitlerinde pişirilen çorbalar için ne kadar malzeme sarf edildiği belirtilmiş, fakat akşam yemeği zikredilmemiştir. Buna göre imareten günde iki öğün yemek verilmekte olup bunların zamanı, sabah ve öğle şeklinde adlandırılmış olabileceği gibi öğün sayısı 2 vakit iken sonradan 3'e çıkarılmış olabilir.⁵⁹⁸

Sabahleyin pirinç çorbası ve öğlede buğday ya da pirinç çorbası, Ramazan gecelerinde ve iki bayramda (Ramazan ve Kurban Bayramı) buğday ve pirinç çorbaları pişirildiği, mutfak harcamaları kayıtlarından tespit edilebilmektedir. Ayrıca yassı pide şeklinde bir ekmek türü olan fodula⁵⁹⁹ imaret fırınında her gün pişirilmekteydi.

Ramazan gecelerinde, bayram, regaib, berat, miraç gecelerinde ve aşura gününde imarete daha özel menüler hazırlanıp dağıtılmaktaydı. Bu yemekler berş, dâne, zerde, aşura, zirbâc ve çörek idi. Bunlardan berş yemeği, bazı Ramazan gecelerinde; dane ve

⁵⁹⁶ Ertuğ, a.g.m., s. 219-220.

⁵⁹⁷ BŞS B 5 9b.

⁵⁹⁸ Benzer bir durum Fatih imaretinde vardır. Bkz: Unan, a.g.e., s. 304.

⁵⁹⁹ Emecen, a.g.m., s. 167-170; Pakalın, a.g.e., c. I, s. 634.

zerde, Ramazan gecelerinde, bayramlarda ve Regaib ile Berat kandillerinde; aşura, Muharrem ayında (genellikle 10. Günü); zirbâc ve çörek ise sadece bayramlarda pişirilmekteydi.

Muhasebe kayıtları, vakıf bütçesinden bu ikramlar için tahsisatlar yapıldığını göstermektedir. Örneğin 1006-1007 muhasebesine göre her gün dağıtılan buğday ve pirinç çorbasından başka Ramazan ayının 12 gecesinde dane ve zerde kalan 17 gecesinde taam-ı berş hazırlanıp dağıtılmıştır. Bir Ramazan akşamının dane ve zerde menüsü için ayrılan malzeme miktarı şöyledir: 20 kile pirinç, 15 kıyye tere yağ, 12 kıyye bal.

İmarat kilerinde bulunan yiyecek maddeleri, bunların miktarları ve sarf edildikleri yerler, kullanım sonrası geriye kalan miktarları, muhasebe defterlerinde tek tek kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlar, genel olarak imarete pişirilen yemeklerin türü ve içeriği hakkında bilgi vermekle birlikte hangi yemek için ne tür malzemelerin kullanıldığını tespit etme imkânı da sunmaktadır. Örneğin günlük mu'tad yemekler olan çorba ve fodulanın hangi malzemelerden yapıldığını bu sayede öğrenmek mümkündür. Buna göre sabah pirinç çorbası, öğle vakti buğday ya da pirinç çorbası tereyağı ile; fodula ise, un ve tuzdan yapılmaktaydı. Özel günlerin yemeklerine gelince onlarla ilgili tespitlerde bulunmak da kolaylaşmaktadır. *Dâne*; pirinç, tereyağ ve bazen de nohud karışımı ile yapılan bir yemektir. *Zerde*; bir tatlı türü olup pirinç, tereyağ ve bal ile yapılmaktaydı. *Berş*; Pirinç, tereyağ başta olmak üzere duruma göre nohut, fıstık, badem, üzüm, erik ilave edilerek yapılan bir yemektir. Ramazan ve Kurban Bayramlarına özel hazırlanan "*zirbac*" da tatlı bir yiyecek olup bal, nişasta, zağferan, bâdem, kuru meyve karışımından elde edilmekteydi. *Çörek*; özel bir ekmek türü olup buğday ve tereyağından yapılmaktaydı. *Aşura*; ham maddesi buğday olmakla birlikte kilerdeki bakliyat ve meyve stokuna bağlı olarak içeriği zenginleştirilen bir yemektir.

Yukarıda zikredilen malzemelerin, yemeklerin tam malzeme listesine karşılık geldiği düşünülmemelidir. Muhasebe defterlerinde adı geçen başka gıda maddeleri de yer almaktadır. Fakat kullanım cihetleri detaylandırılmadığı için onlara yer verilmemiştir. Örneğin et, imaret yemeklerinde kullanılan önemli bir yiyecek malzemesi olmakla birlikte ne günlük yemekler arasında ne de özel menüler arasında

zikredilmemiştir. Oysaki vakfiyede imarete sarf olunacak et miktarının özellikle zikredildiği hatta günlük mu'tad et sarfiyatında ilk duruma göre ilaveye gidildiği belirtilmiştir.⁶⁰⁰ Şer'iyye sicillerinde yer alan 993/1585 yılına ait bir belge, imarete düzenli bir et sarfiyatı olduğunu te'yid etmektedir. Belirtildiğine göre, imaretin et ihtiyacını karşılayan Yusuf bin Abdullah, hacca gittiği için onun işini kasap Hacı Hızır bin Ali uhdesine almıştır. Kasap, verdiği etin semenini her ay sonunda vakfın ödemesini, ödemede erteleme olmamasını şart koşmuştur.⁶⁰¹ Muhasebe kayıtlarının genel masraflar (el-ihrâcât) bölümünde imaretin et ihtiyacı için yapılan harcama miktarları yer almaktadır. Keza kendilerine günlük belirli miktarlarda et (yahni) tayin olunmuş kişilerle ilgili mahkeme kayıtları bulunmaktadır.⁶⁰² Dolayısıyla imarete her gün et kullanımının olduğu bir menünün varlığı kesindir. Ancak et ile yapılan yemeğin, hangi vaktin menüsünde yer aldığı sorusuna cevap olabilecek bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Yine yemekleri çeşitlendirecek baharatlar, mevsimine göre bakliyat türlerinin hesap kayıtlarında yer alması dikkate alındığında günlük menülerin tek tip olmadığı söylenebilir.

1.4. İKTİSÂDÎ KATKI

Osmanlı iktisâdî düzeninde vakıf kurumu, hayatî ve vazgeçilmez işlevler icra etmekteydi.⁶⁰³ Özellikle büyük bütçelere sahip selâtin ve vüzerâ vakıfları, iktisâdî ve ticarî hayatın işleyiş ve gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Devletin kuruluş yüzyıllarında dinî ve kültürel olduğu kadar iktisâdî sektörlerde büyük çapta yapılması zorunlu olan fiziki alt-yapı yatırımları, askerî sınıfın vakıf girişimleri ile gerçekleştirilmiştir.

⁶⁰⁰ BOA, EV.VKF, 19/1, 123. satır.

⁶⁰¹ BŞS A 141 45b.

⁶⁰² Örneğin, Evâil-i Cemâziyelâhir 992/Haziran 1584 tarihinde Emir Sultan Câmii imamı İsa Halife bin Hüseyin ve hatib Muhyiddin Halife bin Mahmud, imaret mutfağından mutasarrıf oldukları 4'er kepçe aş ve 4'er pare yahniyi fakirlere verilmesi karşılığında 1'er vukıyye çiğ et ile değiştirmeyi kabul etmişlerdir. Bkz.: BŞS A129 55b-56a.

⁶⁰³ Mehmet Genç, "Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, sy. 42, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014, s. 15; Görgün Özcan, *Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2017, s. 217-231.

Vakıfların hem şehir hem de kırsal alanlarına yönelik iktisâdî uzantıları vardır. Askerî sınıfın yaptırdığı devâsâ külliyyeler, zengin gelir kaynakları ile varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu gelir kaynaklarının önemli bir kısmını kırsal alanlardan elde edilen tarım ürünleri ve vergileri oluşturmaktaydı. Örneğin Anadolu eyaletinin 1530-1540 arasındaki tahrir kayıtlarına göre Hüdâvendigâr livasında mevcut 1.966 köyden 477'sinin, Kütahya livasında 1.071 köyden 166'sının, Karahisar-ı Sahib livasında 629 köyden 118'inin geliri bu vakıflara tahsis edilmişti.⁶⁰⁴

Tarım gelirlerinin doğrudan vakıf ihtiyaçlarına yönlendirilmesi ile kırsal nüfus ve şehir ve şehirdeki bir kurum arasında doğrudan bir bağlantı kurularak tarımsal faaliyetler kontrol altında tutulmuştur. Hayrâtın işleyişi, kırsal kesiminin çalışıp gelirlerini zamanında vakfa teslim etmelerine bağlanmıştır. Tarım gelirlerinin şehir hayatının bir parçası olan kamu alanlarının imarına düzenli bir şekilde sevk edilmesi sağlanmıştır. Vakıflar, tarım üretiminde süreklilik ve hareketlilik sağlanarak iktisâdî hayatın bir düzen içerisinde devam ettirilmesinde rol oynamışlardır.

Büyük harcamalar gerektiren külliyyelerin bakım ve yönetim giderlerini karşılamak üzere gelir getirici başka bir takım yatırımları yapmak da gerekiyordu. Ekonominin çeşitli sektörlerinde ihtiyaç duyulan ve küçük ölçekli üreticilerin tasarruf gücünü aşan imalathâne, bina ve teçhizatlarla yapılan bu yatırımlar, iktisâdî hayatın devam edebilmesi için zorunlu, hayatî yatırımlardı. Bunlar, esnaf ve tüccara kiralanıyordu.⁶⁰⁵ Dolayısıyla şehir hayatındaki iktisâdî girişimlerde de vakıflar yer almışlardır. Nitekim büyük bütçeli vakıfların akarâtından olan han, bedesten ve çarşılar, şehirlerdeki ekonomik canlılığın merkezleri olmuşlardır. Şehirli halkın geçimini temin edecekleri iş ve işyeri ihtiyacı bu sayede önemli ölçüde karşılanmıştır. Reâyânın bu çapta yatırımlar yaparak iktisâdî hayatı yönlendirmesi mümkün değildi. Yönetici kesimi teşkil eden askerî sınıf, vakıflar yoluyla bu ihtiyacı karşılamışlardır.

Osmanlı sosyal-iktisâdî sisteminde vakıflar ile eşitlikçi yapı korunarak aşırı uç kesimlerin oluşması engellenmiştir.⁶⁰⁶ Prensip olarak kontrol dışı zenginleşmeye fırsat tanınmamıştır. Küçük işletme sahibi köylü ve esnafın (reâyâ) kâr oranları cüz'î tutularak

⁶⁰⁴ Barkan, "İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi", s. 243; Barkan, Ayverdi, a.g.e., s. 17.

⁶⁰⁵ Genç, a.g.m., s. 15.

⁶⁰⁶ Genç, a.g.m., s. 14-16.

gelir seviyelerinin belirli bir düzeyde olmasına çalışılırken diğer taraftan bireysel zenginlik imkânları olabildiğince sınırlanan yüksek gelirli askerî sınıf mensuplarının servetlerini vakıf alanına sarf etmeleri devlet tarafından teşvik edilmiştir. Bu sayede hem halkın refah seviyesine katkı sağlayan hem de başka çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren müesseseler yapılmıştır.

Emir Sultan vakfının iktisâdî hayata katkısını ele alırken, bu sistem içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Gelir kaynaklarının dağılımı itibariyle geniş bir coğrafi alanda etkinlik göstermiş olan Emir Sultan vakfı, bu kaynaklardan elde ettiği yüksek meblağları bulan hasılatı sahipliği olmuştur. Gelir-gider bilançolarına bakıldığında Bursa koşullarındaki selâtin evkâfı içerisinde büyük bir vakıf olduğu görülmektedir. Gelir kaynaklarının işletilmesi neticesinde elde edilen yıllık hasılat, çoğunlukla 400-700 bin akçe civarında seyretmiştir. Gelirlerinin çoğunu, “kırsal gelir” denilen tarım ürünleri ve vergileri teşkil etmiştir. (Bkz.: Tablo-12). Vakfın kuruluşundaki kırsal gelir kaynaklarına ileriki dönemlerde yenileri eklenmiştir. Bu artışta padişah tahsislerinin önemli bir yeri vardır. Devletin ekonomik desteği, vakfın kuruluşunda olduğu gibi sonrasında da sürekli devam etmiştir.

Gelir kaynaklarının düzenli bir şekilde işletilmesi ve yeni vakıflarla desteklenmesi neticesinde vakfın mâlî imkânları genişlemiş ve bu sayede ekonomik alanda etkinlik payı da artmıştır. Kuruluşundan kısa denilebilecek bir süre sonra vakfa gelir fazlasıyla aralarında bir han ve iki hamamın da bulunduğu mülkler kazandırılmıştır. Ayrıca XVII. yüzyıla ait muhasebe kayıtlarından câmi civarında işyerlerinin yer aldığı bir çarşının vakfa ait olduğunu tespit etmekteyiz.⁶⁰⁷ Görüldüğü üzere incelediğimiz vakıf, hem şehrin alt yapısına hem de elindeki toprak ve bahçeleri işletmek suretiyle tarımsal üretime katkıda bulunmuştur.

Vakıf sistemi sayesinde yapılan kamu hizmet birimleri ile toplumda iktisâdî anlamda istihdam alanı açılmakta ve bu alanı da yine vakıflar finanse etmekteydi. Böylece devletin iktisâdî yükü hafiflerken halk da ücret ödemedi bu hizmetlerden yararlanabilme imkânını elde etmiştir. Emir Sultan Külliyesi’ndeki hizmetler, istihdam edilen yeterli sayıdaki personel tarafından yerine getirilmekteydi. Külliye istihdam

---

⁶⁰⁷ BOA, MAD.d. 5565/21, 34.

kapasitesi, başlangıçtan itibaren sürekli artırılmıştır. Vakfiyede öngörülen personel sayısı 77 iken incelediğimiz dönem itibariyle 171'e kadar çıkmıştır. Bir iş karşılığında ücret alanlardan başka vakfın gelir fazlasıyla düzenli olarak beslenen zevâid-horân denilen bir grup bulunmaktaydı. Bunların sayısı incelenen dönemde 22-69 arasında değişiklik göstermiştir.

Vakıflar, ciddî bir tüketici konumunda olduklarından “pazar” işlevi de görmekteydi. İmaret mutfağında lazım olan malzeme ihtiyacının karşılanması, tamiratlar vs. için alım-satım yapmak durumundaydı. Bu şekilde vakıflar, üretimi teşvik etmekte ve piyasanın hareketlenmesini sağlamaktaydı.

2. ETKİLERİ

Yukarıda izah edilen işlevlere bağlı olarak Emir Sultan Külliyesi ve vakfının toplumsal hayata belli bir ölçüde etki ettiği görülmektedir. Bu etkiler; nüfus ve yerleşim, kültürel unsurlar ve etkileşim ve vakıf ve toplumsal ilişkiler olmak üzere üç ana başlıkta ele alınacaktır.

2.1. NÜFUS VE YERLEŞİM

Osmanlı döneminde vakıf sistemi ile inşa edilen külliyeler, yerleşim yerlerinin kuruluş ve gelişiminde belirleyici rol oynamışlardır. Köy, kasaba ve şehir merkezlerinin odağında vakıf yapılar yer almış, mahalleler, bu yapıların etrafında oluşum göstermiştir. Bu noktada vakıfların, Osmanlı şehirlerinin fizikî yapılanmasındaki rolünü anlamak için sadece bir şehrin incelenmesi bile yeterli olacaktır. Nitekim bu konuda şehirler bazında yapılmış çeşitli çalışmalar mevcuttur.⁶⁰⁸

Bursa, vakıflarla fizikî çehresi şekillendirilen ve daha sonra fethedilen yerler için de bu yönüyle örnek teşkil eden bir şehirdir. Şehrin hisar dışına doğru yeni yerleşim merkezlerinin temelleri özellikle selâtin külliyesiyle atılmıştır. Zamanla her biri, nüfusu etrafına çekmiş, şehrin genişlemesine büyük katkı sağlamışlardır. Emir Sultan

---

⁶⁰⁸ Barkan, Ayverdi, a.g.e., s. 10-19; M. Tayyib Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul, İşaret Yayınları, 2007; Ömer Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000; Başol, a.g.m., ss. 82-112.

Külliyesi'nin de bu yönlü bir etkisi görülmektedir. Ayrıca bir tarikat tesisi olması hasebiyle ona münhasır başka hususiyetler de bu noktada rol oynamıştır. Külliye'nin ana yapısı olan zaviye'nin tesisinden önce bu bölge, şehir nüfusunun henüz rağbet etmediği tenha bir yerdi. Zaviye'nin varlığına bağlı olarak burada kısa sürede bir mahalle teşekkül etmiştir. Nüfus göçünün gerçekleşmesinde ve yerleşimin oluşumunda devrin siyasî, sosyal, iktisadî şartları önemli rol oynamıştır.

Osmanlı kuruluş devirlerinde yöneticiler, çok yaygın bir şekilde planlı bir iskân siyaseti takip etmişlerdir. Aslında bu iskân siyaseti dönemin koşullarında sadece Osmanlı'ya da mahsus bir özellik değildi. Onlardan önce Selçuklular ve Anadolu beylikleri dönemlerinde yöneticiler aynı siyaseti uygulamışlardır. "Horasan erenleri" de denilen kolonizatör dervişler, Moğol baskısından kurtulmak üzere Türkistan'dan Anadolu'ya doğru gerçekleşen büyük göç akınları esnasında sınır bölgelerine gelerek Türk beyleriyle düşmana karşı savaşmışlar, savaşlardaki yararlıklarından ötürü kendilerine ekip biçmeleri, şenlendirmeleri ve âyende ve revendeye hizmet etmeleri karşılığında toprak verilerek vakıflarla desteklenmişlerdir. Anadolu coğrafyasının, en ücra noktalara varıncaya kadar Türk-İslamlaşmasında bu alp-erenler büyük katkı sağlamıştır. Anadolu'da birçok köy ismi bunun açık delilidir.⁶⁰⁹ Osmanlı'nın kuruluş aşamasında Batı Anadolu, sûfi akınlarının en yoğun yaşandığı bir bölgedir. Aşıkpaşazâde'nin Abdalân-ı Rum dediği bu dervişlerden bir kısmı, Bursa'nın fethinden önce civar yerlere gelerek gazilerle birlikte fetih hareketlerine katılmışlardır. Geyikli Baba, Abdal Murad gibi dervişler, Orhan Gazi'nin askerleriyle Bursa'nın fethinde bulunmuşlardır. Orhan Gazi, Geyikli Baba'ya İnegöl civarında, Uludağ yamacında arazi temlik etmiş, burada bir zaviye ve Cuma mescidi yaptırarak vakıflarla desteklemiştir.⁶¹⁰

Yöneticilerin dervişlerle çok sıkı ilişkileri bulunmaktaydı. Siyasî nüfuzlarını padişahların emrine tahsis eden şeyhler, vakıflarla pek çok imtiyaza sahip olmuşlardı. Elbette bunların dışında vakıflarla desteklenen asker ve devlet yöneticileri de vardır. Bir

⁶⁰⁹ Barkan, "Vakıflar ve Temlikler", a.g.m., s.284-353.

⁶¹⁰ Aşıkpaşazade, a.g.e., s. 46-47, 196.

araştırmanın sonucuna göre sadece Orhan Gazi ve I. Murad dönemlerinde dervişlere yönelik yapılan vakıflar toplam 48 olarak tespit edilmiştir.⁶¹¹

Bursa'nın fethini müteakib Horasan kökenli derviş akını devam etmiştir. İşte Emir Sultan, bu ikinci akın döneminde Bursa'ya gelmiştir. Onunla birlikte Seyyid Usul, Seyyid Nâsır, Seyyid Nimetullah-ı Velî, Ali Dede el-Buhârî, Baba Zâkir, Seyyid Natta' gibi dervişler de gelmişlerdir.⁶¹²

Emir Sultan gazi-derviş meşrebli bir sûfidir. Padişahlarla birlikte savaflara katılmış, onlarla yakın ilişkiler kurmuştur. Bursa'nın doğu yamacında adına yaptırılan zaviye ile bölgenin inşa ve imar süreci başlamıştır.

Zaviye, ibadet mekânı olmasının yanı sıra dervişlerin yeme-içme ve barınma ihtiyaçlarının da karşılandığı yerdî.⁶¹³ Emir Sultan dervişlerinin onunla birlikte zaviye ve çevresine yerleşmiş olması pek tabiidir. Buradan hareketle mahallenin oluşumunda ana kitleyi dervişlerin teşkil ettiği söylenebilir. Zaviye/imaretten günlük iâşelerini temin etme ayrıcalığına nail olan fukarâ ve dervişlerin, tesis etrafında hayli kalabalık bir nüfus oluşturduğu düşünülmektedir. Ayrıca zaviyenin etrafında ikamet edenlere vergi muafiyeti getirilmesi, nüfus artışını ve mahalle teşekkülünü hızlandırmıştır. Emir Sultan mahallesinde oturanlar, savaş zamanlarında devletin halktan topladığı avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyye vergilerinden muaf tutulmuşlardı. Sultan III. Mehmed'in tuğrasını taşıyan 9 Rebiulâhir 1004/12 Aralık 1595 tarihli bir fermanla; Emir Sultan mahallesinde ikamet edenlere, Sultan Mehmed (Fatih), Sultan Bayezid ve Sultan Selim (Yavuz) zamanlarında muafnâme verildiği, onların ulak, sahra, nüzul tahmili, cerâhor, salgun, kürekçi, sekban, topçu, hisar yapmak ve bil cümle avâriz-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf ve müsellemler oldukları, muafiyet hükmünün Rebiulevvel 927/Şubat 1521 ve Cemâziyelâhir 981/Eylül 1573 tarihlerinde yenilendiği; bu fermanın

---

⁶¹¹ Bu sayının 28'i Orhan Gazi ve 20'si I. Murad dönemine aittir. Detaylı bilgi için bkz.: Sezai Sevim, "Bursa ve Yakın Çevresinde Kuruluş Devri Sultanlarınca Desteklenen Dervişler II, (Orhan Gazi ve I. Murad Devirleri)", *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Bursa, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2002, s. 151-153.

⁶¹² Erginli, a.g.t., s. 73-74, 78-80, 81-87; a.y., "Bursa Tasavvuf Kültüründe Horasanlı Dervişler", *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Bursa, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2002, s. 180.

⁶¹³ Doğan, a.g.e., s. 177-178; Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1992, s. 102-104.

tanziminden sonra da aynı şekilde hareket edilmesi, kanun, muafnâme ve fermana aykırı olarak mahalle halkının rencide edilmemesi emredilmiştir.⁶¹⁴

Muafiyet hakkını koruma amacıyla Emir Sultan mahallesinde oturan ismini bilmediğimiz bir kişi, 18 Muharrem 952/1 Nisan 1545 tarihinde rikâb-ı hümayuna sunduğu arz-ı hâlde; Emir Sultan mahallesi sâkinlerinin avâriz ve tekâlifden muaf iken kendisini sarraflığa yazdıklarını, fakir olup buna gücü yetmediğini, haksızlığa uğradığını bildirmiştir. Bursa kadısına gönderilen hükümde durumun tetkik edilerek İstanbul'a gerekli bilginin verilmesi istenmiştir.⁶¹⁵

Emir Sultan mahallesi, XV. yüzyıl sonlarında Bursa mahalleleri içinde en fazla nüfusa sahip mahalle olmuştur. 892/1487 tahririne göre 276 hâne bulunan mahallede, XVI. yüzyılda nüfus neredeyse iki katına çıkmıştır. 928/1521'de 409 hâne, 937/1530'da 343 hâne, 981/1573'te 500 hâne olmuştur.⁶¹⁶

Şehirlerin büyütülmesinde ya da yeni yerleşim yerlerinin açılmasında bu türden vergi muafiyetleri önemli rol oynamışlardır.⁶¹⁷ Örneğin, II. Murad, Ergene'yi kurarken kasaba halkına vergi muafiyeti getirmiştir.⁶¹⁸ Edirne'nin imar ve iskânında ise, padişah ve ailesinin, vüzerâ ve umerâ vakıflarının yanı sıra kolonizatör dervişlerin de büyük payı vardır. Padişahтан muafnâme elde eden şeyh ve dervişlerin kurdukları zaviyeler,

⁶¹⁴ Osman Çetin, "Emir Sultan Mahallesi", *Emir Sultan Sempozyum Bildirileri (5 Mayıs 2012)*, Bursa, Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 2012, s. 118-119; Mahalle halkının, avâriz-ı divaniye, sürsat, nüzul ve iştirâ vs. tekâlif-i örfiye ve şâkkadan muaf olduklarını gösteren Cemâziyelevvel 1099 tarihli başka bir muafnâme örneği için bkz.: BŞS B 148 23a.

⁶¹⁵ *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, (haz. Halil Sahillioğlu), İstanbul, IRCICA, 2002, s. 336.

⁶¹⁶ Barkan, Meriçli, a.g.e., s. 1 (145); *166 Numaralı Defter*, s. 1; Tarihini tam olarak bilemediğimiz XVI. yüzyıla ait bir tahrir kaydına göre de mahallede 411 vergi mükellefi kayıtlıdır. Bkz.: TKGMKKA, TT.d. 67/10, 15-16.

⁶¹⁷ Barkan, "Vakıflar ve Temlikler", s. 312-313, 324, 339, 355.

⁶¹⁸ "Şöyle rivâyet ederler ki bu Ergene köprüsü'nün yeri, evvel ormanlık ve balçık ve çökeklik idi. Ve harâmiler durağıydı. Ve hiç vakit olmayıydı kim, anda harâmî adam öldürmiyeydi. Andan Sultân Murâd hazân harc edip evvel ağaçları kırdırıp, pâk ettirip, ol arada yüz yetmiş dört kantaralı bir köprü yapıp, ol köprünün iki başını ma'mûr ettirip bir başına Ergene nâm bir latîf kasaba şehri edip bir 'âlî imâret yaptırdı. Muhassal iki tarafını dahi ma'mûr edip Ergene Köprüsü demekle ma'rûftur. Andan ol vakit ki imâret yürüdü, Sultân Murâd, Edirne'den ulemâ ve fukarâyı cem' edip getirdip, ziyâfet edip, akçeler ve filoriler üleştirip evvel aşını kendi eliyle üleştirdi. Ve çerâğını dahi kendi uyardı. Ve yapan mi'mâra dahi hil'atler giydirdi. Ve çiftlikler 'atâ etti. Ol kasabanın halkını 'avârizdan mu'âf ve müselleme kıldı." Bkz.: Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. II, (yay. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 603-605.

yeni mahallelerin çekirdeğini teşkil etmişlerdir.⁶¹⁹ Edirne’de bazı mahalle ve zaviye odaları sâkinleri her türlü avârizdan muaf ve müsellef tutulmuşlardı. Örneğin aslen zaviye iken sonradan Noktacızâde Câmii haline gelen mahalle, Hacı Kulağuz ve Hoşkadem mahalleleri, XVI. asır başlarında ahalişi ellerine muafnâme verilen bu kâbil yerlerdendi.⁶²⁰

Emir Sultan mahallesi civarında zamanla yeni mahalleler de teşekkül etmiştir. Bu mahallelerin oluşumunda Şeyh Şible, Taşkun Hoca, Mesud Makramevî, Babazâkir, Pir Emir, Zeynîler (Hacı Halife) gibi sûfîlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan bir kısmı, Emir Sultan’a yakınlığı olan kişilerdir.⁶²¹ Dolayısıyla Emir Sultan, dervişleri ve zaviyesi ile civarının fizikî olarak şekillenmesinde rol oynarken kültürel olarak da etkisini etrafına taşımıştır. Aşağıda Emir Sultan’ın yaşadığı dönem ve sonrasında Osmanlı toplumunun kültür hayatı üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır.

2.2. KÜLTÜREL UNSURLAR VE ETKİLEŞİM

2.2.1. Halifeler ve Dervişler

XIV. yüzyılın sonlarında Bursa’ya gelen ve bu şehre yerleşen Emir Sultan, bir süre sonra zaviyesini kurarak irşad faaliyetlerine başlamıştır. Sevilen bir şahsiyet olarak toplumda kabul görmüş, tarikatine pek çok kimse intisap etmiştir. Zaviyenin kurulduğu muhit, önceleri ıssız bir yer iken ona yakın olmak isteyen dervişlerinin yerleşmesiyle giderek şenlenmiş ve kısa sürede büyük bir mahalleye dönüşmüştür.

Emir Sultan, Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde Bursa’da tasavvuf kültürünün gelişmesinde önemli etkiye sahiptir. Tarikatın eğitim merkezi olan zaviyesinde pek çok halife ve derviş yetiştirmiştir. Onların bir kısmı merkez zaviyede bir kısmı da görevlendirildikleri yerlerde tarikatın temsilcileri olarak faaliyette bulunmuşlardır.

---

⁶¹⁹ 935/1529’da 144 mahalle olan Edirne, 1018/1609’da 290 mahalle olmuştu. Bkz.: Gökbilgin, a.g.e., s. 36.

⁶²⁰ Gökbilgin, a.g.e., s. 66-67.

⁶²¹ Mesud Makramevî: Emir Sultan’ın yazıcısı olduğu söylenmektedir. Baba Zâkir: Emir Sultan’ın zâkirbaşısıdır. Bkz.: Hasan Tâib Efendi, *Hatıra Ya Da Bursa’nın Aynası (Hâtıra Yâhud Mir’ât-ı Burûsa)*, (haz. Mehmet Fatih Birgül), Bursa, İl Özel İdaresi, 2007, s. 139-140; Pir Emir: Emir Sultan’a akrabalığı olduğu iddiasında bulunmuş Buhâralı bir sûfidir. Bkz.: Kepecioğlu, a.g.e., c. IV, s. 42; Baykal, a.g.e., s. 149.

Emir Sultan'ın hulefâsı; seccâde-i hâssa (hilâfet-i hâssa) ve seccâde-i gayr-ı hâssa (hilâfet-i gayr-ı hâssa) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Emir Sultan'ın yerine geçen, onun seccâdesine oturanlar, seccâde-i hâssa halifeleridir. Nimetullah Efendi ve Hüsameddin Bursevî, eserlerinde seccâde-i hâssa olan ilk sekiz halife ve kerametleri hakkında bilgiler vermektedir. (Bkz.: Tablo-29). Üçüncü halife Lutfullah Efendi'den sonra seccâde-i hâssa hilâfeti, aileye mahsus bir karakter almıştır. Bu haliyle XVII. yüzyıl sonlarına kadar Emir Sultan dergâhında, bu tarikatın halifeleri meşihatte bulunmuşlardır. Ancak ondördüncü halife Mehmed Salih Efendi'nin (v. 1134) küçük olması sebebiyle yerine kâim-makâm olan Selamî Ali Efendi ve sonrasında Mehmed Salih Efendi'nin meşihati kendisine ferâgat ettiği İshak Efendi zamanından itibaren dergâhta Celvetî usulü uygulanmaya başlanmıştır. XIX. yüzyıl başlarında ise, Tayyib Efendi (v.1262)'nin genç yaşta şehit edilmesi üzerine yerine geçecek oğlu bulunmadığından akrabasından Yağcızade Ahmed Efendi'nin meşihate getirilmesiyle Nakşibendiyye usulü uygulanmış ve son zamana kadar bu şekilde devam etmiştir.⁶²²

Emir Sultan'ın ve daha sonra halifelerinin icazet vererek çeşitli yerlere tayin ettikleri de seccâde-i gayr-ı hâssa halifeleridir. Emir Sultan, sağlığında Balıkesir'e Hasan Hoca'yı, İvrindi'ye Bedrüddin Halife'yi⁶²³ ve Aydın iline Şeyh Sinan'ı, halife tayin etmiştir.⁶²⁴ Buna göre onun zamanında tarikatın en azından üç şubesi oluşmuştur. Emir Sultan'dan sonra yerine seccâde-i gayr-ı hâssalardan, önce Hasan Hoca, ondan sonra da Bedruddin Halife geçmişlerdir. Bursevî, seccâde-i gayr-ı hâssa halifeleri arasında Ece Baba, İsbâ Dede, Hacı Mustafa, Şeyh Sinan, Tuzlavî Yahya Efendi, Şeyh Nimetullah Efendi, Keşfî Efendi, Şeyh Câmîu'l-Kitab Gavs Efendi'yi zikretmektedir.⁶²⁵

Seccâde-i gayr-ı hâssa halifeleri, görev yerlerinde tekke kurarak vaaz ve nasihatleriyle halkı irşad etmeye çalışmışlar ve tarikatın yayılmasını sağlamışlardır. Çevrelerinde kendilerine intisab eden dervişlerle sosyal bir ortam meydana getirmişlerdir. Menâkıbnâmelerin işaret ettiği kadarıyla Emir Sultan ve halifelerinin Anadolu ve Rumeli'de geniş bir sahada etkili oldukları anlaşılmaktadır. Onların etki

⁶²² Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 9-27.

⁶²³ Uğur, a.g.t., s. 143; Kahraman, a.g.t., s. 246.

⁶²⁴ Kahraman, a.g.t., s. 23, 163-167.

⁶²⁵ Kahraman, a.g.t., s. 264-323; Ayrıca 937/1530 tahrir kayıtları, Emir Sultan'ın Karahisâr-ı Sâhib livasının Sandıklı ve Barcınlı kazalarında da halifeleri olduğunu göstermektedir. Bkz.: *438 Numaralı Defter*, c. I, s. 181, 182, 184, 209.

sahasına giren şehirler şunlardır: Bursa, Mihaliç, Kirmasti, Karaman, Germiyan, Karahisar, Tuzla, Manisa, Aydın, Biga, Manyas, Gönen, Karesi, Balıkesir, Aydıncık, Edremit, Eceabat, Gelibolu ve Rumeli’de Yenişehir.

Bu yerlerden bazıları, (Kirmasti, Manyas, Gönen, Aydıncık, Edremit gibi) Emir Sultan vakfıyla mâlî hukuku olan köy ve mezraalara sahipti. Halifelerin, vakıfların bulunduğu kazalarda görev yapmaları, vakıf reâyâsının en azından bir kısmının Emir Sultan dervişi olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte tespit edebildiğimiz kadarıyla mâlî yönden Emir Sultan vakfıyla bağlantılı olmayan yerlerde de (Rumeli, Aydın, Karahisar, Gelibolu) halifeler bulunmaktaydı.

Merkez dergâh ve şubelerin şeyh ve dervişleri arasında görüşme ve ziyaretleşmeler yapılmaktaydı. Bu şekilde tarikat mensupları arasında kültürel etkileşim sağlanmaktaydı. Örneğin Hasan Hoca’nın memleketi olması hasebiyle Rumeli Yenişehiri, Bursa’daki şeyhlerin sık ziyaret ettikleri bir şehirdir. Hasan Hoca kanalıyla Emir Sultan etkisi, Rumeli’ye taşınmıştır. Kendisi de Yenişehirli olan Nimetullah Efendi bu durumu şöyle belirtmektedir: *“Ol zamanda Yenişehir vilayeti Emir Sultan hazretlerinin ismini ve resmini ve nâm-ı şerifini ebedî bilmezler imiş. Hasan Hoca hazretlerini görüp nasihatini kelimât-ı tayyibe ve makâlât-ı hasenesini işidicek nice kimesne biat eyleyüb sultana ve Hasan Hoca’ya muhibb olurlar.”*⁶²⁶ Hasan Hoca, Yenişehirli bir ziyareti esnasında Yunus Halife isimli kişiyi buraya halife tayin etmiştir.⁶²⁷ Emir Sultan şeyhlerinin Rumeli ile bağlantısı bilinmekle birlikte tarikatın buradaki yayılma durumu ve günümüze gelen tekke vs. izleri hakkında bir araştırma yapılmış değildir. Yine Balıkesir ve Çanakkale bölgesi (Karesi, Manyas, Aydıncık, Biga, Gelibolu) ziyaret güzergâhlarındandır. Menâkıbnâmeler, şeyhlerin ziyaretleri hakkında zengin bilgiler ihtiva etmektedirler. Örneğin; seccâde-i hâssalardan Bedruddin Halife, Ece Ovası ve Gelibolu’yu; Lutfullah Halife, oğlu Abdurrahman Halife ve İbrahim Efendi, Karesi ve Yenişehir (Rumeli)’i, Ahmed Çelebi Yenişehir’i ziyaret ederek irşad faaliyetinde bulunmuşlardır.⁶²⁸

---

⁶²⁶ Uğur, a.g.t., s. 144.

⁶²⁷ Kahraman, a.g.t., s. 247.

⁶²⁸ Nimetullah Efendi’nin eserinde şeyhlerin ziyaretleri hakkında bilgi bulunmaktadır. Bkz.: Uğur, a.g.t., s. 140 vd. (148, 150, 154, 161,....).

Ziyaretler, merkezden yerele olduğu gibi yerelden merkeze doğru da gerçekleşmiştir. Özellikle her yıl ilkbahar mevsiminde çeşitli yerlerdeki Emir Sultan dervişlerinin, Bursa'ya Emir Sultan türbesini ziyarete gelmesi gelenek haline gelmişti. Bu ziyaretler hakkında ileride bilgi verilecektir.

2.2.2. Menâkıbnâmeler

Menkabe/menkıbe kelimesi sözlük anlamıyla övünülecek güzel iş, hareket anlamına gelmekte olup çoğulu menâkıbtır. Çeşitli kimselerin faziletli söz ve davranışlarını anlatmak için kullanılmıştır. Başta hadis kitaplarında Hz Peygamber'in ashabının faziletlerini anlatan bir bölümün adı iken sonraları kullanım alanı genişlemiştir. Zamanla tasavvufi bir terim olarak kullanımı yaygınlaşmış, tarikat pir ve şeyhlerinin kerametlerini anlatmak için kullanılmaya başlanmıştır.⁶²⁹ Menkabelerin bir araya toplandığı kitaplara da menâkıbnâme denilmiştir. Bu kitaplar, bir edebî tür olarak varlığını kuvvetli bir şekilde sürdürmüştür.

Menâkıb müellifleri, çoğunlukla menkabelerini yazdıkları şeyhin tarikatine mensup kişilerdir.⁶³⁰ Emir Sultan menâkıbnâmelerinin müelliflerine bakıldığında da benzer bir durum görülmektedir. Yahya bin Bahşi⁶³¹, Mustafa Müdâmî⁶³², Şevkî⁶³³ ve

⁶²⁹ Ocak, a.g.e., s. 27; Haşim Şahin, "Menâkıbnâme", *DİA*, XXIX, ss. 112-114.

⁶³⁰ Ocak, a.g.e., s. 37; Mustafa Aşkar, *Kaynakları Açısından Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara, Se-Ba Ofset, 1999, s. 98.

⁶³¹ **Yahya bin Bahşi:** Tuzla (Çanakkale-Ayvacık) medresesi müderrisi Yahya Halife namıyla meşhurdur. Menâkıbnâmelerde anlatıldığına göre etkili hitabete sahip olan Bahşi, tasavvufi arayış içindeyken Alaşehir'de Emir Sultan'ın halifesi Şeyh Sinan'a gider. Buradan da Şeyh Sinan'ın tavsiyesi üzerine Bursa'ya Emir Sultan'ın türbesini ziyarete gelir. Ziyaret esnasında Emir Sultan'ın feyzine mazhar olan Bahşi, aradığı huzuru nihayet burada bulur. Emir Sultan'ın üçüncü halifesi Şeyh Lutfullah Karamânî'ye intisap etmiştir. Lutfullah Efendi'nin vefatından sonra yerine oğlu Abdurrahman Efendi geçince bazı kimselerin de tahrikiyle Yahya Efendi şeyhlik iddiasında bulunmuş, ancak daha sonra bu iddiadan vazgeçmiştir. Menâkıbnâme dışında "*Makel-i Hazreti İmâm Hüseyin, Envârü'l-Kulûb, Mevlûdü'n-Nebî, Risâle-i Şerîfe, Şerhu Şir'ati'l-İslâm, İlâhiyyât-ı Şerîfeler, Lugat-ı Sihâh-ı Acemî*" gibi başka eserleri de vardır. 940 yılında vefat etmiş, kabri Yaylacık (Çanakkale-Ezine'de bir köy)'tedir. Bkz.: Liman, a.g.t., s. 9-15.

⁶³² **Mustafa Müdâmî:** Mustafa bin Ahmed, Kırım Hanlığı'na bağlı Kefe şehrinde doğmuş, Kırım, Kıpçak ve Arap beldelerini dolaştıktan sonra Anadolu'ya gelip Alaşehir, Aydın ve Bursa'da bulunmuş; Emir Sultan'ın halifelerinden Şeyh Sinan'ın torunu ve Şeyh Ahmed'in oğlu Şeyh Süleyman'a mürid olmuştur. Şeyhinin isteği üzerine Emir Sultan'ın kerametlerini anlatan menâkıbnâmeyi de içeren Divan'ını Rebiulevvel 947/1540'ta yazmıştır. Şiirlerinde Müdâmî mahlasını kullanan şairin başka eserleri olup olmadığı bilinmemektedir. Bkz.: Kol, a.g.t., s. 13; Bilgin, a.g.e., s. 10-21.

⁶³³ **Şevkî:** Asıl adı Mehmet Şevkî olup Şevkî-i Kadîm de denilmiştir. Kaynaklarda Bursalı olduğu belirtilmektedir. Yavuz Selim Trabzon Beyi iken Fenârizadelerden Şemsi Bey (Ahmed Paşa)'e intisap etmiş ve Yavuz'un iltifatına mazhar olmuştu. Bursa'ya döndükten sonra bir sahaf dükkânı açmış,

Yenişehirli Nimetullah Efendi⁶³⁴ Emir Sultan'ın tarikatine bağlı sûfilerdir. Diğer müelliflerin Emir Sultan'ın tarikatine mensubiyeti bilinmemekle birlikte ona muhabbet duyan kişiler olduğunu söyleyebiliriz.⁶³⁵

Emir Sultan menâkıbnâmeleri, Emir Sultan şeyh ve dervişleri arasında şifahen anlatılagelen menkabelerin farklı zamanlarda müellifler tarafından derlenmesiyle oluşturulmuşlardır. Bu eserler, muhteva yönünden birbiriyle benzerlik göstermektedir. Menkabelerde Emir Sultan'ın hayatta iken ve vefatından sonra gösterdiği kerametleri anlatılarak, faziletleri ve velayetinin üstünlüğü vurgulanmaktadır. Bazılarında Emir Sultan halifelerinin menkabeleri de derc edilmiştir.

Müellifler, genellikle eserlerinin girişinde sebab-i telife yer vermişlerdir. Buna göre müelliflerin kitaplarını farklı düşüncelerle kalem aldıkları anlaşılmaktadır. Kimi, insanlara nasihatte bulunmak, onların okuyup faydalanacağı bir eser ortaya koymak için kimi de ilahi rahmete nail olmak ya da Emir Sultan'a manen bağlılığının bir göstergesi olmak gibi sebeplerle eserlerini yazmışlardır. Örneğin Bahşî, eserinin sebab-i telifini; Emir Sultan'ı anlatarak insanların ona bağlılıkla yönelmelerini sağlamak olduğunu belirtmektedir.⁶³⁶ Nimetullah Efendi, kendi zamanında evliyânın menkabelerini

---

Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinde türbedârlık yapmıştır. 974/1566 yılından önce vefat ettiği tahmin edilmektedir. Emir Sultan mezarlığına defnedilmiştir. Emir Sultan'ın mensup olduğu Nurbahşî tarikatındandır. Şair ve yazar olan Şevki'nin en önemli kabul edilen eseri *Menâkıb-ı Emir Sultan*'dir. Kepecioğlu, onun Kanunî Süleyman asrının tarihini anlatan Süleymannâne adlı eserinin yanı sıra *Keşfü'z-zünûn Zeyli* ve daha birçok eserler yazdığını, 61 fasıl üzerine mürettep Türkçe bir Tabirnâme'si olduğunu söylemektedir. Bkz.: Kepecioğlu, a.g.e., c. IV, s. 154; Baba, a.g.t., s. 12-16.

⁶³⁴ **Nimetullah Efendi:** Rumeli Yenişehirlidir. Emirsultan dergâhı şeyhlerinden İbrahim Efendi'den inabet almıştır. *Menâkıb-ı Emir Sultan* ve *Tâc u Hırka* adlarındaki eserleri bilinmektedir. Bkz.: Kepecioğlu, a.g.e., c. III, s. 275; Emir Sultan'ın seccâde-i gayr-ı hâssaları arasında sayılan Nimetullah Efendi'nin başka eserleri de olduğu nakledilmektedir. Bkz.: Kahraman, a.g.t., s. 318.

⁶³⁵ **Senâyî:** Mehmed Senâyî Çelebi, Kanûnî devri şairlerinden olup Manisalı'dır. Şehzâde Mustafa'nın Manisa'da bulunduğu devirde iken onun hocalığına tayin edilmiştir. Daha sonra şehzâde ile Amasya'ya gitmiş ve mülâzım olmuştur. 970/1562'de vefat etmiştir. Âşık Çelebi, Senâyî'yi Manisanın dört büyük şairi arasında zikretmektedir. *Nevistân-ı Zülâl* ve başka eserleri vardır. Bkz.: Âşık Çelebi, *Meşâ'iru'ş-Şu'arâ*, (haz. Filiz Kılıç), c. III, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2010, s. 1489; **Hüsameddin Bursevî:** Hacı Halil Efendi'nin oğludur. Medrese eğitimi aldıktan sonra bazı medreselerde müderrislik yapmıştır. Bir süre sonra tasavvufa meylederek Semerkandî şeyhlerinden Alâeddin Efendi oğlu Mehmed Efendi'ye intisap etmiştir. Ondaki icazet aldıktan sonra Temenye'de dergâhını kurarak vefatına kadar burada hizmet vermiştir. 1632'de vefat etmiş ve tekkesindeki türbeye defnedilmiştir. Çeşitli sahalarda pek çok kitap telif etmiş olan Bursevî'nin tasavvufa ilgili eserleri arasında bazı sûfilerin menâkıbnâmeleri de vardır. Menkabelerini yazdığı sûfiler şunlardır: Ali Semerkandî, Abdal Murad, Baba Sultan, Emir Sultan, Üftâde ve Şeyh Ebu İshak. Bkz.: Kepecioğlu, a.g.e., c. II, s. 193; Kara, a.g.e., s. 267-272.

⁶³⁶ *"Emîr Sultân hazretlerinin nevvera'l-lâhu merkadehu meşreb-i a'lâsını ve kerâmeti 'uzmâsını mezkûrûn râvilerden me'hûz olan gönül levhinde merkûm idi. Çün ol deryâdan bir katre ve güneşten*

bilenlerin azaldığını, unutulmaya yüz tutan bu menkabeleri sonraki nesillere ulaştırma isteği ile yazdığını açıklamaktadır.⁶³⁷ Ayrıca müellif, daha çok insanın okuyup faydalanması için de kitabını Türkçe yazdığını söylemektedir.⁶³⁸ Ömrünün son zamanlarında kitabını yazan Bursalı Şevkî, ömrünün sonuna gelmekle birlikte ahiret azığı olarak bir hazırlığının olmamasının hüznünü yaşarken bir dostunun evliyâya dair menâkıbnâme telif etmesini, bu sayede kitabı okuyanların hayır dualarına nail olacağını söylemesi üzerine Hz Peygamber neslinden gelen bir zâtın menâkıbını yazmaya karar verdiğini anlatmaktadır.⁶³⁹ Emir Sultan hakkında menâkıbnâme yazması yönünde gelen talep üzerine telifte bulunduğunu belirten Hüsameddin Bursevî ise, maksadının Emir Sultan'ın yakınlığını celb etmek olduğunu zikretmektedir.⁶⁴⁰

Menâkıbnâmeler, Emir Sultan etkisinin sosyo-kültürel hayattaki yansımalarıdır. Diğer taraftan bu ürünlerin toplumda oluşturduğu etkiler de vardır. Nitekim menâkıbnâmeler, tarih içinde süreklilik gösteren bir Emir Sultan algısı geliştirmiştir. Emir Sultan sevgisi ve bağlılığının halk muhayyilesinde nesilden nesile aktarılmasında

---

bir zerre zuhûra getürüb bir kitâb idem kim min ba'd bize hâcet olmayub işbu kitâbumuzdan her zamânda intifâ' idinüb ya'ni âhere mürtebit olmayub anun rûh-ı şerifinden istimdâd ideler kim zirâ eşref-i evlâd-ı seyidi'l-mürselindür ve sultân-ı meşâyih ve kutbu'l-aktâbdur.” Bkz.: Liman, a.g.t., s. 20, 89.

⁶³⁷ “...Zira etrâf u aktâra her zamanda nazar eylediğimizde ol ulularımızun menâkıbını bilirlerden biz kadar bilir kimesne kalmayub cümlesi dâr-ı bekâyâ intikâl eyleyüb bize de şeybet ü herem ve za'f u ragam gâlib olub biz de intikâl idicek ol kümmel-i evliyânun menkabeleri ebedî meçhul kala. Sonra gelen ihvân-ı safâ cehl ü büht ile kalub mebhût olalar diyü tefekkürde iken hicret-i nebeviyyenün ve târîh-i Mustafaviyye'nün sene-i seb'in ve tis'a miede ya'ni dokuz yüz yetmişinci yılda ehıbbâ-yı müslîhîn ve mürîdîn-i müteveccihinden ba'zı ihvânun ikdâm ve ibrâmları dâri olicak bize de bir teveccüh lâyh ve vârid olub bi-kadri'l-ımkân kasd ve niyyet olundu.” Bkz.: Uğur, a.g.t., s. 68-69.

⁶³⁸ Uğur, a.g.t., s. 69.

⁶³⁹ “Bâis-i tahrîr-i evrâk-ı şerife ve mücib-i tasdîr-i risâle-i latife böyle vâki' olmuşdur kim eydür kim meğer bir gün hâtır-ı âtruma böyle hutür eyledi kim fasl-ı bahârî ömrümün hazâna irişdi. Zâd-ı âhiretün tedârikine mukayyed olmadım bî-kût u kuvvet kaldum. Rûz-ı hisâbda hâlüm ve hîn-i su'âlde cevaba makâlüm nice ola diyüben bedâ-yı hayretde hayrân ve sahrâ-yı fikretde ser-gerdân leyl ü nehâr perîşân-rûzigâr kalam diyü kalbüm pür inkisâr iken hullân-ı safâdan bir yâr-ı sâdik ve ihvân-ı vefadan bir dost-ı muvâfik çeşm-i vefâ-yıla ve dîde-i safâ-yıla hâlüme nigâh ve ahvâlumdan âgâh olub eyitdi: İ seng-i cefayla şikeste ve bâlîn-i gâm u gussada haste derdüne ve zahmuna merhem budur kim âsâr-ı melâha ve ahbâr-ı sıhaha müteallik bir risâle te'lîf ve menâkıb-ı ehl-i vilâyetden bir kitâb tasnîf eylesen ümîddür ki bu dâr-ı dünyâ ve bu makâm-ı gabrâ karâr tutdukça halk-ı 'âlem ve efrâd-ı benî âdem kırâ'at idüb fâyide mend olalar ve seni dahi leyl ü nehâr dâyim hayır du'âdan ferâmûş imeyeler. Fakîr ya'ni Şevkî-yi hakîr bunun kelimâtını müvecceh ve ma'kûl ve makâlâtını gayet münâsib ve makbûl görüb kabûl etdim...” Bkz.: Baba, a.g.t., s. 4-14.

⁶⁴⁰ “Ammâ ba'd bu kitâb-ı zübde'ti'l-menâkıb ve güzîdeti'l-metâlib cem'ine ol bâis oldu ki, eazz-i ihvân ve huls-ı hullândan bir ahî-i sâdik ve hevâ-dâr-ı muvâfik bu abd-i nâ-çîn ve hakîr-i nâ-temyizden iltimâs eyledi ki, Burûsa'da medfûn Sultânü'l-Buhârî ve'r-rûm a'ni bihî Emîr Sultân merhûm Hazretleri için bir menâkıbnâme-i cedîde cem' oluna... Bu ezell dahi ba'de't-tereddüd beyne lâ ve ecel müşârün üleyhin iltimâsın kabûl ve tahrîrini ma'kûl görüb, işbu tarz üzere derk itdim ve himmeti itmâma berkitdim. Ümîddir ki âlî himmetinden okıyanlar ve dinleyenler behremend olub bu abd-i hakîr dahi ol nasîbden hisse-gîr ola in-şâ'-Allah.” Bkz.: Kahraman, a.g.t., s. 115-116.

önemli rol oynamışlardır. İdeal insan tasavvurunun resmedildiği menâkıbnâmelerde anlatımların odağında Emir Sultan vardır. Onun şahsiyetinde kerametleri olan kâmil insan imajı sunulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında menâkıbnâmeler, devrinin ahlak algısını ortaya koyan eserlerdir. Anlatılan kişi ile ilgili birebir gerçeklik olmasa da toplumun zihnini okumada bu eserler bir hakikati ifade etmektedir.

Tasavvufî hayat açısından menâkıbnâmeler, bir bilgi kaynağı ve eğitim aracı işlevi görmüşlerdir. Zira şeyhler, dervişlerine yaptıkları sohbetlerinde tarikat büyüklerinin menkabelerine yer vermişlerdir. Bu anlatımların dervişlerin manevî eğitiminde önemli bir yeri vardır. Bursevî'nin eserinde, evliyâ kerametlerini kabul ve tasdik etmenin iman ve adabtan olduğu, dünya ve ahiretin saadet ve selametinin sermayesi olduğu dile getirilmiştir.⁶⁴¹

Emir Sultan'a duyulan sevgi ve hürmet kuvvetli bir şekilde tevarüs etmiştir. Vakıflarına gösterilen ilgi, türbesini ziyaret ve bu ziyaretlerin manevî huzur kaynağı olarak görülmesi gibi toplumsal hayatta tezahür eden belirli davranış biçimlerinin pekiştirilmesinde menkabevî anlatımların önemli etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

2.2.3. Kültürel Etkileşim

Toplumsal buluşma ve kaynaşmayı temin eden külliye, sosyal-kültürel etkileşime de zemin olmuştur. Zira burada sunulan hizmetlerden her kesimden insan yararlanabilmekteydi. Özellikle Cuma günleri, Ramazan ayı, bayramlar ve bazı gün ve gecelerde, külliye de günlük rutin hareketliliğin ötesinde bir sosyal etkileşim meydana gelmekteydi. Câmi, türbe ve imaret diğer zamanlara kıyasla insanlarla dolup taşmaktaydı. İmaretten çıkan yemek kapasitesinin artırılması, minarenin ışılandırılması gibi bu özel zamanlara münhasır hazırlıklar yapılmaktaydı.

Külliyenin etrafında gelişen kültürel faaliyetlerin başında “Erguvan Bayramı” gelmektedir.⁶⁴² Emir Sultan zamanında başlatılan bu etkinlikler, ondan sonra da halife ve dervişleri tarafından devam ettirilmiştir. Erguvan Faslı Cemiyeti, Erguvan Bayramı

⁶⁴¹ Bursevî'nin mesnevî başlığını taşıyan şiirinin şerhinde geçmektedir. Bkz.: Utku, a.g.e., s 195; Sadece şiir için bkz.: Kahraman, a.g.t., s. 175.

⁶⁴² Hüseyin Algül, “Emir Sultan Hazretleri ve Geleneksel Erguvan Bayramı”, *Emir Sultan ve Erguvan Toplumsal Bir Çağrı*, ed. Enes B. Keskin, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007, ss. 97-103; a.y., “Yüzyıllar İçinden Süzülüp Gelen Bir Gelenek: Erguvan Faslı”, *Emir Sultan Sempozyum Bildirileri (5 Mayıs 2012)*, Bursa, Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 2012, ss. 213-219.

gibi isimlerle zikredilen etkinlik, her yıl bahar mevsiminin başında Bursa'ya çeşitli bölgelerden gelen Emir Sultan dervişlerince gerçekleştirilirdi. Bu etkinlikler, Emir Sultan türbesini ziyaret, toplu zikirler, dualar, sohbetler ile gerçekleştirilmekteydi. Evliya Çelebi, Emir Sultan'ın Erguvan Cemiyeti faslına her yerden deniz misali insanların toplandığını, bu büyük cemiyeti tarif ve tavsiften kalemin aciz kaldığını, böyle bir cemiyetin ancak Emir Sultan sevgisiyle olabileceğini ifade etmektedir.⁶⁴³ Emir Sultan hakkında yazılan menâkıb kitaplarında bu etkinliğin çok sayıda dervişin katılımıyla yerine getirildiğini te'vid etmektedir. Nimetullah Efendi, yıllık gerçekleştirilen bu cemiyetler hakkında şöyle demektedir: “*Husûsâ fasl-ı bahâr ve berûzâz-ı hârda lâ-yu'âd ve'l-yuhas mine'r-ricâl ve'n-nisâ nice yüz bin mü'minîn mü'minât cem' olub 'atebe-i 'ulyâ ve südde-i kusvâlarına mâlâ-nihâye tazarru'ât-ı belâğâya teveccühât ile yüzler sürüb her ahad murâdât-ı dîn ve dünyâ ve maksûdât-ı dünyâ ve ukbâlarına vâsıl olub müteselli olurlar.*”⁶⁴⁴

Bu cemiyetlerin son dönemlerdeki durumunu Mehmed Şemseddin şu şekilde anlatmaktadır: “... *Yakın vakte kadar civar köylerden özellikle Adranos (Orhaneli), Simav ve Tavşanlı'dan kalabalık sûfiler, yılda bir defa Emir Sultan'ın türbesini ziyaret etmeyi adet haline getirmişlerdi. Çoğu Hazret-i Emir'in hulefa ve bendegâni olan bu sûfiler Emir Sultan Câmii'nde toplanıp sabahlara kadar zikir u tevhid ederler, Üftade, İncirli, Üçkozlar ve Mevlevihâne dergâhlarında da birer gece zikir ve mukabelede bulunurlardı. Meşâyihâ, hükümet tarafından bir biniş giydirilirdi.*”⁶⁴⁵

Sâfiyâne niyetlerle Emir Sultan dervişlerinin Bursa'ya gelip dua etmelerinin halk nezdinde bereket vesilesi addedildiğini ve onların gelmediği sene feyiz ve bereket

⁶⁴³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 12.

⁶⁴⁴ Uğur, *a.g.t.*, s. 103-104; Bahşî ve Bursevî'nin eserlerinde anlatılan bir menkabe, Erguvan buluşmalarına Edremid'den gelen dervişler hakkındadır: Emir Sultan'ın Edremid civarında bulunan halifesi Abdi Halife, her yıl dervişleriyle toplanarak Bursa'ya Emir Sultan'ın türbesini ziyarete giderlerdi. Yol güzergâhlarındaki Biga'dan her geçişlerinde burada konaklayan Erdebil sûfileri, onların bu ziyaretlerine anlam veremez “vefat etmiş bir kimsenin kabrini ziyaret etmekte ne bulurlar? Deyip onları kınarlardı. Yine bir defasında bahar mevsiminde yola çıkan Abdi Halife ve dervişleri Biga'ya geldiklerinde dinlenmek amacıyla durmuşlar, bu esnada onların gelişinden haberdar olan Erdebil sûfilerinin başı Hacı Ahmed Halife, dervişlerini yanına alarak merak ettiği sorunun cevabını öğrenmek üzere Abdi Halife'yi ziyaret etmiştir. Abdi Halife'nin gösterdiği keramet karşısında hayret içinde kalan Erdebil şeyhi, Emir Sultan ve dervişleri hakkındaki kanaatlerinden dolayı pişmanlık duymuş, o yıl kendisi de Bursa'ya gelerek Emir Sultan'ın seccâde-i hâssa şeyhine biat etmiştir. Bkz: Liman, *a.g.t.*, s. 83-84; Kahraman, *a.g.t.*, 228-230.

⁶⁴⁵ Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 8.

olmaz diye bir anlayış yerleştiğini belirten Mehmed Şemseddin, Emir Sultan zamanından beri uygulanagelen bu geleneğin yakın zamana kadar sürdürüldüğünü, ancak son dönemde sadece Eşrefilerin Ramazan ve Kurban bayramlarındaki ziyaretleri ile sınırlı kaldığını dile getirmektedir.⁶⁴⁶

Zaviyeler, dinî eğitim işlevlerinin yanı sıra sosyal yönleri olan müesseselerdir. Kendi içine kapanık birer inziva yerleri değillerdir. Dervişler, civar halkla, başka tarikat mensuplarıyla ve yöneticilerle temas halinde bulunmuşlardır. Emir Sultan halife ve dervişleri arasında her yıl uygulanan buluşma günleri onun zaviyesinin sosyal yönünü gösteren önemli bir örnektir.

Külliyeye içerisinde kültürel etkileşimin en fazla yaşandığı mekân, Emir Sultan Türbesi olmalıdır. Zira külliyyede ziyaretlerin odağı burasıydı. Hatta Emir Sultan Türbesi Bursa'daki türbe ve ziyaret mekânları arasında en önde gelen ziyaret mahalli konumundaydı. Aşağıda türbeyi diğer birimlerden öne çıkaran ziyaret kültürü ve anlamı üzerinde durulacaktır.

2.2.4. Türbe Ziyaretleri ve Veli Kültü

Esasen İslam dini açısından kabirlerin üzerine türbe, bina vs. inşa edilmesi uygun görülmemiş, mezarların sade görünümlü olması istenmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde bu doğrultuda mezar düzenlemelerinin olduğu bilinmektedir. Fakat ilerleyen zamanlarda sultanlar için türbeler inşa edilmeye başlanmış, Müslümanların büyük saygı duydukları önder kişilerin, âlimlerin ve velilerin kabirleri üzerine de benzer yapılar yapılmıştır.⁶⁴⁷

Hayrât eserleriyle çoğunlukla aynı mekân içerisinde kompozisyonu tamamlayan bir öge olarak yer alan bânîlerin türbeleri, gerçek anlamda bir vakıf eser midir? Vakıflarla ilgili arşiv dokümanlarında câmi, imaret, medrese, mekteb vs. ile birlikte türbe de “hayrât” olarak anılmış; uygulamada da ihtiyaçları, tamir giderleri, görevlilerinin ücretleri gibi tüm masrafları vakıf bütçesinden karşılanmıştır. Ancak türbeler, vakıf hayrâtı içerisinde diğer yapılardan farklı bir özellik taşımaktadır. İşlevleri

⁶⁴⁶ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 8-9.

⁶⁴⁷ Orman, a.g.m., s. 464.

itibariyle bakıldığında câmi/mescid, Müslüman halkın ortak ibadetlerini yerine getirdikleri; imaret, özellikle fukarânın yeme-içme-barınma ihtiyaçlarının karşılandığı; zaviye/tekke, dervişlerin tasavvufî terbiyeden geçtikleri; mekteb-medrese, ilmin tahsil edildiği; hamam-çeşme, halkın temizlik, su ihtiyacının giderildiği mekânlardır. Açıkçası türbenin zikredilen bu birimlerde olduğu gibi toplumda bir ihtiyaç alanını giderme şeklinde bir fonksiyonu görünmemektedir. Külliye hayrâtından addedilen türbenin acaba gerçekten sosyal hayatta karşılık bulduğu bir ihtiyaç alanı yok mudur? Eğer türbede bir hizmet üretilmekte ise, bu nasıl bir ihtiyaca cevap vermektedir? Aşağıda Emir Sultan türbesi -ki veli türbesi olması hasebiyle diğer selâtin ve vüzerâ türbelerinden farklıdır- bağlamında bu soruların cevabı aranacaktır.

Türk-İslam toplumlarında türbe ziyaretleri önemli bir dinî davranış addedilmişken bu durum özellikle velilerin türbelerinde kendisini daha net ortaya koymaktadır. Veli türbeleri diğer kabirlerden farklı değerlendirilmiş ve ziyaretleri önemsenmiş; ziyaretler, istek ve dileklerin iletilme mercii olarak görülmüştür.

Türbeler etrafında gelişen ziyaret kültürünün kökenleri çok eskilere gitmektedir. Temelde tasavvuftaki veli telakkisi ile yakından ilişkilidir. Türbede medfun bulunan şahsa atfedilen kutsiyet, bu mekânları bir ziyaret-gâha dönüştürmüş, türbeler; dilek, dua, adak vs. çeşitli ritüellerin büyük bir vecd içerisinde ifa edildiği mekânlar haline gelmiştir.⁶⁴⁸ Emir Sultan türbesi için de benzer bir durum söz konusudur. Sağlığında Emir Sultan'a gösterilen ilgi vefatından sonra türbesine yöneltilerek devam ettirilmiştir. Tasavvufî şahsiyeti etrafında bir veli kültü teşekkül etmiş⁶⁴⁹; türbesi, ziyaretler ve buna bağlı olarak yerine getirilen bir takım ritüeller ekseninde halkın ilgi odağı olmuştur. Bu kültürün pekiştirilmesi ve yaygınlık kazanmasında önceleri şifahi olarak anlatılan, XVI. yüzyıldan itibaren de yazılı hale getirilen menkabeler önemli rol oynamıştır.

Menâkıb kitaplarında Emir Sultan türbesini ziyaret etmenin anlam ve gerekliliği işlenmekte; türbe, maddî-manevî muradlara ermenin vesilesi olarak tanımlanmaktadır. Nîmetullah Efendi, Emir Sultan türbesini hacetlerin kıblesi, dileklerin Ka'besi olarak

⁶⁴⁸ Ocak, a.g.e., s. 6-26; Ali Köse, Ali Ayten, *Türbeler Popüler Dindarlığın Durakları*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 14-20.

⁶⁴⁹ Veli kültü: fevkalâde güçlerle mücehhez olup Allah'a yakın kabul edilen şahsiyetin herhangi bir konuda yardımının dokunacağına inanılması ve bunu temin için ritüel yollara başvurulmasıdır. Veli kültürünün menşei ve mahiyeti için bkz: Ocak, a.g.e., s. 6.

tasvir etmekte; türbeyi ziyaret sebebiyle Emir Sultan'ın ruhaniyetinden feyizlere mazhar olduğunu belirtmektedir: *“Belde-i mezkûrede kabr-i münevver ve merkâd-i müzehher türbe-i mutahhara ve Ravza-yı mu'attaraları kible-i hâcât ve ka'be-i münâcât olmuştur. Aksâ-yı memâlikden ve esnâ-yı menâsikden cemâat-i kesîre ve ehibbâ-i vâfire envâ-i i'zâz ve efrâd-ı ihrâm u ihtirâm ile fevc fevc zâirler olub gelüb iktisâb-ı sa'âdet ve iktisâb-ı kerâmet idüb giderler.”*⁶⁵⁰ Ayrıca o, pirinin türbesine gösterilen rağbetin gün geçtikçe arttığını, bu durumun da onun velayetinden kaynaklandığını belirtmektedir.

*“...idrâk ve basar-ı fehm ve basireti olan kimesnelere bu kerâmet katı müşâhiddür ki rû-yı zemîne nice evliyâlar gelmişlerdür ba'de'l-memât mezâr-ı şerîfleri nâ-ma'lûm olub nûr-ı velâyetleri muntafî olmuştur. Ammâ sultânü'l-evliyâ ve bürhânü'l-asfiyâ Emîr Sultân 'aleyhir-rahmeti ve'r-ırdvân hazretlerinin mezârı mu'azzez ve münevver ve merkâd-i mu'azzam ve müzehherleri mukteziü'l-hâcât ve mukbilü'l-münâcât olub beyne'l-avâm ve'l-havâs ve'l-ehass yevmen fe-yevmen şevket ve şöhreti incilâ ve inkişâf ve 'azamet ve 'izzeti ziyâde-ber-ziyâde olmaktadır. Bu dahi sultân hazretlerinin kerâmâtından ma'düddür...”*⁶⁵¹

Müdâmî, Emir Sultan'ın kabrini ziyaret etmenin gönüllere huzur vereceğini belirterek ziyaret tavsiyesinde bulunur.⁶⁵² Senâyî, her yıl evâil-i Nevrûz'da Emir Sultan'ın türbesini sayısız kimsenin ziyarete geldiğini, ziyaretçilerin kendilerini Kâbe'ye varmış gibi değerlendirdikleri belirtmektedir.⁶⁵³

Menâkıbnâmelerden Emir Sultan'ın kullandığı eşyalara ve hatta kabrinin bulunduğu toprağına dahi kutsî bir anlam yüklendiğini öğrenmekteyiz. Onun kullandığı ve türbede muhafaza edilen esasının hastaların yüz sürdüklerinde şifa bulmalarına, çocuğu olmayan kadınların sırtlarına sürdüklerinde çocuk sahibi olmalarına vesile olduğu, kabir toprağının ise her türlü hastalık ve ağrıya deva olduğu, bundan dolayı çok

⁶⁵⁰ Uğur, a.g.t., s. 103.

⁶⁵¹ Uğur, a.g.t., s. 139.

⁶⁵² *“Emîr Sultân-durur bağır-i vilayet / Emîr Sultân-durur kân-ı keramet / Emîr Sultân-durur nûr-ı hidayet / Emîr Sultânı var eyle ziyaret / Diyâr-ı Rûmadur rahmet bihârı / Burûsada yatan Seyyid Buhârî / Mübârek ravzasın eylen ziyâret / Çomaz âyine-i dilde gubârı / Dahı her kim kıla anı ziyâret / Muhammedden müyesser kıl şefaât.”* Bkz.: Kol, a.g.t., s. 66-67.

⁶⁵³ Senâyî, a.g.e., s. 31.

uzaklardan gelen ziyaretçilerin bu topraktan alıp götürdükleri anlatılagelen rivayetlerdir.⁶⁵⁴

Bu ifadeler, incelediğimiz dönem içerisinde, türbe ziyaretleri esnasında ne tür davranış biçimlerinin sergilendiği ve duaların yapıldığına dair fikir vermektedir. Menâkıbnâmelerde, türbe ziyaretinin, yapılan duaların kabulüne vesile olduğu, kişiye büyük manevî ecirler kazandırdığı vurgulanır. Bu bağlamda Bursevî, türbeyi ziyaret esnasında özellikle Mülk Suresi ve Âyetü'l-Kürsî'nin okunması tavsiye etmektedir.⁶⁵⁵

Emir Sultan'ın şahsına duyulan saygı, türbesini ziyaret ederken de gösterilmiş, ziyaretin büyük bir saygı ve edeb ile yapılmasına dikkat edilmiştir. Evliya Çelebi, türbede gördüklerini şöyle anlatmaktadır: “...ser-i sa'âdetleri mahallinde yeşil imâme-i Hüseyinî ile bir mehâbet u salâbet üzre âsûdedirler kim âdem bu âsitâneye girdikde berk-i hazân gibi dir dir dirrer. Ba'zı kimesneler âdâbından içeri girmeyüp ser-i sa'âdetleri tarafındaki pencereden Fâtiha tilâvet edüp gider...”⁶⁵⁶

Türbedeki sanduka üzerinde bulunan sarığı çalmaya çalışan bir hırsızın bu esnada kolunun kurduğuna dair anlatılan menkabe gibi, halk nazarında onun türbesine yönelik yanlış davranışların cezasız kalmayacağını telkin eden menkabeler bulunmaktadır.⁶⁵⁷

Halkın Emir Sultan'ın türbesine rağbet ermesinde menâkıbnâmelerin yukarıda zikrettiğimiz türbe ziyaretini teşvik edici pek çok anlatımlarının yanı sıra başka psikolojik ve sosyal faktörlerin de etkisi göz ardı edilmemelidir. Halk dindarlığında veli türbelerinin önemli bir yeri vardır.⁶⁵⁸ Genel anlamda türbelerin etrafında çeşitli inanış ve davranış biçimleri oluşmuş ve şekillenmiştir.⁶⁵⁹ Veli türbeleri, halkın dinî bir sâikle rağbet ettikleri; kurban, sadaka, dua, cüz okuma suretiyle dindarlıklarını pekiştirdikleri mekânlardır. Halk kültüründe türbeler, -hangi çeşit türbe olursa olsun- benzer psiko-

⁶⁵⁴ Uğur, a.g.t., s. 109; Kahraman, a.g.t., 119, 223.

⁶⁵⁵ Kahraman, a.g.t., s. 231.

⁶⁵⁶ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 33.

⁶⁵⁷ Uğur, a.g.t., s. 139; Kahraman, a.g.t., s. 232-233.

⁶⁵⁸ Köse, Ayten, a.g.e., s. 25-29.

⁶⁵⁹ Türbe ziyaretlerinin dinî hayat üzerindeki etkisini sosyolojik açıdan inceleyen alan çalışmaları vardır. Örneğin bkz.: Köse, Ayten, a.g.e.; Muammer Ak, *Ziyaret Fenomeni Çerçevesinde Türk Popüler Dindarlığı: Aziz Mahmud Hüdayi Türbesi Örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2012.

sosyal işlevler görmüştür. Bunları, manevî ve ruhî rahatlama, huzura erme, ümitvarma olma, şeklinde ifade etmek mümkündür. Elbette bu işlevler çerçevesinde Emir Sultan türbesinin de incelenen dönem içinde rolünü oynadığını belirtmek gerekir. Türbe, içinde bulunduğu külliye ve şehri de aşan daha geniş çapta manevî bir çekim merkezi olmuştur.

1.5.2. Türbede Hayat

Türbe, diğer birimlere nazaran en fazla personeli olan birimdir. Türbenin kapısını açıp kapatan bir bevâbı, temizliğiyle meşgul olan kayyımı, türbeyi korumakla görevli yeniçerileri, sandukanın üzerindeki sarığı usulüne uygun sarma işini yapan destârîsi, türbenin aydınlatmasından sorumlu sirâcîsinin yanı sıra geniş bir okuyucu grubu vardır. İlk vakfiyede 15 olarak belirlenen cüz-hân sayısı Fatih döneminde 30'a çıkarılmıştır. Bu sayının XVII. yüzyıl boyunca korunduğu hatta bazı dönemlerde 32 olduğu görülmektedir. Cüz-hânlar dışında türbede istihdam edilmiş personel sayısı incelenen dönem boyunca en fazla 13'e çıktığına göre toplamda türbe personeli 45'i bulmuştur. Bunlardan başka günün farklı vakitlerinde çeşitli vâkıflar için Emir Sultan türbesi içinde cüz okunması şartını yerine getiren, sayısı tam olarak tespit edilemeyen, cüz-hânlar vardı. Türbenin içinde Emir Sultan, Hundi Hatun ve Kâsım Paşa için cüz okunduğunu biliyoruz. Başka bazı isimlere de şer'iyye sicillerinde rastlanmıştır.⁶⁶⁰ Bunlara bir de sayıları sürekli değişen ziyaretçi trafiği eklendiğinde sosyal hareketliliği oldukça yüksek bir birim karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte türbe, personel sayısına nispetle küçük bir alandan ibarettir. Muhtemelen personelin hepsi aynı anda türbede bulunmamaktaydı. Özellikle cüz-hânlar görevlerini farklı vakitlerde ifa etmiş olabilirler. 16 Zilka'de 987/4 Ocak 1580 tarihli bir hükümden öğreniyoruz ki cüz okumak üzere türbede bulunanlar, mekân darlığı yüzünden sıkışık bir vaziyette kaldıklarından ötürü oturdukları yerin türbe dışına doğru genişletilmesi talebinde bulunmuş; Der-saâdet'ten Bursa evkâf ve mukâtaât müfettişi Mevlânâ Muhyiddin ve Bursa kadısına gönderilen hükümden türbenin dışına doğru genişletme imkân ve ihtiyacının olup olmadığı yerinde tespit edilip genişletme olacaksa maliyeti hesap ettirilip merkeze bildirilmesi istenmiştir.⁶⁶¹ Bu hükmün sonrasında ne olduğunu

⁶⁶⁰ Şahban Hatun ruhu için türbe önünde günde 1 akçeye bir cüz okunmaktaydı. Bkz.: BŞS A 58 63a.

⁶⁶¹ Dağlıoğlu, a.g.e., s. 94-95.

bilemiyoruz. Fakat türbenin sağ tarafındaki oda, (cüz-hâne) söz konusu ihtiyaca binaen yaptırılmış olabilir. Türbenin bu yöndeki penceresi, türbe duvarına sonradan eklenen bu kısmın içinde kalmıştır.

Türbeye yapılan yardımlar, adaklar, hediyeler oldukça yüksek meblağlara çıkmaktaydı. Başta devlet erkânının külliyyeye ve özelde türbeye maddî desteği süreklilik göstermiştir. Padişahların Bursa'ya geldiklerinde ziyaret noktalarından biri Emir Sultan'ın türbesidir. Bu noktada II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kânûnî Sultan Süleyman ve Sultan Ahmed'in ziyaretleri kaydedilmektedir. Ziyaretleri esnasında türbeye kurban, hediye eşyalar, para ihsanında bulunmuşlardır.⁶⁶² Yavuz'un padişahlığı döneminde (919/1513) sulehâ ve fukarâya dağıtılmak üzere darphânedен Bursa'ya 60.000 akçe gönderilmiştir. Bu paranın 20.000 akçesi Emir Sultan, Câmî-i Kebîr ve Sarayönü Câmîi ile Hacı Halife zaviyesinde En'âm-hân olanlara; 10.000 akçesi Emir Sultan çerâğına; 10.000 akçesi Emir Sultan mahallesi fukarâsına ve kalan 20.000 akçesi de belirli kişilere dağıtılması tembihlenmiştir.⁶⁶³ Kanunî devrinde külliye birimlerinde görevli olanlara ve mahalledeki seyyidlere, dervişlere ve fakirlere yönelik toplamda 177 sikke ve 6.000 akçe sadaka tevziinde bulunmuş olup bunlardan türbe görevlilerine de pay verilmiştir.⁶⁶⁴ Ayrıca 14 Cemâziyelâhir 953/12 Ağustos 1546 tarihli bir belgeden Kânûnî döneminde 20.000 akçenin mahalle fukarâsına tevzi edilmek üzere gönderildiğini öğrenmekteyiz.⁶⁶⁵ 21 Zilkade 968/3 Ağustos 1561 tarihinde II. Selim, Emir Sultan türbesine bir Mushaf-ı Şerif hediye etmiştir. Bu hediyeyi, mezar-ı şerif hâfızı Habib Halife bin el-Hâc Mehmed ve emîn-i merkad Seyyid Hüseyin teslim almıştır.⁶⁶⁶

Türbeyi ziyarete gelenler başta onun tarikatine mensup dervişlerdir. Her yıl ilkbahar mevsiminin başlarında Emir Sultan halife ve dervişlerinin yanı sıra başka tarikatlere mensup sûfîlerin de katıldıkları "Erguvan cemiyeti" denilen buluşmaların odağında Emir Sultan türbesini ziyaret yer almaktaydı. Mehmed Şemseddin, Eşrefî şeyh

---

⁶⁶² Kahraman, a.g.t., s. 231-232.

⁶⁶³ BŞS A 23 49a.

⁶⁶⁴ BOA, TSMA.d. 6468/1/3.

⁶⁶⁵ BŞS A 43 35b.

⁶⁶⁶ BŞS A 79 2b.

ve dervişlerinin ayrıca Ramazan ve Kurban Bayramlarının ikinci günü türbeyi ziyaret ederek burada Mülk suresi okuyup kendi usullerinde zikir yaptıklarını belirtmiştir.⁶⁶⁷

Emir Sultan'a duyulan sevginin bir tezahürü de türbesinin giderlerinin karşılanması amacıyla kurulan vakıflardır. Şer'iyye sicillerinde örnekleri görülen vakıf kayıtlarından birinde 895/1490 yılında Hatice bint-i İlyas adlı vâkıfenin, İncirlice mahallesindeki evini önce âzatlısı Gülşah bint-i Abdullah'a ve onun evlatlarına neslin sona ermesi halinde de Emir Sultan türbesine vakfettiği belirtilmiştir.⁶⁶⁸

2.3. VAKIF VE TOPLUMSAL İLİŞKİLER

2.3.1. Vakıf Reâyâsı

Osmanlı toplum düzeninde reâyâ, vergi vermekle yükümlü olan halk demektir. Toplumun çoğunluğunu teşkil eden bu kesim içinde çiftçi köylüler, konargöçerler, kasaba ve şehirlerdeki zanaat erbabı, tüccarlar ve hizmet sektörü mensupları vardı.⁶⁶⁹

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nde hazineye ait bazı topraklara, padişahlar tarafından vakıf statüsü verilmiştir. Bu topraklardan elde edilen zirâî gelirler ile vakıf yapılar mâlî yönden finanse edilmiştir. Vakıf statüsüne sahip yerlerde ikamet eden reâyâyâ da, vakıf reâyâsı denilmiştir. Onlar, devlete ödemeleri gereken vergileri vakıf görevlilerine vermekteydiler. Bu şekilde vakıflar ile reâyâ arasında ekonomik yönlü bir ilişki biçimi ortaya çıkmıştır.

Hüdâvendigâr livası başta olmak üzere Karesi, Biga, Germiyan, Saruhan, Aydın, Sultanönü ve Kocaeli gibi Anadolu eyaletinin çeşitli livalarında yerleşik ya da göçebe halde yaşayan kalabalık bir reâyâ kitlesi, Emir Sultan vakfına tabi durumdaydı. Arşiv kataloglarından tespit ettiğimiz vakıf tahrir kayıtları, geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunan Emir Sultan vakfı reâyâsının sosyal, dinî, ekonomik ve demografik yapısını analiz etmemize imkân sağlamaktadır.

⁶⁶⁷ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 8-9.

⁶⁶⁸ BŞS A 7 448b.

⁶⁶⁹ Osmanlı Devleti'nde toplum, hanedan ve saray halkı dışında askerî ve reâyâ denilen iki temel unsurdan oluşmaktaydı. Kendi içinde kalemiye (bürokrasi), seyfiye (idareci-asker zümresi) ve ilmiye (kazâî-idareci sınıfla eğitim öğretimle uğraşan ve dinî konularda fetva veren ulemâ) gruplarına ayrılan askerî sınıf, yönetici kesim olup vergilerden muaf tutulmaktaydılar. Bkz.: Mehmet Öz, "Osmanlılar" Sosyal Hayat), *DİA*, XXXIII, s. 532.

Emir Sultan vakfının en kapsamlı ve derli toplu tahriri 974/1566 yılına aittir. Bu defterde vakfın köyleri, gelir türleri ve miktarları, köylerde ikamet eden yerleşik ve göçebe nüfus isimleri ve vergi durumları belirtilerek kaydedilmiştir. Aşağıda söz edilen tahrir defterine göre vakıf reâyâsının hususiyetleri incelenecektir.

974/1566 tahririnde Emir Sultan reâyâsı üç kategoride tasnif edilmiştir:

1. Vakıf köylerinde yerleşik olanlar: Bu gruptaki köylerin “vakıf köyleri” şeklinde tanımlanmasının sebebi, çoğunun vakfiyede Emir Sultan mevkûfâtı olarak zikredilmesinden dolayıdır. Vakfa bağlı 25 köyde tarımla uğraşan ve elde ettikleri gelirler üzerinden vergi vermekle mükellef 1.098 hâne ve 412 mücerred nüfus kayıtlıdır. Belirtilen bu sayının çoğunluğunu Müslüman halk teşkil etmektedir. Tablo-31’de gösterildiği üzere sadece Gebran köyünde 126 hâne, 36 mücerred ve 21 nev-yâfte gayr-i müslim bulunmaktadır. Geriye kalan 972 hâne ve 376 mücerred Müslüman nüfustur.

Yerleşik reâyâdan alınan kişiye özel vergiler; çift, nim çift, bennâk, mücerred ve caba ile ispençe resmidir. Ancak bu vergilerin hepsi bütün mükelleflerden alınmamaktaydı. Yükümlü olunan vergi türü aynı zamanda kişilerin statülerini ifade etmekteydi. Kişinin evli olup olmamasına ve sahip olduğu toprağın miktarına göre ödediği vergi türü değişiklik göstermiştir. (Bkz.: Tablo-18’in açıklama kısmı). Kişiyeye özel vergilerde ödenen meblağ sabit olduğu için yapılan tahrirlerde mükellefin sadece vergi konumunun belirtilmesiyle yetinilmiş, vergi hasılatı topluca verilmiştir. Örneğin; çift 33 akçe, bennâk 12 akçe, mücerred 6 akçe ve ispençe 25 akçe olup kişi sayısına bağlı olarak ödenecek meblağ toplamı belirtilmiştir.

Bunların dışında her yörede hangi tür zirâî mahsullerin üretimi yapılıyorsa onlara yönelik de vergilendirmeler yapılmaktaydı. Vakıf arazilerinden tahsil edilen vergiler için Tablo-18’e bakılabilir.

Tablo-31’de “Hariç” olarak gösterilen nüfus, tahrir defterlerindeki bir köyün reâyâ bilgileri sıralandıktan sonra “hâriç ez-raiyyet” olarak belirtilen raiyyetten başka dışarıdan arazi işletenlerin sayısıdır.

2. Bazı köylerde dağınık halde yaşayanlar: Emir Sultan vakfının reâyâsı, yerleşik-göçebe nüfus özelliği bakımından çeşitlilik arz eden bir yapıya sahipti. Bazı köylerde vakfın az sayıda reâyâsı bulunmaktaydı. Tahrir defterinde “*cemâ’at-i reâyâ-yı müteferrika*” başlığıyla ayrıca kaydedilen 108 hâne, 55 mücerred nüfus vardır. Onların kazalardaki dağılımı ise şöyledir: Yenişehir’de 25 hâne ve 13 mücerred; Bilecik’te 11 hâne ve 4 mücerred; Söğüt’te 11 hâne ve 6 mücerred; Pazarcık’ta 21 hâne 19 mücerred; Akyazı’da 26 hâne 5 mücerred; Gölpazar’da 10 hâne ve 3 mücerred; Işıklı’da 2 hâne ve 2 mücerred; İzmir’de sadece 1 mücerred; Adranos’da sadece 1 hâne ve İnönü’de 1 hâne, 2 mücerred. Tablo-32’de bu nüfusun köylerdeki dağılımı da gösterilmiştir.

Bu gruptaki vergi mükellefleri anlaşıldığı kadarıyla yörük kökenli kimselerdir. Zira ilgili bölüm başında yörüklere mahsus cemaat ifadesinin kullanılması ve vergi mükelleflerinin bennâk, mücerred ve caba resmleri ile tanımlanmaları bu düşüncüyü desteklemektedir.

3. Yörük Cemaatleri: Vakıf köylerinde veya başka kırsal bölgelerde kalabalık topluluklar halinde göçebe yaşayan ve vergilerini vakfa ödeyen yörüklerin sayısı oldukça fazlaydı. Yörükler, genellikle kullandıkları eşyalara, iktisâdî faaliyetlerine veya yerleşim yerlerine göre değişen cemaat isimleriyle anılmışlardır. Tahrir kayıtlarından onların nüfus ve vergi durumları hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.

Tablo-33’te görüldüğü üzere; Emir Sultan vakfına bağlı pek çok yörük cemaati vardı. Bunların bir kısmı müteferrik ya da raiyyet şeklinde isim belirtilmeksizin kaydedilmişlerdir. Bazı yörük cemaatleri bölünerek farklı yerlere dağılmışlardı. Örneğin kalabalık bir cemaat olan Karacadağ yörükleri; Adranos, Ayazmend (Yassıbey köyü), Temrezler (Delüce köyü), Kite, Simav (Hacı İlyas köyü) ve Demirci (Çorak köyü)’de bulunmaktaydı. Mürseller ve Esirciler yörükleri onların alt gruplarıydı.

Vakfın bu gruptaki yörük reâyâsı toplamda 2.229 hâne, 1.651 mücerred ve 351 cabadan oluşmaktadır. Bu sayı, diğer iki gruptaki reâyâ toplamından daha fazladır. Her üç kategoride vakfın vergi ile mükellef reâyâsı 5.904’ü bulmaktadır.⁶⁷⁰

⁶⁷⁰ Saruhan Livasının 984/1577 yılına ait tahrir defterinde Emir Sultan vakfının, bu livanın topraklarında çeşitli düzeyde (bennâk-mücerred) vergi mükellefi 730 civarında reâyâ-yı müteferrikası

Vakıf Reâyâsı	Hâne	Mücerred	Toplam
Yerleşik	1.098	412	1.510
Dağınık	108	55	163
Yörük	2.580	1.651	4.231
Toplam	3.786	2.118	5.904

Vakıflar için önemli bir gelir kaynağı durumunda olan yörükler, çiftçi reâyâ gibi hâne esasına göre vergilendirilmekteydi. Tarımla uğraşan köylü çiftçilerin statüleri sahip buldukları toprak miktarına; konargöçerlerinki ise sürülerindeki koyun sayısına göre belirlenirdi. Buna göre yirmi dörtten fazla koyunu olan yörük, hâne; daha az koyunu olan ise bennâk itibar edilirdi.⁶⁷¹ Ayrıca evli olanlarından bennâk resmi alınmaktaydı.

Tahririn sonunda perakende reâyânın önceki ve yeni vergi durumu hakkında açıklama notu yer almaktadır. Buna göre reâyâ önceden vakfa sadece 12'şer akçe verip resm-i ganem vermemekteydi. Koyun karşılığında ise, 20'şer ya da 30'ar akçe mukâtaa veriyordu. Söz konusu uygulama padişah fermanıyla değiştirilerek; koyunu olan reâyânın, hem 12 akçe hem de iki koyuna bir akçe ve resm-i cinâyât ve arûsâne; koyunu olmayanın 12 akçe ve resm-i cinâyât ve arûsâne vermesi kararlaştırılmıştır. Yörükân listelerinde bazı cemaatlerin resm-i ağnâm, cinâyât, arûsâne dışında bâd-ı havâ, yave, kaçgun, küvare vs. vergilerle de yükümlü olduğu görülmektedir.

2.3.2. Vakıf-Reâyâ İlişkisi

Vakfın çeşitli özelliklere sahip reâyâsı ile ilgisi, iletişimi nasıldı? Reâyânın vakfa nasıl bir bağlılığı söz konusuydu? Reâyâ ile vakıf hayrâtı arasında kurulan bağ sadece ekonomik bir bağ mıydı yoksa onlar, vakfın kurucusu Emir Sultan ile bir gönül bağı olan insanlar mıydı?

Şer'iyeye sicilleri, vakıf-re'âyâ ilişkisinin nasıl olduğuna dair bazı bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre sicillere intikal eden vakıf-reâyâ hakkındaki dava kayıtlarının

---

bulunmaktaydı. Bkz.: Mehmet Akif Erdoğan, Ömer Bıyık, *DeFTER-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan (Metin ve İnceleme)*, Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Yayınları, 2014.

⁶⁷¹ Öz, a.g.m., s. 535.

neredeysi tamamının mâlî konular (vergi tahsilâtı) ile ilgili olduğu gör÷lmektedir. Özellikle XVI. yüzyılın sonlarından itibaren re'âyâ vergilerinin toplanmasında bazı sıkıntıların yaşandığı gözlenmektedir. Bu konuda çok sayıda belge olup bunları üç grupta toplamak mümkündür:

1. Reâyânın, vakfa aidiyeti sebebiyle edindiği haklarını savunmak üzere yaptığı şikâyetleri ihtiva eden belgeler.

2. Vakıf idaresinin, vakıf menfaatini gözeterek, sorumluluklarını yerine getirmeyen vakıf re'âyâsını şikâyetini bildiren belgeler.

3. Vakıf idaresinin vakıf ve reâyâyı koruyarak diğer vergi tahsildarlarını şikâyetini gösteren belgeler.

Vakfa raiyyet olanların isimleri vilayet defterine kaydedilmekte; isimler ise belirli aralıklarla güncellenmekteydi. Mütevellîde bu kayıtların bir nüshası bulunmaktaydı. Vakfın tahsildârları, vilayet defterine göre hazırlanan vakıf defterindeki isimlerden vergileri toplamaktaydı. Bu aşamada, vakıf ile devlet memurları arasında anlaşmazlıklar yaşanabilmekteydi. Örneğin hem vakıf görevlilerinin hem de devlet vergi memurlarının vakıf reâyâsından vergi talep ettiği dönemler olmuştur. Zor durumda kalan reâyâ, sorunun çözümü için der-saâdete müracaatta bulunarak hakkını aramıştır.

955/1548 yılında Kanuni dönemine ait bir belge; padişah oğlu Selim'in hassa raiyyeti olan Demirci Yörüklerine bağlı Korkutlar cemaatinden 16 kişinin mağduriyeti hakkındadır. Selim, babasına bu reâyânın durumunu arz ediyor. Bu kişiler, eski ve yeni defterde hassa raiyyet kayıtlı olmalarına rağmen, Emir Sultan vakfı mütevellîsi, vakıf raiyyetidir diyerek bunlardan vergi almaktadır. Padişah, vilayet defteri ile mütevellî elindeki defterin birlikte kontrol edilmesini; 16 kişi eski ve yeni defterde hassa kaydedilmişken vakfın eski defterinde olmayıp sadece yeni defterinde kaydedilmişlerse o takdirde bunların hassa raiyyet olduklarına hükmedilmesi, rüsumlarını da Selim'in adamlarına vermeleri eğer vakıf cihetine yapılan bir ödeme varsa bunlar tespit edilip geri alınmasını emretmiştir. Vakıf amilleri ise o cemaatten 54 kişinin vakıf reâyâsı kayıtları olduğu gerekçesiyle vergi tahsil etmişlerdir. Kite kadısı, vakfın vilayet

defterinde bu kişilerin vakfa kayıtlı olmadığını, ancak vakıf âmillerinin onlardan hayli vergi topladıklarını ve bunu gizlediklerini padişaha bildirmiştir. Olayın incelenip vakıf âmillerinin belirtildiği gibi şer'a aykırı muameleleri tespit edilirse zimmetlerinde bir akçe bile bırakılmadan alınmasını emretmiştir.⁶⁷²

27 Şaban 1033/14 Haziran 1624 tarihli belgeye göre Emir Sultan evkâfından Amasiye livasındaki Kuyucak-ı Kebir ve Kuyucak-ı Sağır köyleri reâyâsından olup Bursa'da ikamet eden 47 nefer Ermeni, baş haraçlarını (cizye) vakfa ödemekte iken miri hazine memurları onlardan tekrar cizye talep etmişler, bunun üzerine olay mahkemeye intikal etmiş, Emir Sultan mütevellîsi Seyyid Mustafa ve Bursa kadısının huzurunda vakıf reâyâsı oldukları şer'an sabit olmuş ve bu hususta kendilerine hüccet verilerek rencide edilmemeleri bildirilmiştir. Uygulama bu yönde devam ederken padişahın culûsu sebebiyle aynı emr-i şerif yenilenmiştir.⁶⁷³

Vakıf raiyyeti olduğunu mahkemede tescil ettirme uygulamasına sıklıkla rastlanılmaktadır. Bunun nedeni kişinin vakıf raiyyeti olup olmamasına göre hukukî statüsünün değişmesiydi.⁶⁷⁴

Hatırlanacağı üzere Emir Sultan mahallesinde oturanlardan avârız ve tekâlif-i örfiyye vergileri alınmadığı gibi vakıf köylerindeki reâyâ ve yörüklerden de bu tür vergiler alınmamaktaydı. Zaman zaman muâfiyet-nâmelerine rağmen onlardan da bu vergiler toplanmak istemiştir. Reâyâ bu durumda der-saâdetten yardım talep etmiştir. XVII. yüzyıl başlarından itibaren bu hususa dair pek çok belge ile karşılaşmaktadır. Örneğin Emir Sultan re'âyâsından Eşkel-i Kebir halkı, 1003/1595 yılında böyle bir sorun yaşamıştır. Her türlü tekâlif-i örfiyyeden muaf olan ve bu hususta ellerinde

---

⁶⁷² BŞS A 54 43b. Evâil-i Rebiulevvel 953/Mayıs 1546 tarihli bir belgeye göre de aynı cemaatin eski ve yeni defterde farklı statüde kaydedilmesinden dolayı bir karışıklık yaşandığı ancak yapılan inceleme sonunda eski deftere göre haklarında hükme varılarak vakf raiyyeti oldukları belirtilmiştir. Bkz.: BŞS A 166 38a-b.

⁶⁷³ BŞS B 44 146a; Benzer bir hadise vakfın Sedbaşı mahallesindeki cizye mükellefi reâyâsı ile cizye memurları arasında yaşanmıştır. Cizye defterindeki kayda göre 49 neferin 1033 yılına ait ziyade cizyelerini vermeleri gerekmektedir. Talep edildiğinde, onlar cizyelerini vakıf mütevellîsine verdiklerini ziyade cizye vermeyeceklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Bursa kadısına gönderilen 19 Receb 1034 tarihli bir fermanda memurun elindeki emr-i şerif gereğince görevini yerine getirmesi ve 49 nefere ait ziyade cizyenin tahsil ettirilmesinin sağlanması istenmiştir. Bkz.: BŞS B 44 133b. Ayrıca Sedbaşı Ermenileri hakkında bkz.: BŞS B 50 144b.

⁶⁷⁴ BŞS A 94 54b; BŞS B 40 106b; BŞS B 44 146a; BŞS A 23 32a; BŞS B 110 46b; BŞS A 40 27a; BALŞS 5617/5; BALŞS 5623/27; MŞS.1291-137, 138; MŞS.1334-19.

muâfnâme bulunan köylüler, kendilerinden bu vergilerin talep edilmesi sebebiyle zarar gördüklerini der-saâdete bildirmişlerdir. Bunun üzerine Bursa kadısına hitaben gönderilen fermanda şikâyette bulunanların vakfın re'âyâsı olup olmadıkları ve muâfnâmeleri kontrol edilerek buna göre eğer muâfnâme varsa ona aykırı bir şekilde vergi toplanmasına engel olunması emredilmiştir.⁶⁷⁵

Vakıf re'âyâsının karşı karşıya kaldığı bu tür hadiseler, sadece Bursa kazasındaki vakıf köylerinde yaşanmamıştır. Vakfın ilgili olduğu diğer kazaların şer'iyeye sicillerinde yaptığımız araştırmada Balıkesir ve Manisa sicillerinde de benzer muhtevalı belgeler tespit edilmiştir. Aşağıda, bu tür belgelere örnek olmak üzere Balıkesir şer'iyeye sicillerinde yer alan 26 Cemâziyelevvel 1024/23 Haziran 1615 tarihli Emir Sultan vakfı re'âyâsının bulunduğu kazaların kadılarına gönderilmiş bir ferman sureti verilmiştir. Fermanda vakıf re'âyâsına kadimden beri uygulanagelen muâfiyet haklarına riayet edilmesi emredilmektedir:

“...Bursa’da âsûde olan kutbu’l-‘ârifîn Emir Sultan kuddise sirruhu’l-‘azîzin evkâfı re’âyâsı sâkin olan yerlerin kadıları zîde fazluhum tevkî’-i refî’-i humâyûn vâsıl olıcak ma’lûm ola ki sen ki ber veçhi kadısın hâlâ ordu-yu humâyûnuma arz gönderüb mahmiye-i Bursa’da âsûde olan kutbu’l-‘ârifîn Emir Sultan kuddise sirruhu’l-‘azîzin isimleri defter-i cedîd-i hâkânîde mukayyed perâkende ve kurâda sâkin olan re’âyâsı min külli’l-vucûh ma’rûzu’l-kalem ve maktû’u’l-kadem serbest olmak üzre avâriz-ı divâniyeden ve nüzül ve sürsat ve şâb ve tuz tevzî’inden ve kürekçi yazılmakdan ve sâir tekâlif-i örfiyyenin küllisinden mu’âf ve müsellemler olup ve bu mukâbeledede aziz müşârun ileyhin imâret-i ‘âmiresine her nefer başına 2’şer vukıyye sade yağ vermek üzre selâtîn maziden ellerine müte’addid mu’âf-nâme-i humâyûn vermiş iken hâlâ evkâf-ı mezbûre re’âyâsından olup âhar kadılıklarda olan re’âyâ vilâyet kadıları bu bâbda olan mühürlü sahîh ve cedîd defter-i hâkânîye muhâlif ve mu’âf-nâme-i humâyûna mugâyir şâb ve tuz tevzî’ idüb ve kürekçi yazıb ve otlak ve saman ve arpa ve yağ ve bal ve koyun ve kuzu ve bunların emsâli nice me’kûlât talep ve teklîf etmeğîn re’âyâsı tahammül edemeyüb ekseri perâkende ve perişân olmak ile cânib-i vakfa külliyyen gadr ve zarar müterettib olmuşdur. İmdi bu bâbda mukaddemâ verilen sûret-i defter-i cedîd-i hâkânî

⁶⁷⁵ BŞS B 15 129a; Vergi muafiyetine dair diğer belgeler için bkz: BŞS B 118 129b; BŞS A 127 196b; BŞS B 33 73a; BŞS B 110 46b; BŞS B 41 155b.

ve mu'âf-nâme-i humâyûn mücebince amel olunub min ba'd tekâlîf-i mezbûreden bir nesne taleb ve teklîf olunmamak bâbında emr-i şerîfim ricâsına i'lâm eylemeğin husûs-ı mezbûr arz olundukda re'âyâ-yı mezbûr kadîmden mu'âf olmak ile ellerinde mu'âf-nâme-i humâyûn ve defter-i hâkânî mücebince amel olunub ber vech-i sene taleb ve teklif olunmaya deyu emr idüb buyurdum ki hukm-i şerîfim vardıkda bu babda sâdır olan fermân-ı sa'âdetim mücebince amel edib dahi bu bâbda ihrâc olunmuş mühürlü ve sahîh ve cedîd sûret-i defter-i hâkânî ve mu'âf-nâme-i humâyûna nazar idüb göresin. Fi'l-vâki' evkâf-ı mezbûre re'âyâsı kadîmden defter-i cedîd-i hâkânîde min külli'l-vucûh ma'rûzu'l-kalem ve maktû'u'l-kadem serbest olmak üzere avâriz-ı divâniyeden ve tekâlîf-i divaniyeden ve kürekçi yazılmakdan ve sürsat ve şâb ve tuz tevzî'inden ve arpa ve saman ve koyun ve kuzu ve bi'l-cümle tekâlîf-i şâkkanın küllisinden mu'âf ve müsellemler olub bu mukâbelede re'âyâ-yı mezbûrun perâkende göçer olub kurâda sâkin olan re'âyâsı her nefer başına cânib-i vakfa 2'şer vukıyye sade yağ verirler iken hâlâ sûret-i defter-i cedîd-i hâkânîye muhâlif ve selâtîn-i mâziyeden ellerine verilen mu'âf-nâme-i humâyûna mugayir mezkûrlardan tekâlîf-i mezbûre taleb ve teklif eylediklerinden gayri defter-i cedîd-i hâkânîde isimleri mukayyed re'âyâsının vakfa hâsıl kayd olunan mübeyyenu'l-hâl 'âmme ve hâssalarına mübeyyenu'l-hâl emînleri dahl idüb rencîde ve remîde eyledikleri vâki ise men' u ref' idüb min ba'd evkâf-ı mezbûre re'âyâsını bir ferde rencîde ve remîde etdirmeyesin. Hilâf-ı şer'î mutahhar ve mugâyir emr-i şerîf ve mu'âf-nâme-i humâyûn ve defter kimesneye iş etdirmeyesin, şöyle bileler, 'alâmet-i şerîfe vi'timâd kılalar.'⁶⁷⁶

Vakfın yörük re'âyâsından örfî vergiler alınmazken bunun karşılığında (bedel-i mu'âfiyet) onların yıllık kişi başına 2 vukıyye sade yağı vakıf imaretine vermeleri gerekmektedir. Bu şekilde imarete pişirilecek yemeklerin yağ ihtiyacı temin edilmiş olmakta ya da ihtiyaç fazlası satılarak para ile başka masraflar karşılanmaktaydı. Tabii ki bu, sistemin düzenli işlediği zamanların uygulamasıydı. Ekonomik istikrarsızlıkların baş gösterdiği ve vakıf sistemini de etkisi altına aldığı dönemlerde re'âyâ da sorumluluklarını ihmal etmeye başlamıştır. Vakıf idaresi ise, re'âyâ karşısında vakıf menfaatlerini korumak durumunda kalmıştır. Örneğin 1050 yılında Biga, Saruhan ve Kocaeli gibi vakıf merkezinden uzak sancaklarda bulunan yörük re'âyâsının bir kısmı,

---

⁶⁷⁶ BALŞS 5615/25.

örfi vergilerin muafiyet bedeli olan yıllık kişi başı 2 vukıyye sade yağı vermeyi reddetmişlerdir. Mütevellî Hasan, re'âyanın bu halini der-saâdete bildirmiş, bunun üzerine merkezden gönderilen fermanla yörüklerin kadimden gelen bedel-i muâfiyet gereği vergilerinin tahsil edilmesi, bu hususta zafiyet gösterilmemesi istenmiştir.⁶⁷⁷ Benzer bir belge, bu defa 1081 yılına ait hem Emir Sultan hem de II. Murad yörük re'âyası ile ilgili olarak tanzim edilmiştir.⁶⁷⁸

Sicillere yansıyan diğer bir mesele; yerel yönetici ve memurların kanuna aykırı olarak vakıf re'âyâsından vergi tahsil etmeye çalışmalarıdır. Özellikle de yörüklerin muâfiyet haklarının ihlaline sebep olan bu uygulamalar, vakıf ekonomisini de zora sokmaktaydı. Vakıf mütevellîleri, bu tür olayları merkeze bildirerek tedbir alınmasını talep etmiştir.

Örneğin mütevellî Mustafa, 985/1577 yılında der-saâdete giderek vakfın yörük re'âyasının yâve, kaçgûn, cürm u cinâyet, beytu'l-mâl, mâl-i gâib, mâl-i mefkûd vs. bâd-ı hevâ vergilerinin vakfa ait olduğunu, bunlar şimdiye kadar serbestlik üzere tasarruf edilirken bazı yönetici ve memurların vakfın zabitlerine engel olarak kanuna aykırı bir şekilde vakıf gelirlerine zarar verdiklerini bildirmiştir. Bunun üzerine vakfın yörük re'âyâsının bulunduğu bütün kadılıklara gönderilen bir emirde ilgili olan memurların uyarılması istenmiştir.

“...İmdi evkâf-ı selâtîn min-küllî'l-vucûh serbest olub hâricden dahl olunmak kat'a câiz değıldür. İmdi buyurdum ki hukm-i şerifim vardukda husus-ı mezbûreye her biriniz mukayyed olub getüresiz kaziyye i'lâm olunduğı gibi ise sancak beyi subaşlarına ve havâss-ı humâyûnum emînlerine ve âmillerine ve zu'amâ ve erbâb-ı timara muhkem tenbîh ve te'kîd idesiz. Ki zıkr olan perâkende yörük re'âyâsının ellerinde bulunan yâve ve kaçgûn ve mâl-i gâib ve mâl-i mefkûd ve cürm u cinayet ve beytu'l-mâl ve sâir bâd-ı hevâsına hilâf-ı defter dahl etmeyeler ve etdirmeyeler.”⁶⁷⁹

Bu ve benzeri belgeler, yerel yönetimde bozulmalar yaşandığının bir göstergesidir. Mağdur edilen ağır vergi yüküne maruz kalan reâyâ olmuştur. Bir kısım

⁶⁷⁷ BALŞS 5617/5.

⁶⁷⁸ BALŞS 5617/12; Diğer bir örnek için bkz.: BŞS B 40 106b.

⁶⁷⁹ BŞS A 127 196b; BŞS B 118 129b.

re'âyâ da toprağını terk ederek şehirlere göç etmiştir. Tabii bunun sonucu olarak tarım gelirlerinde düşüş ve buna bağlı olarak iktisâdî dengelerin bozulması ile karşı karşıya kalmıştır. Emir Sultan vakfı re'âyâsının da bu genel iktisâdî bunalımdan etkilendiği anlaşılmaktadır. Nitekim köylerini terk edip şehre yerleşenler olmuştur. Zindancık ve Kadîmî köylerinde yaşanan göçten dolayı, vakıf zâbitleri bu kişileri köylerine döndürmek istemiş fakat köylüler buna karşı çıkmışlar, dârus-sa'âde ağası Yusuf Ağa bu durumu padişaha arz etmiş, çıkarılan ferman ile şehre göç edenlerin ev kurdukları yerde avârizhâneye kaydolanlarının yerleşmesine müsaade edilmiştir.⁶⁸⁰

2.3.3. Zevâid-horân

Vakıf gelirlerinin zarurî harcamalara sarf edildikten sonra kalan fazla kısmına zevâid; bu gelir fazlasından kendisine tahsiste bulunulan kimseye/kimselere de zevâid-hor/zevâid-horân denilmiştir.

Vakfiyede 5 erkek ve 2 kadına günlük, aylık ve/veya yıllık tahsisat yapılmıştır. Emir Sultan vakfının ilave vakıflarla büyümesi ve imkânlarının genişlemesi sebebiyle vakıf bütçesinden yararlananlar da çoğalmıştır. XV. ve XVI yüzyıllardaki zevâid-horân sayısı bilinmemekle birlikte diğer cihetlerde olduğu gibi artış gösterdiğini tahmin etmek mümkündür. Nitekim mezkûr dönemlere ait zevâid tevcih beratları da bunu te'yid etmektedir.⁶⁸¹ Muhasebe verileri, XVII. yüzyılın başında cemâat-i zevâid-horânın 32 kişi olduğunu göstermektedir. Yüzyıl boyunca da sayıları sürekli değişmiştir. Celâlî isyanlarının en yoğun olduğu ve imaret mutfağının dahi çalışmadığı 1016-1017 muhasebe döneminde zevâid-horân sayısı 22'ye inmiştir. Sonra tekrar artış olmuş, en fazla 1038-1039'da 69 kişiye ulaşmıştır. Burada dikkat çeken husus, vakfın mâlî yönden zorlu dönemlerden geçerken dahi gelir fazlasıyla beslediği kesim ile bağıını koparmamış olmasıdır. Hatta ekonomik bunalımın devam ettiği XVII. yüzyılın ikinci yarısında mürtezikasını artırdığı görülmektedir. (Bkz.: Tablo-24). Bu yüzyılın sonlarında vakıfta dua-gû unvanına sahip kimselerin olduğu anlaşılmaktadır. 1086 muhasebe döneminde İstanbul'da ikamet ettikleri belirtilen 24 dua-gû ismine yer verilmiştir.

⁶⁸⁰ BŞS B 116 72b; Hüdâvendigâr sancağındaki Emir Sultan vakfı re'âyâsı bulunan tüm kadılıklara gönderilen belge için bkz.: BŞS B 116 78b.

⁶⁸¹ Örnek bir belge için bkz.: BŞS A 67 473.

Zevâid-horândan vazife karşılığında beklenen tek şey vâkıfın ruhu ve devâm-ı devlet için duâ etmeleriydi. Zevâid-horânın sosyal statülerine gelince bunların daha ziyade nakibul-eşraf, şeyh, şeyh-i seccâde, hoca, seyyid, molla, zade, dede, pir (yaşlı) ve a'mâ gibi sıfatlarla anıldığı görülmektedir.

Bu grupta günlük 45 akçe ile en fazla gelire nakîbü'l-eşrâf sahip görünmektedir. Yani mütevelliden sonra vakıftan en yüksek maaşı alan ikinci kişidir. Ona bu oranda yüksek ücret takdir edilmesi, muhtemelen seyyidlerin en üst yöneticisi konumunda olmasındandır.

Zevâid-horân grubundan bazıları birden fazla vakıftan tahsisat almaktaydı. Orhan ve Emir Sultan vakıflarından günde 20 akçe vazifesi bulunan Seyyid Nimetullah bin Seyyid Mehmed vefat edince bu hak, 21 Şaban 1060/19 Ağustos 1650 tarihinden itibaren nakib-zâde Seyyid Şeyh Mehmed Efendi'ye tevcih edilmiş; maaşın 15 akçesi Emir Sultan vakfından; 5 akçesi de Orhan vakfından alınması belirtilmiştir.⁶⁸² Yine Abdal Mehmed tekye-nişînine yaşlı (pir ve emekdar) oluşundan dolayı 5 akçe Emir Sultan vakfından 5 akçe de Sultan Murad vakfından zevâid almasına dair berat verilmiştir.⁶⁸³

İmaret payında olduğu gibi zevâid hissesinde de bir kişinin hissesi birkaç kişiye pay edilebilmekteydi. Emir Sultan vakfı zevâidinden yevmi 20 akçe vazifesi olup vefat eden Şeyh Muhtar'ın hakkı 15 akçesi bir kişiye 5 akçesi de başka kişiye pay edilmiştir.⁶⁸⁴

2.3.4. Diğer Vakıflarla İlişkiler

Mevzuatları (vakfiyeler) gereği idârî ve mâlî işleri hususunda her vakıf kuruluşu bir diğerinden bağımsız hareket etmekteydi. Bununla birlikte vakıf kültürünün hayatın her alanına nüfuz ettiği Osmanlı dünyasında vakıflar, birbirleriyle çeşitli suretlerde irtibat halinde olmuşlardır. Vakıflar arasında iktisâdî, hukukî, sosyal, kültürel ilişkiler hep olagelmıştır.

---

⁶⁸² BŞS B 87 74a.

⁶⁸³ BŞS B 20 184a.

⁶⁸⁴ BŞS B 44 161a.

İncelediğimiz ilk üç yüzyıllık dönemde Emir Sultan Külliyesi vakfının Bursa’da çağdaşı olan diğer vakıflarla irtibatı ve ilişkisi nasıldı? Mevcut arşiv kaynakları, bu alana belli bir ölçüde de olsa ışık tutmamıza katkı sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle şer’iyye sicilleri ve muhasebe defterlerindeki veriler çerçevesinde vakıflar arası hukukî ve ekonomik yönlü ilişkilerin içeriği hakkında bilgi edinilebilmektedir.

Hukukî nitelikli belgelerde (alım-satım, kira, hibe, vakf vs.) geçen arazi ve mülklerin yer tariflerinde çoğu kez vakıfların komşuluğuna şahid olunmaktadır. Bir yerin bazen dört bir tarafı aynı ya da farklı vakıfların sınırları ile kuşatılmış olabiliyordu. Hatta bazen bir vakfın gelir kaynağı (meyve ağaçları, değirmen, dükkân, ev, hamam, han vs.) başka bir vakfın arazisinde yer alabiliyordu. Tabii bu durumlarda arazinin sahibi olan vakıf, diğerinden aylık ya da yıllık olarak yer kirası (mukâtaa-i zemîn) almaktaydı. Bu şekilde vakıflar arasında ekonomik bir ilişki gelişmişti. Emir Sultan vakfı; han, hamam, bazı dükkân, bahçe, değirmen ve tuzla gelirleri sebebiyle ilgili vakıflara kira ödemekteydi. (Bkz.: İktisâdî Yapı: Mukâtaât-ı Zemîn).

Vakıf yerlerinin sınırların ihlal edilmesi, vakıflar arasında zaman zaman anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Örneğin Emir Sultan vakfı ile Alaeddin Bey vakfı arasında arazi sorunu yaşanmıştır.⁶⁸⁵

Bir vakıf, büyük veya küçük oluşuna göre ilişkili olduğu başka bir vakıf nezdinde veren ya da alan veyahut hem veren hem de alan pozisyonunda olmuştur. Büyük ölçekli vakıfların, çeşitli şekillerde özellikle de imaret hizmetlerinin sunumunda küçük ölçekli vakıf kurumlarını desteklediklerini biliyoruz. Bunun bir örneğini Fatih Külliyesi’nde görmek mümkündür. Fatih imaretinden faydalananlar arasında külliye personeli ve medrese öğrencileri dışında Kalenderhâne, Efdalzâde ve Molla Gürânî medreselerinin öğrencileri ile Emir Buhârî, Hamza Dede, Baba Pars ve Hasan Dede zaviye mensupları yer almaktadır.⁶⁸⁶

Emir Sultan vakfı, Bursa standartlarında büyük ölçekli bir vakıf olarak şehirdeki başka vakıflara bu yönlü katkıda bulunan bir özellik göstermektedir. XVII. yüzyıl ortalarında imareten Emir Sultan zaviyesi dışında, Mevlevîhâne, Eşrefzâde, Ali Mest,

---

⁶⁸⁵ BŞS C 2 86b.

⁶⁸⁶ Unan, a.g.e., s. 301.

Molla Arab ve Pîr Emir Efendi zaviyelerine toplam 44 adet fodula tahsis edilmişti.⁶⁸⁷ Yine aynı dönemde bazı vakıfların ise, sadece belirli görevlilerine örneğin Hüsreviye müderrisi, Zeynüddin zaviyesi şeyhi ve bazı câmilerin imamlarına (Sinan Dede, Fıstıklı, Baba Zâkir, Çelebiler, Hoca Taşkın, Enbiya, Filadar) fodula verilmekteydi. Kâsım Paşa medresesinin müderrisi ve öğrencileri de Emir Sultan İmareti'nin imkânlarından faydalanmıştır. Pir Emir Câmii hatibi, maaşını belirli bir dönem⁶⁸⁸ Emir Sultan vakfından almıştır.

Pek çok küçük tasarruf sahibi vâkıf da külliye bünyesindeki hizmetlerin sürekliliğine katkı sağlamak amacıyla vakıf kurmuşlardır. Bu konu, ileride ele alınacaktır.

Vakıf mallarının, vakıflar arasında ödünç alınıp verildiği görülmektedir. Örneğin Musa Baba Zaviyesi'nin atı, Emir Sultan vakfı tarafından kullanılmaktaydı.⁶⁸⁹ Pek tabiidir ki yeri geldiğinde Emir Sultan vakfına ait bir mülk de başka bir vakf tarafından kullanılabilmiştir.

5 Zilhicce 909/20 Mayıs 1504 tarihli bir belge; Emir Sultan mütevellî vekili (aynı zamanda imaret vekil-i harcı) Abdi bin Nebi'nin Muradiye vakfı hasılatından kalan 4.000 dirhemi, bu vakfın imaret anbarîsi Bali bin Musa ve Şir Murad bin Abdullah'tan Emir Sultan imareti için teslim aldığını bildirmektedir.⁶⁹⁰ Buna göre Muradiye ve Emir Sultan vakıflarının ekonomik dayanışma içinde oldukları anlaşılmaktadır.

Bu şekilde Emir Sultan vakfının diğer vakıflarla ekonomik yönlü ilişkilerinin hem destekleme hem de desteklenme şeklinde tezahür ettiği görülmektedir.

Bazı vakıf kurucuları, vakıflarının tevliyet, nâzırlık gibi önemli görevlerini Emir Sultan vakfı idarecilerine şart koşmuşlardır. Örneğin İvaz Paşa, kurduğu vakfın tevliyetini yaşadığı sürece kendisine, vefat edince de Emir Sultan ve evladına; onun

---

⁶⁸⁷ BOA, MAD.d. 5513/11-14.

⁶⁸⁸ Muhasebe kayıtlarından en azından 1013-1076 arasındaki uygulamanın bu şekilde olduğunu te'yid edebiliyoruz.

⁶⁸⁹ BŞS A 4 99b.

⁶⁹⁰ BŞS A 19 138b.

nesli inkıraz bulursa kendi evlatlarına şart koşmuştur.⁶⁹¹ Ancak Emir Sultan'ın çocukları kendi sağlığında vefat ettikleri için İvaz Paşa vakfının tevliyeti en başından itibaren evlada meşrut olarak yürütülmüştür. İvaz Paşa'dan sonra vakfın mütevellîsi oğlu Mahmud Çelebi olup 62 yıl tevliyeti uhdesinde bulundurmuş, ayrıca bu süre zarfında belirli bir zaman Emir Sultan tevliyetine de bakmıştır.⁶⁹² (Bkz.: Tablo-28).

Emir Sultan vakfıyla bağlantılı diğer bir vakıf Pir Emir vakfıdır. Pir Emir Sultan⁶⁹³, vakfiyesinde vakfın tevliyetini evlada meşrut kılıp evladı kalmayınca Emir Sultan vakfına ilhak edilmesini şart koşmuştur. 27 Cemâziyelevvel 1090/6 Temmuz 1679 tarihinde tanzim edilmiş bir beratta Emir Sultan vakfına mütevellî olanların aynı zamanda Pir Emir Sultan vakfının tevliyetine de mutasarrıf oldukları belirtilmiştir.⁶⁹⁴ Kadı Mahmud kurduğu nukûd vakfına Emir Sultan zaviyesinde seccâde-nişîn olan Şeyh Ali'yi mütevellî tayin etmiştir.⁶⁹⁵

2.3.5. Vakıf-Mahalle İlişkisi

Zaviyenin bulunduğu mahalle, incelediğimiz döneme ait arşiv kaynaklarında “Hz Emir”, “Hz Emir el-Buhârî, “Emir Seyyid”, “Seyyid Mehmed el-Buhârî, “Emir Sultan” adlarıyla anılmıştır. Yukarıda ifade edildiği üzere mahallede ikamet edenlerden, avâriz ve diğer tekâlif-i örfiyye vergileri alınmamaktaydı.⁶⁹⁶ Bu muâfiyetin ve mezkûr diğer faktörlerin de etkisiyle kısa sürede şehrin en kalabalık nüfusuna sahip mahalle

⁶⁹¹ İvaz Paşa'nın vakfiyesi için bkz.: BŞS C 1 16a-19a; Ayrıca bkz.: BŞS B 94 69a.

⁶⁹² Pay, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, s. 138.

⁶⁹³ “Bu zat hakkındaki malumat şudur: 1494 senesinde Emir Sultan Câmii'nde Abdurrahman Efendi şeyh iken, Buhâra'dan bir ihtiyar sırtında yeşil bir cübbe giydiği halde Bursa'ya gelerek: “Emir Sultan'ın kızkardeşinin oğluyum şeyhliğe ben varisim” diye iddia eylemiş ve Bursa ahali arasında kavga çıkmasına ve ahalinin iki taraf olmasına sebep olmuştur. Kürsüde vaaz verirken iyi Türkçe söylemediğinden Fars diliyle birşeyler söylemiş ve ahali anlayamamış, nihayet bir tercüman bulmuşlar ve iki taraf olan ahaliyi teskin için hükümet, Cezerî Kâsım Paşa Medresesinde murafaa için bir meclis kurmuştur. Bu mecliste yine mesele halledilememiş ve hatta her iki taraf, câmide, aynı zamanda usullerinin icrasına kalktıklarından birçok kavgalar ve dögüşmeler de olmuştur. Rumeli Yenişehiri'nde irşada meşgul Emir Sultan halifesinden Şeyh Hacı Halife o sırada Bursa'ya gelerek halka nasihatle Abdurrahman Efendi'ye tabi olmağa teşvik eylemiş ve Ahalinin çoğu Abdurrahman Efendi tarafına geçmiştir. Pir Emir'in ahbablarından ve Bursa'nın sayılı zenginlerinden Hoca Ali zade Musa Baba, bunun adına bir mescit ve bir de zaviye yaparak aradaki bu anlaşmazlığı gidermiştir. Burada ibadete ve halkı ibadete teşvik ve irşad ile vakit geçirmekte iken ölmüştür.” Bkz.: Kepecioğlu, a.g.e., c. IV, s. 42. Ayrıca bkz.: Uğur, a.g.t., s. 159-160.

⁶⁹⁴ BŞS B 75 95a.

⁶⁹⁵ BŞS B 96 104a.

⁶⁹⁶ BŞS A 4 412b.

haline gelmişti. Şer’iyye sicillerinde mahalle sâkinlerinin dâhil olduğu hukûkî muamelelerin çokluğu da bunun bir yansıması olmalıdır.⁶⁹⁷

Vakıf hizmetlerinden öncelikle yararlananlar elbette mahalle sâkinleriydi. Dolayısıyla onlar, hizmetlerin sağlıklı bir şekilde yerine getirilmesinde resmi olmayan denetleyici durumunda olmuşlardır. Görevini yerine getirmeyerek vakıf hizmetlerinin aksamasına sebep olan personeli mahalle halkı şikâyet edebilmekteydi.⁶⁹⁸ Göreve gelmede de onların olumlu görüşleri etkili olmuştur.⁶⁹⁹

Mahallede avcılık diye bir teşkilat vardı. Avcı taifesi, mahalleyi ve Emir Sultan evkâfını korumaktaydılar. Vakıf avcıbaşısının (reis-i sayyâd) tayini dârus-sa’âde ağası arzıyla yapılmakla birlikte⁷⁰⁰ günlük 2 akçe olan maaşını vakıftan alıp almadığını bilemiyoruz. Zira atama beratlarında buna dair bir işaret olmayıp muhasebe kayıtlarında da vazîfe-horân arasında avcıbaşı geçmemektedir.⁷⁰¹ 1069 tarihli bir fermana göre “*feth-i hâkânîden beri*” kırk kişi Emir Sultan semtinde, 40 kişi de Bayır semtinde avcıbaşı önderliğinde hazine geldiğinde muhafaza hizmetinde bulunmakta ve çevrede asayiş ve güvenliği sağlamaktaydı. Onlar bu hizmetlerine mukabil, avârizhâne dışında tekâlif-i şâkkadan sorumlu tutulmamışlardır.⁷⁰² Şer’iyye sicillerinde Bayır ve Emir

---

⁶⁹⁷ Alım-satım, kira, hibe, borç, rehin, zimmet, ibra, vasiyet, evlenme, boşanma, velayet, nafaka, köle azadı, vakf, vekâlet, kefalet, suçlar vs. hakkındaki belgelerden mahalle sâkinlerinin hukukî muamelelerini bulmak mümkündür. Mahalledeki sosyal hayata dair ipuçları ihtiva eden bu tür belgelerden Emir Sultan vakfiyle doğrudan ilgili olanlar bizi ilgilendirmektedir.

⁶⁹⁸ Emir Sultan mütevellîsi Muslihuddin hakkında mahalle halkının şikâyetini bildiren bir arz-ı hâl üzerine padişah Bursa’da Sultan Medresesi müderrisi Mevlana Şemsüddin’e bir hüküm göndererek mütevellî hakkında belirtilen hususları inceden inceye teftiş etmek üzere onu görevlendirmiştir. Hükümde belirtilen işlerin doğruluğu sabit olursa bu durumun padişaha bildirilmesi istenmiştir. Mütevellî ile ilgili iddialar; imaretten her gün evine aş götürmesi, fodula ve et miktarını değiştirmesi, türbe kapısı perdesini evine götürüp 20 gün kapısına asması; bunlar şer’ ile sabit olmuşken müfettişlerin arzlarına engel olması, “imaretten aş götürme” denmesini dinlememesi, köylerden matbaha gelen pirincin bir kısmını evine götürmesi, kâtibin muhalefet etmemesi, muhasebede yanlışta yapması. Bkz.:3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560, (haz. Nezih Aykut ve diğerleri), Hüküm No: 1619, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1993, s. 720,721.

⁶⁹⁹ BŞS A 8 6b.

⁷⁰⁰ BŞS B 90 133a; başka atama beratları için bkz.: BŞS B 71 143b; BŞS B 74 76b.

⁷⁰¹ Avcı başıya 1069 tevziatından pay ayrılmıştır. Bkz.: BOA, MAD.d. 5513/13-14.

⁷⁰² BŞS B 131 64a; başka bir belge için bkz.: BŞS B 103 137b; I. Murad avcıbaşılığına tayin beratı için bkz.: BŞS B 31 134a.

Sultan avcı başlarının hırsızlık, eşkıyalık gibi suçlar işleyen kişilerin tutuklanıp mahkemeye sevkinde rol aldıkları anlaşılmaktadır.⁷⁰³

Hayır sahipleri genellikle vakfiyelerinde ikamet ettikleri mahallenin câmi, zaviye gibi vakıf kurumlarına kalemler ayırmışlar, ya da aile vakıfları tesis ederek nesillerinin sona ermesi halinde bu vakıfların buldukları mahallenin vakfına ilhak edilmesini istemişlerdir. Bu bağlamda bakıldığında Emir Sultan Mahallesi, vakıflaşma alanında ilk sırada yer almaktadır. XVII. yüzyılda Bursa vakıfları üzerine yapılan bir çalışmada bu yüzyılda en fazla vâkıfın Emir Sultan mahallesinden çıktığı tespit edilmiştir.⁷⁰⁴ Mahalledeki vâkıfların çoğu, vakıflarını nesil inkırazına bağlı olarak Emir Sultan vakfına ilhak etmeyi tercih etmişlerdir. Diğer bir kısmı ise, başka mahallelerdeki hayrâta yönelik tahsisât yapmıştır. Bunun yanı sıra başka mahalle sâkinlerinden Emir Sultan vakfını tercih edenler de vardır.

Örneğin Emir Sultan Mahallesi sâkinlerinden Mevlânâ Abdulhâdi Efendi, 1043/1634 yılında mahalledeki evine bitişik çardak, ahır ve zalleyi müştemil mülkünü hayatta oldukça kendisine, sonra nesilden nesile evladına, sonra da süknâsı Emir Sultan'ı her yıl ziyarete gelen Hamid kasabasındaki Abdülmü'min Efendi'nin halifelerine olmak üzere vakf etmiştir.⁷⁰⁵ Emir Sultan mahallesi sâkinlerinden Mihri Hatun; 1023/1614 yılında aynı mahalledeki evini kendisine, sonra eşine en son olarak da Zeyniler zaviyesi mescidinde müezzin olan kişiye vakfetmiş; karşılığında her gün herhangi bir vakitte üç defa İhlas Süresini okumasını şart koşmuştur.⁷⁰⁶ İbn Kazzâz mahallesinde oturan Kemal bin Abdullah ise, 14 Şa'ban 923/1 Eylül 1517 tarihinde bu mahalledeki evini, hayatta oldukça kendisine, sonra evladına, sonra eşi Nefise bint-i Mustafa'ya ve en son Emir Sultan vakfına şart koşmuştur.⁷⁰⁷

---

⁷⁰³ Örneğin Bursa dışarısında çiftlikler ve köyler basıp adamlar katleden eşkıyanın Kırkkavak'ta olduklarını öğrenen Bayır avcılarının reisi Mehmed Dede, bunları yakalayıp mahkemeye getirmek üzere mahkemeden izin almış, ardından Piri oğlu Kürt Hüseyin, Ali oğlu Bıyıklı Mehmed, Hasan oğlu Kürt Mustafa isimli eşkiyayı yakalayıp mahkemeye getirmiştir. Bkz.: BŞS A 154 145b.

⁷⁰⁴ Emir Sultan mahallesi sâkinlerinden 35 vâkıf tespit edilmiştir. Başol, a.g.t., s. 215-217, 219-235.

⁷⁰⁵ BŞS B 57 41b.

⁷⁰⁶ BŞS B 43 103b.

⁷⁰⁷ BŞS A 21 105a.

2.4. EMİR SULTAN VAKIFLARI

Hem halk nezdinde hem de devlet ricali nezdinde sağlığında Emir Sultan'a gösterilen ilgi, vefatından sonra türbesinin de dâhil olduğu külliye karşı gösterilerek devam etmiştir. Pek çok hayırsever, Emir Sultan ismiyle bütünleşen külliye çeşitli birimlerinin "mesâlihine" sarf edilmek üzere vakflar kurmuşlardır. Fatih devrine kadar yapılan temlikleri cem eden 874/1470 tarihli vakfiyeye göre 10 vâkif, çeşitli türde tahsislerde bulunmuş; gelir fazlasıyla elde edilenler de dâhil toplam mevkûfât 81'e çıkmıştır. Külliye ihtiyaçlarını karşılamak üzere 13 köy, 14 bağ/bahçe, 13 arazi/mezraa, 1 han, 2 hamam, 24 dükkân, 4 ev ve 10 değirmen vakfedilmiştir. (Bkz.: Tablo-7).

XVII. yüzyıl sonu itibariyle ise Emir Sultan vakfıyla ilişkilendirilen sadece köy sayısı 51'ye kadar çıkmış olup diğer tür vakıflarda da artış yaşanmıştır. (Bkz.: Tablo-14). Nitekim Bursa şer'iyye sicillerindeki pek çok vakfiye kaydı, incelediğimiz dönem boyunca yeni tahsislerin yapıldığını ortaya koymaktadır. Şer'iyye sicillerinde 80 farklı vâkif tespit edilmiş olup bunların 29'u XV. yüzyıl, 26'sı XVI. yüzyıl ve 25'i XVII. yüzyıla aittir. Bunlar, kayıt tarihlerine göre Tablo-9, 10, 11'de gruplandırılmıştır. Aşağıda Emir Sultan vakfına ilhak edilen vakıflar ve özellikleri incelenecektir.

2.4.1. Toplumsal Statülerine Göre Vâkıflar

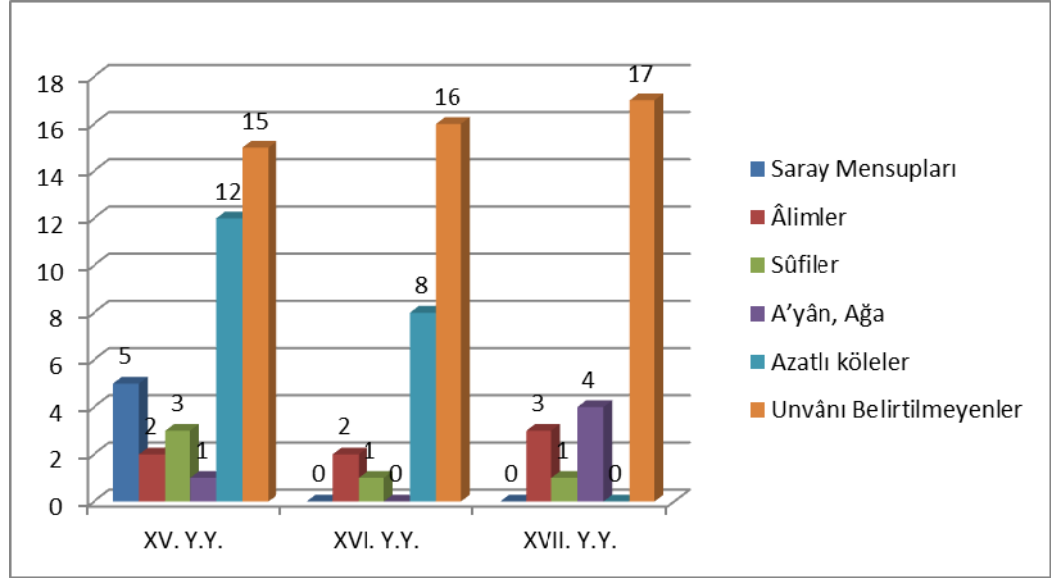
Vakfiyelerde bir kısım vâkıfların statüsüne dair tanımlayıcı ifadeler yer verilmiştir. Buna göre saray mensupları, âlimler, sûfiler, a'yân, ağa unvanlılar, âzatl köleler gibi farklı kademelerden hayır sahiplerinin, Emir Sultan vakfına destek verdikleri görülmektedir.

Grafik-13, ilk üç yüzyıla ait Emir Sultan vâkıflarının toplumsal statülerini yansıtmaktadır. Görüldüğü üzere, statü çeşitliliği en fazla XV. yüzyıldadır. Külliye ilk olarak tesis edildiği bu yüzyılda saray mensuplarının katkılarının yanı sıra özellikle âzatl vâkıfların fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu durum, Osmanlı toplumundaki en üst kademedden en alta kadar vakıf kültürünün yaygınlığının da bir göstergesidir.

XV. yüzyılda saraydan Emir Sultan'ın eşi Hundî Hatun, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed'in eşi Dîlîfiruz Hatun, Fatih Sultan Mehmed ve Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Hatun vakıfta bulunmuşlardır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda ise, saray kökenli vâkif

tespit edilememiştir. Diğer taraftan vâkıfları bilinmemekle birlikte ancak devlet tarafından yapılabilecek büyük çaplı gelir tahsislerinin sonradan da yapılmış olduğu, tahrir ve muhasebe kayıtlarından anlaşılmaktadır. (Bkz.: İkinci Bölüm: İktisâdî Yapı). Ulemâ kökenli vâkıflar her üç yüzyılda da vardır. Bunlar, XV. yüzyılda 2 kişi (Mevlana Abdurrahim ve müderris Mahmud bin Mehmed); XVI. yüzyılda 2 kişi (imam Abdurrahman Çelebi bin Muslihuddin ve Köse Kadı); XVII. yüzyılda 3 kişi (imam İsa Efendi, şeyh İsa Efendi ve Mevlana Abdulhâdi Efendi)'dir. Sûfîlerden XV. yüzyılda Emir Sultan, Hacı Bayezid ve sûfî İshak; XVI. yüzyılda Şeyh Abdurrahman Efendi; XVII. yüzyılda da Mehmed Dede bin Hüseyin tespit edilmiştir. A'yân/ağa unvanlı olanlardan XV. yüzyılda 1 kişi (padişah kölelerinin ağası el-Hâc Sinan bin Abdullah) ve XVII. yüzyılda 4 kişi (fahru'l-a'yan Hasan bin Ahmed, Mehmed Ağa bin Abdullah, Dîvân-ı Sultânî ruznâmçecisi İbrahim Efendi ve Şeyhî Ağa bin Mehmed) bilinmektedir. Âzatlı olduklarını, isimlerinden sonraki Abdullah oğlu/kızı ifadeleri ile birlikte geçen atîk/atîka, muharrer/muharrere nitelemeleri sayesinde tam olarak tespit ettiğimiz vâkıfların özellikle ilk yüzyılda çoğunluğu teşkil ettiği görülmektedir. Buna göre XV. yüzyılda 12 kişi; XVI. yüzyılda 8 kişi âzatlı vâkıftır. XVII. yüzyılda Abdullah kızı/oğlu şeklinde belirtilen vâkıflar bulunmakla birlikte başka açıklayıcı (atîk/atîka, muharrer/muharrere) ifadelerin olmaması nedeniyle bu kişiler âzatlı kategorisine alınmamışlardır. Grafik-13'te görüldüğü üzere unvanı belirtilmeyenler her üç dönemde de çoğunluktadır. XVII. yüzyıl vâkıflarının toplumsal statüleri, genel olarak tespit edilememiştir. Toplumsal statülerin tespit edilemeyişi, çeşitliliğin grafiğe tam olarak yansıtılmamasına neden olmuştur.

Grafik-13 Toplumsal Statülerine Göre Vâkıflar

2.4.2. Cinsiyetlerine Göre Vâkıflar

Osmanlı toplumunda erkeklerin yanı sıra hayırsever kadınlar da ilk zamanlardan itibaren vakıflar tesis etmişlerdir. Bu anlamda Emir Sultan vakfına temlikte bulunan kadın vâkıflar da olmuştur. En başında külliye'nin tesisinde önemli katkısı olan, Hundi Hatun'dur. Ondan sonra da vâkıfların sayısı gittikçe artmıştır.

Emir Sultan vâkıflarına cinsiyetleri açısından bakıldığında XV. yüzyılda (17 kadın, 21 erkek) ve XVII. yüzyılda (10 kadın, 15 erkek) kadın-erkek oranının birbirine yakın olduğu, XVI. yüzyılda ise (17 kadın, 10 erkek) kadınlar lehine bir fark olduğu görülmektedir. (Bkz.: Grafik-14).

Tablo-9 ve 10'da gösterildiği üzere ilk iki yüzyıl verilerine göre kadın vâkıfların çoğunun âzatlardan olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan Emir Sultan'ın âzatlardan⁷⁰⁸ olan Ernuvar bint-i Abdullah, 4 Zilka'de 896/8 Eylül 1491 tarihli belgeye göre, vefat etmeden tahminen 7 sene önce; içinde oda, sofa, fırın, kar-hâne ve avludan oluşan mülkünü önce Ali bin Paşayığit'e, onun vefatından sonra İnci bint-i Abdullah, Tuti bint-i Abdullah ve Kadem bint-i Abdullah isimli cariyelere, onlardan sonra da Emir Sultan mescidi mesalihine vakfetmiştir.⁷⁰⁹ Melike'nin âzatlardan Kumru bint-i Abdullah,

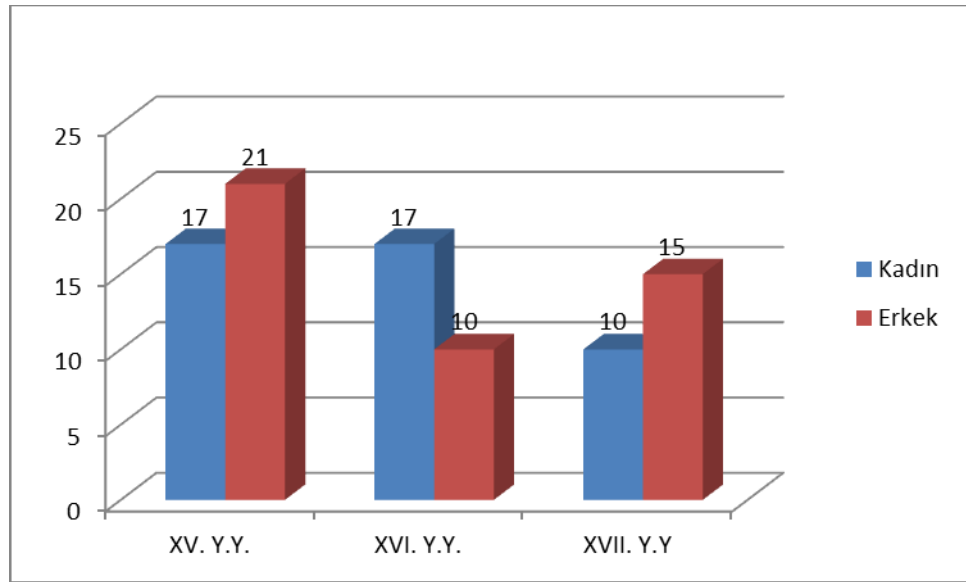
⁷⁰⁸ Şer'iyye sicillerden hukukî muameleleri sebebiyle Emir Sultan'ın âzatlardan dördünün ismi tespit edilebilmiştir. BŞS A 199 5b, Hızır bin Abdullah, (BŞS A 4 162b), Hacı Kayser bin Abdullah (BŞS A 4 71a) ve Ernuvar bint-i Abdullah (BŞS A 8 198a).

⁷⁰⁹ BŞS A 8 198a.

910/1505 yılında Emir Sultan mahallesindeki evini vakfetmiştir.⁷¹⁰ Âzatlı olup olmadığını tam bilemediğimiz Emir Sultan mahallesi sâkinlerinden Hamide bint-i Abdullah ise, 1048/1638 yılında aynı mahalledeki iki beyt-i suflî, çardak, fırın, sofa ve avluyu müştemil evini, hayatta oldukça kendisine, sonra eşi Derviş bin Hacı Abdullah'a, sonra sadrî kızı Hanım bint-i Derviş'e, sonra nesilden nesile evladına, en son da süknası Emir Sultan Câmîinde müezzin olan 4 nefer kimseye vakfetmiştir ki bunun mukabilinde vâkıfenin ruhu için her gün üç defa İhlas okumalarını şart koştur.⁷¹¹ Âzatlılar dışında diğer kadın vâkıfların bir kısmının künyeleri, onların mensup oldukları aile hakkında bilgi vermektedir. Örneğin XVI. yüzyıl vâkıflarından Sittî Hatun, Mevlânâ Lutfî Halife'nin kızı; Sittî Nefise, Seyyid Ali Şerif'in kızı; Fâtıma bint-i Mehmed, Nebi Hoca kızıdır.

Kadın-erkek toplamda en fazlâ vâkıf, 38 kişi olarak XV. yüzyıldadır. Bunların 10'u vakfiyede zikredilenler, kalan 28'i de sicillerden tespit edilenlerdir. En az vâkıfa XVII. yüzyılda rastlanmıştır.

Grafik-14 Cinsiyetlerine Göre Vâkıflar

2.4.3. Mevkûfâtın Türü Açısından

Vâkıflar, Emir Sultan vakfına ne tür şeyler vakfetmişlerdir? Grafik-15'teki verilere göre neredeyse tamamıyla gelir getirici nitelikli vakıflar yapıldığını

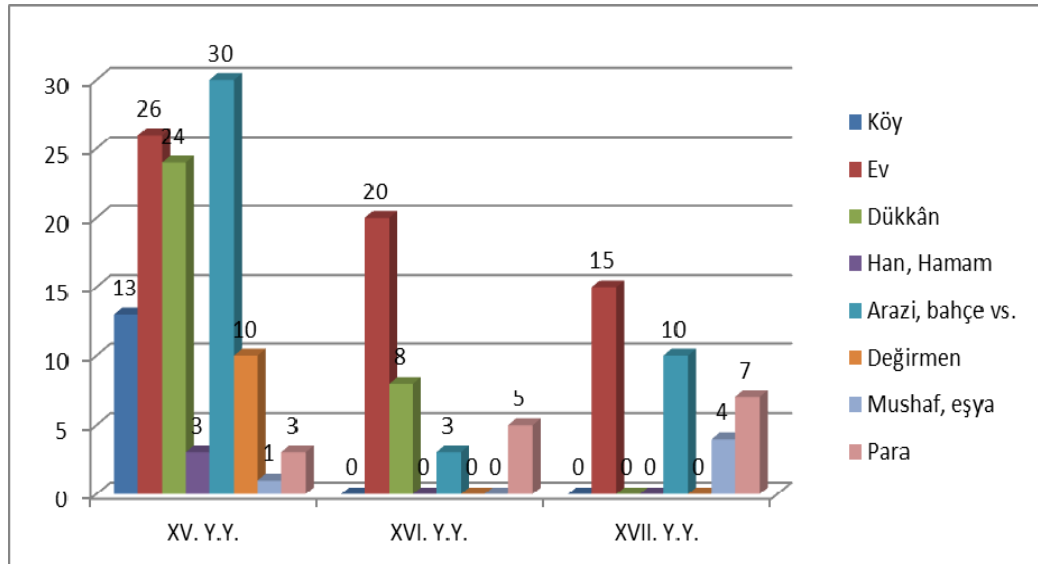
⁷¹⁰ BŞS A 19 310b.

⁷¹¹ BŞS A 161 40a.

öğrenmekteyiz. Külliye'nin kuruluşunda köy gelirleri (tarım mahsûlâtı/vergi vs.), araziler, mezraalar, bahçeler, bağlar, han, hamam gibi büyük çaplı gelir kaynakları tahsis edilmiştir. Daha sonraları ev, dükkân, eşya, para tahsisi gibi küçük ölçekli vakıflar devam etmiştir. Grafik-15'te görülen XV. yüzyıldaki mevkûfât çeşitliliğinin sebebi, kuruluş dönemi özellikleri ile ilgilidir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda en fazla tahsis edilen mülk ise evdir. XV. yüzyılda çeşitli büyüklük ve özellikte 26; XVI. yüzyılda 20; XVII. yüzyılda 15 ev vakfedilmiştir. Bu evlerin çoğu Emir Sultan mahallesinde olmakla birlikte Bursa'nın değişik mahallelerinde bulunanlar da vardır. (Bkz.: Tablo-9, 10, 11). Arazi/bahçe vakıfları her üç yüzyılda olmakla birlikte, en fazla XV. yüzyılda tespit edilmiştir. Bu yüzyıldaki arazi/bahçelerin 30'undan 27'si, 874/1470 tarihli vakfiyede topluca zikredilmiştir. (Bkz.: Tablo-6). Diğer 3'ü ise, sicillerden tespit edilenlerdir. XVI. yüzyılda Emir Sultan dergâhı şeyhi Abdurrahman Efendi'nin arazi vakfi oldukça kapsamlıdır. Şeyh Efendi, Musa Baba yakınlarında içinde bir tekke ve müştemilatının yer aldığı Fıstıklı denilen bahçeyi vakfetmiştir. Para vakıflarına gelince Grafik 15'te belirtildiği üzere XV. yüzyılda 3, XVI. yüzyılda 5, XVII. yüzyılda 7 ayrı para vakfi kurulduğu tespit edilmiştir. Buna göre nukûd vakıflarının mevkûfât içerisindeki payı, aşamalı bir şekilde artmıştır.

Grafik-15 Mevkûfâtın Türü

2.4.4. Mevkûfâtın Tahsis Edildiği Cihet Açısından

Mevkûfâta, tahsis edildikleri cihet açısından bakıldığında vâkıfların külliyei hangi yönlerden desteklediklerini görmekteyiz. Buna göre vâkıflar, külliyeinin ya hayrât birimlerine ya da burada görev yapanlara yönelik vakıf kurmuşlardır. Grafik-16, kuruluş yıllarında neredeyse tamamen külliye birimlerindeki ihtiyaçları karşılamak üzere vakıflar yapıldığını göstermektedir. XVI. yüzyılda hayrâta yönelik tahsisler devam etmekle birlikte personele yönelik olanlar artış göstermiş, XVII. yüzyılda ise hayrâta yönelik yapılanlar, önceki dönemlere nazaran daha da azalmıştır. Bu yüzyılda hayır sahiplerinin personeli desteklemeye ağırlık verdikleri anlaşılmaktadır. Personel içerisinde câmi görevlileri (özellikle de imamlar) en fazla vakıf yapılan kişilerdir. Vâkıflar, vakfettikleri mülk karşılığında genellikle tasarruf hakkını verdikleri kişiye kendi ruhları için günlük belirli miktarda sure/cüz okumalarını şart koşmuşlardır. Örneğin, 17 Rebiulevvel 899/26 Aralık 1493 tarihli belgede 5.000 akçelik nukûd vakfı kurduğunu öğrendiğimiz Hacı Tanrıvermiş âzatlısı Yusuf bin Abdullah, bu paranın işletilmesini, her sene fukarâ için 100 dirhem, mütevellîye 100 dirhem verildikten sonra kalan meblağa, vâkıfın ruhuna her gün bir cüz okuyan kişinin –ki bu kişiyi hayatta iken kendisi, sonra evlâdının aslahı, sonra eşi Gülşah bint-i Abdullah ve en son Emir Sultan hatibi olarak belirlemiştir- mutasarrıf olmasını istemiştir.⁷¹² XV. yüzyılda ayrıca Yıldırım Bayezid, Emir Sultan'ı ziyarete gelen sûfiler için; Selçuk Hatun, imam için; Salih bin Sadık vâiz için; Gülsine bint-i Abdullah mescidde halife için; Yusuf bin Abdullah hatib için; Hâce Kerem kızının âzatlısı Gülsine bint-i Abdullah şeyh-i seccâde için vakıfta bulunmuşlardır. (Bkz.: Tablo-9).

XVI. yüzyılda Şeyh Abdurrahman Efendi, Emir Sultan zaviyesi şeyhleri için; Hayrunnisâ Hatun bint-i Abdulkerim, müezzinler için; Sittî Nefise bint-i Seyyid Ali Şerif, Yakub bin İshak, Fâtıma Hatun bint-i Seyyid Hüseyin, Sa'di bin Nasuh, Sıhrî? Hatun, Ruveyde Hatun bint-i el-Hâc İbrahim ve Köse Kadı Emir Sultan imamı için; Mustafa bin Hüseyin, Fıstıklı mescidi imamı için; imam Abdurrahman Çelebi bin Muslihuddin, muarrif için; Fâtıma bint-i Mehmed, Emir Sultan silsilesinden gelen bir salih için vakıfta bulunurken bunlardan Hayrunnisâ Hatun bint-i Abdulkerim kurduğu

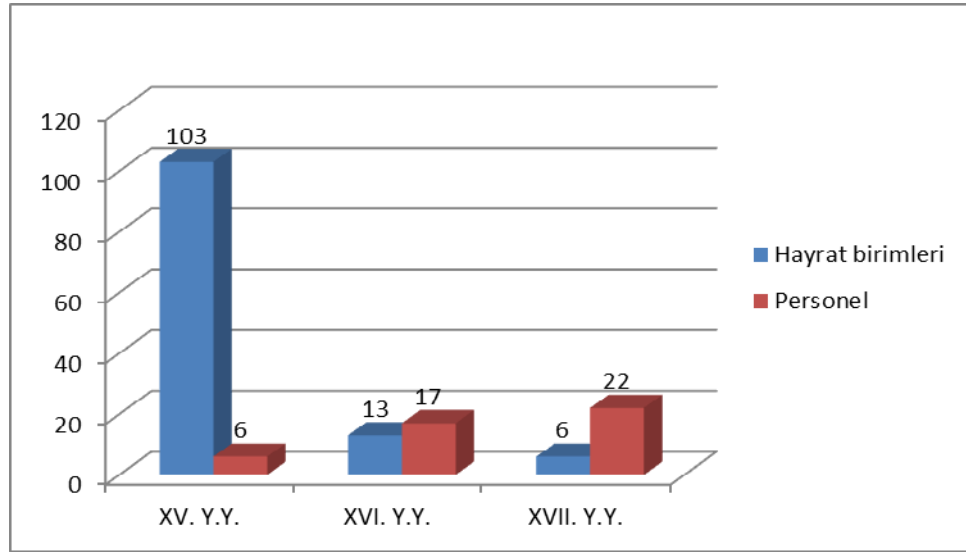
---

⁷¹² BŞS A 11 216a.

vakfın tevliyetini Emir Sultan mütevellîsine (son cihet olarak) şart koşmuştur. (Bkz.: Tablo-10).

Personele yönelik vakıfların en fazla görüldüğü XVII. yüzyılda; Hasan bin Ahmed, Fâtıma Hatun bint-i Mehmed (1021), el-Hâc İlyas bin Süleyman, Rukiye Hatun bint-i Mehmed, Şa'ban ve Fâtıma Hatun bint-i Mehmed (1074) imam için; Hacı Sefer Efendi bin Bayezid, imam, müezzin ve kayyım için; Cafer Bey bin Abdullah, imam ve zaviye şeyhi için; Şeyh İsa Efendi, Hamide bint-i Abdullah ve Abdulkerim bin el-Hâc Murad, müezzinler için; Emir Sultan dervişi olan Mehmed Dede bin Hüseyin, başta zâkir Hasan Dede, en son olarak da Emir Sultan seccâdesinde oturan şeyhler için; İbrahim Efendi, Emir Sultan ziyaretine gelen şeyhler için; Ümmügülsüm bint-i el-Hâc Abdurrahman, Rahime Hatun bint-i Abdulmennan ve Hacı Ahmed bin Sefer kayyım için vakıfta bulunmuşlardır. (Bkz.: Tablo-11).

Grafik-16 Mevkûfâtın Tahsis Edildiği Cihet Açısından

SONUÇ

Buhâra'dan başlayan uzun seyahatlerin ardından 1390'lı yıllarda geldiği Bursa'da karar kılan Emir Sultan, bu şehre yerleşmiş; tasavvufî şahsiyeti ile kısa sürede halkın sevgisini kazanmıştır. Onu devrindeki diğer sûfilere farklı kılan bir yönü de Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'e damat olmasıdır. Emir Sultan, devrindeki padişahlara kılıç kuşatmış, bazı askerî seferlere dervişleriyle beraber katılmıştır. Onun adına XV. yüzyıl başlarında, Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi fetih ve iskân politikaları doğrultusunda yönetici sınıf himayesinde bir külliye inşa edilmiştir. Bu çalışmada kuruluşundan günümüze gelinceye kadar altı asrı aşan bir geçmişe sahip olan külliye'nin ilk üç yüzyıllık süreci çeşitli yönleriyle incelenmiştir.

Külliye'nin ana yapısı, başlangıçta zaviye-imaret-mescid birlikteliğinde çok işlevli bir yapı iken sonradan özellikle mescid ve zaviye bina olarak ayrılmış; türbe, hamam, muvakkithâne, şadırvan gibi yeni birimler eklenmiştir. Bu haliyle tesis, külliye özelliğini zamanla yapılan ilavelerle kazanmıştır. İncelediğimiz dönemde külliye'nin silüetinde yer alan Cezerî Kâsım Paşa Medresesi ve Hatice Hatun Mektebi ise müstakil vakıf eserlerdir.

Emir Sultan Külliyesi, Bursa standartlarında büyük ölçekli bir vakıftır. Külliye hizmetlerini finanse etmek üzere zengin gelir kaynakları tahsis edilmiştir. Kuruluşundan kısa bir süre sonra mülhak vakıflarla gelir kaynakları artan Emir Sultan vakfının ilk resmî büyümesini Fatih devri vakfiyesi yansıtmaktadır. Gelir kaynaklarının artması, XVI. ve XVII. yüzyıllarda da devam etmiştir. Geniş bir coğrafyaya dağılan gelir kaynaklarının çoğu Hüdâvendigâr livası kaza ve köylerinde bulunmaktaydı. Vakıf toplam gelirleri içinde büyük payı, kırsal nitelikli gelirler teşkil etmekteydi. Şehir merkezindeki vakıf binaların kiralarından elde edilen gelirler ise, kırsal gelirlere nispetle cüz'î ancak belirli bir düzeyde vakıf bütçesine katkı sağlamıştır. Emir Sultan vakfının gelir-gider durumu hakkında arşiv kayıtlarından elde edilen verilere bakıldığında gelirlere orantılı giderlerin olduğu; ancak XVII. yüzyılda bazı yıllarda vakıf bütçesinin giderlerini karşılayamayarak açık verdiği; külliye hizmetlerinin, kısmî de olsa sekteye uğradığı görülmektedir. Bu ise daha ziyade gelirlerin tahsil edilemeyişinden ve ek tamirler için duyulan daha fazla para ihtiyacından kaynaklanıyordu. Ancak mâlî sıkıntının yaşandığı dönemlerde alınan ilave tedbirlerle bu durum aşılmaya çalışılmıştır.

Külliyyenin tesisinde rol oynayan siyasî, sosyal ve iktisâdî koşullar, tarihi boyunca işleyişinde de etkisini göstermiştir. Başlangıçtan itibaren Osmanlı padişahlarının külliyyeye maddî destekleri sürekli olmuştur. Fatih'in ilave vakıflarının yanı sıra Yavuz ve Kanûnî dönemlerinde külliye hizmetlerine ve personele yönelik tahsisatlar yapılmış, büyük meblağlardaki tamir giderleri devlet tarafından karşılanmıştır. Bunun yanı sıra incelediğimiz dönem boyunca pek çok hayırsever, Emir Sultan ismiyle bütünleşen külliyyenin çeşitli birimlerinin yararına sarf edilmek üzere vakıflar kurmuşlardır. Osmanlı toplumunda müstakil vakıf kuranlar dışında vâkıfların çoğu, oturdukları mahallenin vakıf tesisinin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik vakıf yapmışlardır. Bu durum, Emir Sultan Külliyesi'ne yönelik vakf tesis edenlerde de görülmektedir. Vâkıfların büyük bir kısmı Emir Sultan Mahallesi'nde oturmaktaydı.

Külliyyedeki hizmetler, yeterli sayıdaki personel tarafından yerine getirilmekteydi. Vakıf imkânlarının genişlemesi, istihdam edilen personel sayısının artışında da kendisini göstermiştir. Zira vakfiyedeki planlamaya göre 77 olan personel sayısı, XVII. yüzyılda 171'e kadar çıkmıştır. Külliyyenin her birimindeki personel sayısı artmış olmakla birlikte sayıyı artıranlar çoğunlukla okuyucu grubunda (cüz-hân, mükebbirân, devr-hân vs.) yer alanlardır. Bu yüzyılda vakıf harcamalarından personel maaşlarına ayrılan payın giderek artması da, maaşların zamlanmasından değil personel sayısının artmasından kaynaklanmıştır.

Külliyyenin sosyal hayattaki işlevlerini din hizmetleri, eğitim-öğretim, sosyal yardımlaşma ve iktisâdî katkı başlıkları altında toplamak mümkündür. Ayrıca zaviyenin varlığı, burayı dinî-tasavvufî bir merkez haline getirmiştir. Zaviye mensupları olan şeyh ve dervişler, külliyyenin birimleri ile irtibat halinde olup külliye personelinin bir kısmı bu dervişlerden oluşmaktaydı. Külliye bünyesindeki ilmî faaliyetler; câmi, zaviye ve mektepte yürütülmekteydi. İmareti, külliyyenin sosyal yardımlaşma ünitesi olarak öne çıkmakta olup hizmetlerinden yararlanan geniş kesim içinde külliye çalışanları, öğrenciler, misafirler ve fakirler yer almaktaydı. Gelir kaynaklarının işletilmesi sayesinde tarımsal-ticârî üretime belirli bir katkı sağlayan vakıf, diğer taraftan istihdam olanakları da sunmaktaydı.

Bu çalışmada elde edilen tespitlerden biri de Emir Sultan Mahallesi'nin külliyyenin çevresinde ve onun katkısıyla teşekkül ettiği ve geliştiğidir. Zira külliyyenin kuruluşundan kısa bir süre sonra XV. yüzyılın ikinci yarısında Bursa'nın en kalabalık

nüfuslu mahallesi olmuştur. Kuşkusuz bu da Sultanların Emir Sultan'a duydukları muhabbet veya ona bağlı dervişlerin nezdinde meşruiyet arayışı gibi nedenlerle mahalle sâkinlerini vergiden muaf saymalarından kaynaklanmış olmalıdır.

Emir Sultan zaviyesi, içe kapalı bir inziva yeri değildi. Şeyhleri, çevre ile irtibatlı olmuşlardır. Kübrevîlik tarikatının temsilcisi olan Emir Sultan, Bursa'daki zaviyesinde pek çok halife yetiştirip onları Anadolu'nun çeşitli yerlerine görevlendirmiştir. Anadolu'dan başka Rumeli'de belirli bir ölçüde onun halifeleri etkinlik göstermiştir. Bursa'daki merkez dergâhta ise kuruluşundan XVIII. yüzyıl ortalarına kadar Emir Sultan usulü devam ettirilmiş, sonra sırasıyla Celvetiyye ve Nakşibendiyye usulü uygulanmıştır. Başlangıçtan tekke ve zaviyelerin kapatıldığı tarihe kadar bu zaviyede 24 şeyh postnişinlik görevinde bulunmuştur. Merkez-şube şeyh ve dervişleri arasında karşılıklı ziyaretleşmeler yapılmaktaydı. Yıllık düzenlenen Erguvan faslı Bursa'daki buluşmaların adı olmuştu. Diğer tarikat mensupları ile de temas halinde olduğu görülmektedir.

Külliyede ziyaretlerin odağında Emir Sultan türbesi yer almaktaydı. Sağlığında Emir Sultan'a gösterilen ilgi ve hürmet vefatından sonra türbesine yöneltilmiştir. Türbe, Osmanlı padişahlarının da, Bursa'ya geldiklerinde ziyaret noktalarından biriydi. Ziyaretler esnasında türbeye yönelik getirilen hediye, adak eşya ve paralar yüksek meblağları bulmaktaydı. Türbede bu hediyeleri toplamak için bir kadro bile tahsis edilmişti.

Emir Sultan türbesi etrafında bir veli kültü oluşmuş, bu kült varlığını yüzyıllarca devam ettirmiştir. Emir Sultan sevgisinin, bağlılığının halk muhayyilesinde nesilden nesile aktarılmasında menâkıbnâmeler önemli rol oynamışlardır. Bu eserlerin pek çok nüshasının bulunması, onun etkisinin yaygınlığını da işaret etmektedir.

Vakıfların Osmanlı sosyal-iktisâdî hayatında önemli roller oynadığı bilinmektedir. Emir Sultan vakfının da bulunduğu bölgenin sosyal ve iktisâdî hayatına katkısı olduğu yapılan bu çalışmada ortaya çıkmıştır. Vakfın, sosyal hayatta çeşitli toplumsal ilişkiler geliştirdiği görülmektedir. Vakıf, tahsis edilen arazileri üzerinde yaşayan ve toprağı işleyerek vergilerini vakıf câbîlerine ödemekle mükellef olan kalabalık bir reâyâ kitlesine sahipti. Reâyâsının tamamına yakını Müslüman nüfus teşkil ederken çok az sayıda gayr-i müslim bulunmaktaydı. Yerleşik nüfusun yanı sıra göçebe olanlar da vardı. Bunların vakıfla irtibatı çoğunlukla mâlî yönlüydü. Vakfın,

çalışanları dışında düzenli olarak beslediği bir kesimi de zevâid-horân teşkil etmekteydi. Yevmiyelerini Emir Sultan vakfından alan bu gruptaki kişilerin sayısı zamanla artmış ve azalmış olmakla birlikte hiçbir zaman sıfırlanmamıştır. Emir Sultan vakfı, ekonomik imkânları nispetinde diğer bazı küçük vakıf kuruluşlarına maddî destekte bulunmuştur. Özellikle imaret hizmetini başka vakıfların görevlilerine kadar genişlettiği tespit edilmiştir. Külliye hizmetlerinden en fazla yararlananlar mahalle sâkinleridir. Onlar, külliye çalışanları üzerinde doğal denetleyici (nâzır) işlevi görmüşlerdir.

Sonuç olarak Emir Sultan Külliyesi, bünyesinde çeşitli hizmetler üretilmiş, tesis edildiği semt başta olmak üzere Bursa'nın sosyal, iktisâdî, dinî-tasavvufî tarihinde derin izler bırakmış bir müessesedir.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Kaynakları

Arşiv vesikaları, çalışmamızın giriş bölümünde kaynaklar kısmında detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

Kitaplar

ABDULLAH EFENDİ, *Semerâtü'l-Fuâd*, Matbaa-i Âmire, 1288.

AKDAĞ Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyanları)*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1975.

AKGÜNDÜZ Ahmet, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

AKKILIÇ Yılmaz, *Bursa Tarihi (Başlangıcından 30 Ekim 1918'e)*, Bursa, Bursa Hâkimiyet Yayınları, 1986.

ALGÜL Hüseyin, *Bursa'da Medfun Osmanlı Sultanları ve Emir Sultan*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1982.

ARPAGUŞ Hatice Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2001.

ÂŞIK ÇELEBİ, *Meşâ'iru's-Şu'arâ*, (haz. Filiz Kılıç), c. III, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2010.

AŞIKPAŞAZÂDE, *Tevârih-i Âl-i Osmân Âşıkpaşazâde Tarihi*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1332.

AŞKAR Mustafa, *Kaynakları Açısından Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara, Se-Ba Ofset, 1999.

ATAMAN Alpaslan, *Bir Göz Yapıdan Külliyyeye: Osmanlı Külliyelerinde Kamusal Mekân Mantığı*, İstanbul, Mimarlar Tasarım Yayınları, 2000.

AYVERDİ Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, c. II, İstanbul, Baha Matbaası, 1972.

BALDIRZÂDE Mehmed Efendi, *Ravza-i Evliyâ*, Bursa Şehir Kütüphanesi, (Fotokopi Nüsha), 1251.

_____, *Terceme-i Hâl-i Hazreti Emîr Sultân Kuddise Sirruhu'l-Mennân*, 1060/1650, (neşr. Hayrullah Nedim Efendi), Bursa Vilayet Matbaası 1307.

- BARCAN Ömer Lütfi, Ekrem Hakkı AYVERDİ, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*, İstanbul, Baha Matbaası, 1970.
- BARCAN Ömer Lütfi, Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, c. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- BAYKAL Kazım, *Bursa ve Anıtları*, III. Baskı, Bursa, Hâkimiyet Tesisleri, 1993.
- BEHİŞTİ SİNAN ÇELEBİ, *Tevârih-i Al-i Osman*, British Museum, Add. 7869 (Fotokopi Nüshası).
- BEŞBAŞ Nermin, Hikmet DENİZLİ, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)*, c. III, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983.
- BİLGİN Orhan, *Mustafa Müdâmî Dîvançe ve Menâkıbnâme-i Emir Sultan*, İstanbul, 1992.
- BOSTANZÂDE Yahya Efendi, *Tarih-i Sâf/Tuhfetu'l-Ahbâb (Duru Tarih)* (haz. Necdet Sakaoğlu), İstanbul, Milliyet Yayınları, 1978.
- BURSALI Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, 2. Kısım, İstanbul, Ali Şekeri Matbaası, 1338.
- BURSEVÎ A. Sabri, *Menâkıb-ı Eşrefzâde Abdullah Rûmî*, Bursa Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel No: 4246.
- BURSEVÎ Abdullah Veliyyuddin, *Menâkıb-ı Eşrefzâde (Eşrefoğlu Rûmî'nin Menkıbeleri)*, (haz. Abdullah Uçman), İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009.
- BELİĞ İsmail, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Hüdâvendigâr Matbaası, 1287.
- CANTAY Gönül, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002.
- ÇALIKUŞU Eser, *Bursa Dini Mimarisinde Türk Barok Bezemeleri*, Ankara, Bursa İl Özel İdaresi, 2010.
- DAĞLIOĞLU Hikmet Turhan, *1558-1589 (16. Asırda Bursa)*, Bursa Vilayet Matbaası, Halkevi Neşriyatı: 10, 1940.
- DANIŞMEND İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. I, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1971.
- DEMİREL Ömer, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

- DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 20. Baskı, 2003.
- DOĞAN Ahmet Işık, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Matbaası, 1977.
- DOĞRU Halime, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- EBU'L-HAYR-I RÛMÎ, *Saltuk-Nâme*, (haz. Şükrü Haluk Akalın), c. III, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- EMİR Sedat, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar, Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zâviyeler: Orhan Gazi Dönemi Yapıları*, c. II, İzmir, Akademi Kitabevi, 1994.
- ERDOĞRU Mehmet Akif, Ömer BIYIK, *Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan (Metin ve İnceleme)*, Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Yayınları, 2014.
- ERGİN Osman, *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1939.
- EVLİYA ÇELEBİ, Evliyâ Çelebi *Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, (haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), 2. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- GABRİEL Albert, *Bir Türk Başkenti Bursa*, (haz. Neslihan Er, Hamit Er, Aykut Kazancıgil), c. II, Paris, E.De Bocard, 1958.
- GAZZÎZÂDE Abdullatif, *Hülâsatü'l-Vefeyât*, Bursa Şehir Kütüphanesi, (Fotokopi Nüsha), 1281.
- GELİBOLULU Mustafa Âlî, *Künhu'l-Ahbâr* (Tıpkıbasım), c. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.
- GÖKBİLGİN M. Tayyib, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul, İşaret Yayınları, 2007.
- GÖKÇE Turan, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazası*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- HASAN TÂİB EFENDİ, *Hatıra Ya Da Bursa'nın Aynası (Hâtıra Yâhud Mir'ât-ı Burûsa)*, (haz. Mehmet Fatih Birgül), Bursa, İl Özel İdaresi, 2007.
- HIZLI Mefail, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998.

_____, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999.

HOCA SADEDDİN EFENDİ, *Tâcü't-Tevârih*, c. I-II, Matbaa-i Âmire, 1279.

İNALCIK Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.

_____, "Osmanlı Devleti'nde Uc (Serhad)lar", *Osmanlılar*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.

KAPLANOĞLU Raif, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, İstanbul, Bursa Ticaret Borsası Kültür Yayınları, 1996.

_____, *Bursa Tarihi Kronolojisi*, Bursa, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 2012.

KARA Mustafa, *Bursa'da Tarikatler ve Tekkeler*, İstanbul, Sır Yayıncılık, 2001.

KAZICI Ziya, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1977.

KEPECİOĞLU Kamil, *Bursa Kütüğü*, c. I-IV, (haz. Hüseyin Algül ve diğerleri), Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009.

_____, *Bursa Hanları*, Bursa, Halkevi Neşriyat, ts.

KÖSE Ali, Ali AYTEN, *Türbeler Popüler Dindarlığın Durakları*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usul*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990.

MECDÎ Mehmed Efendi, *Şakâik-i Nu'mâniye ve Zeyilleri Hadâiku's-Şekâik*, (haz. Abdülkadir Özcan), c. I, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, (haz. Ali Aktan ve diğerleri), c. I-IV, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1996.

MEHMED ŞEMSEDDİN, *Yâdigâr-ı Şemsî*, Bursa, Matbaa-i Vilayet, 1332.

MÜLAZIM ABDULKADİR, *Bursa Tarihi Kılavuzu*, (haz. Mehmet Fatih Birgül, Levent Ali Çanaklı), İstanbul, Kayhan Matbaası, 2008.

MÜNECCİMBAŞI Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi Sahâifu'l-Ahbâr fî Vekâyi 'ul-Âsâr*, (çev. İsmail Erünsal), c. I-II, Tercüman 1001 Temel Eser, ts.

NAÎMÂ Mustafa, *Tarih-i Naîmâ Ravzatu'l-Huseyn fî Hülâsati Ahbâri'l-Hâfikayn*, c. II, ts.

- NEŞRÎ Mehmed, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. II, (yay. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- OCAK Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, 2. Basım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- ÖCALAN Hasan Basri, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. yüzyıl)*, Bursa, Gaye Kitabevi, 2000.
- ÖMER HİLMİ EFENDİ, *Ahkâmu'l-Evkâf*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1307.
- ÖZCAN Görgün, *Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2017.
- PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I-III, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- PAY Salih, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, Bursa, Eğit-San Yayınları, 1996.
- _____, *Kuruluşundan Günümüze Yeşil Külliyesi*, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2010.
- SAY Yağmur, *Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi: Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi Sürecinde Gazi-Eren-Evliyaların Rolü*, İstanbul, Su Yayınları, 2006.
- SAVAŞ Saim, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1992.
- SENÂYÎ Mehmed Çelebi, *Menâkıb-ı Emîr Sultân (Keşifnâme)*, İstanbul, İzzet Efendi Matbaası, 1289.
- SERTOĞLU Midhat, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul, İnkılab Kitabevi, 1958.
- SEVİM Sezai, Hasan Basri ÖCALAN, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Bursa Vakfiyeleri*, Bursa, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2010.
- SOLAKZÂDE Mehmed Hemdemî Çelebi, *Târih-i Solakzâde*, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1297.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Kâmus-ı Türkî*, Dersaadet, İkdâm Matbaası, 1317.
- TOGAN A. Zeki Velidî, *Tarihte Usul*, 3. Baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981.
- TURYAN Hasan, *Hazreti Emir Sultan ve Zeyniler Haziresi*, Bursa, Prestij Matbaası, 1989.
- ULUDAĞ Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Marifet Yayınları 1991.

UMAR Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1993.

_____, *Bithynia*, İstanbul, Ak Yayınları, ts.

UNAN Fahri, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

UTKU Mustafa, *Emir Sultan Hazretlerinin Menkıbeleri*, İstanbul, Uludağ Yayınları, 2011.

VASSÂF Osmanzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz. Mehmed Akkuş, Ali Yılmaz), c. I-V, İstanbul, Kitabevi, 2006.

YALMAN Bedri, *Bursa*, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1977.

YAZIR Elmalılı M. Hamdi, *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu*, (haz. Sıtkı Güllü), c. III, İstanbul, Eser Neşriyat, 1997.

YEDİYILDIZ M. Asım, *Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi*, Bursa, Emin Yayınları, 2010.

_____, *Bir Mabedin Serüveni Bursa Ulucami*, Bursa, Emin Yayınları, 2010.

3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560, (haz. Nezih Aykut ve diğerleri), Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1993.

166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Dizin ve Tıpkıbasım, (haz. Ahmet Özkılınç ve Diğerleri), Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995.

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), Dizin ve Tıpkıbasım, (haz. Ahmet Özkılınç ve Diğerleri), c. I-II, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1993, 1994.

Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, (haz. Halil Sahillioğlu), İstanbul, IRCICA, 2002.

Makaleler

AHUNBAY A. Zeynep, "Mektep" (Mimari), *DİA*, XXIX, Ankara, TDV Yayınları, 2004, s. 7-9.

ALBAYRAK M. Fatih, "Emir Sultan Hazretleri İçin Yazılan Menâkıbnâmeler", *Emir Sultan Sempozyum Bildirileri (5 Mayıs 2012)*, Bursa, Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 2012, ss. 91-109.

ALGÜL Hüseyin, Nihat AZAMAT, "Emir Sultan", *DİA*, XI, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, ss. 146-148.

- _____, “Emir Sultan Hazretleri ve Geleneksel Erguvan Bayramı”, *Emir Sultan ve Erguvan Toplumsal Bir Çağrı*, ed. Enes B. Keskin, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007, ss. 97-103.
- _____, “Yüzyıllar İçinden Süzülüp Gelen Bir Gelenek: Erguvan Faslı”, *Emir Sultan Sempozyum Bildirileri (5 Mayıs 2012)*, Bursa, Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 2012, ss. 213-219.
- ARAT Rahmeti, “Batman”, *İA*, II, 5. Baskı, İstanbul, MEB Yayınları, 1979, ss. 342-344.
- ARMAĞAN Mustafa, “Emir Sultan’ın Edirne’de Yanan Kandilleri”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Bursa, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2002, ss. 137-141.
- AYDIN İbrahim Hakkı, “Molla Fenârî”, *DİA*, XXX, İstanbul, TDV Yayınları, 2005 ss. 245-247.
- AYDÜZ Salim, “Muvakkithâne”, *DİA*, XXXI, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, ss. 413-415.
- AZAMAT Nihat, “Hacı Bayrâm-ı Velî”, *DİA*, XIV, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, ss. 442-447.
- BALTACI Cahit, “Mektep” (Osmanlılarda Mektep), *DİA*, XXIX, Ankara, TDV Yayınları, 2004, ss. 6-7.
- BARCAN Ömer Lütfi, “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII, No: 1-2, 1962-1963, ss. 239-296.
- BAŞOL Samettin, “Bursa Şehrinin Gelişmesinde XV. Yüzyıl Bursa Vakıflarının Rolü”, *Bursa Defteri*, sy. 19, Bursa, Bursa Kültür ve Sanat Yayınları, 2003, ss. 82-112.
- BAYSUN Cavid, “Emir Sultan’ın Hayatı ve Şahsiyeti”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. I, sy. I, İstanbul, 1949, ss. 77-94.
- _____, “Emir Sultan”, *İA*, c. IV, İstanbul, MEB Yayınları, 1977, ss. 261-263.
- BOZKURT Nebi, “Mektep”, *DİA*, XXIX, Ankara, TDV Yayınları, 2004, ss. 5-6.
- BÖLÜKBAŞI Ayşe Çıkla, “Erken Osmanlı Devleti’nde Kadınların Mimarî Alandaki Hamiliği (1299-1512)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı*, sy. 19, 2010, ss. 73-90.

- CEZAR Mustafa, “Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi”, *IX. Türk Tarih Kongresi: Ankara 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, ss. 1391-1414.
- ÇABUK Vahid, “Yörükler”, *İA*, c. XIII, İstanbul, MEB Yayınları, 1986, ss. 430-435.
- ÇETİN Osman, “Emir Sultan’ı Mesken Tutanlar”, *Emir Sultan ve Erguvan Toplumsal Bir Çağrı*, ed. Enes B. Keskin, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007, ss. 155-164.
- _____, “Emir Sultan Mahallesi”, *Emir Sultan Sempozyum Bildirileri (5 Mayıs 2012)*, Bursa, Akmat Akinoğlu Matbaacılık, 2012, s. 113-127.
- ÇOBANOĞLU Ahmet Vefa, “Külliyeler”, *DİA*, XXVI, Ankara, TDV Yayınları, 2002, ss. 542-544.
- DİEZ, E., “Kubbe”, *İA*, VI, İstanbul, MEB Yayınları, 1977, ss. 930-944.
- DÖRTBUDAK Mehmet Veysi, “Manisalı Mehmet Senâyî Çelebî ve Risâle-i Menâkıb-ı Emîr Sultân (Keşifnâme) Adlı Eseri”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü-3*, Bursa, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2004, ss. 205-218.
- EMECEN Feridun, “Fodula”, *DİA*, XIII, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, ss. 167-170.
- ERGİNLİ Zafer, “Bursa Tasavvuf Kültüründe Horasanlı Dervişler”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Bursa, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2002, ss. 176-194.
- ERHAN Mehmed Safiyyuddin, “Bursa’da Emir Sultan Külliyesi”, *Emir Sultan ve Erguvan Toplumsal Bir Çağrı*, ed. Enes B. Keskin, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007, ss. 125-141.
- _____, “Bursa’da Emir Sultan Külliyesindeki Dergâhın Harem ve Selamlık Daireleri”, *Emir Sultan Sempozyum Bildirileri (5 Mayıs 2012)*, Bursa, Akmat Akinoğlu Matbaacılık, 2012, ss. 181-191.
- ERTUĞ Zeynep Tarım, “İmaret”, *DİA*, XXII, Ankara, TDV Yayınları, 2000, ss. 219-220.
- ERÜNSAL İsmail E., “Kasım Paşa, Cezerî”, *DİA*, XXIV, İstanbul, TDV Yayınları, 2001, ss. 545-546.
- EYİCE Semavi, “İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İctimaî Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XXI, Ayrı Basım, 1963, ss. 3-80.
- GENÇ Mehmet, “Mukataa”, *DİA*, XXXI, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, ss. 129-132.

- GENÇ Mehmet, “Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 42, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014, ss. 9-18.
- GÜLGEN Hicabi, “Emir Sultan Türbesi”, *Emir Sultan Sempozyum Bildirileri (5 Mayıs 2012)*, Bursa, Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 2012, ss. 193-202.
- GÜNAY Hacı Mehmed, “Vakıf”, *DİA*, XLII, İstanbul, TDV Yayınları, 2012, s. 475-479.
- HIZLI Mefail, “Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler (Klasik Dönem Bursa Örneği)”, *Osmanlı Dünyasında Bilim Ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, Derleyen: Hidayet Yavuz Nuhoglu, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001, ss. 109-115.
- _____, “Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 12, sy. 1, Bursa, 2003, ss. 367-426.
- _____, “Sevgiyle Yükselen Bir Yapı Topluluğu Emir Sultan Külliyesi ve Medresesi”, *Emir Sultan ve Erguvan Toplumsal Bir Çağrı*, ed. Enes B. Keskin, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007, ss. 143-153.
- İNALCIK Halil, “Bursa”, *DİA*, VI, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, ss. 445-449.
- _____, “Cizye”(Osmanlılar'da), *DİA*, VIII, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, ss. 45-48.
- KALLEK Cengiz, “Batman”, *DİA*, V, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, ss. 199-200.
- _____, “Kile” *DİA*, XXV, Ankara, TDV Yayınları, 2002, ss. 568-571.
- _____, “Müd” *DİA*, XXXI, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, ss. 457-459.
- KANIK Mahmut, “Emir Sultan Çeşmeleri”, *Emir Sultan ve Erguvan Toplumsal Bir Çağrı*, ed. Enes B. Keskin, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007, ss. 173-179.
- KARA Mustafa, “Tekke”, *DİA*, XL, İstanbul, TDV Yayınları, 2011, ss. 368-370.
- KILAVUZ Ahmet Saim, “Ali Rıza”, *DİA*, II, İstanbul, TDV Yayınları, 1989, ss. 436-438.
- KUNTER Halim Baki, “Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, sy. IV, Ankara, 1958, ss. 39-63.
- OCAK Ahmet Yaşar, S. Farukî, “Zaviye”, *İA*, XIII, İstanbul, MEB Yayınları, 1986, ss. 468-476.

ORBAY Kayhan, “16. ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaretî'nin Mali Tarihi (1553-1650)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy. 22, 2007, ss. 125-158.

_____, “Bursa’da Sultan II. Murad Vakfı’nın Mali Tarihi (1608-1641)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61/2, 2011, ss. 293-322.

_____, “Gazi Süleyman Paşa Vakfı’nın Mali Tarihi ve 17. Yüzyılda Trakya Tarımsal Ekonomisi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 49, c. XXX, 2011, ss. 145-181.

_____, “Orhan Gazi Vakfı’nın Malî Tarihinden Bir Kesit (1593-1641)”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 38, 2012, ss. 65-84.

_____, “Emir Sultan (Mehmed el-Buhârî) Vakfı’nın Malî Tarihi (1608-1634)”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 22, Bursa, 2012/1, ss. 23-42.

_____, “Edirne Muradiyye Vakfı’nın Mali Yapısı ve Gelişimi (1598-1647)”, *Bellekten*, sy. 283, c. LXXVIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, ss. 983-1031.

ORMAN İsmail, “Türbe”, *DİA*, XLI, İstanbul, TDV Yayınları, 2012, ss. 464-466.

ÖCALAN Hasan Basri, “Emir Sultan Vakfiyesi ve Vakıfları”, *Emir Sultan Sempozyum Bildirileri (5 Mayıs 2012)*, Bursa, Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 2012, ss. 129-139.

ÖZ Mehmet, “Osmanlılar” (Sosyal Hayat), *DİA*, XXXIII, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, ss. 532-538.

_____, “Tahrir”, *DİA*, XXXIX, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, ss. 425-429.

ÖZ Mustafa, “Muhammed el-Cevâd”, *DİA*, XXX, İstanbul, TDV Yayınları, 2005, ss. 514-515.

ÖZTÜRK Nazif, “Mütevelli”, *DİA*, XXXII, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, ss. 217-220.

PEKOLCAY A. Necla, Abdullah UÇMAN, “Eşrefoğlu Rûmî”, *DİA*, XI, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, ss. 480-482.

SAHİLLİOĞLU Halil, “Akçe”, *DİA*, II, İstanbul, TDV Yayınları, 1989, ss. 224-227.

_____, “Avârız”, *DİA*, IV, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, ss. 108-109.

_____, “Dirhem”, *DİA*, IX, İstanbul, TDV Yayınları, 1994, ss. 368-371.

- SEVİM Sezai, “Bursa ve Yakın Çevresinde Kuruluş Devri Sultanlarınca Desteklenen Dervişler II, (Orhan Gazi ve I. Murad Devirleri)”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Bursa, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2002, ss. 150-157.
- ŞAHİN Haşim, “Menâkıbnâme”, *DİA*, XXIX, Ankara, TDV Yayınları, 2004, ss. 112-114.
- _____, “Somuncu Baba”, *DİA*, XXXVII, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, ss. 377-378.
- TABAKOĞLU Ahmet, “Osmanlı Döneminde Üsküdar Köyleri”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V: 1-5 Kasım 2007 Bildiriler*, c. I, 2008, ss. 143-180.
- TANMAN M. Baha, “Emir Sultan Külliyesi”, *DİA*, XI, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, ss. 148-151.
- TANMAN M. Baha, Sevgi PARLAK, “Tekke (Mimari)”, *DİA*, XL, İstanbul, TDV Yayınları, 2011, ss. 370-379.
- TAŞLIKLIOĞLU Zafer, “II. Murad’ın İstanbul Muhasarası Hakkında Bir Eser”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* c. VIII, sy. 11-12, İstanbul, 1955, ss. 209-226.
- TOSUN Necdet, “Nurbahşiyye”, *DİA*, XXXIII, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, ss. 248-249.
- UĞUR Yunus, “Şer’iyye Sicilleri”, *DİA*, XXXIX, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, ss. 8-11.
- UYAR Gülgün, “Nakib”, *DİA*, XXXII, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, ss. 321-322.
- ÜLKER Necmi, Vehbi GÜNAY, “Türk Tarih ve Kültüründe Emir Sultan”, *II. Bursa Halk Kültürü Sempozyum Bildirileri*, c. II, Bursa, Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü Kültür Sanat Kurulu Yayınları, 2005, ss. 345-368.
- YAPRAK Tahsin, “Millî Kültürümüzün ve Devlet Geleneğimizin Manevî Mimarlarından: Emir Sultan”, *VI. Osmanlı Sempozyumu (Söğüt Eylül 1991)*, Ankara, 1992, ss. 29-40.
- YAVAŞ Doğan, “Emir Sultan Camii”, *Emir Sultan Sempozyum Bildirileri (5 Mayıs 2012)*, Bursa, Akmat Akınoğlu Matbaacılık, 2012, ss. 169-179.
- YEDİYILDIZ Bahaeddin, “Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, *Vakıflar Dergisi*, c. XV, Ankara, 1982, ss. 23-53.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, “Vakıf İstılahları Lügatçesi”, *Vakıflar Dergisi*, c. XVII, Ankara, 1983, ss. 55-60.

YINANÇ Mükrimin Halil, “Bursa”, *İA*, c. II, İstanbul, MEB Yayınları, 1979, ss. 806-814.

Tezler

AK Muammer, *Ziyaret Fenomeni Çerçevesinde Türk Popüler Dindarlığı: Aziz Mahmud Hüdayi Türbesi Örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2012.

BABA Mustafa Okan, *Menâkıb-ı Emîr Sultân (Metin-İnceleme-Gramer-İndeks)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1991.

BAŞOL Samettin, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008.

DEMİREL Hale, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Bursa Vakıfları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2006.

ERGİNLİ Zafer *Kuruluş Döneminde Bursa’da Faaliyet Gösteren Türkistan Kökenli Mutasavvıflar*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1995.

KAHRAMAN Nurettin, *Menâkıb-ı Emir Sultan (Hüsâmeddin Bursevî) İnceleme ve Metin*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2009.

KAYTAZ Fatma, *Behiştî Tarihi (791-907/1389-1502) (Giriş, Metin, Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2011.

KOL Nilüfer, *Kefeli Mustafa Müdâmî Divanı (16. yüzyıl)*, Boğaziçi Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007.

LİMAN Hatice, *Yahya bin Bahşî’nin Menâkıb-ı Emîr Sultân (Menâkıb-ı Cevâhir) Adlı Eseri –İnceleme-Metin-*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2008.

TAŞKIN Ünal, *Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2005.

TUNCER Yakup, *Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1992.

UĞUR Abdullah, *Emîr Sultân Menâkıbnâmeleri ve Nimetullah'ın Menâkıb-ı Emîr Sultân Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013.

EK-I: TABLOLAR

Tablo-6 Vakfiyeye Göre Mevkûfâtın Coğrafi Dağılımı

Sıra No	Yer Adı ⁷¹³	Köy	Bahçe/Bağ	Arazi/Mezraa	Han	Hamam	Dükkân	Ev	Değirmen	Toplam
1.	Bursa	4	En az 6	12	1	2	24	4	2	55
2.	İnegöl	2	-	-	-	-	-	-	-	2
3.	Yarhisar	1	-	-	-	-	-	-	-	1
4.	Mihaliç	1	-	1	-	-	-	-	-	2
5.	Kite	1	-	-	-	-	-	-	-	1
6.	Kocaeli	1	-	-	-	-	-	-	-	1
7.	Tonuzlu	1	-	-	-	-	-	-	-	1
8.	Edremit	-	8	-	-	-	-	-	2	10
9.	Gönen	-	-	-	-	-	-	-	3	3
10.	Manyas	-	-	-	-	-	-	-	3	3
11.	Aydıncık (Edincik)	2	-	-	-	-	-	-	-	2
	Toplam	13	14	13	1	2	24	4	10	81

⁷¹³ Tablodaki yerlerin 1530 yılındaki idârî statüleri şöyledir: Bursa, Anadolu Eyaleti sancaklarından Hüdâvendigâr Sancağı'na bağlıdır ve aynı zamanda bu sancağın merkezidir. İnegöl, Yarhisar, Mihaliç, Kite, Gönen ve Aydıncık Hüdâvendigâr Sancağı'na bağlı kaza; Edremit ve Manyas, Anadolu Eyaleti Karesi Sancağı'na bağlı kaza; Kocaeli, Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak; Tonuzlu (Denizli/Lâzıkıyye/Lâdik), Anadolu Eyaleti Kütahya Sancağı'na bağlı bir kaza statüsündedir. Bkz.: 166 Numaralı Defter.

Tablo-7 Vakfiyeye Göre Vâkıflar Ve Mevkûfât-I

Sıra No	Vâkıf Adı	Köy	Bahçe/ Bağ	Arazi/ Mezraa	Han	Hamam	Dükkân	Ev	Değirmen	Toplam
1.	Emir Sultan	9	En az 2	3	-		3	-	-	17
2.	Hundi Hatun	1	-	-	-		-	1	-	2
3.	Fatih Sultan Mehmed	3	-	-	-		-	-	1	4
4.	Âruz Oğlu Hacı İsa	-	-	-	-		-	1	4	5
5.	Mürsel Oğlu Yusuf	-	-	-	-		-	-	2	2
6.	Abdullah kızı Dîlîfiruz Hatun	-	-	4	-		-	-	-	4
7.	Hacı Bayezid	-	-	1	-		-	-	-	1
8.	Abdullah Oğlu Şahin	-	-	-	-		-	-	1	1
9.	Nasûh Olan Kişiler	-	-	-	-		-	-	1	1
10.	Abdullah Oğlu Hacı Musa	-	-	-	-	-	-	1'den çok	-	1
11.	Gelir Fazlasından ⁷¹⁴	-	8	-	1		6	-	1	16
12.	Gelir Fazlasından	-	4	5	-	2	15	1	-	27
	Toplam	13	14	13	1	2	24	En az 4	10	81

⁷¹⁴ Müttevellî Mevlana Süleyman'ın, vakfin gelir fazlasıyla satın almak ya da inşa etmek suretiyle kazandırdığı mülklendir.

Tablo-8 Vakfiyeye Göre Vâkıflar Ve Mevkûfât-II

Sıra No	Vâkıflar	Bursa	İnegöl	Yarhisar	Mihaliç	Kite	Kocaeli	Tonuzlu	Edremit	Gönen	Manyas	Aydıncık	Toplam
1.	Emir Sultan	10	2	1	2	-	1	1	-	-	-	-	17
2.	Hundi Hatun	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	2
3.	Fatih Sultan Mehmed	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	4
4.	Âruz Oğlu Hacı İsa	1	-	-	-	-	-	-	-	3	1	-	5
5.	Mürsel Oğlu Yusuf	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
6.	Abdullah kızı Dilfiruz Hatun	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
7.	Hacı Bayezid	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
8.	Abdullah Oğlu Şahin	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
9.	Nasûh Olan Kişiler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
10.	Abdullah Oğlu Hacı Musa	1'den fazla	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
11.	Toplam	20	2	1	2	1	1	1	2	3	3	2	38

Tablo-9 XV. Yüzyılda Emir Sultan Vakıfları (BŞS'ye Göre)

Sıra No	Vâkıf	Mevkûfât	Mevkûfâtın Yeri (Mah.)	Ciheti	Vakf Tarihi	Defter No
1	Yıldırım Bayezid	Arazi	---	Emir Sultan'ı ziyarete gelen sûfilere	--- ⁷¹⁵	A 168 51b
2	Yusuf bin Mürsel	Değirmen	Kemerli/Edremit	Emir Sultan zaviyesi mesalihine	Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 860	A 199 33b
3	Selçuk Hatun	Günlük 1 dirhem	---	Emir Sultan Câmiine imam tayini	Evâil-i Cemâziyelevvel 888	A 129 206b
4	Ramazan bin İlyas	Ev	Şehabettin	Emir Sultan mescid mesalihine (en son)	3 Safer 889	A 4 31b
5	Davud bin Turahan bin Yakub	Ev, 10 Fıkıh kitabı	Emir Sultan	Emir Sultan mescid mesalihine (en son)	11 Rebiulevvel 889	A 4 62b
6	Ali bin Sinan	Ev	Dikencik Köyü	Emir Sultan mescid mesalihine (en son)	8 Ramazan 890	A 4 397a
7	Salih bin Sadık	300 dirhem, Ev	---	Ramazan'da pişirilecek yemek için ve evladına, Emir Sultan mescidinde vâiz olana (en son)	23 Zilhicce 890	A 4 467a
8	Makrame bint-i Ali	Ev	İmaret-i Bayezid Hüdâvendigâr	Emir Sultan mescidine mesalihine (en son)	6 Rebiulevvel 890	A 4 303b
9	El-Hâc Sinan bin Abdullah	Arsa	Kurb-i Hasan Davud	Emir Sultan zaviyesine	11 Rebiulevvel 891	A 5 44a

⁷¹⁵ Yıldırım Bayezid'in bu vakfını Evâhiri Cemâziyelâhir 993 tarihli bir belge bildirmektedir. Vakfın yapıldığı tarih ise bilinmemektedir.

			Paşa			
10	İnci bint-i Abdullah	Ev eşyası	---	Emir Sultan imaretine (en son)	9 Rebiulâhir 892	A 5 306b
11	Hatice bint-i İlyas	Ev	İncirlice	Emir Sultan türbesi mesalihine (en son)	7 Cemâziyelevvel 895	A 7 448b
12	Ali bin Süleyman (haddâd)	Ev	Yer Kapı	Emir Sultan mescid mesalihine (en son)	21 Ramazan 893	A 7 48b
13	Mevlana Abdurrahim bin el-merhum Mevlana Şeyh Lutfi Halife	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan evkâfı mesalihine (en son)	25 Zilka'de 894	A 7 337b
14	Sûfi İshak bin Kürecaslan (Köse Hacı)	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan mescid mesalihine (en son)	19 Şevval 896	A 8 187b
15	Gülbahar bint-i Abdullah	Ev	Şehzade	Emir Sultan mescid mesalihine (en son)	14 Ramazan 896	A 8 167b
16	Kayser bin Abdullah	Ev	---	Emir Sultan mescid mesalihine	10 Ramazan 896	A 8 163b
17	Ernüvar bint-i Abdullah (Merhume)	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan mescid mesalihine (en son)	4 Zilka'de 896	A 8 198a
18	Âişe bint-i Abdullah	Ev	Sarı Abdullah	Emir Sultan mescid mesalihine (en son)	7 Receb 896	A 8 109b
19	Mahmud bin Mehmed (müderris)	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan mescid mesalihine (en son)	15 Safer 897	A 8 275a
20	Sitti Hatun bint-i el-Hâc İvaz el-Kunduz	Ev	İbn-i Harîrî	Emir Sultan mescid mesalihine (en son)	26 Rebiulevvel 897	A 8 312b
21	Gülsine bint-i Abdullah (muharrere-i Hatice bint-i	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan mescidinde halife olana (en son)	25 Şevval 897	A 8 429a

	Gülsüm					
22	? Hatun bint-i el-Hâc Ahmed	Köy	Kuyucak	Emir Sultan imareti mesalihine (en son)	10 Ramazan 898	A 11 113a
23	Yusuf bin Abdullah	5.000	---	Emir Sultan hatibine (en son)	17 Rebiulevvel 899	A 11 216a
24	Gülsine bint-i Abdullah (atîka-i bint-i Hâce Kerem	Ev (1/2)	Emir Sultan	Emir Sultan seccadesine oturana (en son)	Evâil-i Şevvâl 901	A 26 321b
25	Gülcihan Hatun bint-i Abdullah	Ev	Darbhâne	Emir Sultan imaret matbahı mesalihine (en son)	Şa'ban 902	A 14 260a
26	Server bint-i Abdullah	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan imareti mesalihine (en son)	Gurre-i Zilka'de 902	A 14 327b
27	Server bint-i İshak	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan imareti mesalihine (en son)	Evâil-i Rebiulâhir 906	A 18 93b
28	Nefise bint-i Abdullah	Ev	İmaret-i Sultaniye	Emir Sultan imaretine (en son)	Evâil-i Rebiulâhir 906	A 18 95b
29	Hızır bin Ahmed Fakih	Ev	Tefsirhân	Emir Sultan imaretine (en son)	Evâil-i Receb 906	A 18 180a

Tablo-10 XVI. Yüzyılda Emir Sultan Vakıfları (BŞS'ye Göre)

Sıra No	Vâkıf	Mevkûfât	Mevkâtın (Mah.)	Yeri	Ciheti	Vakf Tarihi	Defter No
1	Kumru bint-i Abdullah (Melike'nin âzatlısı)	Ev	Emir Sultan		Emir Sultan ruhuna cüz okunması	18 Şaban 910	A 19 310b
2	Melike bint-i Abdullah	Ev	Emir Sultan		Emir Sultan mescidi mesalihi (en son)	13 Zilhicce 910	A 19 413b
3	Sittî Hatun bint-i Mevlana Lutfi Halife	Ev	Emir Sultan		Emir Sultan mescidi mesalihine (en son)	20 Rebiulâhir 914	A 34 92a
4	Hatun Paşa bint-i İshak	Ev	Emir Sultan		Emir Sultan mahallesinde sâkin sulehâ ve fukarâdan birine (en son)	29 Zilhicce 917	A 20 111b
5	Hafsa bint-i Abdullah (Bursevî)	Ev	Emir Sultan		Emir Sultan imaret mesalihine (en son)	Zilka'de 918	A 20 350b
6	Hayrunnisâ Hatun bint-i Abdulkerim	3 dükkân	Tahtakale		Tevliyet Emir Sultan mütevellîsine, (en son), cüz okunmasını Emir Sultan Câmii müezzinlerine	18 Rebiulevvel 919	A 23 95a
7	Sittî Nefise bint-i Seyyid Ali Şerif	Dükkân (İçindeki eşyaları ile birlikte), arazi	Balık Pazarı		Vâkıfenin ruhuna cüz okuyanlardan birinin Emir Sultan imamı olması	Evâil-i Cemâziyelevvel 919	A 23 141b

8	Hatice bint-i (Kürâce kızı)	Ev	İncirlice	Emir Sultan imaret mesalihine (en son)	26 Cemâziyelevvel 920	A 24 143a
9	Devlet bint-i Abdullah	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan imaret mesalihine	15 Ramazan 920	A 24 273b
10	Kemal bin Abdullah	Ev	İbn Kazzâz	Emir Sultan evkafına (en son)	14 Şa'bân 923	A 21 105a
11	Şâdi bin Abdullah	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan imaretinde sâkin fakir âlimlere	Ramazan 923	A 21 127b
12	Şeyh Abdurrahman Efendi	Zaviye (Fıstıklı)	Musa Baba	Emir Sultan zaviyesi şeyhlerine	924	B 96 1a
13	Yakub bin İshak	Ev, arazi	Emir Sultan	Emir Sultan mescidi imamına (en son)	13 Şaban 927	A 200 49a
14	Fâtıma Hatun bint-i Seyyid Hüseyin	Ev, 1050?	Emir Sultan	Emir Sultan mescidi imamına (en son)	25 Receb 929	A 30 393b
15	İnci bint-i Abdullah	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan vakfına	8 Cemâziyelevvel 933	A 35 508a
16	Bülbül bint-i Abdullah	Ev	Dâye Hatun	Emir Sultan mesalihine (en son)	3 Ramazan 945	A 40 371(0)a
17	Fâtıma bint-i Mehmed (Nebi Hoca kızı)	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan silsilesinden olan Salihlerden birine	Evâil-i Cemâziyelâhir 958	A 45 78b
18	Benefşe bint-i Abdullah	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan mesarifine (en son)	Rebiulevvel 960	A 45 5b
19	Hoca Muslihuddin bin Hoca Ahmed	(5 Dükkân)	Irgandı Köprüsü	Tevliyeti Emir Sultan imamı Mevlânâ Muslihudin bin Mehmed'e	Evâil-i Cemâziyelâhir 966	A 66 114b
20	el-Hâc Sa'di bin Nasûh	Ev, 50 dirhem, <i>10 dirhem</i>	Emir Sultan	Emir Sultan imamına (en son) Câminin mum ihtiyacı için <i>Mum yakan için</i>	Evâil-i Rebiulevvel 968	A 72 180b
21	Mahmud bin Abdi	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan fukarâsına (en son)	Rebiulevvel 968	A 72 181a
22	Abdurrahman Çelebi bin	50 dirhem	--	Emir Sultan Câmiinde muarrife	Evâsıt-ı Cemâziyelâhir	A 141 67b-68b

	Muslihuddin (İmam)				993	
23	Sıhrî? Hatun	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan Câmii imamına	994 öncesi	A 141 175b
24	Mustafa bin Hüseyin	1,5 dirhem, 4 dirhem, 60 dirhem	--	Fıstıklı zaviye mescidi imamına, Emir Sultan Câmiine her sene Berat gecesinde 2 mum alınıp konulması için, Mumların her gece yakılıp söndürülmesi için	Evâil-i Cemâziyelevvel 994	A 131 346b
25	Ruveyde Hatun bint-i el-Hâc İbrahim	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan imamına (en son)	11 Cemâziyelevvel 996	A 145 215b
26	Fâtıma Hatun bint-i Ali	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan evkâfına (en son)	Şevvâl 1004	A 174
27	Köse Kadı ⁷¹⁶	7.000 akçe, 4 bab dükkân		Emir Sultan Câmii tamirine, imam ve hatibine	XVI. yüzyıl	

⁷¹⁶ Tarihini tam olarak tespit edemediğimiz XVI. yüzyıla ait olduğu anlaşılan bir tahrir kaydında Karabürçek'te Köse Kadı isimli vâkıf, Emir Sultan Câmii için 7.000 akçe ve 4 bab dükkân vakfederek şöyle şart koşmuştur: Paranın 5.000 akçesi işletilip elde edilen gelirler ile câminin tamiri ve dükkânların levazımı karşılanacak, artan paraya da Emir Sultan Câmii'ne imam ve hatib olanlar mutasarrıf olacaklar. 2.000 akçe ise yine işletilecek ve bu meblağın mütevellisi günde bir cüz okumak şartıyla yılda 150 akçeye mutasarrıf olacak, ayrıca salih bir kimsenin Emir Sultan ruhuna her gün bir cüz okuması için 150 akçe vakfedilmiştir. Bkz.: TKGMKKA, TADB.TTD.EVKAF 580/203-204.

Tablo-11 XVII. Yüzyılda Emir Sultan Vakıfları (BŞS'ye Göre)

Sıra No	Vâkıf	Mevkûfât	Mevkûfâtın Yeri (Mah.)	Ciheti	Vakf Tarihi	Defter No
1	Hasan bin Ahmed (fahrul-a'yân)	Kestane Sekisi	Bursa	Emir Sultan Câmii imamlarına	29 Zilka'de 1008	B 18 45a
2	İsa Efendi bin Hüseyin (Emir Sultan Câmii imamı)	Mushaf-ı Şerif, 3.600 dirhem	Emir Sultan	Mushaf okuyana	17 Şevval 1014	B 21 114a
3	Mehmed Ağa bin Abdullah	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan vakfına	Evâhri Zilhicce 1020	B 9 140b
4	Fâtıma Hatun bint-i Mehmed	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan Câmii imamına (en son)	Evâil-i Cemâziyelevvel 1021	B 28 102a
5	Şeyh İsa Efendi bin Şeyh Hüsam (Emir Sultan Câmii imamı)	4.300	---	Emir Sultan müezzinleri (Muhammediye okuma şartıyla en son)	Gurre-i Cemâziyelâhir 1029	B 39 71a
6	Cafer Bey bin Abdullah	Çiftlik (içinde altı-üstlü 8 beyt, 2 fırın, avlu, dere, bir parça bahçe var), 6 parça bahçe (1/3)	İsabey k., Cumalıkızık k., Yıldırım Bayezid m.	Emir Sultan zaviyesi şeyhine ve Emir Sultan Câmii imamına (en son)	Gurre-i Safer 1032	B 42 31b-32a
7	El-Hâc İlyas bin Süleyman	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan Câmii imamına (en son)	15 Receb 1035	B 45 95b
8	Mustafa bin Memi	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan vakfına	Evâil-i Zilka'de 1038	B 50 39b
9	Rukiye Hatun bint-i Mehmed	200 akçe	Emir Sultan	100'ü Câmi mihrabına bal mumu	16 Muharrem (1042)	B 53 26b

		500 akçe		için, 100'ü mütevellî (Emir Sultan imamı) için; 500'ü Yasin ve 3 ihlas okuyan Emir Sultan imamları için		
10	Mevlana Abdulhâdi Efendi bin Mehmed	Ev	Emir Sultan	Süknâsı, her yıl Emir Sultan'ı ziyarete gelen Hamid kasabasındaki Abdülmümin Efendi halifelerine	Evâil-i Ramazan 1043	B 57 41b
11	Âmine bint-i el-Hâc Hayruddin	2.000 akçe, Kelâm-ı şerîf, Muhammediye, bir adet kalîçe	---	Emir Sultan Câmîine (para mum yakılması için)	Evâil-i Şa'ban 1045	B 59 160a
12	İbrahim Efendi (Divân-ı Sultânî'de Ruz-nâmçeci)	Saray (Konak)	Emir Sultan	Süknâsı, her yıl sûfiler zamanında Emir Sultan'ı ziyarete gelen şeyhlerin fukarâsına ve sair zamanda gelen misafirlere	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1046	B 60 62
13	Mehmed Dede bin Hüseyin	Bahçe	Kızılbayır	Zâkir Hasan Dede, (en son olarak da) Emir Sultan seccâdesinde oturan şeyhlere	Evâhir-i Zilka'de 1046	B 60 69
14	Şa'ban	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan Câmîi imamına	Evâhır Şevvâl 1047	B 61 69a
15	Hamide bint-i Abdullah	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan müezzinlerine (4 nefer)	Gurre-i Cemâziyelâhir 1048	A 161 40a
16	Ümmügülsüm bint-i el-Hâc Abdurrahman	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan Câmîi kayyımına (en son)	26 Şevval 1052	C 2 39b

17	Emine bint-i Hüseyin	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan fukarâsına (en son)	22 Zilhicce 1052	C 2 52b
18	Rahime Hatun bint-i Abdummennan	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan Câmî kayyımına (en son)	14 Rebiulâhir 1059	B 71 81b
19	Hacı Sefer Efendi bin Bayezid	370 guruş	Emir Sultan	Emir Sultan Câmîi imamları, müezzinleri ve kayyımına	Gurre-i Receb 1072	B 185 27b
20	Ümmühânî bint-i Mustafa	Ev (satış semeni)	Emir Sultan	Asa suyu mecrasına	25 Şa'ban 1073	B 186 14a
21	Fâtıma Hatun bint-i Mehmed	Ev, 1.500 dirhem	Emir Sultan	Ev, Emir Sultan dervişlerine (fukarâ), para ribhi Emir Sultan Câmîi imamına	2 Rebiulevvel 1074	B 186 37b
22	Fâtıma Hatun bint-i Mustafa (merhum)	Ev	Emir Sultan	Emir Sultan evkafına	15 Rebiulâhir 1076 öncesi	B 109 177a
23	Abdulkerim bin el-Hâc Murad	Ev	Emir Sultan	İcaresinden evin tamiri dışındaki meblağ, mahalledeki 4 müezzine	15 Şevvâl 1086	B 88 204b
24	Şeyhî Ağa bin Mehmed	15 kuruş	---	Emir Sultan Câmîinde Muhammediye okunması	22 Rebiulevvel 1092	B 142 3b-4a
25	Hacı Ahmed bin Sefer	1 kıt'a Kestane bahçesi	Emir Sultan	Emir Sultan Câmîindeki 2 kayyımına	24 Zilhicce 1095	B 111 39b

Tablo-12 Gelirler⁷¹⁷

Dönem	Gelir Türleri						
	Kira	Köy	Mukâta'a	Müteferrik	Toplam	Ek Gelirler	Genel Toplam
1006-1007	37.778	174.706	191.313	168.227	572.024	36.708	608.732
1007-1008	40.026	131.914	178.770	248.881	599.591	28.598	628.189
1010-1011	35.463	194.239	180.970	128.307	538.979	14.440	553.419
1012-1013	36.555	237.551	187.665	145.227	606.998	-	606.998
1013-1014	39.886	200.395	199.500	254.089	693.870	20.394	714.264
1016-1017	49.267	312.382	116.257	222.184	700.090	96.379	796.469
1017-1018	40.480	317.984	194.777	165.035	718.276	44.485	762.761
1019-1021	47.795	219.630	125.607	196.126	589.158	94.055	683.213
1021-1022	48.990	223.621	155.320	131.426	559.357	172.516	731.873
1025-1026	54.454	165.430	250.970	173.592	644.446	208.992	853.438
1026-1027	50.256	166.845	244.470	163.091	624.662	217.950	842.612
1028-1029	52.672	178.678	270.350	196.931	698.631	260.875	959.506
1029-1030	51.232	167.975	263.840 (258.110)	123.310	600.627	309.245	909.872
1030-1031	56.927	184.938	275.358	145.195	667.530?	287.084	954.614
1032	50.052	226.731	226.416	103.766	606.965	246.825	853.790
1035	38.006 (35.591)	153.693	190.525	116.595	496.404	146.138	642.542
1037-1038	39.176 (34.860)	184.767	39.725	162.714	422.066	200.000	622.066
1038-1039	38.976 (36.744)	155.068	50.525	139.407	381.744	226.702	608.446
1042-1043	39.156 (37.656)	182.471	259.525	133.358	613.010	182.326	795.336
1043-1044	36.084 (25.704)	16.288	249.120	115.088	406.200	165.167	571.367
1050-1051	37.254	145.339	231.000	86.240	499.833	58.000	557.833
1051-1052	39.174	146.638	231.500	91.117	508.429	47.135	555.564
1070	35.520	260.220	278.950	27.938	602.629	35.000	637.629
1075	40.404	127.070	294.800	30.750	493.024	22.250	515.274
1076	47.004	132.498	352.120	40.600	572.222	20.000	592.222
1079	41.004	138.112	364.000	44.367	587.483	20.000	607.483
1082						-	604.628
1083	+		+	+		-	650.288
1086	45.240	140.920	383.200	55.080	624.440	20.000	644.440
1088						-	654.030
1095	+	+	+	+		-	772.335
1113	+	+	+			-	475.274

⁷¹⁷ Muhasebe kayıtlarındaki verilere göre tanzim edilmiştir. 1082, 1083, 1088, 1095 ve 1113 dönemlerinin sadece icmâli hesapları bulunduğu için gelir türleri detaylandırılmamıştır. Parantez içindeki meblağlar toplama dâhil edilmiştir.

Tablo-13 Kira Gelirleri

Dönem	Kira Türleri						
	Kütahya Hanı	Küçük Hamam	Büyük Hamam	Dükkân	Hâne	Değirmen	Toplam ⁷¹⁸
1006-1007	6500	9.000	2.700	12.616	6.962	-	37.778
1007-1008	6000	9.000	3.600	14.184	7.242	-	40.026
1010-1011	5500	8.250	3.300	13.088	5.325	-	35.463
1012-1013	6600	8.250	3.300	18.405		-	36.555
1013-1014	6000	10.650	3.600	13.541	6.095	-	39.886
1016-1017	6500	10.800	-	26.147	5.100	720	49.267
1017-1018	10.800	12.600	-	9.480	6.880	720	40.480
1019-1021	10.800	18.000	2.760	10.535	4.920	720	47.795
1021-1022	11.700	17.100	4.140	10.830	4.500	720	48.990
1025-1026	10.400	15.600	7.800	16.263	3.611	780	54.454
1026-1027	9.600	14.400	7.200	15.012	3.324	720	50.256
1028-1029	9.600	18.000	7.200	17.152	-	720	52.672
1029-1030	9.600	16.300	6.600	15.768	2.244	720	51.232
1030-1031	10.400	18.720	8.640	14.583	3.864	720	56.927
1032	9.000	14.400	7.200	14.688	4.044	720	50.052
1035	7.800	10.350	3.600	10.448	5.088	720	38.006 (35.591)
1037-1038	7.800	12.600	2.520	10.248	5.088	720	39.176 (34.860)
1038-1039	7.800	12.600	2.520	10.248	5.088	720	38.976 (36.744)
1042-1043	7.800	12.600	2.700	10.248	5.088	720	39.156 (37.656)
1043-1044	Toplam verilmiş						36.084 (25.704)
1050-1051	10.800	9.000	6.480	8.490	1.764	720	37.254
1051-1052	12.000	9.000	6.480	9.210	1.764	720	39.174
1070	12.000	7.200	8.400	7.920		-	35.520
1075	11.400	9.360	7.200	9.960	1.764	720	40.404
1076	12.000	7.920	8.640	9.960	1.764	720	47.004
1079	12.000	7.920	8.640	9.960	1.764	720	41.004
1086	14.400	9.360	9.000	9.960	1.800	720	45.240

⁷¹⁸ Parantez içi verilen meblağlar, tahsil edilebilen toplam kira gelirleridir.

Tablo-14 Köy Gelirleri

Dönem	Bursa Kazasına Tabi Köyler						
	Barak	Çalık	Dere	Karahızır	Serme	Galle	Toplam
1006-1007	249	344	-	36	17.459	255	18.343
1007-1008	312	346	-	36	5.509	-	6.203
1010-1011	394	332	-	42	23.464	1.181	25.413
1012-1013	458	231	40	36	4.389	7.100	12.254
1013-1014	430	314	-	42	9.863	-	10.649
1016-1017	612	250	10.044	48	22.028	5.956	38.938
1017-1018	619	156	10.044	60	41.824	804	53.507
1019-1021	244	591	10.104	60	7.618	3.054	21.671
1021-1022	244	591	10.104	84	23.593	3.509	38.125
1025-1026	568	452	112	72	9.983	-	11.187
1026-1027	527	496	112	84	9.556	-	10.775
1028-1029	745	295	83	69	18.360	-	19.552
1029-1030	942	464	-	72	7.437	-	8.915
1030-1031	1.182	515	-	72	9.251	-	11.020
1032	1.012	577	-	-	8.959	5.160	15.708
1035	1.008	408	-	84	9.829	-	11.329
1037-1038	1.037	935	-	120	8.365	-	10.457
1038-1039	1.073	402	-	120	10.009	-	11.604
1042-1043	1.270	489	-	117	9.038	-	10.914
1043-1044	-	-	-	-	-	-	-
1050-1051	1.270	495	-	117	9.129	-	11.011
1051-1052	1.270	495	-	117	9.172	-	11.054
1070	-	-	Muk.	-	7.200	-	7.200
1075	1.770	373	Muk.	163	7.592	-	9.898
1076	1.920	523	Muk.	363	8.441	-	11.247
1079	4.720	3.602	Muk.	1.662	8.933	-	18.917
1086	1.970	886	Muk.	-	14.109	-	16.965

Dönem	İnegöl Kazasına Tabi Köyler ⁷¹⁹								
	Berme	Baba	Şib- Ali	Kadimî	Karalar	Toma	Zindan cık	Galle ⁷²⁰	Toplam
1006-1007	334	-	-	1.084	72	97	1.127	1.200	3.914
1007-1008	375	-	-	1.490	72	96	1.880	-	3.213
1010-1011	2.840	-	-	1.202	-	-	1.218	-	5.260
1012-1013	387	-	-	1.094	-	-	2.378	16.212	20.071
1013-1014	337	-	-	2.781	60	102	3.777	-	7.057
1016-1017	343	-	-	1.173	60	54	2.522	144	4.296
1017-1018	343	-	-	1.818	60	230	1.536	-	3.987
1019-1021	383	-	-	1.173	60	54	7.684	294	9.648
1021-1022	383	-	-	1.173	60	54	1.324	9.415	12.409
1025-1026	243	-	-	2.019	-	58	1.246	-	3.566
1026-1027	243	-	-	2.029	-	58	1.258	-	3.588
1028-1029	600	216	357	1.012	60	113	750	-	3.222 ⁷²¹
1029-1030	375	215	385	1.085	-	-	1.053	-	3.113
1030-1031	-	-	386	1.155	-	237	1.250	(34)	3.028
1032	(500)	-	386	-	1.151	234	1.160	-	2.931
1035	(500)	(275)		1.354	-	-	7.484	-	8.838
1037-1038	(750)	-			22.000			-	22.000
1038-1039	(500)		432	1.199	-	234	1.334	-	3.199
1042-1043	(500)		432	1.199	-	234	1.334	-	3.199
1043-1044	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1050-1051	(500)	*	*	*	-	*	*	-	2.375
1051-1052	(500)		432	1.011	-	98	834	-	2.375
1070	1.000	-	-	800	-	-	1.113	-	2.913
1075	-	-	-	*	-	-	*	-	2.452
1076	-	-	-	-	-	-	*	-	1.614
1079	-	-	-	*	-	-	*	-	1.612
1086	-	-	-	*	-	-	*	-	1.794

⁷¹⁹ Parantezli kısımlar cibayetten ayrı olarak kaydedilen yerleri göstermektedir. Bunlar toplam cibayet gelirine dâhil edilmemiştir. Bazı dönemlerde detaylı döküm yerine topluca verilmiştir. Yıldız işareti toplu kayıtları belirtmek için kullanılmıştır.

⁷²⁰ Bu sütunda iki tür gelir vardır. Parantezli olanlar kile cinsinden, diğerleri nakit geliri ifade etmektedir.

⁷²¹ Toplama 114 akçe geliriyle karye-i İnegöl de dâhil edilmiştir.

Dönem	Gemlik Kazasına Tabi Köyler							
	Gemlik	Gencelü	Kumla-i Kebîr	Karacaali	Kumla-i Küçük	Kurşunlu	Galle	Toplam
1006-1007	1.282	24.018	688	860	50.912	10.242	-	88.002
1007-1008	1.282	9.335	684	880	50.370	12.066	-	74.617
1010-1011	1.312	42.184	668	809	51.429	12.555	1.972	110.929
1012-1013	1.160	34.276	688	860	52.822	10.242	14.699	114.747
1013-1014	930	17.835	372	885	59.091	10.242	-	89.355
1016-1017	1.313	82.714	534	667	59.629	11.847	15.000	171.704
1017-1018	1.314	61.985	379	617	59.309	11.895	13.000	148.499
1019-1021	-	22.953	-	-	66.252	13.054	14.455	116.714
1021-1022	-	33.748	-	-	62.608	13.054	2.894	112.304
1025-1026	-	29.547	-	-	59.079	13.053	-	101.679
1026-1027	-	29.816	-	58.958		13.053	-	101.827
1028-1029	-	29.554	-	-	63.890	13.053	-	106.497
1029-1030	-	29.465	-	-	57.976	10.444	-	97.885
1030-1031	-	30.254	-	-	62.557	10.839	-	103.650
1032	-	26.191	-	-	59.304	12.352	55.000	152.847
1035	-	26.365	-	-	57.323	9.236	-	92.924
1037-1038	-	35.791	-	-	63.275	9.236	-	108.302
1038-1039	-	26.977	-	-	59.527	9.236	-	95.740
1042-1043		51.583	-	-	60.809	9.236	-	121.628
1043-1044	-	-	-	-	-	-	-	-
1050-1051	-	28.528	-	-	57.841	9.236	-	95.605
1051-1052	-	28.528	-	-	59.341	9.236	-	97.105
1070	-	36.000	-	-	60.000	6.500?	-	102.500
1075	-	28.920	-	-	60.000	7.305	-	96.225
1076	-	43.765	-	-	60.000	-	-	103.765
1079	-	37.585	-	-	59.959	-	-	97.544
1086	-	32.699	-	-	60.000	9.748	-	102.447

Dönem	Kirmasti Kazasına Tabi Köyler-1						
	Ada	Baba /Yaya	Çeltikçi	Dere	Divane Mahmud	Eğdir/İğdir	Kara Bürçek
1006-1007	212	-	-	1.851	519	-	3.464
1007-1008	212	-	-	2.470	505	-	2.970
1010-1011	157	-	-	2.297	828	-	3.118
1012-1013	126	-	-	1.928	639	-	4.044
1013-1014	72	-	-	1.977	577	-	2.854
1016-1017	159	-	-	2.342	913	-	3.522
1017-1018	175	-	-	3.655	955	-	5.134
1019-1021	92	-	-	2.202	931	-	3.593
1021-1022	92	-	-	1.962	931	-	3.473
1025-1026	-	24	-	1.933	779	-	2.972
1026-1027	-	24	-	1.976	811	-	2.888
1028-1029	74	-	60	1.618	462	24	4.755
1029-1030	74	36	*	3.290	519	36	2.508
1030-1031	107	36	108	1.722	596	72	8.934
1032	60	*	84	1.720	596	72	2.329
1035	135	-	-	1.320	768	-	3.548
1037-1038		159	-	1.365	761	*	4.574
1038-1039	147	-	84	1.484	776	36	4.859
1042-1043	166	102	102	1.609	941	36	6.806
1043-1044	-	-	-	-	-	-	-
1050-1051	166	102	102	1.620	946	36	2.979
1051-1052	166	-	-	1.620	946	-	3.070
1070	-	-	-	-	-	-	7.500
1072	546	216	-	4.414	1.626	462	6.408
1075	182	72	-	1.954	550	22	1.470
1076	184	-	-	1.678	546	75	3.270
1079	-	-	-	3.438	1.140	-	6.868
1086	194	75	-	-	556	80	8.691

Dönem	Kirmasti Kazasına Tabi Köyler-2					
	Mülk-i Karaca	Paşalar	Susğırlık	Reâyâ-yı Perakende ⁷²²	Galle	Toplam
1006-1007	102	396	-	282	3.802	10.628
1007-1008	90	396	-	282	-	6.925
1010-1011	78	374	-	198	1.866	8.916
1012-1013	300	383	-	-	9.001	16.421
1013-1014	60	376	-	162	-	6.078
1016-1017	78	380	-	210	9.858	17.462
1017-1018	84	398	-	228	13.359	23.988
1019-1021	114	362	-	-	3.873	11.167
1021-1022	108	362	-	126	2.477	9.531
1025-1026	30	425	-	-	-	6.163
1026-1027	30	425	-	-	-	6.154
1028-1029	108	392	36	-	-	7.529
1029-1030	-	353	108	-	-	6.778?
1030-1031	66	335	-	-	-	11.976
1032	66	335	-	-	-	5.262
1035	72	253	-	-	-	6.096
1037-1038	96	447	-	-	-	7.270?
1038-1039	84	446	-	-	-	7.916
1042-1043	*	542	-	-	-	10.304
1043-1044	-	-	-	-	-	-
1050-1051	-	542	-	-	-	6.493
1051-1052	-	642	-	-	-	6.444
1070	-	-	-	-	1.994	9.494
1072	-	9.096	207	-	-	22.975
1075	-	324	69	-	-	4.643
1076	-	359	184	75	-	6.371
1079	-	852	-	-	-	12.298
1086	-	351	184	-	-	10.131

⁷²² Perakende-i Karabürçek, karye-i perakende-gân olarak da kaydedilmiştir.

Dönem	Kite Kazasına Tabi Köyler			
	Eşkel-i Kebîr	Mezraa-i Hâtûn	Galle	Toplam
1006-1007	17.762	552	-	18.314
1007-1008	18.672	552	-	19.224
1010-1011	19.752	228	42	20.022
1012-1013	26.467	-	1.440	27.907
1013-1014	25.205	228	-	25.433
1016-1017	29.343	1.728	-	31.071
1017-1018	29.423	893	-	30.316
1019-1021	28.849	833	-	29.682
1021-1022	28.848	393	-	29.241
1025-1026	29.249	1.236	-	30.385
1026-1027	29.372	836	-	30.208
1028-1029	30.406	1.284	-	31.690
1029-1030	26.602	616	-	27.218
1030-1031	27.173	1.516	-	28.689
1032	24.149	216	-	24.365
1035	22.765	242	-	23.007
1037-1038	24.598	242	-	24.840
1038-1039	24.143	242	-	24.385
1042-1043	24.794	242	-	25.036
1043-1044	-	-	-	-
1050-1051	17.366	282	-	17.648
1051-1052	17.366	281	-	17.647
1070	9.000	414	-	9.414
1075	6.948	300	-	7.248
1076	8.998	473	-	9.471
1079	6.189	1.148	-	7.337
1086	9.130	453	-	9.583

Dönem	Aydıncık Kazasına Tabi Köyler-1				
	Bandırma	Dere	Kayacık	Keçilü	Küleflü
1006-1007	-	214	591	-	3.245
1007-1008	-	235	588	-	2.669
1010-1011	-	225	613	-	2.411
1012-1013	-	214	191	-	2.237
1013-1014	26	169	198	-	2.010
1016-1017	-	213	-	-	2.192
1017-1018	-	249	745	-	13.835
1019-1021	28	188	294	-	2.178
1021-1022	26	188	294		2.148
1025-1026	158		232	-	2.676
1026-1027	170		331	-	2.158
1028-1029	-	156	209	-	2.237
1029-1030	-	175	237	-	2.277
1030-1031	-	196	366		9.156
1032	-	166	366	-	2.088
1035	-	148	254	-	2.653
1037-1038	-	169	145	-	2.642
1038-1039	-	152	245	312	2.667
1042-1043	-	215	322	312	2.749
1043-1044	-	-	-	-	-
1050-1051	-	215	322	312	3.210
1051-1052	-	215	322	312	3.210
1070	-	-	-	-	60.000
1075	-	230	322	285	1.447
1076	-	-	-	-	-
1079	-	-	-	-	-
1086	-	-	-	-	-

Dönem	Aydıncık Kazasına Tabi Köyler-2			
	Tekfur	Tob Limanı	Galle ⁷²³	Toplam
1006-1007	5.474	2.994	6.564	19.082
1007-1008	2.411	2.975	-	8.878
1010-1011	2.347	2.952	6.803	15.351
1012-1013	2.307	2.994	16.800	24.743
1013-1014	2.207	2.803	-	7.413
1016-1017	2.447	3.011	6.133	13.996
1017-1018	3.880	3.011	12.802	34.522
1019-1021	2.867	2.602	-?	8.156?
1021-1022	3.109	3.102	3.048	11.915
1025-1026	2.445	3.011	-	8.522
1026-1027	5.507	2.952	-	11.118
1028-1029	2236	3.056	-	7.894
1029-1030	2365	3.049	-	8.103
1030-1031	5.223	3127	(912)	18.068
1032	1.885	3127	5.061	12.693
1035	1.829	3.045	-	7.929
1037-1038	1.916	3.031	-	7.703?
1038-1039	2.170	3.031	-	8.577
1042-1043	2.286	2.987	-	8.871
1043-1044	-	-	-	-
1050-1051	2.288	2.977	-	9.324
1051-1052	2.288	2.977	-	9.324
1070	-	-	-	60.000
1075	770	3.550	-	6.604
1076	-	-	-	-
1079	-	-	-	-
1086	-	-	-	-

⁷²³ Bu sütunda iki tür gelir vardır. Parantezli olanlar kile cinsinden, diğerleri nakit geliri ifade etmektedir.

Dönem	Balıkesir Kazasına Tabi Köyler-1						
	Çandır	Eyle(di) göz	Karalar	Köseler	Ortakçı	Yağmurlu /Temürce	Ömerli
1006-1007	1.662	18	-	-	83	42	30
1007-1008	1.726	18	-	-	113	42	30
1010-1011	1.712	18	-	-	112	42	30
1012-1013	1.843	-	-	-	219	-	-
1013-1014	3.556	18	-	-	161	42	30
1016-1017	2.421	18	-	-	179	42	30
1017-1018	3.018	96	-	-	179	-	30
1019-1021	2.134	12	-	-	227	6.973	36
1021-1022	1.916	12	-	-	227	54	36
1025-1026	2.792	12	114		107	60	54
1026-1027	2.006	12	114	-	107	60	60
1028-1029	1.301	-	122	-	108	60	24
1029-1030	1.594	-	110	-	*	-	-
1030-1031	3.210	-	120	*	-	-	-
1032	1.702	-	-	-	-	-	-
1035	2006	-		124		168	-
1037-1038	2.205	-		160		192	-
1038-1039	2.316	-	76		216	-	-
1042-1043	2.190	-	76		216	-	-
1043-1044	-	-	-	-	-	-	-
1050-1051	1.936	-	76	132	-	-	-
1051-1052	2.048	-	76	156	-	-	-
1070	15.000	-	-	-	-	-	-
1075	-	-	-	-	-	-	-
1076	-	-	-	-	-	-	-
1079	-	-	-	-	-	-	-
1086	-	-	-	-	-	-	-

Dönem	Balıkesir Kazasına Tabi Köyler-2					
	Selucek	Yenice	İvazlar	Perakende	Galle	Toplam
1006-1007	185	-	-	-	5.572	7.592
1007-1008	202	223	-	-	-	2.354
1010-1011	202	250	-	-	-	2.366
1012-1013	434		-	-	30.426	32.922
1013-1014	202	216	-	-	-	4.225
1016-1017	202	285	-	-	9.161	12.338
1017-1018	232	291	-	-	19.220	23.066
1019-1021	361	261	-	-	-	10.004
1021-1022	361	381	-	-	5.390	8.377
1025-1026	275	222	-	192	-	3.828
1026-1027	275	265	-	277	-	3.156?
1028-1029	385	246	-	48 ⁷²⁴	-	2.294
1029-1030	454	408*			-	2.566
1030-1031	639	-	-	-	-	?
1032	453	-	-	-	-	2.155
1035	269	228		-	-	2.795
1037-1038	401	228		-	-	2.766?
1038-1039	275	264	-	-	-	3.147
1042-1043	275	264	-	-	-	3.021
1043-1044	-	-	-	-	-	-
1050-1051	119	120	-	-	-	2.383
1051-1052	169	240		-	-	2.689
1070	-	-	-	-	-	15.000
1075	-	-	-	-	-	-
1076	-	-	-	-	-	-
1079	-	-	-	-	-	-
1086	-	-	-	-	-	-

⁷²⁴ Karye-i ?

Tablo-15 Mukâtaa Gelirleri⁷²⁵

Dönem	Bursa	Çandır	Diğer	Gencelü	Gönen	Manyas	Karabürçek
1006-1007	-	-	-	6.000	5.280	2.400	-
1007-1008	-	-	1.570	9.200	(440)	(200)	-
1010-1011	9.870	-	-	9.000	(380)/7.600	(300)	-
1012-1013	320+(260)	-	-	8.000	17.280	(490)	-
1013-1014	-	-	-	10.500	12.000	Hâli	-
1016-1017	10.307	-	5.750	6.000	(380)	(240)	-
1017-1018	10.307	-	2.000	9.000	10.470	(240)	-
1019-1021	12.300	-	600	8.000	4.500	3.600	3.600
1021-1022	11.507	-	900	7.000	3.600	2.880	3.600
1025-1026	21.970	-	-	8.000	-	(96)	3.600
1026-1027	21.970	-	-	8.500	(440)	(480)	3.600
1028-1029	11.750	-	-	Hâli	(160)	(240)	-
1029-1030	11.750	-	-	1.950	(500)	(240)	-
1030-1031	11.750	-	5.000	10.000	(500)	(240)	-
1032	11.416	-	-	7.000	(500)	(240)	-
1035	11.525	-	-	6.000	(500)	(240)	-
1037-1038	11.525	-	-	5.200	(360)	(240)	-
1038-1039	21.525	-	-	6.000	(440)	(240)	-
1042-1043	21.525	-	-	5.000	(480)	(240)	-
1043-1044	26.120	-	-	-	-	-	-
1050-1051	20.000	-	-	3.000	(480)	(240)	-
1051-1052	20.000	-	-	3.500	(480)	(240)	-
1070	23.450	-	-	7.000	50.000		-
1075	26.000	14.000	-	4.500	(500)	(400)	-
1076	20.000	14.000	1.500	5.000	(560)	(480)	15.320
1077	26.000	18.000	-	11.000	-	-	26.600
1078	20.000	14.000	-	5.500	-	-	27.500
1079	26.000	14.000	500	6.500	(1.040)		15.000
1086	26.000	18.000	-	8.000	(480)	(480)	10.000

⁷²⁵ Bu tabloda parantez içi olanlar kile cinsinden gelirlerdir; italik yazılanlar toplama dâhil olmayıp emvâl-i müteferrikadandır.

Dönem	Kuyucak	Küleflü	Lâzıkiyye	Nevrin	Yörükân	Yarhisar	Toplam
1006-1007	1.300	-	73.333	3.000	100.000	-	191.313
1007-1008	Hâfî	-	65.000	3.000	100.000	-	178.770
1010-1011	1.500	-	20.000	3.000	130.000	-	180.970
1012-1013	-	-	45.000	5.000	94.000	-	169.600
1013-1014	-	-	40.000	3.000	130.000	-	195.500
1016-1017	-	-	-	3.000	80.000	-	116.257
1017-1018	-	-	-	3.000	160.000	-	194.777
1019-1021	-	-	-	3.000	130.000	-	125.607?
1021-1022	-	-	33.333	2.500	90.000	-	155.320
1025-1026	-	-	38.000	3.000	180.000	-	250.970
1026-1027	-	-	50.000	4.000	160.000	-	244.470
1028-1029	-	-	50.000	3.600	205.000	-	270.350
1029-1030	1.200	-	50.000	2.800	197.340	-	263.840
1030-1031	-	-	40.608	3.000	205.000	-	275.358
1032	-	-	45.000	3.000	160.000	-	226.416
1035	500	-	10.000	3.000	160.000	-	190.525
1037-1038	500	-	20.000	3.000	-	-	39.725
1038-1039	600	-	20.000	3.000	-	-	50.525
1042-1043	700	-	30.000	3.000	200.000	-	259.525
1043-1044	-	-	30.000	3.000	190.000	-	249.120
1050-1051	-	-	30.000	3.000	175.000	-	231.000
1051-1052	-	-	30.000	3.000	175.000	-	231.500
1070	-	-	25.000	3.500	220.000	-	278.950
1075	500	-	25.000	4.000	220.000	800	294.800
1076	500	50.000	20.000	5.000	220.000	800	352.120
1077	500	41.896	26.000	6.000	290.000	600	446.596
1078	500	50.000	25.000	4.000	220.000	800	367.300
1079	1.000	50.000	25.000	6.000	220.000	-	364.000
1086	1.000	50.000	25.000	4.000	240.000	1.200	383.200

Tablo-16 Müteferrik Gelirler

Dönem	Çerâğ	Hediyeler	Toplam	Müteferrik Toplam	Yüzdellik Oran
1006-1007	130.002	5.336	135.338	168.227	%80
1007-1008	109.998	7.689	117.687	248.881	%47
1010-1011	118.183	5.332	123.515	128.307	%96
1012-1013	135.027	10.060	145.087	145.227	%99-100
1013-1014	221.192	3.962	225.154	254.089	%89
1016-1017	61.859	-	61.859	222.184	%28
1017-1018	119.969	3.054	123.023	165.035	%75
1019-1021	144.960	3.572	148.532	196.126	%76
1021-1022	93.632	2.254	95.886	131.426	%73
1025-1026	102.960	5.242	108.202	173.592	%62
1026-1027	104.042	5.700	109.742	163.091	%67
1028-1029	124.789	4.806	129.595	196.931	%66
1029-1030	98.966	2.226	101.192	123.310	%82
1030-1031	73.618	2.000	75.618	145.195	%52
1032	88.926	4.000	92.926	103.766	%90
1035	82.965	2.200	85.165	116.595	%73
1037-1038	97.191	1.550	98.741	162.714	%61
1038-1039	95.917	4.200	100.117	139.407	%72
1042-1043	95.454	5.604	101.058	133.358	%76
1043-1044	71.146	5.037	76.183	94.888	%80
1050-1051	42.100	3.050	45.150	86.240	%52
1051-1052	51.800	3.200	55.000	91.117	%60
1070	17.500	2.000	19.500	27.938	%70
1075	22.800	1.500	24.300	30.750	%79
1076	22.800	1.500	24.300	40.600	%60
1079	26.267	300	26.567	44.367	%60
1086	8.830	200	9.030	55.080	%16

Tablo-17 Ek Gelirler

Dönem	Ek Gelir Türleri			
	Bakıyye	Peşin	Avâid	Toplam
1006-1007	36.708	-	-	36.708
1007-1008	28.598	-	-	28.598
1010-1011	14.440	-	-	14.440
1012-1013	-	-	-	-
1013-1014	20.394	-	-	20.394
1016-1017	87.579	8.800	-	96.379
1017-1018	44.485	-	-	44.485
1019-1021	51.955	42.100	-	94.055
1021-1022	119.183	53.333	-	172.516
1025-1026	208.992	-	-	208.992
1026-1027	217.950	-	-	217.950
1028-1029	260.875	-	-	260.875
1029-1030	309.245	-	-	309.245
1030-1031	287.084	-	-	287.084
1032	246.825	-	-	246.825
1035	146.138	-	-	146.138
1037-1038	-	200.000	-	200.000
1038-1039	47.202	179.500	-	226.702
1042-1043	182.326	-	-	182.326
1043-1044	143.857	21.310	-	165.167
1050-1051	-	23.000	35.000	58.000
1051-1052	-	12.135	35.000	47.135
1070	-	-	35.000	35.000
1075	2.250	-	20.000	22.250
1076	-	-	20.000	20.000
1079	-	-	20.000	20.000
1086	-	-	20.000	20.000

Tablo-18 Cibâyetlerden Tahsil Edilen Başlıca Vergi Türleri (1006-1010 Arası)

Vergi Türü (Resm)	Serme	Zindancık	Genceli	Eşkel	Kara bürçek	Kumla-i Küçük	Mezraa-i Hatun	Külefli	Tekfur	Çandır
Çift	X	X	X	X	X		X	X	X	X
Bennâk	X	X	X	X	X	X		X	X	X
Mücerred	X	X	X	X	X	X		X	X	X
Cizye				X						
İspence				X						
Zemîn	X	X	X	X	X	X		X	X	X
Tapû-yı Zemîn	X	X	X	X				X	X	
Duhan			X	X	X	X		X	X	X
Çayır	X					X			X	
Kışlak			X			X			X	
Otlak			X	X	X		X			X
Ağıl					X	X			X	
Mukâtaa			X	X		X			X	X
Müdlük			X							
Bedel-i Avâriz				X						
Cerîme	X	X	X	X		X			X	X
Âdet-i Ağnâm					X	X		X	X	
Arûsâne			X		X	X		X		
Bâd-ı Hevâ			X	X		X				
Dibek		X								
Âsiyâb		X	X		X	X			X	X
Âb						X				
Bahçe	X	X	X							
Bâğât	X	X	X	X	X	X		X	X	X
Bostan		X	X		X			X	X	
Küvâre	X	X	X		X			X	X	X
Koz	X			X	X	X			X	
Kestane						X				

Ahlat ve Amrud	X		X							
Engüriye			X			X				
Zeytin						X				
Bâdâm-Meyve			X		X					
Çeltik			X	X				X		
Ketân								X	X	
Öşr-i Piyâz					X					
Öşr-i Besâtîn	X				X					

Resm-i Çift: Tahrir defterlerinde raiyyet kaydedilmiş Müslüman reâyâdan tasarruf etmiş olduğu tam veya yarım çiftlik yer karşılığında alınan vergidir.⁷²⁶

Resm-i Bennâk: Raiyyet kaydedilenlerden alınan bir tür kazanç vergisidir. Ekinli bennâk ve caba bennâk olarak iki kısımdır. Ekinli bennâk, elindeki yeri yarım çiftlikten az olanlardan; caba bennâk, uhdesinde toprak bulunmayan, evli ve ticaretle meşgul olanlardan alınır.⁷²⁷

Resm-i Mücerred: Uhdesinde toprak bulunmayıp ticaretle meşgul olan reâyânın bekârlarından alınan vergidir. Miktarı yılda 6 akçeydi.⁷²⁸

Cizye: Baş vergisi anlamında şer'î bir vergi olup gayri müslim reâyânın yetişkin erkeklerinden hâne başına alınmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde 14-75 yaş erkekler cizye vermekle mükellef sayılmışlardır. Yaşlılar, dilenciler, papazlar, akıl sağlığı yerinde olmayanlar ve sakatlar cizyeden muaf tutulmuşlardır. Şahsî vergidir.⁷²⁹

İspence: Gayri müslim reâyânın yetişkin erkeklerinden onların topraklı, topraksız, evli ya da bekâr olmalarına bakılmaksızın alınan vergidir. Müslümanlardan alınan çift resminin karşılığıdır. Nefer başına genellikle 25 akçe ödenmekteydi.⁷³⁰

Resm-i Zemîn: Tapuya verilmemiş olan araziye tasarruf eden kimseden dönüm başına maktuan alınan bir vergidir. Böyle bir araziye tasarruf edebilmek için kişinin caba bennâk ile mücerred olma sıfatlarını taşıması gerekir.⁷³¹

Resm-i Tapu-yı Zemîn: Üzerine bina, koru veya harman yapmak suretiyle arazi-i emîriyyeyi ziraatten alıkoymanın karşılığında toprak ücreti olarak alınan vergidir.⁷³²

⁷²⁶ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1977, s. 60.

⁷²⁷ Pakalın, a.g.e., c. I, s. 204, c. III, s. 29.

⁷²⁸ Pakalın, a.g.e., c. III, s. 31; Kazıcı, a.g.e., s. 72-74.

⁷²⁹ İncelik, "Cizye", s. 45-48; Kazıcı, a.g.e., s. 102.

⁷³⁰ Kazıcı, a.g.e., s. 75.

⁷³¹ Kazıcı, a.g.e., s. 64-65.

Resm-i Arûsâne: Resm-i arus da denilmektedir. Evlenen kadınların eşlerinden alınan maktu bir vergidir.⁷³³

Resm-i Duhân: Bu vergiyi vermekle mükellef tutulanlar, sipahinin arazisine muvakkat bir zaman için umumiyetle kışlamak maksadıyla gelip yerleşen ve ziraatle uğraşmayan kimselerdir. Evlilerden (ev tütüren) alınır.⁷³⁴

Resm-i Âsiyâb: Değirmen vergisidir. Vakfın Zindancık, Gencelü, Karabürçek, Kumla-i Küçük, Tekfur ve Çandır cibayetlerinden değirmen vergisi vardır.

Resm-i Bahçe: Meyve bahçelerinden alınan vergidir. Bahçede meyve varsa, bu vergi onun öşrü diye alınır. Ev ihtiyacı için olmayan meyvenin azlığı veya çokluğu önemli olmayıp vergisi alınır.

Resm-i Bostan: Kavun, karpuz gibi bostan mahsûlâtından alınan vergidir. Satılmak üzere değil de ev ihtiyacı için olan üründen vergisi alınmaz.⁷³⁵

Resm-i Kuvâre: Kuvâre/kivâre petek demektir.⁷³⁶ Reâyânın arı kovanı mahsulünden alınan vergiye resm-i kuvâre denildiği gibi öşr-i asel, resm-i kovan gibi isimler de verilmiştir. Ayrıca, erken yetişen her çeşit meyve, nohut, bakla, mercimek, soğan, sarımsak ve diğerlerinden alınan vergiye de resm-i gevvâre adı verilmiştir.⁷³⁷

Resm-i Çayır: Her sene biçilen çayırdan alınan vergidir. Resm-i giyâh, çayır öşrü de denilmiştir.⁷³⁸

Öşr-i Meyve: Resm-i fevâkih denildiği gibi hangi meyveden alınıyorsa onun ismiyle de zikredilmiştir. Koz, kestane, ahlat, amrud, engüriye, zeytin, badam vs. meyve bu grupta yer alır.

Öşr-i Ketân: Keten öşrü, Küleflü ve Tekfur cibayetlerinden tahsil edilmekteydi.

Âdet-i Ağnâm: Koyun ve keçiye sahip olan Müslüman reâyâdan alınan vergidir. Resm-i ganem, koyun resmi gibi isimler de almıştır. Timar sistemine tabi yerlerde timar sahipleri tarafından, miriye ait mahallerde defterdâr, kethüda ya da bu işe memur edilmiş kişiler tarafından hayvanlar sayılarak toplanırdı.⁷³⁹

Resm-i Ağıl: Koyun ve keçiye malik olan reâyâdan âdet-i ağnâm dışında alınan vergidir.

---

⁷³² Kazıcı, a.g.e., s. 68-69.

⁷³³ Kazıcı, a.g.e., s. 70; Pakalın, a.g.e., c. III, s. 29.

⁷³⁴ Kazıcı, a.g.e., s. 78.

⁷³⁵ Kazıcı, a.g.e., s. 95.

⁷³⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 20. Baskı, 2003, s. 523, 538.

⁷³⁷ Kazıcı, a.g.e., 91, 96.

⁷³⁸ Kazıcı, a.g.e., s. 99-100.

⁷³⁹ Kazıcı, a.g.e., s. 112.

Resm-i Otlak: Sürülerini başka bir timar sahibinin timarında otlatan veya mirî topraklarda yaylatan sürü sahipleri, göçebe kabileler ve yörüklerden yılda bir defaya mahsus olmak üzere alınan vergidir. Yaylak resmi, kışlak resmi, yatak resmi gibi isimlerle de anılmıştır.⁷⁴⁰ Gencelü cibayetinde 1010 ve 1012 muhasebe dönemlerinde görüldüğü gibi bazen resm-i kışlak ve otlak ayrı kaydedilmişlerdir.

Resm-i Kışlak: Resm-i otlak'a bkz.

Bâd-ı Hava: Uhdesinde arazi bulunmayan, ticaretle meşgul olan reâyâdan alınan vergilerden biridir. Caba akçası da denir.⁷⁴¹

Bedel-i Avâriz: Genellikle savaş zamanlarında ihtiyaç duyulduğunda toplanan vergiye avâriz ya da bedel-i avâriz denilmektedir. Düzenli vergilerden değildir. Sadece Eşkel cibayetinden tahsil edildiği görülmektedir.⁷⁴² Emir Sultan vakfı reâyâsı bu tür vergilerden muaf tutulmuşlardır.

Resm-i Cerîme: Suç anlamına gelen cerimenin çoğulu cerâim'dir. Vergi olarak resm-i cürm, resm-i cerîme ve resm-i cerâim ifadelerinden başka resm-i deştânî de kullanılmıştır. Bu vergi, timar toprağında işlenen birtakım zirâî suçlardan dolayı alınmaktaydı. Örneğin birinin davarı başkasının ekinine girip zarar vermesi durumunda ziyanın tazmin ettirilmesi için yapılan ödeme cerîme kapsamındadır.⁷⁴³ Düzenli bir vergi türü değildir.

Resm-i Âb: Su vergisi anlamındadır. Sadece Kumla-i Küçük vergileri arasında geçmektedir.

Resm-i Dibek: Dibek, ağaç veya taştan yapılmış büyük havan demektir. Bu vergi sadece Zindancık cibayetinden alınmaktaydı. Ayrıca 1012 döneminde dönemde Eşkel'de de alınmıştır.

Çeltik: Bedel-i Çeltik şeklinde kaydedilmiştir. Pirinç üretiminin yapıldığı Gencelü, Eşkel, Küleflü'den tahsil edilen vergiler arasındadır.

Öşr-i Piyaz: Soğan ve sarımsak vergisi.

Öşr-i Besâtîn: Bostanların öşrü.

Mukâtaa: Vergiler arasında bir tür olarak mukataa vergisinin de bulunduğu görülmektedir. Bu vergi türü ile söz konusu cibayette bulunan cüz'î bir zemîn mukataası kastedilmektedir. Nitekim bazı kayıtlarda bu verginin hamam, avlu, bahçe mukataası olduğu belirtilmiştir.

Müdlük: Karşılığı bulunamadı.

⁷⁴⁰ Kazıcı, a.g.e., s. 116.

⁷⁴¹ Pakalın, a.g.e., c. III, s. 29.

⁷⁴² Halil Sahillioğlu, "Avâriz", *DİA*, IV, s. 109.

⁷⁴³ Kazıcı, a.g.e., s. 83-84.

Tablo-19 Gayr-i Müslim Reâyâya Mahsus Vergiler

Dönem	Cizye		İspençe		Bunakiyekân	
	Hâne /Nefer	Miktar	Nefer	Miktar	Hâne /Nefer	Miktar
1006-1007	130	10.400	97	2425		
1007-1008	137	10.960	106	2650		
1010-1011	175	11.830	122	3050		
1012-1013	180	12.880	-	4.500		
1013-1014	184	12.760	160	4.000		
1016-1017	200	16.000	180	4.500	5	200
1017-1018	200	16.000	180	4.500	7	280
1019-1021	196	15.680	179	4.475	5	200
1021-1022	196	15.680	179	4.475	-	-
1025-1026	201	16.080	182	4.550	-	-
1026-1027	201	16.080	182	4.550	-	-
1028-1029	201	16.080	182	4.550	12	480
1029-1030	150	12.000	135	3.375	-	-
1030-1031	150	12.000	137	3.425	-	-
1032	150	12.000	136	3.400	-	-
1035	150	12.000	137	3.425	-	-
1037-1038	150	12.000	137	3.425	-	-
1038-1039	150	12.000	137	3.425	-	-
1042-1043	150	12.000	137	3.425	-	-
1043-1044	?+40 nefer	14.880	-	2.325	-	-
1050-1051	95	7.600	95	2.375	-	-
1051-1052	95	7.600	95	2.375	-	-
1070	-	5.550	-	-	-	-
1075	-	3.200	-	-	-	-
1076	40 nefer	6.000	-	-	-	-
1079	40 nefer	6.000	-	-	-	-
1082	-	-	-	-	-	-
1083	-	-	-	-	-	-
1086	-	2.750	-	-	-	-
1088	-	-	-	-	-	-
1095	-	-	-	-	-	-
1113	-	-	-	-	-	-

Tablo-20 Vakfiyeye Göre Vakfın Harcama Durumu

Sıra No	Harcama Ciheti	Kişi Sayısı	Harcama Miktarı			
			Nakdî	Aynî (Yıllık)		
			Dirhem	Buğday	Arpa	Pirinç
1.	Görevliler	77	109,5x360 =39.420	90 müd ve 210 kile	51 müd	1 müd
2.	Seyyidler	Sayı belirli değil	-		20 müd	
3.	Seyyid	3	-	1,5 müd		
4.	Misafirler	Sayı belirli değil	10x360=3.600			
5.	Fakirler	Sayı belirli değil	-			
6.	Emir Seyyid Hüsameddin	1	1x360=360	0,5 müd		
7.	Seyyid Hasan	1	1x360=360	0,5 müd		
8.	Abdullah oğlu Yusuf	1	-	1 müd		
9.	Mevlana Abdi Hoca	1	-	0,5 müd		
10.	Mevlana Muhyiddin Mehmed Fakih	1	-	1 müd		
11.	Şeyh Hatunu, Hundi Hatun azadlısı Abdullah kızı İncü	2	20x12=240			
12.	Regaib, Berat ve Kadir Gecelerinde	Sayı belirli değil				2'şer müd (toplam 6 müd)
13.	Ramazanda Cuma Gecelerinde	Sayı belirli değil				2 müd
14.	Bayramlarda	Sayı belirli değil				2 müd ve 1 kile
15.	Et			3x360=1.080 batman		
16.	Pirinç			-		4x360=1.440 kile
17.	Buğday (Ekmek için)			12x360=4.320 kile		-
18.	Buğday (Yemek için)			3x360=1.080 kile		-
19.	Toplam	En az 81 kişi	43.980 dirhem	95 müd, 5.610 kile, 1.080 batman	71 müd	11 müd, 1.441 kile

Tablo-21 Giderler

Dönem	Maaşlar	Masraflar	Toplam	Ek Harcamalar	Zimmet	Net Kalan
1006-1007	207.899	372.235	580.134	-	12.424	16.174
1007-1008	223.923	289.293	513.216	102.349	12.424	200
1010-1011	218.340	300.030	518.370	-	1.500	33.549
1012-1013	216.185	326.133	542.318	10.000	54.680	0
1013-1014	285.735	440.519 (397.661)	726.254 (683.396)	16.174	14.694	-42.858
1016-1017	165.585	586.399	751.984	-	43.328	1.157
1017-1018	186.150	526.168	712.318	-	47.618	2.825
1019-1021	240.730	227.342	468.050?	95.847	119.183	133
1021-1022	246.480	307.967	554.207	80.018	70.681	26.967
1025-1026	275.087	342.311	617.398	18.090	217.288	662
1026-1027	257.836	333.435	591.271	18.120	232.458	763
1028-1029	252.000	306.858	558.858	91.403	273.315	35.930
1029-1030	242.370	343.816	586.186	57.488	287.084	-20.886
1030-1031	235.710	336.255	571.965	39.954	407.520	-64.825
1032	242.370	415.988	658.358	4.800	191.211	-579
1035	343.756 (331.186)	225.679	556.865	30.850	148.368	-93.541
1037-1038	325.440 (196.150)	274.438 (246.808)	442.958	170.818	47.202	-14.912
1038-1039	359.460 (328.470)	248.206 (239.606)	568.076	28.562	28.870	-17.062
1042-1043	330.285	265.484	595.769	55.710	91.399	52.458
1043-1044	219.825	282.090 (272.060)	501.915 (491.885)	-	88.434	-8.952
1050-1051	312.480 (296.960)	247.160 (235.720)	559.640 (532.680)	47.000	-	-21.847
1051-1052	320.580?	214.002	534.582	35.000	-	-14.018
1070	397.620	198.374	595.994	20.000	21.000	635
1075	394.200	135.063	529.263	20.000	-	-33.989
1076	407.160	157.728	564.888	20.000	-	7.334
1079	215.460	153.950	369.410	337.140	-	-99.067
1082	394.043	204.495	598.538	20.000	-	-13.910
1083	399.960	226.998	626.958	20.000	-	3.330
1086	405.000	217.775	622.775	20.000	-	1.665
1088	406.440	227.590	634.030	20.000	-	0
1095	403.380	382.821	786.201	20.000	-	-33.866
1113	226.440	248.834	475.274	-	-	0

Tablo-22 Masraf Türleri

Dönem	Masraf Türleri						
	Mutfak	Muhtelif	Cerre ⁷⁴⁴	Nakliye- Ücretler	Mukâtaât- ı Zemîn	Tamirât	Toplam
1006-1007	225.994	62.865	39.700+ (1.040)	15.868	3.265 (2.925)	24.883	372.235
1007-1008	176.810	29.118	44.480+ (626)	25.868	3.265 (3105)	9.912	289.293
1010-1011	177.291	56.045	12.525+ (2.076)	33.039	2.036	19.094	300.030
1012-1013	193.033?	37.223	38.692+ (1.803)	33.334	2.611	21.240	326.133
1013-1014	309.120 (266.262)	42.200	47.040+ (1.934)	23.504	0	18.655	440.519
1016-1017	-	99.055	(2.260)	26.500	3.285	457.559	586.399
1017-1018	132.828	41.251	(3.148)	30.719	3.291	318.079	526.168
1019-1021	130.837 (107.748)	104.836 (100.136)	(3.428)	25.064 (13.004)	3.291	5.163 (3.163)	269.191 (227.342)
1021-1022	237.495	23.295	(3.192)	20.659	3.291	23.227	307.967
1025-1026	211.126	39.765	50.040+ (400)	36.518	3.291	4.862	342.311
1026-1027	199.926	34.239	43.800+ (840)	33.822	3.291	18.357	333.435
1028-1029	192.027	27.269	7.550+ (2.288)	47.577	3.229	29.206	306.858
1029-1030	255.443	25.470	(2.298)	26.805	2.792	33.308	343.816
1030-1031	247.920	17.706	30.688+ (1.735)	29.363	3.609 (2.852)	7.726	336.255
1032	311.699	20.514	9.100+ (2.073)	25.023	3.696	45.956	415.988
1035	174.115	21.026	(3.423)	25.212	3.038	2.288	225.679
1037-1038	218.387 (190.757)	16.791	(3.002)	26.349	3.026	9.885	274.438 (246.808)
1038-1039	186.339 (177.739)	14.885	(3.366)	39.035	3.257	4.690	248.206 (239.606)
1042-1043	192.834	21.975	(5.062)	37.068	3.257	10.350	265.484
1043-1044	186.704	36.288	(478)	12.740	3.257 (1.229)	45.129	282.090
1050-1051	174.013 (162.573)	14.667	(3.588)	43.604	1.896	12.980	247.160 (235.720)
1051-1052	153.052	12.384	21.610 (1.664)	16.010	1.896	9.050	214.002
1070	146.932	25.178	(4.464)	16.000	2.158	8.106	198.374
1075	65.368	33.620	(4.536)	12.931	2.168	20.976	135.063
1076	78.102	51.342	(4.019)	9.480	2.218	16.586	157.728
1079	65.742	67.779	(3.495)	10.146	2.318	7.965	153.950
1086	115.865	61.696	(4.255)	13.350	2.218	24.646	217.775

⁷⁴⁴ Parantez içi kile cinsindedir.

Tablo-23 Vakfiyeye Göre Görevlilerin Maaşları

Sıra No	GÖREV UNVANI	SAYI	NAKİT (Günlük)	AYNÎ (Buğday/Arpa/Pirinç) (Yıllık)
1.	Nâzır	1	6 dirhem	6 müd(+4 müd ve 16 kile) buğday, 6 müd arpa
2.	Mütevelli	1	Para ve galle toplamının öşrünün yarısı	
3.	Kâtib	1	3 dirhem	3 müd buğday, 3 müd arpa
4.	Câbî	11	22 dirhem	34 müd ve 112 kile buğday, 38 müd arpa, 1 müd pirinç
5.	Kâtib-i Karabürçek	1	-	3 müd buğday, 3 müd arpa
6.	Nakîb	1	2 dirhem	1 müd buğday
7.	Meremmetî	1	1 dirhem	4 müd ve 18 kile buğday
8.	Vekîl-i Harc	1	2 dirhem	4 müd ve 16 kile buğday
9.	Şeyh (lik hakkı)	1	4 dirhem	-
10.	İmam	1	3 dirhem	4 müd buğday
11.	Hatîb	1	4 dirhem	2 müd buğday
12.	Müezzin	2 veya daha fazla	3 dirhem	-
13.	Ser-mahfil	1	1 dirhem	-
14.	Cüz-hân	30	30 dirhem (kişi başı 1 dirhem)	-
15.	Kırâat-i Cüz İçin	-	1 dirhem	4 müd buğday
16.	Devr-hân	6	3 dirhem (kişi başı 0,5 dirhem)	-
17.	Muallim	1	2 dirhem	-
18.	Kayyım	1	2 dirhem	-
19.	Ferrâş	1	1,5 dirhem	1 müd buğday
20.	Bevvâb	2	3 dirhem	8 müd ve 32 kile buğday
21.	Tabbâh	2 veya daha fazla	4 dirhem	2 müd buğday
22.	Habbâz	2	5 dirhem (kişi başı 2,5 dirhem)	2 müd buğday
23.	Hammâl-ı Lahm	1	1 dirhem	-
24.	Kâse-şüy	1	1,5 dirhem	0,5 müd buğday
25.	Hâdim-i Halâ	1	0,5 dirhem	0,5 müd buğday
26.	Kilârî	1	2 dirhem	4 müd ve 16 kile buğday

27.	Anbârî	1	1 dirhem	1 mūd buđday
28.	Câmi'ul-hedâyâ	1	1 dirhem	-
29.	Hâfız-ı Mer'â	1	-	1 mūd buđday, 1 mūd arpa
30.	Hâdim	1	-	1 mūd buđday
	Toplam	En az 77 kişi	109,5 dirhem	90 mūd (1.800 kile) ve 210 kile buđday, 51 mūd (1.020 kile) arpa, 1 mūd (20 kile) pirinç

Tablo-24 Külliye Birimlerine Göre Görevli Sayısı⁷⁴⁵

Dönem	Câmi	Türbe	İmarat	Cüz-hân	Câbî	Dene tim	Topla m	Zevâid -Horân	Genel Toplam
1006-1007	29	5	27	54	19	6	140	32	172
1007-1008	29	5	27	54	19	6	140	34	174
1010-1011	29	10	30	55	16	6	146	31	177
1012-1013	20	5	27	54	18	6	130	37	167
1013-1014	29	9	28	55	19	6	146	43	189
1016-1017	30	10	7	53	17	5	122	22	144
1017-1018	31	9	24	53	17	5	139	25	164
1019-1021	30	9	24	49	17	5	134	36	170?
1021-1022	30	10	25	54	16 (2)	5	140	41	181
1025-1026	31	9	25	55	19	4 (1)	143	38 (2)	181
1026-1027	31	8	27	55	19	5	145	39	184
1028-1029	31	9	26	55	16 (3)	5	142	41 (6)	183
1029-1030	31	10	26	55	14 (6)	5	141	36 (13)	177
1030-1031	29	10	26	55	20	5	145	50	195
1032	31	10	26	55	19	4 (1)	145	43 (9)	188?
1035	30	12 (1)	25	56	18	5	146?	60 (16)	204?
1037-1038	33	13	25	59	17	6	153	57	210
1038-1039	33	13	25	60	18	6	155	69	224
1042-1043	33	13	25	59	18	4 (2)	152	62 (5)	214
1043-1044	32	13	22	59	9	6	141	53	194?
1050-1051	32	13	25	59	18	6	153	44	197
1070	36	13	25	62	20	6	162	61	223
1075	39	10	29	61	21	5	165	62	227
1076	28	+	27	+	23	5	83+	50	133
1086	37	13	28	64	22	7	171	65	236

⁷⁴⁵ Parantezli kısımlar, muhasebe defterlerine kaydedilen fakat hesaba dâhil edilmeyen kısımdır. + işareti, topluca kaydedilen devr-hân, mükebbirân, eczâ-hânân, Mushaf-hân ve türbe görevlilerini ifade etmektedir.

Tablo-25 Câmii Görevlileri Ve Maaşları

Dönem	Hafib		İmam		Ser-Mahfil		Müezzin		Devirhân		Kayyım		Muallim		Ser-zâkir	
	s	m	s	m	s	m	s	m	s	m	s	m	s	m	s	m
1006-1007	1	9	1	7	1	2	6	15,5	6	6	2	4	1	2	1	1
1007-1008	1	9	1	7	1	2	6	17,5	6	6	2	4	1	2	1	1
1010-1011	1	9	1	7	1	2	6	17,5	6	6	2	4	1	2	1	1
1012-1013	1	9	1	7	1	2	5	17	6	6	2	4	-	-	-	-
1013-1014	1	9	1	10	1	3	5	16	7	14	1	2	1	2	1	1
1016-1017	1	9	1	10	1	3	7	20	8	16	2	4	1	2	-	-
1017-1018	1	9	1	10	1	3	8	24	8	16	2	4	1	2	1	1
1019-1021	1	9	1	10	1	3	7	22	8	16	2	4	1	2	1	1
1021-1022	1	9	1	10	1	3	7	20	7	14	2	5	1	2	1	1
1025-1026	1	9	1	10	1	3	6	20	8	16	2	4	1	2	1	1
1026-1027	1	9	1	10	1	3	6	20	8	16	2	4	1	2	1	1
1028-1029	1	9	1	10	1	2	6	20	8	16	3	6	1	2	1	1
1029-1030	1	9	1	10	1	2	8	20	7	14	2	4	1	2	1	1
1030-1031	1	9	1	10	1	2	6	20	7	14	2	4	1	2	1	1
1032	1	9	1	10	1	3	7	23	8	16	2	4	1	2	1	1
1035	1	9	1	10	1	3	6	20	8	16	3	6	1	2	1	1
1037-1038	2	11	1	10	1	3	6	19	9	18	3	6	1	2	1	1
1038-1039	2	11	1	10	1	3	6	20	9	18	2	4	1	2	1	1
1042-1043	2	11	1	10	1	3	6	20	9	18	3	6	1	2	1	1
1043-1044	2	11	1	10	1	3	5	16	9	18	3	7	-	-	-	-
1050-1051	1	19	1	10	1	5	6	20	9	19	3	6	-	-	-	-
1051-1052	1	19	1	10	1	5	6	20	9	19	3	6	-	-	-	-
1070	2	11	2	17	-	-	5	15	10	25	4	7	1	2	-	-
1075	2	11	2	23	1	5	6	19	11	23	4	8	1	2	1	1
1076	2	11	2	26	1	5	7	20	Ce	24	3	6	1	2	1	1
1086	2	29	2	23	1	5	7	20	10	21	3	6	1	2	1	1

Tablo-26 İmaret Görevlileri Ve Maaşları

Dönem	Şeyh-i İmaret		Vekîl-i Harc		Nakîb		Tabbâh		Habbâz		Kilârî		Anbârî	
	s	m	s	m	s	m	s	m	s	m	s	m	s	m
1006-1007	1	7	1	4	1	2	4	7	4	9	1	3	1	3
1007-1008	1	7	1	4	1	2	4	7	4	10	1	3	1	3
1010-1011	1	5	1	4	1		4	7	4	10	1	4	1	3
1012-1013	1	10	1	4	1	2	4	7,5	3	9	1	4	1	3
1013-1014	1	10	1	4	2	4	4	8	4	10	1	4	1	3
1016-1017	-	-	1	4	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3
1017-1018	1	10	1	4	1	4	2	4	4	9	1	4	1	3
1019-1021	1	10	1	4	1	4	3	8	3	7	1	4	1	4
1021-1022	1	10	1	4	1	4	4	8	4	10	1	4	1	3
1025-1026	1	10	1	4	1	4	4	9	4	10	1	4	1	3
1026-1027	1	10	1	4	1	4	4	9	4	10	-	-	1	3
1028-1029	1	10	1	4	1	2	4	9	4	10	1	4	1	3
1029-1030	1	10	1	4	1	2	4	9	4	10	1	4	1	3
1030-1031	1	10	1	4	1	2	4	9	4	10	1	4	1	3
1032	1	10	1	4	2	3	4	9	4	10	1	4	1	3
1035	1	10	1	4	1	2	4	9	4	10	1	4	1	3
1037-1038	1	10	1	4	1	2	4	9	4	10	1	4	1	3
1038-1039	1	10	1	4	1	2	4	10	4	10	1	4	1	3
1042-1043	1	10	1	4	1	2	4	9	4	10	1	4	1	3
1043-1044	1	10	1	4	1	2	4	9	4	9	1	4	1	3
1050-1051	1	10	1	4	-	-	4	9	4	12	1	4	1	4
1051-1052	1	10	1	4	1	2	4	9	4	12	1	4	1	4
1070	1	10	1	4	1	2	3	7	4	12	1	4	1	4
1075	1	10	1	4	1	2	3	7	4	11	1	4	1	4
1076	1	10	1	4	1	2	4	9	4	12	1	4	1	2
1086	1	10	1	4	1	2	4	9	4	12	1	4	1	2

Dönem	Kâse-şûy		Hammâl-i Lahm		Bevvâb		Ferrâş		Meremmetî		Hâdim-i Kenîf	
	s	m	s	m	s	m	s	m	s	m	s	m
1006-1007	1	2	1	1	1	2	1	2	1	2	1	0,5
1007-1008	1	2	1	1	1	2	1	2	1	2	1	0,5
1010-1011	1	2	-	-	1	2	2	4	1	2	1	0,5
1012-1013	1	2	1	1	1	2	1	2	1	2	1	0,5
1013-1014	1	2	1	1	1	2	1	2	1	2	1	1
1016-1017	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
1017-1018	-	-	-	-	1	2	-	-	1	2	1	1
1019-1021	1	2	-	-	1	2	1	2	1	2	1	1
1021-1022	1	2	-	-	1	2	1	2	1	2	1	1
1025-1026	1	2	-	-	1	2	1	2	1	2	1	1
1026-1027	1	2	-	-	1	2	1	2	1	2	1	1
1028-1029	1	2	-	-	1	2	1	2	1	2	1	1
1029-1030	1	2	-	-	1	2	1	2	1	2	1	1
1030-1031	1	2	-	-	1	2	1	2	1	2	1	1
1032	1	2	-	-	-	-	1	2	1	2	1	1
1035	1	2	-	-	1	2	1	2	1	4	1	1
1037-1038	1	2	-	-	1	2	1	2	1	4	1	1,5
1038-1039	1	2	-	-	1	2	1	2	1	4	1	1
1042-1043	1	2	-	-	1	2	1	2	1	4	1	1
1043-1044	1	2	-	-	1	2	1	2	1	4	1	2
1050-1051	1	2	-	-	2	4	1	2	1	4	1	1
1051-1052	1	2	-	-	1	2	-	-	1	4	1	1
1070	1	2	-	-	1	2	-	-	1	4	?	-
1075	1	2	-	-	1	2	2	4	2	4	1	1
1076	1	2	-	-	1	2	1	2	2	4	-	-
1086	1	2	-	-	1	2	1	2	2	4	1	1

Tablo-27 Türbe Görevlileri Ve Maaşları

Dönem	Bevvâb		Câmiu'l-Hedâyâ	
	s	m	s	m
1006-1007	1	2	1	1
1007-1008	1	2	1	1
1010-1011	1	2	1	1
1012-1013	1	2	1	1
1013-1014	1	2	1	1
1016-1017	1	2	1	1
1017-1018	-	-	1	1
1019-1021	-	-	1	1
1021-1022	1	3	1	1
1025-1026	1	2	1	1
1026-1027	1	2	1	1
1028-1029	Okunamıyor			
1029-1030	1	2	1	2
1030-1031	1	2	1	2
1032	1	2	1	2
1035	1	2	1	2
1037-1038	1	2	1	2
1038-1039	1	2	1	1
1042-1043	1	2	1	1
1043-1044	1	2	1	2
1050-1051	1	2	1	1
1051-1052	1	2	1	1
1070	1	2	1	1
1075	Unvan Yok			
1076	Cemaat			
1086	1	2	1	1

Tablo-28 Emir Sultan Vakfının Mütevellîleri

Sıra No	Mütevellî Adı	Yıl
1.	Mevlana Süleyman bin Mehmed Bey	860
2.	Saru/Hüsrev Bey	875
3.	Seydi Çelebi/Seyyid Çelebi bin Seyyid Tacuddin	Receb 882, 885 öncesi
4.	Kuşaksızoğlu Mevlânâ Alâuddin Bey	883
5.	Hacı İvaz Paşa oğlu Mahmud Çelebi Bey	885
6.	Ali Çelebi (Bey) bin el-Hâce Dursun	889-890
7.	Hoca Muhyiddin Mehmed bin Süleyman (Efe-zâde)	890
8.	Ali Çelebi bin İshak	890, 895-896
9.	Mevlânâ Muhyiddin bin Süleyman	891-892
10.	Seyyid Çelebi bin Seyyid Tâcuddin	892
11.	Mevlânâ Emrullah Çelebi bin Akşemseddin	896-899
12.	Hüseyin Çelebi bin İshak Bey	902
13.	Mevlânâ Muslihuddin bin Ahmed Hoca	909-910
14.	Mevlânâ Şucâuddin bin el-Hâc ???	Zilhicce 917'den önce
15.	Halil bin Hayruddin	920
16.	Abdulvehhâb bin Abdi	Ramazan 922'den önce
17.	Süleyman Çelebi bin	923
18.	Salih Çelebi bin el-Hâce Mehmed	927
19.	Seyyid Cafer bin Monla Mes'ûd	952-953
20.	Abdullah Çelebi	954-956
21.	Keykubâd Bey	957-958
22.	İslam Bey bin Cemal Halife	958-959
23.	Hacı Kâsım	961 öncesi
24.	Veli Bey bin Hamza	959-964
25.	Mustafa Çelebi bin ??	966
26.	Yakub Bey bin Abdullah	967
27.	Mustafa Bey bin Süleyman	967-971
28.	Mustafa Çelebi bin Bayezid	971, 973
29.	Hüsrev Bey	975
30.	Hasan Çelebi bin Kara Subaşı	976
31.	Hasan	980 öncesi
32.	Mustafa Çelebi/Mustafa bin Ahmed/Mustafa Çelebi bin Ahmed Çelebi	977-983
33.	..... Ahmed Mustafa Çelebi	985-986

34.	Fâtıma oğlu	Cemâziyelevvel 986- Rebiulevvel 991
35.	Mehmed Bey bin Hasan	990-998
36.	Haydar bin Abdullah	999
37.	Abdulbâki Çelebi bin Emrullah	1000-1003
38.	İsmail Çelebi bin Mehmed	1006-1009
39.	Behram Bey bin Abdurrahman/Abdulgennan	1010-1011
40.	Piyale Bey	1011
41.	Salih	Rebiulâhir 1012'den önce
42.	Derviş	Rebiulahir 1012 (1 ay)
43.	İsmail Çelebi (bevvab)	(Cemâziyelevvel-Şevval sonu 1012 (6 ay)
44.	Mehmed Bey	Zilka'de 1012- Ramazan sonu 1013 (11 ay)
45.	İsmail Çelebi bin Mehmed (sabık iken tekrar tevliyet)	Ramazan 1013-1014
46.	Mehmed bin Mehmed	Zilkade 1015'den önce
47.	Seyyid Mustafa Çelebi bin Seyyid Ali	1016-1020
48.	Şa'ban Çavuş	1020-1023
49.	Seyyid Mustafa Efendi bin Ali	1023-1027
50.	Bayezid Ağa bin Abdulgennân	1027-1030
51.	Davud Çavuş	1031
52.	Hasan Bey	1031 (4 ay 7 gün)
53.	Seyyid Mustafa	1032-1033
54.	Ali Ağa bin Hasan/Hüseyin	1033-1034
55.	Seyyid Mustafa Ağa	1035
56.	Mehmed Ağa bin Ali (dergâh-ı ali zevvâkı)	Rebiulâhir 1037'den önce
57.	Hasan Ağa bin Emrullah (ebnâ-i sipahiyan)	1037, 1038, 1039
58.	Mehmed Ağa (dergâh-ı ali zevvâkı)	1040
59.	Musli Çavuş (Çavuşân-ı dergâh-ı âli)	1041
60.	Ali Halife	1042-1044
61.	Zülfikâr	1044
62.	Hüseyin Ağa	1049
63.	Mevlânâ Hasan Ağa	1050-1052
64.	Seyyid Musa Çelebi bin Seyyid İbrahim	1052-1053
65.	Seyyid Mehmed bin Sadık	1059 öncesi
66.	Halil (Çelebi)	1059
67.	Mehmed	1060

68.	Yusuf	1065
69.	Ahmed Ağa	Cemâziyelâhir 1067'den önce
70.	Mehmed Ağa	1067
71.	Halil Ağa	1070
72.	Siyavuş Ağa bin Abdulvehhâb	1072-1075
73.	Ali Ağa	1076-1077
74.	Ahmed Ağa bin Mustafa	1078-1081
75.	Halil Efendi	1082
76.	Mehmed Ağa	1083-1085
77.	Mustafa Ağa (Helvacı-i sabık)	1086-1088
78.	Mustafa Ağa bin Ahmed	1089
79.	Aşçıbaşı-zâde Mehmed Efendi	1090-1092
80.	Seyyid Veli Çelebi	1095
81.	İbrahim Ağa	1096
82.	Sun'ullah Efendi	1099-1102
83.	Hüseyin (Ağa)	1108-1111
84.	Hacı Davud Ağa	1113

Tablo-29 Emir Sultan Dergâhının Şeyhleri⁷⁴⁶

Sıra	Şeyhlik Süresi	Vefat Tarihi	İsimler
1	12	845	Halife-i Sultan Emir eş-Şeyh el-Hâc Hâce Hasan Efendi
2	19	864	Şeyh Mahmud Bedreddin Efendi
3	30	894	Şeyh Lutfullah Efendi
4	6	900	Şeyh Dâvud Efendi (Dâmâd-ı Lutfullah Efendi)
5	30	930	Şeyh Abdurrahman bin Lutfullah Efendi
6	5	935	Şeyh Ahmed Efendi bin Abdurrahman Efendi
7	9	944	Şeyh İbrahim Efendi bin Abdurrahman Efendi
8	27	971	Şeyh Lutfullah-ı Sâni bin İbrahim Efendi
9	15	986	Şeyh Mustafa bin Lutfullah Efendi
10	34	1020	Şeyh Ali Efendi bin Mustafa Efendi
11	39	1059	Şeyh Aziz-zâde Mehmed bin Osman (Dâmâd-ı Ali Efendi)
12	2,5 ay	1059	Şeyh Mustafa Efendi bin Mehmed Efendi (Ali Ef. kerîme-zâdesi)
13	19	1087	Şeyh İbrahim Efendi bin Mustafa Efendi
14		1134	Şeyh Mehmed Salih bin İbrahim Efendi
15		1104	Şeyh Selâmî Ali Efendi
16	46	1150	Şeyh İshak Efendi
17	10	1160	Şeyh Lutfullah-ı Sâlis bin İshak Efendi
18	57	1217	Şeyh Reşid Efendi bin Lutfullah Efendi
19	6	1223	Şeyh Tayyib Efendi bin Reşid Efendi
		1225	Şeyh Tayyib bin Tayyib Efendi
20	37	1262	Şeyh el-Hâc Ahmed Efendi
21	35	1297	Şeyh Tâhir Efendi
22	54	1316	Şeyh Emin Efendi
23	12	1328	Şeyh Saîd Efendi
24			Şeyh Râgıb Efendi (el-yevm seccâde-nişîn)

⁷⁴⁶ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 25-27.

Tablo-30 Külliye Çalışanlarının Görev Süreleri

Unvan	Adı	Görev Süresi
Muvakkit	Sefer (Bayezid, Çelebi, Halife)	1016-1076 (61 yıl)
Hatib	Mevlana Muhyiddin (Halife, Mehmed Efendi)	962-1018 (57 yıl)
İmam (Emir Sultan)	Mevlânâ İsa Efendi	991-1047 (56 yıl)
Devr-hân	Hasan Halife	1006-1044 (39 yıl)
Türbedâr	Seyyid Mehmed (Çelebi)	1006-1043 (38 yıl)
Emîn-i türbe	Mehmed Ağa	1006-1040 (35 yıl)
Devr-hân	Hasan (Halife, Çelebi, Diğer)	1006-1038 (33 yıl)
İmam (Fıstıklı Mescidi)	Sinan Halife	1006-1038 (32 yıl)
Meremmâtî	Ebubekir (Bekir Dede:1017-29)	1012-1043 (32 yıl)
Câbî (Yörükân)	Mehmed	1019-1052 (32 yıl)
Ser-tabbâh	(Hacı) Ömer	1017-1044 (28 yıl)
Hatib	Mevlâna Abdullah Efendi	1019-1044 (26 yıl)
Muarrif	Mehmed	1006-1029 (24 yıl)
Câbî (Zindancık)	Mehmed	1019-1043 (24 yıl)
Hâfız-ı Kütüb	İsa (Halife)	1021-1044 (24 yıl)
Sirâcî	Osman	1025-1052 (23 yıl)
Câmi'ul-Hedâyâ	Seyyid Mehmed	1006-1027 (22 yıl)
Kilârî	Hemdem (b. Abdullah)	1006-1027 (22 yıl)
Anbârî	Abdulkerim (Hacı)	1006-1027 (22 yıl)
Ser-habbâz	Piyale (b. Abdullah)	1017-1038 (22 yıl)
Şeyh-i imaret	Seyyid Ahmed (Ahmed Abdullah)	1025-1047 (22 yıl)
Câbî (Lâzıkıyye)	Mehmed	1032-1051 (20 yıl)
Nâzır	Abdulvehhab Çelebi	1013-1031 (19 yıl)
Devr-hân	Mehmed bin Yunus	1029-1031, 1037-1052 (19 yıl)
Devr-hân	Sefer Halife	1021-1038 (18 yıl)
Vekil-i harc	Mehmed	1013-1029 (17 yıl)
Muallim	Ahmed (Çelebi)	1016-1032 (17 yıl)
Hâfız-ı Kütüb	Ali Efendi	1006-1021 (16 yıl)
Kâse-şûy	Ömer	1029-1044 (16 yıl)
Devr-hân	Seyyid Mehmed	1037-1052 (16 yıl)
Muarrif	Derviş	1029-1043 (15 yıl)
Ser-mahfil	Mevlânâ Sefer Halife	1038-1052 (15 yıl)
Kilârî	Şaban	1038-1052 (15 yıl)
Devr-hân	Yunus Halife	1016-1029 (14 yıl)
Devr-hân	Mehmed Kâsım	1017-1029 (13 yıl)
Devr-hân	Ahmed	1006-1017 (12 yıl)
Ser-mahfil	Mehmed Halife (Çelebi)	1016-1027 (12 yıl)
Anbârî	Ali Dede	1032-1043 (12 yıl)
Kâse-şûy	Seyyid Mehmed	1012-1022 (11 yıl)
Câbî (Çandır)	Ali	1016-1027 (11 yıl)
Şeyh-i imaret	Ali (Bey)	1010-1014, 1017-1022 (11 yıl)
Devr-hân	Mustafa bin Yahya	1025-1035 (11 yıl)
Ser-mahfil	Mevlânâ Mehmed	1028-1038 (11 yıl)
Câbî (Çandır)	Mehmed	1028-1039 (11 yıl)
Kâtib	Mehmed	1035-1039 (11 yıl)
Mu'temed	Seyyid Sinan	1025-1034 (10 yıl)
Muallim	Ahmed Lutfullah	1034-1043 (10 yıl)
Nâzır	Mehmed	1035-1044 (10 yıl)
Türbedâr	Seyyid Ebabekir	1043-1052 (10 yıl)
Anbârî	Mehmed	1043-1052 (10 yıl)

Devr-hân	Mehmed (Tevaşi, Çelebi))	1006-1014 (9 yıl)
Muallim	Abdulkerim	1006-1014 (9 yıl)
Sirâcî	Ahmed Dede	1006-1014 (9 yıl)
Câbî (Çandır)	Hızır	1006-1014 (9 yıl)
Câbî (Küleflü)	Ramazan	1006-1014 (9 yıl)
Câbî (Nevrin)	Hacı Veli	1006-1014 (9 yıl)
Câbî (Mezraa)	Halil	1032-1039 (9 yıl)
Câbî (Mukâtaa-i senevî)	Ahmed	1006-1014 (9 yıl)
Ser-habbâz	Abdi	1006-1014 (9 yıl)
Ser-tabbâh	Ali	1006-1014 (9 yıl)
Ser-zâkir	Ahmed Dede	1006-1014 (9 yıl)
Devr-hân	Abdulkerim (Dede)	1013-1021 (9 yıl)
Câbî (Mezraa)	Mehmed	1019-1027 (9 yıl)
Devr-hân	Bostan	1021-1029 (9 yıl)
Vekil-i harc	Seyyid Hasan	1035-1043 (9 yıl)
Câmi'ul-hedâyâ	Seyyid Mehmed	1035-1043 (9 yıl)
Vekil-i harc	Seyyid Mehmed	1043-1051 (9 yıl)
Devr-hân	Salih (b. Kâsım)	1006-1012 (7 yıl)
Sirâcî	Abdurrahman	1016-1022 (7 yıl)
Kâtib	Seyyid Mustafa	1016-1022 (7 yıl)
Kilârî	Şaban	1029-1035 (7 yıl)
Mühürdâr	Abdi	1035-1041 (7 yıl)
Câbî (Gencelü)	Mehmed Dede	1037-1043 (7 yıl)
Ser-habbâz	Bayram	1038-1044 (7 yıl)

Tablo-31 974/1566 Yılı Tahririne Göre Emir Sultan Vakıf Köylerindeki Yerleşik Nüfus Durumu

Sıra No	Köy Adı	Hâne	Mücerred	Hariç	Nev-Yâfte
1	Serme	62	18	14	-
2	Kumla-i Küçük	149	75	67	-
3	Genceli	83	33	240	-
4	Eşkel	11?	3?	-	-
5	Gebran	126	36	-	21
6	Mezraa	10	-	9	-
7	Karabürçek	126	49	-	-
8	Dere	52	16	-	-
9	Divane Mahmud	9	14	-	-
10	Çeltikçi	7	-	-	-
11	Paşalar	5	4	-	-
12	Küleflü	66	14	2	-
13	Tekfur	55	16	4	-
14	Çandır	61	23	-	-
15	Nevrin	6	2	-	-
16	Zindancık	24	13	8	-
17	Kadîmî	28	13	-	-
18	Berme	49	30	-	-
19	Ebe	9	1	-	-
20	Doğancı	29	10	-	-
21	Çeltikçi (Lâzıkıyye)	31	11	11	-
22	Üzerlik	37	9	7	
23	Amrudcuk	21	2	6	
24	Karakoğa	23	7	11	
25	Gençli	19	13	13	
	Toplam	1.098	412	392	21

Tablo-32 974/1566 Yılı Tahririne Göre Emir Sultan Vakfına Bağlı Cemaat-i Reâyâ-yı Müteferrika

YENİŞEHİR KAZASI				
Sıra No	Köy Adı	Hâne	Mücerred	Toplam
1	Sadık	3	3	6
2	Eğerli	3	1	4
3	Umran	5	2	7
4	Türkmenli	3	3	6
5	Çelebi	1	1	2
6	Bahadır	2	1	3
7	Alaylı	2	-	2
8	Terziler	2	-	2
9	Avşar	1	-	1
10	Babatca	1	-	1
11	İlyas Bey	2	2	4
	Toplam	25	13	38
BİLECİK KAZASI				
Sıra No	Köy Adı	Hâne	Mücerred	Toplam
1	Zeynel	2	-	2
2	Belek Elek?	3	1	4
3	Turak Fakı	1	1	2
4	Küçük Küre	2	-	2
5	Kura	3	2	5
	Toplam	11	4	15
SÖĞÜT KAZASI				
Sıra No	Köy Adı	Hâne	Mücerred	Toplam
1	Dömez	3	3	6
2	Karacaören ?	7	2	9
3	Elâk	-	1	1
4	Karaviran	1	-	1
	Toplam	11	6	17
PAZARCIK KAZASI				
Sıra No	Köy Adı	Hâne	Mücerred	Toplam
1	Malhca	1	1	2
2	Hali?	1	1	2
3	Elek ?	3	-	3
4	Bezir ?	-	1	1
5	Kızılca?	3	5	8
6	Akça şehir	3	2	5
7	Kübücek?	2	1	3
8	Esri	1	5	6
9	Kızılkaya	1	-	1
10	Akbaş?	3	1	4
11	Burucak	1	-	1
12	Çorak	2	2	4
	Toplam	21	19	40

AKYAZI KAZASI				
Sıra No	Köy Adı	Hâne	Mücerred	Toplam
1	Dünder	3	-	3
2	Bedil	3	-	3
3	Kışlak	5	2	7
4	Ramalı	2	-	2
5	Karagözlü	8	3	11
6	Buryak?	1	-	1
7	Ku ??	2	-	2
8	Vakıf	1	-	1
9	Rum beğ	1	-	1
	Toplam	26	5	31
GÖLPAZAR KAZASI				
Sıra No	Köy Adı	Hâne	Mücerred	Toplam
1	Kara	2	-	2
2	Piyaz	3	-	3
3	Yahya	5	3	8
	Toplam	10	3	13
İŞIKLI KAZASI				
Sıra No	Köy Adı	Hâne	Mücerred	Toplam
1	Eymir	2	2	4
İZMİR KAZASI				
Sıra No	Köy Adı	Hâne	Mücerred	Toplam
1	Pınarbaşı	-	1	1
ADRANOS KAZASI				
Sıra No	Köy Adı	Hâne	Mücerred	Toplam
1	Evban	1	-	1
İNÖNÜ KAZASI				
Sıra No	Köy Adı	Hâne	Mücerred	Toplam
1	Seydi	1	2	3

**Tablo-33 974/1566 Yılı Tahririne Göre Emir Sultan Vakfına Bağlı Yörük Grupları
Ve Reâyânın Dağılımı**

Sıra No	Yörük Cemaatlerinin İsimleri	Hâne	Mücerred	Caba
1	Serhanlar ⁷⁴⁷			
2	Korkudlar ⁷⁴⁸	218	192	73
3	Uzuncalar ⁷⁴⁹	135	111	-
4	Temurlar (Uzuncalara tabi)	18	13	-
5	Karacadağ ⁷⁵⁰			
6	Keçililer ⁷⁵¹			
7	Eymirler ⁷⁵²	9	12	4
8	Eymirler (Nâm-ı diğer Bekirciler)	7	9	6
9	Eymirler (Nâm-ı diğer Yalakâbâd Yörükleri)	58	76	13
10	Kesud ⁷⁵³ (Perakende)			
11	Sağar	34	31	14
12	Sağar-ı Diğer	92	92	-
13	Sevgili	3	13	-
14	Ağarcılar (Karabürçek)	58	76	-
15	Bayramlı (Aydınçık)	25	40	-
16	Ahiler (Karabürçek)	44	42	-
17	Karabâkiler	13	10	-
18	Ahîler	26	12	-
19	Turasiler (Adranos)	15	18	-
20	Aynebi/Yümni?	5	6	-
21	Karalcılar (Karabürçek)	13	11	-
22	Akhisar (Çandır)	11	19	-
23	Akhisar (Karabürçek)	64	55	-
24	Sarıhanlar (Manyas)	11	11	-
25	Toklular/Tavuklular (Marmara)	7	3	-
26	Toballar (Çandır)	8	4	-

⁷⁴⁷ 928 ve 937'de 23 hâne 11 mücerred ve 276 resm kayıtlıdır.

⁷⁴⁸ 928'de 51 hâne ve 612 resm; 937'de 58 hâne 20 mücerred ve 686 resm kayıtlıdır.

⁷⁴⁹ 928 ve 937'de 26 hâne, 12 mücerred ve 312 resm kayıtlıdır.

⁷⁵⁰ 928 ve 937'de 49 hâne 6 mücerred ve 564 resm kayıtlıdır.

⁷⁵¹ 928'de 22 hâne, 1 mücerred ve 264 resm; 937'de 26 hâne, 5 mücerred ve 312 resm kayıtlıdır.

⁷⁵² 928 ve 937'de 28 hâne 2 mücerred ve 336 resm kayıtlıdır.

⁷⁵³ 928'de 17 hâne, 1 mücerred ve 204 resm kayıtlıdır.

27	Akçılar	27	18	-
28	Kementeler	12	7	-
29	Yasdıkçı	12	11	-
30	Kafanlar	10	11	-
31	Temurterziler	11	21	-
32	Mürseler (Karacadağ)	20	15	-
33	Ezkadlar (Nâm-ı diğer Sarhanlar) (Çandır)	17	14	-
34	Gördek (Karabürçek)	7	8	-
35	Sülemişler (Nâm-ı diğer Çıkrıklar) (Güzelhisar)	17	12	-
36	Çomarlar	12	11	-
37	Kaşıkçılar (Karabürçek)	19	19	-
38	Esirciler (Karacadağ)	2	4	-
39	Tekneciler(Nâm-ı diğer Tekelniciler) (Bergama)	54	25	-
40	Boğunbâlılar (Boğa)	92	49	-
41	Otacı (Biga)	22	15	-
42	GökMusalar	13	9	-
43	Gördek-i Sığız ?	10	9	-
44	Müteferrik (Karabürçek Yörükleri) (Mir)	19	20	-
45	Evliyahı (Mir)	7	-	-
46	Yeniler (Manyas)	6	4	-
47	Ortakçılar (Manyas)	4	4	1
48	KaraMahmudlar (Gönen)	10	4	-
49	Hüseyinhisarı (İnegöl)	6	4	-
50	Müteferrika-i Sındırgı	10	4	-
51	Sındırgı (Nâm-ı diğer Yosunlar)	3	5	-
52	Musalar (Karabürçek)	4	2	1
53	Berkal	2	2	
54	Müteferrik	3	-	-
55	Müteferrik (Nâm-ı diğer Sarhaniler)	1	2	-
56	Müteferrik Sağar yörükleri	4	2	-
57	Müteferrik (Kökez) (Beğ)	18	5	-
58	Müteferrik	9	3	
59	Sûfler	3	3	2
60	Sûfiahalar (Karabürçek)	3	4	1
61	Müteferrik	3	1	
62	Müteferrik (Demirci k./Adranos)	11	8	

63	Müteferrik (Kınık k./Adranos)	9	8	2
64	Müteferrik (Çöğne k./Adranos)	4	7	2
65	Karacadağ (Adranos)	2	3	
66	Müteferrik (Yenice k./Adranos)	6	2	
67	Müteferrik (Çabak k./Adranos)	3	3	2
68	Müteferrik (Halil Bey k./Adranos)	1	2	
69	Müteferrik (Göçeri k./Adranos)	1	1	1
70	Müteferrik (Karalar k./Adranos)	3	3	1
71	Müteferrik (Çal k./Adranos)	1	-	1
72	Müteferrik-i Mürseloğulları (Köseler k./Adranos)	6	-	4
73	Müteferrik (Dânişmendli k./Manyas)	2	2	3
74	Müteferrik (Uzunca k./Manyas)	9	-	3
75	Müteferrik (Mürüvvetler k./Manyas)	1	-	1
76	Müteferrik (Latîf k./Manyas)	4	-	1
77	Müteferrik (Kübi k./Manyas)	1	2	1
78	Müteferrik (Elice k./Manyas)	1	-	-
79	Müteferrik (Çay k./Manyas)	4	1	-
80	Müteferrik (Turasi k./Manyas)	9	2	3
81	Müteferrik (Yağmurili k./Manyas)	3	-	-
82	Müteferrik (Balıkesir)	4	1	3
83	Müteferrik (Rencberiyye/Zinciriye k./Balıkesir)	5	-	2
84	Müteferrik (İsimsiz/Balıkesir)	1	3	-
85	Mütederrik (Kavak k./Balıkesir)	3	1	-
86	Bayramlı (Otaclar k./Balıkesir)	14	12	5
87	Müteferrik (Karesi k./Balıkesir)	9	7	4
88	Müteferrik (Akça k./Balıkesir)	5	2	-
89	Müteferrik (Kınık k./Balıkesir)	1	1	-
90	Müteferrik (...k./Balıkesir)	1	-	-
91	Müteferrik (Kilisa k./Balıkesir)	4	1	-
92	Müteferrik (Kebeler k./Balıkesir)	8	5	2
93	Müteferrik (Yenice k./Balıkesir)	-	2	-
94	Müteferrik (Çakır k./Balıkesir)	2	-	-
95	(Bigadiç -Merkez)	9	-	2
96	Müteferrik (Çengerler k. /Bigadiç)	8	3	-
97	Müteferrik (Bilâd-ı Eymeri k./Bigadiç)	1	1	-
98	Sındırgı (Salmanlı k./Bigadiç)	2	2	-

99	Koca Bey k./Bigadiç)	3	2	1
100	Müteferrik (Hisar k./Bigadiç)	-	-	2
101	Müteferrik (Kozludere k./Bigadiç)	1	1	-
102	Müteferrik (Alacaatlu k./Bigadiç)	12	7	2
103	Müteferrik (Cüneydlü k./Bigadiç)	2	1	1
104	Müteferrik (Künbetlü k./Bigadiç)	4	2	2
105	Müteferrik (Akçakeçili k./Bigadiç)	7	10	3
106	Müteferrik (Karavelilerden) (YusufUurlu k./Bigadiç)	5	6	2
107	Müteferrik (Çam k./Bigadiç)	1	1	-
108	Müteferrik (Durili k./Bigadiç)	7	8	2
109	Karabürçek (Göçer k./Bigadiç)	20	12	3
110	Müteferrik (Sakarı k./Bigadiç)	6	8	-
111	Müteferrik (Bulak k./Bigadiç)	5	2	1
112	Simav (Merkez)	3	5	1
113	Mürseller (Karacadağ Yörükleri) (Hacı İlyas k./Simav)	8	4	2
114	Müteferrik (Öksüzler k./Simav)	5	2	1
115	Müteferrik (Urili k./Demirci)	6	4	2
116	Çandır (Yakublar k./Demirci)	5	1	-
117	Müteferrik (Karabeğli k./Demirci)	3	-	-
118	Müteferrik (Marmaracık k./Demirci)	9	6	8
119	Müteferrik (Umurlu k./Demirci)	2	-	-
120	Karabürçek (Karacadağ Yörükleri) (Çorak k./Demirci)	1	2	-
121	Uzuncalar (İnehanlar k./Demirci)	9	2	-
122	Karabürçek (Evciler k./Gördos)	6	2	4
123	Müteferrik (Karacaaliler k./Gördos)	1	3	-
124	Müteferrik (Olgarlar k./Gördos)	14	7	4
125	Müteferrik (Geçerekhisarı k./Gördos)	13	8	1
126	Müteferrik (Kuzumali k./Gördos)	1	-	1
127	Müteferrik (Salur k./Gördos)	1	-	1
128	Müteferrik (Yiğidobası k./Gördos)	3	2	-
129	Müteferrik (Yüreğir k./Sındırgı)	6	1	-
130	Müteferrik (Kat?? K./Sındırgı)	6	1	2
131	Müteferrik (Kalemoğlu k./Kayacak)	2	-	-
132	Müteferrik (Çanak k./Kayacak)	1	1	-

133	Müteferrik (Dere k./Kayacık)	8	3	1
134	Müteferrik (Akça k./Kayacık)	4	3	1
135	Müteferrik (Marmara)	2	2	1
136	Müteferrik (Selendi k./Marmara)	4	1	-
137	Müteferrik (Rumbeği k./Marmara)	1	-	-
138	Müteferrik (Akhisar)	8	1	3
139	Müteferrik (Gökbaş k./Akhisar)	6	8	2
140	Müteferrik (Faras k./Akhisar)	2	1	-
141	Akhisar (Karabürçek Yörükleri) (Akpınar k./Akhisar)	6	5	4
142	Müteferrik (Beğobası k./Akhisar)	10	6	1
143	Müteferrik (Servedalı ?? k./Mağnisa)	5	4	-
144	Müteferrik (Melengi k./Gördek)	3	-	2
145	Müteferrik (Karbansaraylı k./Gördek)	2	1	-
146				
147	Müteferrik (Karacauzun k./Lâzıkıyye)	2	-	-
148	Müteferrik (Akça k./Lâzıkıyye)	5	2	-
149	Müteferrik (Hartı k./Lâzıkıyye)	3	1	-
150	Müteferrik (Başlamış k./Lâzıkıyye)	2	2	1
151	Müteferrik (Burnan k./Lâzıkıyye)	9	4	-
152	Müteferrik (Ali Fakih k./Lâzıkıyye)	3	1	-
153	Gördek (Karabaliler k./Lâzıkıyye)	3	1	-
154	Müteferrik (Sazlar k./Lâzıkıyye)	2	1	-
155	Müteferrik (Karakurd k./Lâzıkıyye)	1	-	-
156	Müteferrik (Başgelmiye k./Lâzıkıyye)	4	1	-
157	Müteferrik (Alacalar k./Lâzıkıyye)	4	2	1
158	Müteferrik (Hamidli k./Lâzıkıyye)	1	-	1
159	Müteferrik (Yağmuili k./Tarhala)	3	1	-
160	Müteferrik (Köse k./Tarhala)	4	3	-
161	Müteferrik (Yaba k./Tarhala)	13	5	4
162	Müteferrik (Musakcalı k./Tarhala)	4	1	1
163	Müteferrik (Çavdır k./Tarhala)	4	3	-
164	Müteferrik (Yirce k./Tarhala)	15	6	9
165	Müteferrik (Okçılar k./Tarhala)	4	3	1
166	Müteferrik (Baldöken k./Tarhala)	4	6	3
167	Müteferrik (Yeregün k./Tarhala)	-	1	1
168	Müteferrik (Karakoca k./İvrindi)	3	2	-

169	Müteferrik (Simavlı k./İvrindi)	2	2	-
170	Müteferrik (Uyurca k./İvrindi)	9	3	1
171	Müteferrik (Yarıklı ?k./İvrindi)	1	-	-
172	Müteferrik (Işıklı k./İvrindi)	1	-	-
173	(Bergama)	3	-	-
174	Müteferrik (Doğancı k./Bergama)	3	-	-
175	Müteferrik (Bölücek k./Bergama)	1	1	-
176	Müteferrik (Urili k./Bergama)	7	5	2
177	Müteferrik (Şüca'oğlu k./Bergama)	4	-	1
178	Müteferrik (Bağ-devrende k./Bergama)	5	2	4
179	Müteferrik (...k./Bergama)	8	5	4
180	Müteferrik (Hüseyin Bey k./Bergama)	1	1	-
181	Raiyyet-Müteferrik (Kolcular k./Bergama)	5	4	1
182	Raiyyet (Saz k./Bergama)	3	1	-
183	Raiyyet (...k./Bergama)	1	2	-
184	Raiyyet (Sûfiler k./Bergama)	1	2	-
185	Raiyyet (Küçük Ekmekli k./Bergama)	2	-	-
186	Raiyyet (Ömerişıklar k./Güzelhisar)	9	3	4
187	Raiyyet (Arnavudlar k./Güzelhisar)	3	1	1
188	Raiyyet (Subaşı k./Güzelhisar)	2	1	-
189	Raiyyet (Boz k./Güzelhisar)	1	-	-
190	Raiyyet (Bazarlı k./Güzelhisar)	1	-	-
191	Raiyyet (Kilisa k./Güzelhisar)	5	1	1
192	Müteferrik (Ayazmend)	4	1	2
193	Raiyyet (Karahızır k./Ayazmend)	5	-	2
194	Raiyyet (Çiftlik k./Ayazmend)	1	-	1
195	Müteferrik (Kızak Ali ?k./Ayazmend)	2	1	1
196	Raiyyet (...beleş k./Ayazmend)	1	1	1
197	Raiyyet (Yenice k./Ayazmend)	5	1	2
198	Müteferrik (Bergaz k?k./Ayazmend)	6	3	5
199	Raiyyet (Boğazhisarı k./Ayazmend)	4	2	-
200	Müteferrik (Atife k./Ayazmend)	5	-	4
201	Raiyyet (Karaman Elce k./Ayazmend)	2	1	-
202	Müteferrik (K...çukur k./Ayazmend)	2	1	-
203	Raiyyet (Çeltikçi k./Ayazmend)	9	-	5
204	Müteferrik (Kebeler k./Ayazmend)	1	1	-
205	Kementeler (Kebeler k./Ayazmend)	1	-	-

206	(Karalçı k./Ayazmend)	1	-	-
207	Uzuncalar (Sûfiler k./Ayazmend)	1	1	1
208	Müteferrik (Kayapınarı k./Ayazmend)	6	4	1
209	Müteferrik (Kusun k./Ayazmend)	2	-	1
210	Karacadağ (Yassıbey k./Ayazmend)	6	-	3
211	Müteferrik (Küreler k./Ayazmend)	1	2	-
212	Müteferrik Cumalı ve Azizli k./Ayazmend)	7	1	5
213	(Beşikdepe k./Ayazmend)	3	-	-
214	(Koruk k./Ayazmend) ⁷⁵⁴	-	-	-
215	(Edremid)	15	6	6
216	Müteferrik (İmeceler ve Cumalı k./Edremid)	4	3	1
217	Kemer k./Edremid	2	-	-
218	Bey k./Edremid	1	-	-
219	Müteferrik (Başallar k./Edremid)	7	1	2
220	Sağar (Eğlence k./Edremid)	2	-	3
221	Gökmen k./Edremid	2	1	-
222	Baharlı k./Edremid	1	1	-
223	Raiyyet (Taylışehir k./Edremid)	5	4	1
224	Raiyyet (Evren Nâm-ı diğer Şehr-i Kebîr k./Edremid)	10	4	1
225	Müteferrik (Kemer k./Edremid)	3	1	-
226	Raiyyet (Bölücek-i Kemer k./Edremid)	4	2	1
227	Raiyyet (Çıkrıkçı k./Edremid)	5	2	2
228	Raiyyet (Kavak k./Edremid)	7	1	3
229	Çorak k./Edremid	2	1	-
230	Şeyhler k./Edremid	1	1	1
231	Uzuncalar (Narlı k./Edremid)	6	1	3
232	Müteferrik (Arablar k./Edremid)	2	1	2
233	Müteferrik (Eşekevreni k./Edremid)	7	4	1
234	Müteferrik (Çaylıca k./Edremid)	2	-	-
235	Müteferrik (Fazlı k./Edremid)	8	2	-
236	Müteferrik (Emsal ?k./Edremid)	3	1	5
237	Müteferrik (Küre k./Edremid)	5	3	1
238	Müteferrik (Börekçiler k./Tuzla)	4	2	-
239	Müteferrik (Külefli k./Tuzla)	3	-	-
240	Müteferrik (Karamanlar k./Tuzla)	1	3	-

⁷⁵⁴ Köydeki fıstık ağaçlarının mahsûlâtı 100 akçedir.

241	Kumari ?k./Tuzla	2	1	-
242	Bektaşlı k./Tuzla	1	-	-
243	Uzuncalar (Eskiciler k./Tuzla)	11	3	2
244	Geyikli ili k. /Tuzla	2	-	-
245	Raiyyet (Karaahmed k./Biga)	2	6	-
246	(Yakacık k./Biga)	3	1	-
247	Raiyyet (Koyuneri k./Biga)	9	2	1
248	(Kazancı k./Biga)	3	-	-
249	Raiyyet (Bağçeli k./Biga)	2	2	-
250	(Eğridere k./Biga)	3	1	-
251	Raiyyet (Hacı Yahşi k./Biga)	2	1	2
252	Müteferrik (Kum k./Biga)	3	1	2
253	(Osmanlar k./Biga)	1	2	-
254	Raiyyet (Ferhad k./Gönen	3	-	2
255	Karacadağ (Delüce k./Temrezler)	20	12	6
256	Kınık k./Temrezler)	1	1	4
257	Tabbâhlar k./Temrezler	1	-	-
258	Raiyyet (Karagöz k./Temrezler)	4	3	-
259	İsimsiz k./Temrezler	1	1	-
260	Atikkoz k./Temrezler	1	-	-
261	Müteferrik (Pınarî k./Temrezler)	3	1	-
262	Balad k./Kepsud	2	-	-
263	Kurdcu k./Kepsud	2	-	-
264	Raiyyet (Eşekli k./Kepsud	5	2	-
265	Hamzacık k./Kepsud	1	-	-
266	Raiyyet (Yoğuncağaç k./Balya)	3	-	-
267	Çımarcık k./Balya	1	-	-
268	Erdoğdu cemaati (Balya)	4	-	-
269	Çerpiller k./Balya	6	2	-
270	Raiyyet (Pirlipe k./Balya)	3	1	-
271	(Hırkacılar k./Balya)	3	-	-
272	Uzuncalar (Nâm-ı diğer Alaterlikli) (Hırkacılar k./Balya)	19	1	-
273	Tekneciler (Hırkacılar k./Balya)	4	1	-
274	Raiyyet (Kazpınarı k./Balya)	4	1	-
275	Doğanlar ((Kazpınarı k./Balya)	15	3	-
276	Raiyyet (Maden k./Balya)	4	2	-

277	Sevicekli k./Balya	2	-	-
278	Çermuk k./Balya	6	-	-
279	Raiyyet (İlyas Çelebi k./Kirmasti)	4	3	-
280	Koyuneri k./Kirmasti	2	-	-
281	Raiyyet (Deveciler k./Kirmasti)	16	5	-
282	Köse Veliler cem. (Kite)	17	22	5
283	Karacadağ (Kite)	2	11	-
	Toplam	2.229	1.651	351

Belge-4: BOA TSMA.d. 3729/1 (1006-1007/1598-1599 Muhasebe Dönemi)

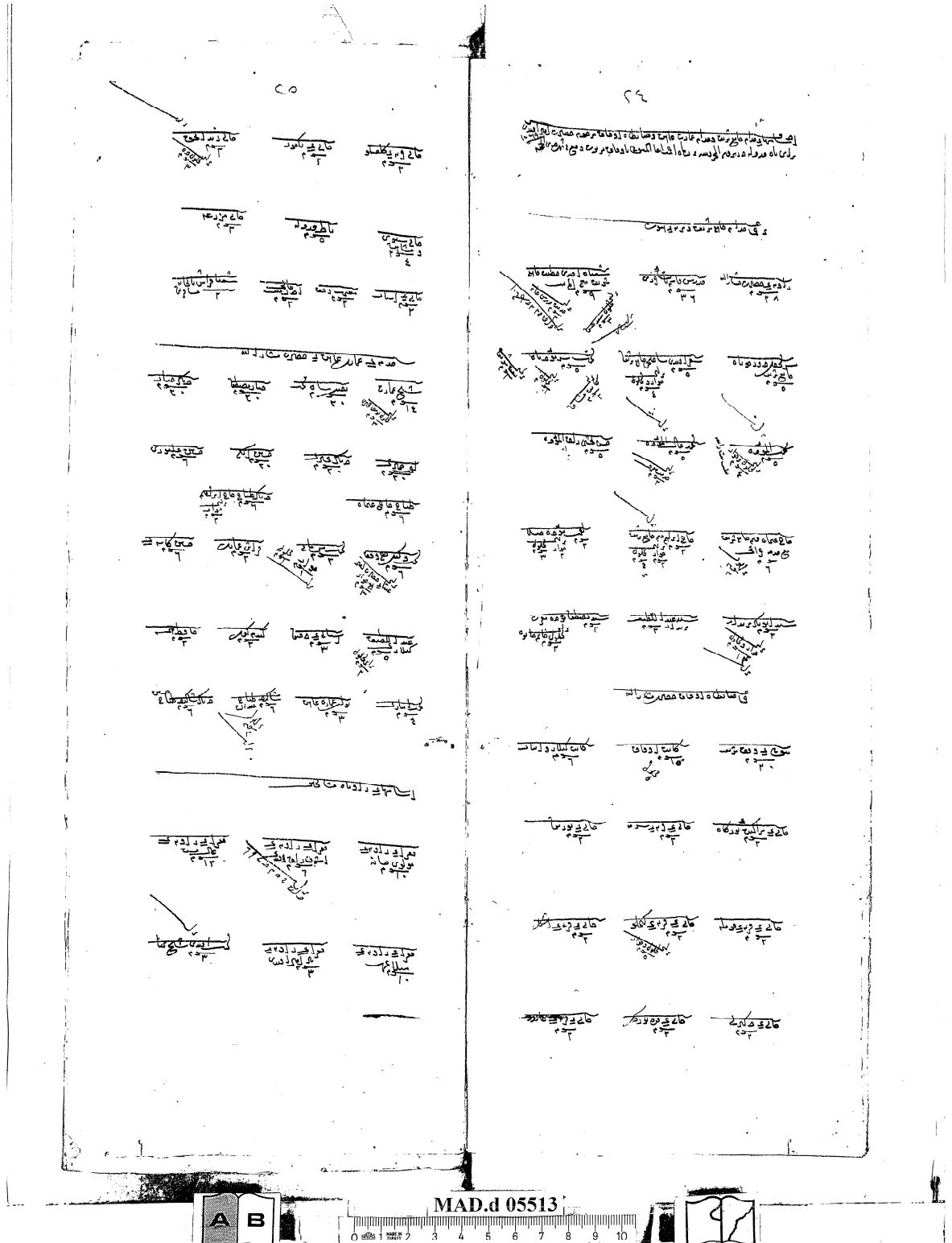
2

Handwritten ledger entries in Ottoman Turkish script, organized in columns and rows. The text includes numerical figures and descriptive entries, typical of a financial record. The document is divided into two main sections by a vertical line, with a large block of text at the top right of the second section.

D.03729.0001.00

Tevziat Defteri'nden)

خط شریف
امرم موجب عمل اولنوب
کسمه رنجیده اتمیلر

(114)

افضی ضاة المسلمین اولی دلاة الموصوفین معدنه الفضل والیقین حج حق علی خلق اجمعین دارت علوم الانبیاء
والرسولین المخص بجز عنایت الملک المعین مولانا برده قاضی زینت فضائله توفیق رفیع هایدن
داصل اولیجی معلوم اولانکه افتخار لخاص والمقربین معتمد الملوک والسلاطین محمدا لغزوا التکلیف بالفضل
دار السعادتیم اعاسر اولانجا مصطفی دام علوه دیوانه هایدن عرض کونر دین برده کسک وافع حرم
امیر سلطان قدس سره الفزیزک محله سر اهل بیلر قدیم الایام دن برده عوارض دیوانیه وسوصات و نزل و شت
وسائر تکالیف و شت دنه معاف و مسلم اولن اوزره محله دینور ایلیلیک بر لرنده معتمد و ادام شریفه معاف
نامه هایدن اولوب برده هله سوصات و عوارض و بدل نزل و شت و سائر تکالیف عرفیه و شت طلبیده
دخرا اولنق ایجاب امیر حالدر بوعلیکن محله دینور ایلیلیک بر لرنده اولن معاف نامه لرینه مغایر کونر کجی و طغیان
و مصاری باحق و سایر تکالیف عرفیه و شت طلبیده رنجیده اولن قلوبین بله روپ بعد الیوم سنوالت شروع
اوزر عمل اولنق مرابنده اعلی الامام الیکسین امیر موجب عمل اولنق فرمائیم اولن سیر و حکم شریفه وارقه
بد بایره صادر اولن ادم اوزره عمل ابروب دخی عزیز مشا الیهک محله ایلیلیک قدر کیم بر سرت اولوب
اولوب عوارض دیوانیه و تکالیف عرفیه و شت دنه معاف و مسلم اولن قدر بر لرنده معتمد و ادام شریفه
و معاف نامه لر اولنق موجب عمل اولنوب محله دینور ایلیلیک خلق کشرع و قانونه رنجیده در میره ایدر میر
شویله بله سن و بعد النظم کونر هایدن محله دینور ایلیلیک بر لرنده ایقلا ابروب علامت شریفه ایقلا
کونر الیوم سلح شمه حادرا اول سنه و تعیین و الف

(115)

الایام حال قول کنده

Tarihli Emir Sultan Vakfı Reâyâsının Vergi Muafiyetini Bildiren Bir Ferman)

بسم الله الرحمن الرحيم

افضی قصه المسلمین اوجی واره الموجدین محفل الفضل والیقین وانه
علوی لایسناه و المصلین حبس حی علی خلق اجمعین الخفض عزید غنایه کفر
العین بخله نا حاکم احوه بقضا و برده زبده قضا و برده معافا کفقا
والمعین سعاده کفضا و المکرم برده اسوه اوله قطب العایین
امیر سلطان قدس سره العزیز اوقافه رعایای ساکنه اوله بر لک ارضه
چیزد فضا بر تفریح رفیع نهامیون واصل و لوی معلوم اوله که سلیم بروجه
فایسی س حاله اوردوی نهامیون عرصه کوندر و برجه برده سلیم اوله قطب
العاریین امیر سلطان قدس سره العزیز اسمی دفتری جدید حایفه
منذ بر اکنه و قرانه ساکن اولان رعایای من کل کوجه مزورین
القلم و مقطوعه کفتم سر سب اولون اوزده عوارض دیوانه دن و نزه
و سور صاعه و شاب و طوز نور عیندن و کور کجا یازمکن و سایر کجا
عرفیه لکر کتب کتبه معاف و سلم اولور و بو معافیه عزیز مشا را لک
عمارها عامه سده هه نوز باشد ایکسر و فید سده یا غی و بر لک اوزده
سلطین ماز میزدن المربیه متعدد معاف نامه نهامیون و بر لک اکنه
حاللا اوقاف مزبور رعایاندن اولور اخره صلیطه اوله رعایا
وله بیه فایندری بوبنده اوله مهملو صحیح و صلید دفتری حایفه
حایلو و معاف نامه نهامیون نهامیون مغایر شایب و طوز تفریح انقب
و کور کجا یازمکن و اولون و صمان فاربه و یاغی و یاغی و قنونه
و قوزی و بونکره انشایی کجه تا کولون طلب و تکلیف انکرای
رعایای من کل ایدموس اکثری بر اکنه و بر لک اولون ایل
حایب و فقه کلمه کلمه و ضرر مرتب اولشند ای بی بوباید معلوم
و بر لک اوقاف دفتری جدید حایفه و معاف نامه نهامیون صحیح
عمل اولونر منه بعد تکلیف مزبور ده بر سنه طلب و تکلیف اولون
بابنده امر مشیم بر کسبه اعلام ایلکین حضور مزبور عرف
اولدقده رعایا مزبور قدردن معاف اولکری ای اللزین معاف
نامه نهامیون و دفتری حایفه موضعی عمل اولونر برده صلیطه
طلب و تکلیف اولونر بن امر ایدر بود که حکم شرعی وارد قن
بویا بن صادر اولان فرمان ایلکین موضعی عمل ایدر حای بویا
اخراج اولونر مهملو صحیح و صلید معاف دفتری حایفه
نامه نهامیون نظر ایدر کورس حای کواضی اوقاف مزبور رعایا
دفتری جدید حایفه نامه نهامیون کل کوجه مزورین القلم و مقطوعه
کفتم سر سب اولون اوزده عوارض دیوانه و تکلیف دیوانه دن
و کور کجا یازمکن و سور صاعه و طوز نور عیندن و ارب و صمن

سوره بران تفریح
مد

لش بود ایزد نوتیغ رفیع کتبه و غایب بر لک ایلکین کتبه
سلطانی محمد بن مصطفی زید قدس سره و فایده عینیه و منور
اوقاف کتبه رعایانسته اوقاف راه ماز و تقریبی حایفه
و انکلیس معذل لک و سلطین الخفض عزید غنایه لک المعین
دار سعاده اغاسی اولوب اوقاف مزبور ناظر اولان الحایفه
اغادام علون عرصه موضعی ادای خدمه ایلکین رفیع اولان
عمرینه بکر کجا ایلکین صفا لک کتبه در کجا کوننده یوی در
ای ایلکین نصب ایلکین بویا عزت ابایی و ردم و سور و کجا
و ارب خدمه جیایی مرتب و مؤدی و کفتم صکره تقابیه
اولان یوی در حایفه و صلیطه سنا اوقاف مزبور حضور لک
اه ماه اولونر معاف اولان اولان حایفه احد مانع و طبع طبع
و در خدمه و تفریح حکمیه سولیه به لک عله مع اعمالی طکر سولیه
کسب شهر صوم حضور لک کتبه و عرشین لک معاف
امیر سلطان

17

Belge-9: Yusuf bin Mürsel Vakfı BŞS A 199 33b (Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 860)

مؤمن حسن و ملك بنت عذابه
 وقف يوسف مرسل على نوابه امير سعد محمد الجادى و نكاحه ثم رجع عنه ثم باع من مولاه ناسكمانى المولى
 الامير المورحاه الكاس و ذكر و هذا فى بيت واحد فى قرية مكر لو من اعمال ادرم المردوخ غيا بالعقبة و قبله ملك
 اىاح مصطفى ناسكده المغيره كلكه ابوه و نالطوى و سلالا بلغش بنلكه و رسم حال جعفر بن كى
 يوسف بن النعال ابو موسى محمد رفيع طرسون بابوهد مرسل حسن

Belge-10: İnci bint-i Abdullah Vakfı BŞS A 5 306b (9 Rebiulâhir 892)

قتلوه بن عبد الله
 اقدر الميرزا الكونى عبد الله بن طغان بانها قدر وقفه و هبته ما ملو لها و لو كرهت ما بنه قطعا بنه الا و انما للمهاجره و قرا بنه
 و ندر و ياد و كلهم و قال و غيره ها و انما البتة على انفسها ثم على عثمان حفر الامير جعلتة محمودا غيا عبد الله و سلالا
 و مولانا العبد بن محمد الكاتب بها قدر عبد الله و ندر بن عبد الله
 ابراهيم سليمان

Belge-11: Sitti Hatun bint-i el-Hâc İvaz el-Kunduz Vakfı BŞS A 8 312b (26 Rebiulevvel 897)

مؤلانا حاتون بنت الخاى حوض القوندى و زى فرها و ملكها الكان فى رجب الحرام بحلة ابن الحورى الطاوى على نفسه سوت
 و ندر بن خاتون بنت الخاى حوض القوندى و زى فرها و ملكها الكان فى رجب الحرام بحلة ابن الحورى الطاوى على نفسه سوت
 قد لم لهدر ما ضمه و غيره كما كان فانه و غيره لفرى كما ضمه و سوار قوم جمع و على سفينة فاضلتي ماء و حوتهم ذابن بين
 المردوخ بالطاقى و الطوقى و نكاحه كعول حوض و ندر بن محمد بحلة سكر فولى و ندر بن محمد بن المكن و نكاحه كعول حوض و نكاحه كعول حوض
 بحلة لحدرو و كما كعول حوض و ندر بن محمد بحلة سكر فولى و ندر بن محمد بن المكن و نكاحه كعول حوض و نكاحه كعول حوض
 منوع سكره ثم على اولادها منوع المرور ثم على اولادها المرور ثم على اولادها المرور ثم على اولادها المرور
 و عاظها شعتا و حيا صدىا و عشا فكلوا به حبة و ندر بن محمد بحلة سكر فولى و ندر بن محمد بن المكن و نكاحه كعول حوض و نكاحه كعول حوض
 و حوز و الامام المهدى رضوان الله تعالى عليهم اجمعين كما عاظها شعتا
 مؤلانا حاتون بنت الخاى حوض القوندى و زى فرها و ملكها الكان فى رجب الحرام بحلة ابن الحورى الطاوى على نفسه سوت

Belge-16: Şeyh İsa Efendi ibni's-Şeyh Hüsam Vakfı BŞS B 39 71a (Gurre-i C.âhir 1029)

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a legal or administrative document. The text is dense and written in a cursive script. At the top, there is a header: "وهذا الميراث...". The document contains several paragraphs of text, with some lines starting with "بسم الله الرحمن الرحيم". There are some marginal notes and a signature at the bottom.

Belge-17: Rukiye Hatun bint-i Mehmed Vakfı BŞS B 53 26b (16 Muharrem 1042)

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a legal or administrative document. The text is dense and written in a cursive script. At the top, there is a header: "محمد بن محمد بن محمد...". The document contains several paragraphs of text, with some lines starting with "بسم الله الرحمن الرحيم". There are some marginal notes and a signature at the bottom.

EK-III: FOTOĞRAFLAR

Resim-1: Emir Sultan Câmii (Kible Yönü)

Resim-2: Emir Sultan Câmii (Avluya Bakan Yön)

Resim-3: Emir Sultan Türbesi (Kible Yönü)

Resim-4 Emir Sultan Türbesi (İç Kısım)

Resim-5: Şadırvanlı İç Avlu

Resim-6: Emir Sultan Tekkesi (Emir Buhari Kültür Merkezi)

Resim-7: Emir Sultan İmaret Yeri (Ön Kısım)

Resim-8: Emir Sultan İmaret Yeri (Yan Taraftan)

Resim-9: Emir Sultan Hamamı (Kültür Merkezi) (Ön Kısım)

Resim-10: Emir Sultan Hamamı (Solda) ve (Karşısında) Emir Sultan Câmii

Resim-11:Emir Sultan Hamamı ve Tekkesi

Resim-12: At Pazarı Hamamı

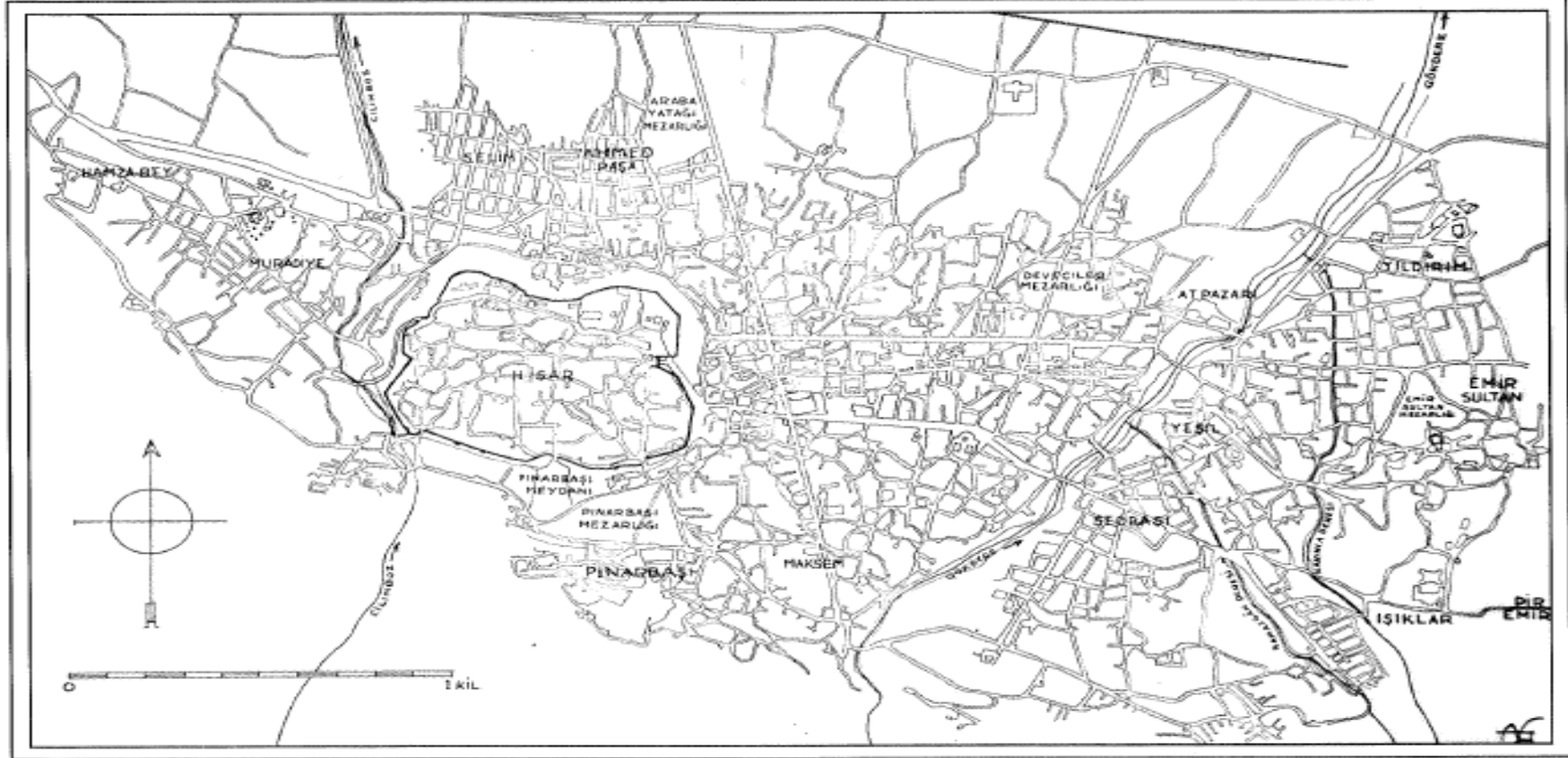
Resim-13: Kütahya Han

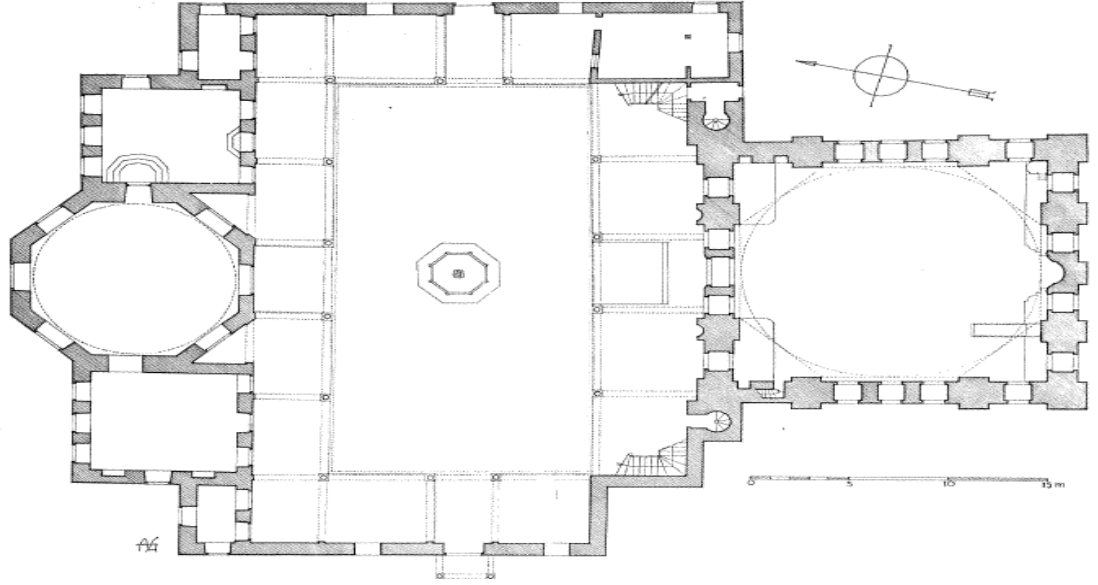
Resim-14: Kütahya Han (İkinci Kat)

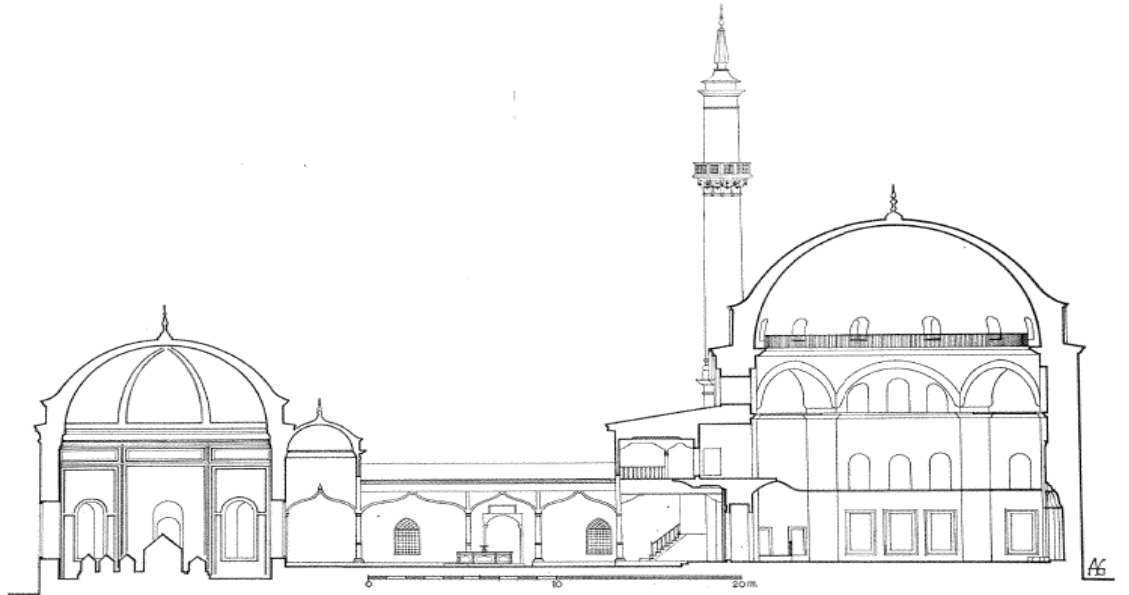
Resim-15: Bursa Şehir Planı (Albert Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, (haz. Neslihan Er, Hamit Er, Aykut Kazancıgil), c. II, Paris, E.De Boccard, 1958, s. 9)

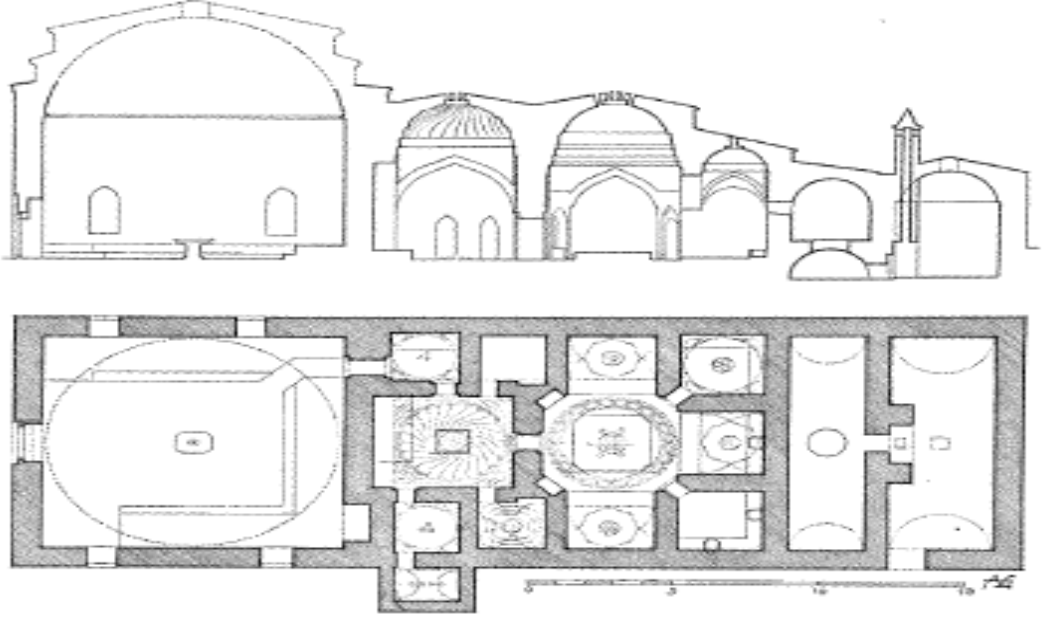
Resim-16: Emir Sultan Cami Planı (Albert Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, (haz. Neslihan Er, Hamit Er, Aykut Kazancıgil), c. II, Paris, E.De Boccard, 1958, s. 132)

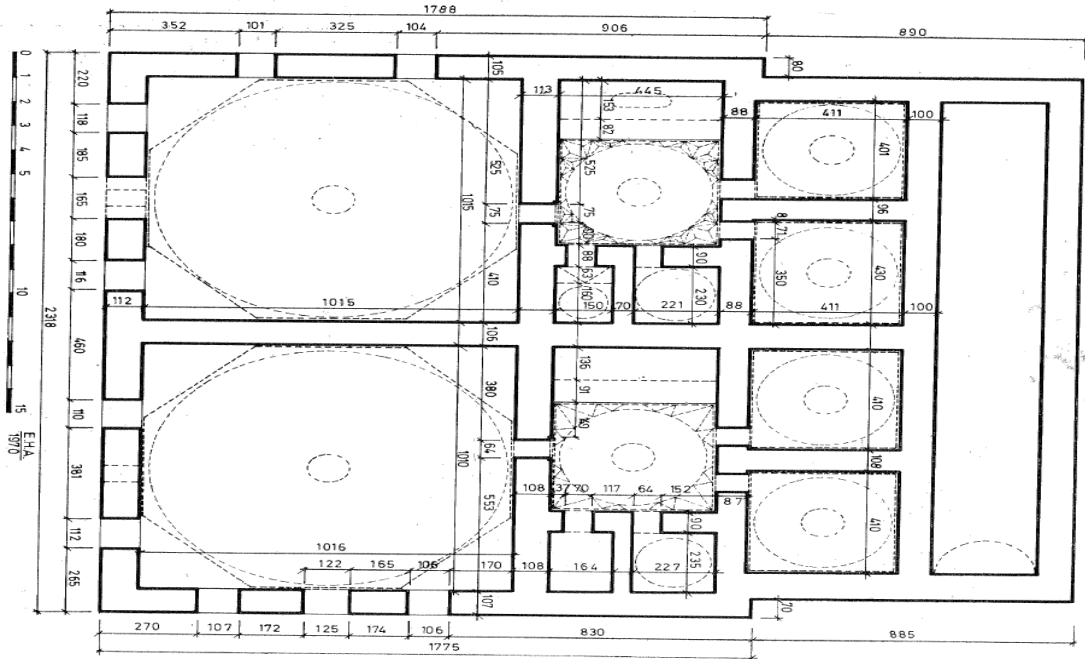
Resim-17: Emir Sultan Camii, Uzunlamasına Kesit (Albert Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, (haz. Neslihan Er, Hamit Er, Aykut Kazancıgil), c. II, Paris, E.De Boccard, 1958, s. 133)

Resim-18: Emir Sultan Hamamı ((Albert Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, (haz. Neslihan Er, Hamit Er, Aykut Kazancıgil), c. II, Paris, E.De Bocard, 1958, s. 173)

Resim-19: At Pazarı Hamamı (Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve Sultan II. Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, İstanbul Baha Matbaası, 1972, s. 358)

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Nilüfer ATEŞ		
Doğum Yeri ve Yılı	İnegöl-1981		
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce		
Eğitim Durumu	Başlama-Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	1995	1999	İmam Hatip Lisesi
Lisans	2000	2004	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2005	2008	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	2009	2017	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalıştığı Kurumlar	Başlama-Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1.	2005-	Diyanet İşleri Başkanlığı (Vaiz)	
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar	<p>“Erzurumlu Kadızâde Efendi’nin Vasiyetnamesine Tahlili Bir Bakış”, <i>U.Ü.İ.F.Dergisi</i>, sy. 16, c. II, 2007 s. 309-326.</p> <p>“Bursa’nın Manevi Kandili Emir Sultan”, <i>Bursevî</i>, sy. 1, Bursa İl Müftülüğü, 2016, ss. 30-35.</p>		
İletişim (e-posta)	nilufer_ates@hotmail.com		
	Tarih İmza Adı Soyadı	<p style="text-align: center;">30.05.2017</p> <p style="text-align: center;"><i>Nilüfer ATEŞ</i></p> <p style="text-align: center;">Nilüfer ATEŞ</p>	

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Nilüfer ATEŞ
Tez Adı	EMİR SULTAN KÜLLİYESİ (XV.-XVII. YÜZYILLAR)
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	İslam Tarihi
Tez Türü	Doktora
Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama İzni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasının ertelenmesini istiyorum 1 yıl ☐ 2 yıl ☐ 3 yıl ☒ ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin vermiyorum

Hazırlamış olduğum tezimin yukarıda belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih:
24.05.2017
İmza:

